

VAIKŲ ENCIKLOPEDIJA

VAIKŲ ENCIKLOPEDIJA

MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA
VILNIUS 1994

UDK 087.5: 030
Va 88

Straipsnelius parašė:

Birutė CECHANAVIČIENĖ
Emilija DAGYTĖ
Alvydas DAUBARAS
Girvydas DUOBLYS
Stasė DZENUŠKAITĖ
Henrikas GUDAVIČIUS
Regina KUDIRKIENĖ
Bronius KURKULIS
Jeronimas LAUCIUS
Liudvikas LUKOŠEVIČIUS
Rita NOMICAITĖ
Selemonas PALTANAVIČIUS
Vytautas RAČICKAS
Jonas ŠUKYS
Stasys TUMĖNAS
Norbertas VĖLIUS
Liuda VILIŪNIENĖ
Rimantas ŽELVYS

Iliustracijas nupiešė:

Stasė AUTUKIENĖ
Sigita AUŽELIENĖ-KIŠONAITĖ
Taida BALČIŪNIENĖ
Giedrė BULOTAITĖ
Rasa DOČKUTĖ
Vilius JURKŪNAS
Dovilė JURKŪNIENĖ
Vladimiras MATIJKA
Dalia MATIJKIENĖ
Emilija PUMPUTIENĖ
Marija SKIRMANTIENĖ
Eglė VALIŪTĖ
Ramunė VĖLIUVIENĖ

ISBN 5-420-01287-1

ABĖCĖLĖ

A Ą B C Č D E Ę Ė F G H I Į Y J K L M N O P R S Š T U Ų Ū V Z Ž

Lietuvių abėcėlę sudarė Martynas Mažvydas, o patobulino Jonas Jablonskis. Ji yra kilusi iš lotynų kalbos abėcėlės. Mūsų abėcėlėje yra trisdešimt dvi raidės – balsės ir priebalsės. Be paprastų raidžių, dar yra nosinių ir ilgųjų. Raidėmis žymimi garsai. Abėcėlėje raidės išdėstytos tam tikra tvarka. Pagal abėcėlę sudaromi įvairūs sąrašai, pavyzdžiui, mokinių sąrašas klasės žurnale, surikiuojami žodžiai žodyne, straipsniai enciklopedijoje. Jei nemokėtume abėcėlės, nesurastume žodyne reikiamo žodžio. Abėcėlės tvarka išdėstyti straipsneliai ir šioje knygoje.

ÃDATA

GELEŽINĖ KUMELAITĖ,
KANAPINĖ UODEGAITĖ.

Storajame adatos gale yra maža skylutė – auselė. Į ją įveriamas siūlas. Ploną medžiagą siuvame maža adatėle. Jeigu reikia susiūti megztą drabužį arba užadyti vilnonę kojinę, imame didelę ir storą adatą plačia ausele. Ištrūkusią mažytę marškinių sagutę prisiūsime plona trumpa adatėle, palto sagą – didesne. Siūdami odą, brezentą, užsimauname metalinį antpirštį, kad nesusibadytume pirštų. Adata, kad ir smaili, per kietą medžiagą lenda sunkiai, todėl ją reikia pastūmėti. Baigę siūti, būtinai įbeskime adatą į tam tikrą pagalvėlę ar įdėkime į adatinę. Žmogus, mokantis siūti, visada turės darbo. Sakoma – jis gyvena iš adatos.

A

ÃDRESAS

KAI SIUNČIAME LAIŠKĄ,
ANT VOKO UŽRAŠOME
ADRESĄ.

Adresą rašome taip: pirmiausia parašome žmogaus, kuriam laiškas skirtas, vardą ir pavardę (naudininko linksniu), paskui – gatvę, namo ir buto numerį, ir galiausiai – miestą. Jeigu laiškas keliaus į kaimą, parašome jo pavadinimą ir rajoną, kuriame yra tas kaimas. Siųsdami laišką į užsienį, nurodome ir valstybę. Nepamirškite indekso skaičių! Savo – atgalinis – adresas rašomas kairiajame viršutiniame voko kampe arba kitoje voko pusėje. Adresą taip pat nurodome siųsdami siuntinį, banderolę, telegramą. Adresas turi būti užrašytas teisingai ir aiškiai, kitaip laiškas paklys ir žmogus jo negaus.

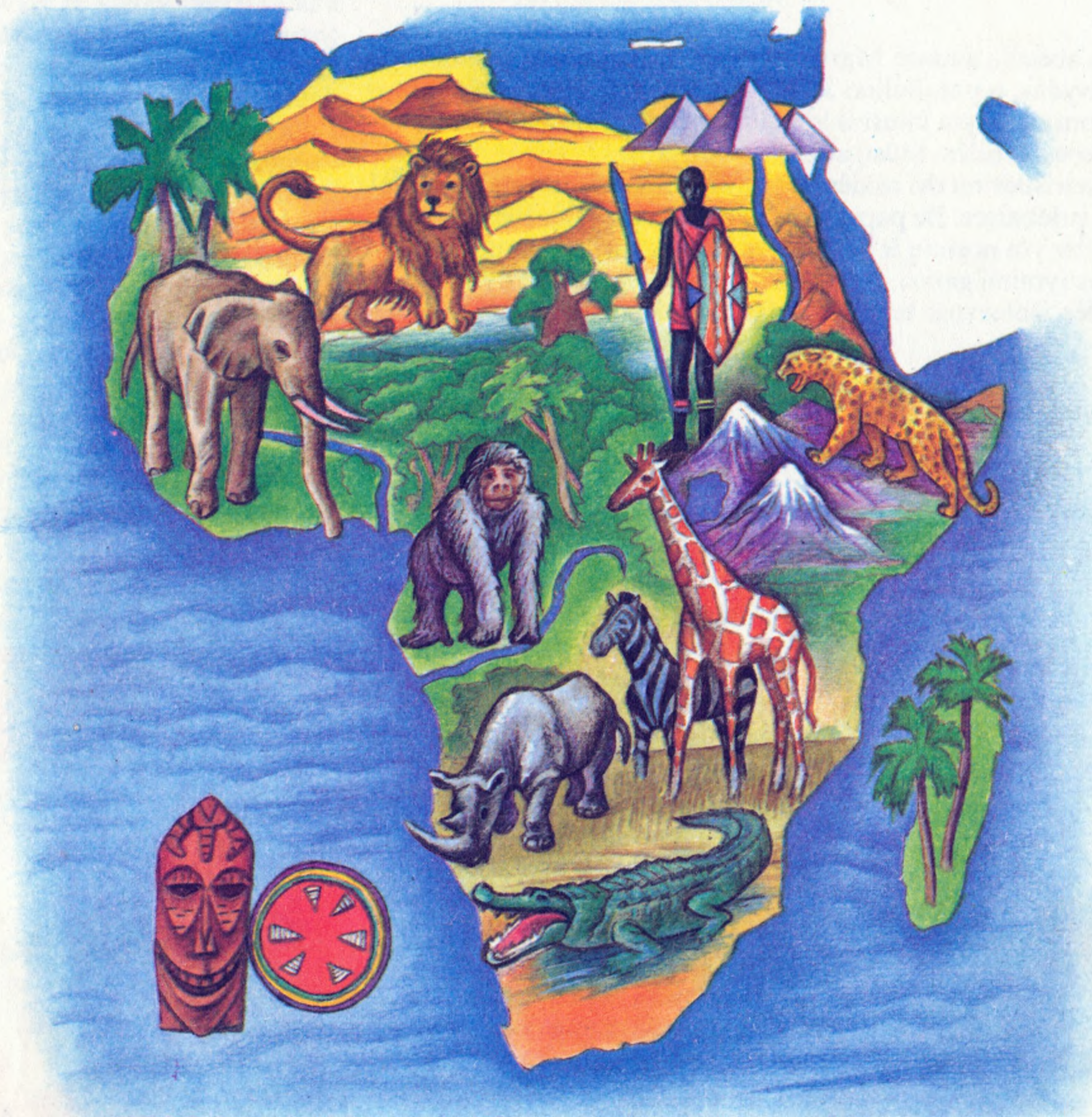

A

ÃFRIKA

ŽEMYNAS, KURĮ SUPA ATLANTO IR INDIJOS VANDENYNAI.

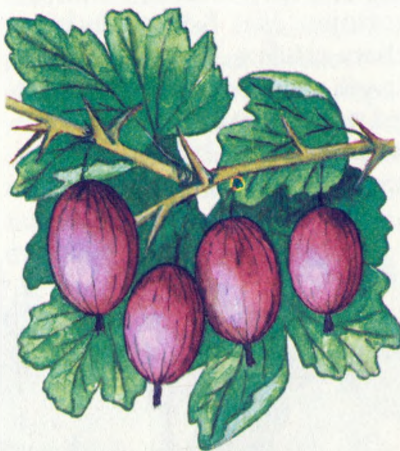
Afrikos gamta labai įvairi. Tai ir drėgni tropikų miškai – tankios džiunglės, ir plačios pievos – savanos, ir sausringos dykumos. Per Afriką teka Nilas – ilgiausia pasaulyje upė. Šį žemyną per vidurį kerta pusiaujas. Vidurdienį saulė būna pačiame aukščiausiame dangaus taške, virš galvos. Čia labai karšta. Neįžengiamose džiunglėse nuo šakos ant šakos šokinėja vikrios beždžionės, skraido margaspalviai paukščiai ir drugiai. Yra ir žmogbeždžionių – gorilų, šimpanzių. Savanose, apaugusiose aukšta žole ir krūmokšniais, ganosi didelės antilopių, buivolų, zebrų kaimenės, drambliai, raganosiai, žirafos. Yra daug plėšrių žvėrių – liūtų, leopardų, hienų. Šiaurinėje Afrikos dalyje plyti neaprėpiama Sacharos dykuma. Čia lyja labai retai – kartą per keletą metų. Afrikos gyventojų dauguma – juodaodžiai negrai.

AGRÃSTAS

AGRASTO KRŪMAS DURIA, BET UOGOS GARDŽIOS.

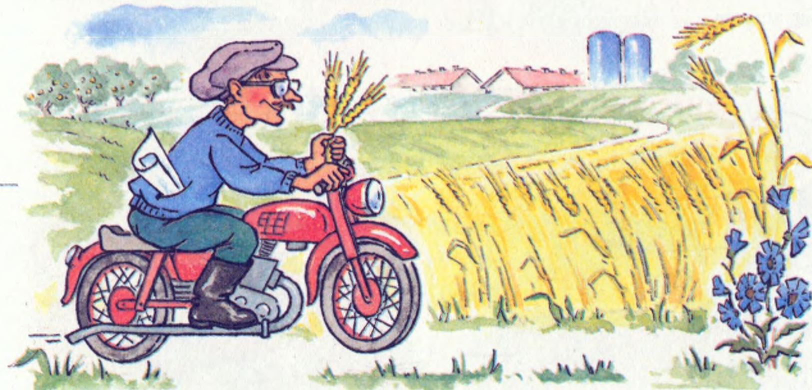
Sode augančio agrasto uogos didelės, saldžiarūgštės. Anksčiau, kol agrastas dar buvo laukinis, jo uogos buvo mažos, tokios kaip serbento. Žmogus atsinešė agrastą iš miško į sodybą, pasodino jį į gerą žemę, laistė, tręšė. Greitai sodininkas pamatė, kad agrastai labai lengvai dauginasi: jei ant palinkusios šakelės užbyra žemių, ji tuojau išleidžia šaknis ir jau auga kaip atskiras krūmas. Iš daugelio krūmų žmogus atrinko pačius geriausius, su didžiausiomis uogomis. Yra agrastų krūmų, nokinančių raudonas, geltonas, žalias ir net juodas uogas. Iš agrastų verdamas skanus kompotas, jie valgomi ir žali.

AGRONÒMAS

ŪKININKAI KLAUSO AGRONOMO PATARIMŲ.

Prisimenate pasaką apie vilką, užsimaniusį auginti duoną? Vilkas vis klausinėjo žmogų: „Ar jau galima duoną valgyti?“ Jis buvo labai nekantrus, o dirbti tingėjo. Duonelę išauginti nelengva – javus reikia pasėti, prižiūrėti, nupjauti. Kada ir kaip atlikti visus šiuos darbus, žino agronomas. Jis pasako, kaip įdirbti dirvą sėjai, kur kokie augalai turi augti, kaip juos tręšti. Javus, daržoves dažnai užpuola įvairios ligos, kenkėjai. Augalų gydymas ir kenkėjų naikinimas – irgi agronomo rūpestis. Darbštus kaip bitė agronomas pluša laukuose nuo ankstyvo pavasario iki rudens.

AGUONÀ

KAI JAUNA BUVAU, ROŽE ŽYDĖJAU, KAI PASENAU, AKIS ĮGIJAU, PRO TAS AKIS PATI IŠLINDAU.

Vasarą rugių lauke žėri skaisčiai raudonos aguonėlės. O darže pražysta pilnavidurės aguonos. Perplyšta storo pumpuro apvalkalas, ir išsiskleidžia dideli šviesiai violetiniai, balti, raudoni žiedai. Aguonų žiedlapiai greit nukrinta, lieka tik žalios apskritos dėžutės – galvutės su sėklomis. Rudenį galvutės išdžiūva ir paruduoja. Tai reiškia, kad sėklos jau prinoko. Paklausykite, kaip jos barška sausoje galvutėje. Pro apvalias skylutes ant delno byra mažyčiai juodi grūdeliai. Jais apibarstomos kepamos bandelės ir raguoliai. Saldus pyragas, įdarytas aguonomis, yra labai skanus. Per Kūčias valgome aguonų pieną su prėskučiais.

A

AGUŘKAS

AGURKAS TURI DAUG VANDENS, MINERALINIŲ MEDŽIAGŲ.

Senelė nusivedė Sauliuką į daržą skinti agurkų. Agurkų stiebai driekiasi žeme, vešlūs, žali lapai kloja visą ežią. Geltonuose žiedeliuose dūzgia bitės. „Tai megs agurkai!“ – džiaugiasi senelė. „Va, žiedas nuvytęs, dar nenukritęs, o jau yra agurkėlis! – nustebęs rodo Sauliukas. – Šitas di-

dokas, bet dar žalias. O anas geltonas, beveik rudas – turbūt labai skanus?“ – „Jis peraugęs, bus gyvulėliams, –nusijuokė senelė. – O tą žalią nusiskynęs valgyk“. Labai skanu agurkai su medumi. Iš žalių agurkų daromos salotos. Žiemą juos valgome raugintus, marinuotus.

ÁIDAS

GYVENA BE KŪNO, KALBA BE LIEŽUVIO, NIEKAS JO NEMATO, BET KIEKVIENAS GIRDI.

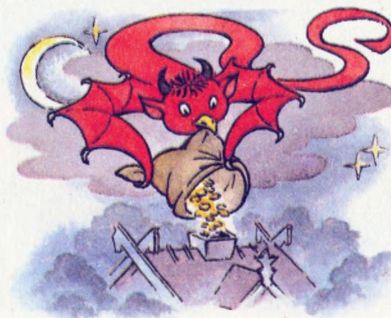
Garsiai šūktelėjai kalnuose: „Ei!“, ir kažkas nematomas pakartojo: „Ei!“ Keliautojų būrys choru sušuko: „Mes iš Lietuvos!“ Ir vėl atsiliepė: „...vos!“ Tai atgal sugrįžęs balsas. Lygiame lauke gali šūkauti kiek nori – niekas neatsišauks. Garsas sugrįžta atgal, atsimušęs į kliūtį – namo sieną, tankų mišką ar šulinio dugną. Iš kurios pusės atsiliepė aidas – ten kliūtis, kuo ilgiau jis užtruko kelionėje – tuo kliūtis toliau. Kai kurie gyvūnai, pavyzdžiui, šikšnosparnis, pagal aidą susivokia aplinkoje.

ÁITVARAS

PASLAPTINGA BŪTYBĖ IŠ SENOLIŲ PASAKOJIMŲ, SAKMIŲ.

Jei seniau koks žmogus greitai prasigyvendavo, kaimynai sakydavo: „Jis turi aitvarą!“ Aitvaras iš kitų ūkininkų vagiąs ir nešąs savo šeimininkui pinigus, grūdus, varškę, sviestą. Jis atrodęs kaip pagaikštis, žaltys ar paukštis. Visas žibėdamas, kibirkščiuodamas, vakare aitvaras nusileidžiąs ant kraigo: jei su pinigais – raudonas kaip ugnis, jei su grūdais – melsvas su raudonais pakraščiukais. Tuščias plevėsuodavęs kaip kaspinas, o pilnas būdavęs storas, išpampęs kaip maišas. Vaikai pasidaro popierinį žaislą, vadinamą aitvaru, ir jį skraidina aukštai padangėje.

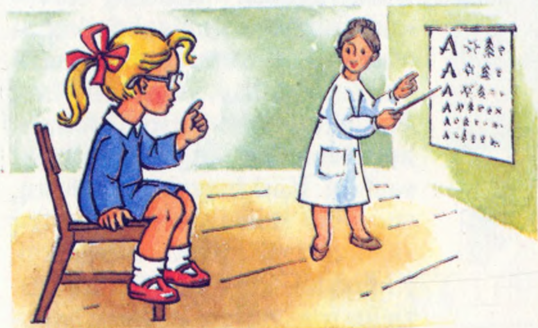

AKINIAĨ

ANT NOSIES SĖDI, UŽ AUSŲ KOJAS LAIKO.

Mama pamatė, kad Ritutė skaito knygą labai arti prisikišusi, ir pasakė: „Kas čia atsitiko, beveik nosyte skaitai. Rytoj eisime pas akių gydytoją". Gydytoja apžiūrėjo Ritutės akis, o paskui pradėjo rodyti plakatą su įvairaus didumo raidėmis ir klausinėti. Didesnes raides Ritutė įžiūrėdavo, o mažųjų – ne. „Trumparegystė, – nustatė gydytoja. – Teks tau nešioti akinius". Ir išrašė receptą. Gydytojo paskirtus akinius nešioti būtina – kitaip žmogus gali akis visiškai sugadinti. Jie parduodami optikos parduotuvėje. Akinių yra įvairių – trumparegiams ir toliaregiams. Akiniai su tamsiais stiklais apsaugo akis nuo saulės. Akiniai buvo išrasti maždaug prieš septynis šimtus metų.

ÃKYS

DVI SESUTĖS PER KALNELĮ NESUEINA.

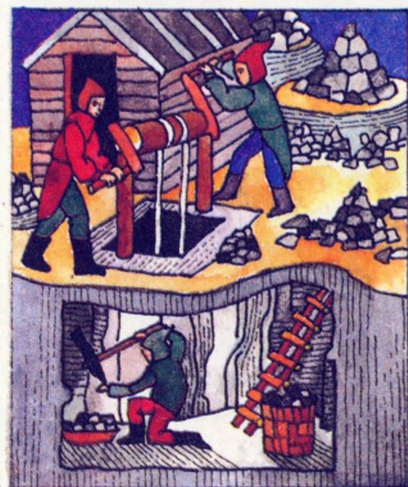

Akys – didžiausias žmogaus turtas. Jomis matome gražų pasaulį – žydrą dangų, žalias pievas ir miškus, įvairiaspalves gėles, skaisčią saulutės šviesą. Akį sudaro akies obuolys, rainelė ir jos viduryje esanti tamsi anga – vyzdys. Rainelė būna įvairių spalvų – mėlyna, pilka, ruda ir net juoda. Pro vyzdį į akį patekę šviesos spinduliai susikerta tinklainėje ir per regos nervą paveikia regos centrus galvos smegenyse. Akys yra labai jautrios. Saugokime jas nuo sužeidimo, nepervarginkime – nežiūrėkime per ilgai televizoriaus, neskaitykime prieblandoje arba atsigulę.

AKMEÑS AÑGLYS

AKMENS ANGLYS KAITRIAI DEGA, DUODA DAUG ŠILUMOS.

Senų senovėje Žemėje augo dideli neįžengiami miškai. Seni medžiai griuvo, skendo pelkėse, juos apnešdavo smėlis, molis. Iš tų miškų liekanų per tūkstantmečius susidarė juoda, trapi uoliena – akmens anglys. Akmens anglių klodai slūgso giliai po žeme. Žmonės nusileidžia į gilius požeminius urvus – šachtas – ir kasa anglis. Seniau kirtėjų darbas buvo labai sunkus, nes anglių gabalus jie atskeldavo kirtikliais. Dabar žmonių darbą palengvina mašinos. Akmens anglimis kūrenamos namų, fabrikų krosnys. Lietuvoje akmens anglių nėra – jų atsivežame iš Rusijos, Ukrainos, Lenkijos.

A

AKMUÕ

SUNKUS, KIETAS KAIP AKMUO.

Skaudžiai nusimušęs basą koją į akmenį pievoje, supyksti – ko jis čia ne vietoj guli! Akmenuotą lauką sunku įdirbti, jame prastai auga javai. Senovėje iš akmenų žmonės mūrijo tvirtas pilis, bažnyčias, jais grindė gatves. Akmeninis grindinys patvarus, jo beveik niekad nereikia taisyti. Akmenis į mūsų kraštą atnešė senovėje iš Šiaurės atslinkę ledynai. Ledai ištirpo, o akmenys liko. Ledynai atritino ir vieną didžiausių Lietuvos akmenų – Puntuką. Senovėje žmonės kai kuriuos akmenis garbino, laikė stebuklingais. Laiko nugludinti akmeniniai rieduliai gražūs, įvairių formų. Mosėdyje yra labai įdomus lauko akmenų muziejus. Iš akmenų pagaminta skalda naudojama keliams tiesti.

AKVÃRIUMAS

STIKLINIS INDAS SU VANDENIU, KURIAME GYVENA ŽUVYTĖS.

Ant akvariumo dugno pripilta smėlio, išdėlioti akmenėliai ir pasodinta vandens augalų. Akvariumuose veisiamos gražios, spalvotos šiltųjų kraštų žuvelės – gupijos, kalavijuočiai, barbusai, neonai. Gerai čia jaučiasi ir mūsų vandenų žuvys. Akvariume laikomas žuveles reikia maitinti gyvu maistu (smulkiais vėžiagyviais, vandens vabzdžių lervomis) ir džiovintomis dafnijomis. Maisto žuvytėms galima nusipirkti gamtos parduotuvėse. Virš akvariumo įtaisoma lempa, kuri žuvims ir augalams atstoja saulutę. Kad žuvytės neuždustų, specialiu įtaisu (aeratoriumi) į vandenį pučiami oro burbuliukai. Klaipėdoje yra didžiulis Jūrų muziejus ir akvariumas. Jame laikomos ir jūrų žuvys.

AKORDEÒNAS

AKORDEONO PAVADINIMAS KILĘS IŠ ITALŲ KALBOS ŽODŽIO „AKORDAS“.

Akordeonistas griež由damas ištempia ir suglaudžia instrumento dumples, spaudo klavišus ir mygtukus. Paspaudus atsiveria angelė, dumplių pučiamas oras virpina ties ja įtaisytą liežuvėlį, ir pasigirsta garsas. Jis būna aukštas, žemas arba vidutinis – nelygu kurį klavišą paspausi. Kairiąja ranka akordeonistas spaudo daugybę eilėmis išrikiuotų mygtukų. Paspaudus tokį mygtuką, pasigirsta ne vienas garsas, o visas akordas – kelių garsų sąskambis. Pirmieji akordeonai padaryti palyginti neseniai – prieš pusantro šimto metų.

ALBÙMAS

ALBUMĄ PAVARTYTI LABAI ĮDOMU.

Audrutės tėvelio knygų lentynoje stovi didelės gražios knygos – albumai. Aprašymų juose beveik nėra – tik paveikslai, meno kūrinių nuotraukos. Dar įdomesnis mamos albumas – storas, gintaru papuoštais odiniais viršeliais. Jame suklijuotos šeimos fotografijos – senelės ir senelio, mamos ir tėčio. O ta maža mergytė trumpa suknele – tai pati Audrutė! Dabar jai dešimt metų. Gimtadienio proga ji gavo albumą kietais viršeliais ir tuščiais storo popieriaus lapais. „Ką aš su juo veiksiu? " – nusistebėjo Audrutė. „Gali klijuoti į jį fotografijas, atvirukus, – paaiškino broliukas. – Arba paprašyk klasės draugų, kad kiekvienas ką nors įrašytų ar nupieštų atminimui ".

ALỸVOS

ALYVOS ŽYDI BALTAIS ARBA VIOLETINIAIS ŽIEDAIS.

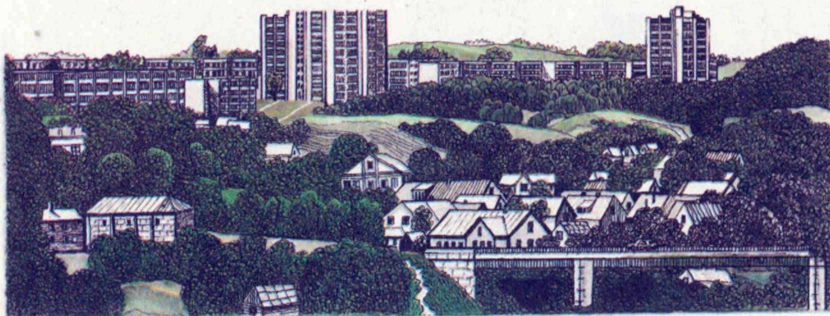
Alyvų krūmus žmonės sodina prie namų. Žydinčios alyvos maloniai kvepia. Yra net panašaus kvapo kvepalų, ant kurių buteliuko nupiešta alyvų puokštė. Bet kartais surandi seną, išsikerojusį alyvų krūmą miške. Tik nepagalvok, kad pušyne arba alksnyne auga kitokios, miškinės, alyvos. Jos tokios pat, kaip ir naminės. Seniai seniai ten, kur dabar miškas, gyveno žmonės. Vėliau jie išsikėlė kitur, pastatus nugriovė. Šulinys užvirto, kiemas apžėlė miško žolėm. Tik alyva liko. Ji žydi kasmet ir primena, kad toje vietoje būta sodybos.

ALYTÙS

DZŪKIJOS MIESTAS PRIE NEMUNO.

Seniau, prieš kelis šimtus metų, Alytus buvo nedidelis miestelis – keliasdešimt medinių namukų, bažnyčia, daug smuklių ir parduotuvių. Miestelio aikštėje vykdavo dideli turgūs, mugės. Sekmadieniais, turgaus dienomis į miestą iš plačių apylinkių traukdavo žmonės – kas pėsčias, kas važiuotas, vasarą ratais, žiemą – rogėmis. Dabar Alytus yra didžiausias Dzūkijos miestas. Gatvės plačios, asfaltuotos, daug mūrinių ir blokinių daugiaaukščių namų. Alytuje yra šaldytuvų gamykla, medvilnės kombinatas, siuvimo fabrikas. Namų statybos kombinatas gamina ir stato surenkamuosius namus kaimo žmonėms. Alytaus apylinkės labai gražios – teka platus Nemunas, daug žalių pušynų.

A

ALKIS

KAI ATEINA LAIKAS VALGYTI, PAJUNTAME ALKĮ.

Šarūnas grįžo iš kiemo prisibėgiojęs ir sušuko: „Aš alkanas kaip vilkas!“ – „Jau laikas pietauti, – pasakė senelė. – Tuoj sėsime už stalo“. Kada norime valgyti ir kada esame sotūs, mums praneša smegenyse esantys alkio ir sotumo centrai. Noras valgyti, malonumo pojūtis valgant vadinamas apetitu. Apetitas padidėja

sunkiau padirbėjus, prisižaidus, pasportavus gryname ore. Jei apetitas geras, esi sveikas, o jei jo neturi – tikriausiai nesveikuoji. Valgyti reikia keturis ar net penkis kartus per dieną tuo pačiu metu. Tačiau persivalgyti nesveika – kelkimės nuo stalo neprisikimšę pilvo.

ALPINÃRIUMAS

DARŽELIS, KURIAME ŽYDI NE MŪSŲ KRAŠTO, O KALNŲ GĖLĖS.

Alpės yra labai gražūs kalnai. Žmonės, kopiantys į aukštus kalnus, vadinami alpinistais. Kalnų keliautojai nešiojasi tokias lazdas smailiu galu – alpenštokus. Kalnų pievos ir ganyklos vadinamos alpinėmis pievomis. O kalnų gėlių darželiai vadinami alpinariumais. Taigi matote, kiek naujų žodžių iš Alpių vardo padaryta. Alpinariumą galima pamatyti dažnoje sodyboje. Čia ne tik gėlės žydi, bet ir visokie akmenys pūpso – kaip Alpėse.

ALPINÌSTAS

DRĄSUS ŽMOGUS, KURIS KOPIA Į KALNUS.

Paprasti keliautojai grožisi kalnais iš tolo, o alpinistai lipa į stačias kaip siena uolas, keliasi per gilias bedugnes, ledynų plyšius. Kad būtų saugiau kopti, jie turi ledkirčius, kablius, susiriša virve. Apsirengia lengvais, šiltais drabužiais, prie batų prisitaiso metalinius kablius – kates. Pasiekę bevardę viršūnę, alpinistai ją pavadina brangiu vardu. Pamyro kalnuose yra Čiurlionio, Donelaičio ir Lietuvos viršūnės. Kiekvienas alpinistas svajoja įkopti į aukščiausią pasaulyje Himalajų kalnų viršūnę Everestą. 1993 metų gegužės 10 dieną į jį įkopė lietuvis Vladas Vitkauskas.

A

AMÈRIKA

PASAULIO DALIS, KURIOS PAKRANTES SKALAUJA RAMUSIS, ATLANTO IR ARKTIES VANDENYNAI.

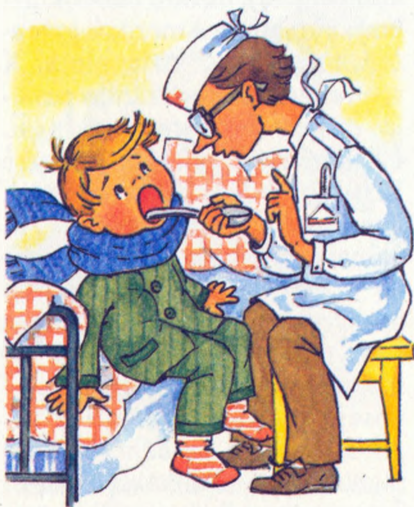
Ameriką sudaro du žemynai – Šiaurės Amerika ir Pietų Amerika. Tuos žemynus jungia siaura sąsmauka. Žemynų pakraščiuose dunkso aukšti kalnynai, o viduryje plyti lygumos. Pietų Amerikoje, prie plačios Amazonės upės, žaliuoja tankūs tropikų miškai – džiunglės. Šiaurės Amerikos lygumose – prerijose – seniau ganėsi mustangų (laukinių arklių), bizonų bandos. Tai buvo nuolatinių Amerikos gyventojų indėnų medžioklės plotai. X amžiuje Amerikos krantus pasiekė drąsūs keliautojai vikingai. 1492 metais į Ameriką atplaukė Kristoforas Kolumbas, ir prasidėjo Amerikos užkariavimas. Atėjūnai europiečiai atėmė iš indėnų jų žemes. Indėnai nepajėgė apsiginti – negelbėjo nei taiklios ietys, nei aštrūs kovos kirviai tomahaukai. Naujieji gyventojai apsėjo prerijas kviečiais ir rugiais, nutiesė geležinkelius ir plentus, pastatė didelius miestus. Šiaurės Amerikoje yra viena turtingiausių pasaulio valstybių – Jungtinės Amerikos Valstijos. Amerikoje gyvena įvairių tautybių žmonės. Yra ir lietuvių. Jie į Ameriką vyko užsidirbti duonos arba buvo nublokšti karo audrų.

A

ANGINÀ

TONZILIŲ UŽDEGIMAS.

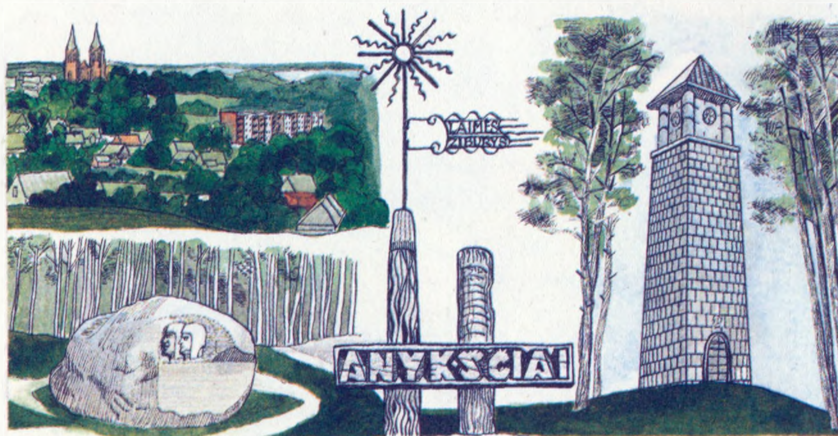
Atsisėsk prieš veidrodį ir plačiai išsižiok – gerklės gale pamatysi rausvą gomurį su mažu liežuvėliu, o šonuose – apvalius riešuto dydžio gumburėlius. Tie gumburėliai vadinami tonzilėmis. Jeigu tonzilės nesveikos, vos peršalsi – susirgsi angina. Sergant jos padidėja, parausta. Pradeda skaudėti gerklę, pakyla temperatūra. Kartais angina gali persirgti vaikščiodamas, kaklą šiltai apsimuturiavęs šaliku. Jeigu tonzilėse yra pūlių, liga kamuoja labiau: skauda galvą, sąnarius, krečia šaltis, muša prakaitas. Sergančiam angina reikia daug gerti arbatos, pieno su medumi, skalauti gerklę vaistažolių nuoviru arba vaistų tirpalu.

ANYKŠČIAĨ

MIESTAS RYTŲ LIETUVOJE, PRIE ŠVENTOSIOS IR ANYKŠTOS UPIŲ SANTAKOS.

Anykščių vardą plačiai išgarsino iš to krašto kilę žymūs lietuvių rašytojai. Antanas Baranauskas poemoje „Anykščių šilelis“ apdainavo senovės Lietuvos gamtą. Šilelyje stūkso didžiulis akmuo – Puntukas. Turbūt daugelis esate skaitę Jono Biliūno apsakymus apie stebuklingą Laimės žiburį, mažą strėlės pervertą katytę, liūdną našlaičio Joniuko dalią. Netoli Anykščių, ant aukšto Liudiškių piliakalnio, yra Biliūno kapas. Daug gražių knygų parašė ilgai šiame mieste gyvenęs Antanas Vienuolis. Dabar jo sodyboje yra muziejus. Čia stovi ir Baranausko klėtelė.

ANSÁMBLIS

MUZIKOS ATLIKĖJŲ GRUPĖ.

Žmonės, susirinkę į būrį, visi kartu dainuoja, groja, šoka. Prancūzų kalbos žodis, iš kurio kilęs ansamblio pavadinimas, ir reiškia „kartu, drauge su kitais“. Ansamblių yra instrumentinių, vokalinių, mišrių. Folklorinių ansamblių dalyviai dainuoja liaudies dainas, groja senoviniais muzikos instrumentais. Ir jūs, pasikvietę senelius, tėvelius, draugus, galite suburti ansamblį.

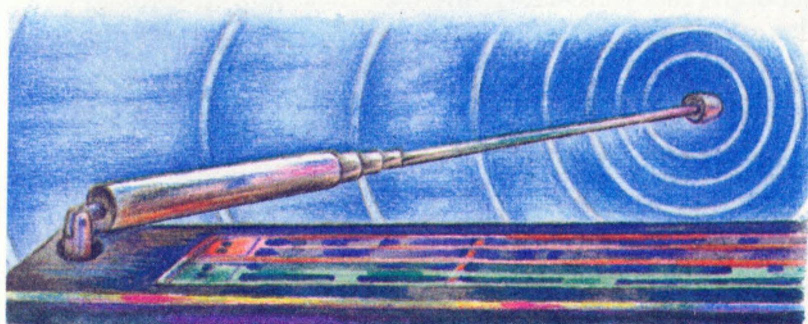
ANTARKTIDÀ

AMŽINŲ LEDYNŲ SUKAUSTYTAS ŽEMYNAS PIETŲ PUSRUTULYJE.

Antarktidoje visus metus viešpatauja šaltis. Čia yra Pietų ašigalis. Kartais termometras rodo beveik devyniasdešimt laipsnių šalčio. Siaučia piktos pūgos, žiema ilga ir niūri, be saulės. Vasarą saulutė šviečia visą parą, tačiau ledynų neištirpina. Stora ledo pluta kausto visą žemę ir kalnus – tik pakrantėse vietomis kyšo plikos uolos, kurių plyšiuose želia skurdžios samanos ir kerpės. Žemyną dengiantys ledynai lėtai slenka į vandenį. Nuo jų atskilusius baltus ledkalnius vėjas ir vandens srovės nuplukdo toli į jūras. Prie vandenyno gyvena ir vaikučius peri pingvinai. Tie neskraidantys paukščiai visai nebijo speigo, nardo lediniame vandenyje ir gaudo žuvis. Antarktida nepriklauso jokiai valstybei. Tirti šio atšiauraus krašto atvyksta mokslininkai iš įvairių šalių.

ANTENÀ

ANTENA SPINDULIUOJA ARBA PRIIMA RADIJO BANGAS.

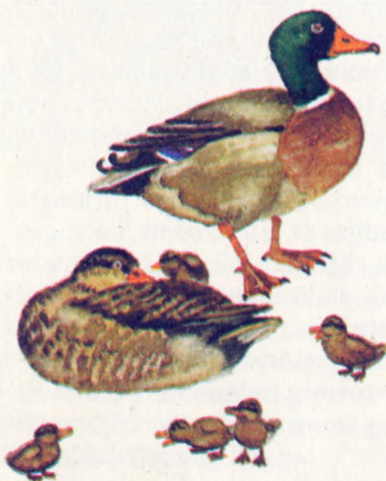
Įsijungę radiją ar televizorių, girdime ir matome, būdami už dešimčių ar šimtų kilometrų. Garsą ir vaizdą iš tokios tolybės perduoda antena. Siunčiamoji antena bangas skleidžia ore, o priimamoji, prie kurios prijungtas radijas ar televizorius, jas sugauna. Mieste televizijos signalus priima kolektyvinės antenos, iškeltos ant namų stogų. Antenų būna įvairių formų, dydžių. Tranzistorinių radijo imtuvų, kilnojamų televizorių, pavyzdžiui, „Šilelio“, antena yra ištraukiamas metalinis vamzdelis.

A

ÁNTIS

NAMINĖS ANTYS YRA KILUSIOS IŠ LAUKINIŲ.

Vištai buvo padėta perėti anties kiaušinių. Ančiukams išsiritus ji manė, kad tai viščiukai. Tačiau ančiukai vienas paskui kitą puolė į kūdrą ir nuplaukė. O višta tik laksto palei vandenį išsigandusi ir kudakuoja! Ančiukų kojų pirštus jungia plėvės, todėl jiems lengva irtis. Plokščiu snapu patogu nuo vandens paviršiaus žolytes rinkti. Per tris mėnesius ančiukai išaugo į dideles namines antis. Laukinių ančių pasaulyje yra daugiau kaip šimtas rūšių, o Lietuvoje – daugiau kaip dvidešimt. Jos gerai skraido, daugelis žiemoja šiltuosiuose kraštuose. Naminės antys skraidyti nebemoka. Kad laukinių ančių būtų daugiau, jų kiaušinius žmonės surenka, išperina ančiukus ir paleidžia į laisvę.

APÚOKAS

DIDELIS PAUKŠTIS, KURIS NAKTĮ SKRAIDO, O DIENĄ MIEGA.

Apuokų yra dvi rūšys – didysis ir mažasis. Tupintis didysis apuokas yra beveik pusės metro didumo. Apuokas turi mažas plunksnines ausytes. Tikrosios jo ausys paslėptos po tais plunksnų kuokšteliais. Apuokas labai gerai girdi. Sutemus medžioja – tupi medyje ir tyko grobio. Be garso lyg šešėlis puola žemyn ir aštriais nagais čiumpa pelę ar žiurkę. Lietuvoje apuokų reta, juos reikia globoti.

ARBATÀ

GAIVINANTIS KVAPUS GĖRIMAS.

Arbatą gaminame taip: įdedame į arbatinuką arbatžolių ir užplikome jas verdančiu vandeniu. Po kelių minučių ji prisitraukia, tada jau galima gerti. Jei užpilas per stiprus, atskiedžiame jį virintu vandeniu. Labiausiai paplitusi juodoji ir žalioji arbata. Arbatžolės – tai išdžiovinti arbatmedžių lapeliai. Arbatmedžiai auga šiltuose kraštuose – Indijoje, Kinijoje, Gruzijoje, Azerbaidžane. Lietuviai nuo seno geria mėtų, ramunėlių, liepžiedžių, kmynų, aviečių arbatą. Kai kurių žolių arbata atstoja vaistus, gydo nuo įvairių ligų.

ARBŪZAS

SALDI IR SULTINGA DARŽOVĖ.

Arbūzas – agurko giminaitis, bet į jį nelabai panašus. Agurkas ilgas, plonas, o arbūzas – apvalus, storas ir daug didesnis. Arbūzai auginami šiltuose kraštuose – Vidurinėje Azijoje, Kaukaze, Ukrainoje. Mūsų vasara arbūzams per trumpa ir per šalta – jie nespėja prinokti. Į Lietuvą arbūzai atvežami iš Pietų kraštų. Jie pūpso ant prekystalių kaip didžiuliai žalsvai margi kamuoliai. Kai kurie arbūzai sveria net keliolika kilogramų – nusipirkęs vos pakeli. Perpjauni aštriu peiliu ir pamatai rausvą sultingą minkštimą su juodom sėkliukėm. Karštą vasaros dieną arbūzas numalšina troškulį, atgaivina.

ARKLỸS

ŽMOGAUS PAGALBININKAS IR DRAUGAS.

Seniau arkliais žmonės ardavo žemę, veždavo iš laukų derlių, važiuodavo į turgų, į svečius, keliaudavo į tolimas šalis, jodavo į karą. Greiti, eiklūs arkliai lietuvių vadinami žirgais. Lietuvoje buvo labai paplitę žemaitukų veislės arkliai – nedideli, stiprūs. Arkliai būna įvairaus plauko, pagal tai ir vadinami – bėriai, juodbėriai, sarčiai, šyviai. Dabar arklių nebedaug – sunkiausius ūkio darbus atlieka mašinos. Gražūs veisliniai arkliai auginami žirgynuose. Pasaulyje ypač garsūs arabų ir achaltekinų veislių ristūnai. Žiemą ant Sartų ežero, Utenos hipodrome rengiamos žirgų lenktynės. Anykščių rajone yra Arklio muziejus.

ÃSILAS

AUSYS ILGOS, KANOPĖLĖS MAŽOS, UODEGA KAIP KARVĖS, SU ŠLUOTELE GALE.

Šie nedideli, bet stiprūs, ištvermingi gyvuliai paplitę visame pasaulyje, ypač šiltuose kraštuose. Žmonės asilais jodinėja, kinko juos į vežimą, verčia nešioti sunkius krovinius. Asilai neišrankūs,

ėda dygius, sudžiūvusius augalus. Daug kas asilą vadina užsispyrėliu. Tačiau jis užsispiria – stovi ir nejuda iš vietos – tik tada, kai labai pavargsta, kai jam užkrauna per sunkią naštą. Nors sakoma – kvailas kaip asilas, bet iš tikrųjų asilai yra tokie pat protingi, kaip arkliai, karvės ir kiti gyvuliai.

A

ĄSÕTIS

ĄSOTIS TURI RANKENĄ, VADINAMĄ ĄSA.

Apsižvalgykite virtuvėje ir pamatysite pūstašonį ąsotį. Mama įpila iš jo į puoduką pieno arba kompoto – ir gerk į sveikatą! Ąsotis – stalo puošmena. Jeigu jis iš spalvoto stiklo, tai ir gėrimas atrodo spalvotas. Molinio ąsočio šonai paprastai būna papuošti dailiu piešiniu. Rytų šalyse moterys dideliuose ąsočiuose, užsidėjusios ant peties ar ant galvos, parsineša vandens. Nestatyk ąsočio ant stalo krašto: gali jį užkliudyti alkūne – pieną išliesi, ąsotį sukulsi.

ÃŠAROS

SAKOMA – MAŽAM AŠARŲ PIRKTI NEREIKIA.

Jei tik kas Sauliuką nuskriaudė ar pats parpuolė ir užsigavo – jau rieda ašaros kaip pupos! Suaugęs žmogus verkia rečiau, nebent moterys, kai labai susigraudina. Ašaras gamina akiduobėse esančios ašarų liaukos. Ašaros teka latakais ir drėkina akies obuolį. Jeigu į akį patenka dulkelė ar koks krislas, ašaros jį tuoj išplauna. Tai ne paprastas tyras vandenėlis – ašarose yra druskų (todėl jos sūrios), mikrobus naikinančių medžiagų. Nuplovusios akį, ašaros nuteka į nosį.

AŠTUONKÕJIS

GYVENA ŠILTŲJŲ JŪRŲ GELMĖSE.

Kartais aštuonkojis patenka į vandenyne žvejojančių laivų tinklus. Jį pamatę žvejai nustemba – aštuonkojis panašus į gleivėtą kelmą su aštuoniomis judančiomis šaknimis. Tai čiuptuvai. Jais aštuonkojis pačiumpa aplink nardančias žuveles ir kiša į burną. Turi ir kojas, bet jomis beveik nevaikšto, nes yra puikus plaukikas. Labai gerai mato. Be to, šis gyvūnas turi rašalo maišelį – pajutęs pavojų, paskleidžia aplink save tamsaus skysčio debesėlį ir pasislepia jame.

ATKAKLÙS

ATKAKLUS ŽMOGUS RYŽTINGAI SIEKIA TIKSLO.

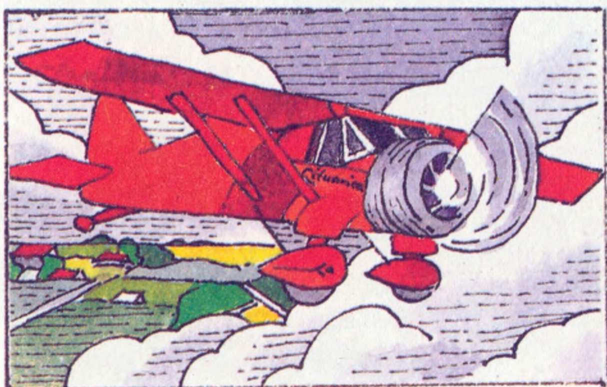

Žymus lietuvių istorikas ir rašytojas Simonas Daukantas išsimokslino tik per savo atkaklumą. Vaikystėje Simonas labai troško mokytis, tačiau tais laikais jo tėvai valstiečiai negalėjo leisti sūnaus į mokslus. Jaunuolis pėsčias atėjo iš Žemaitijos į Vilnių ir, niekieno neremiamas, baigė universitetą. Atkaklumas, darbštumas, kantrybė padėjo jam parašyti didelius veikalus apie Lietuvos praeitį. Ir kiti Tėvynės labui daug nuveikę žmonės – Vincas Kudirka, Pranas Vaičaitis, Žemaitė – buvo labai atkaklūs. Būkime tokie ir mes! Atkaklus mokinys mokosi eilėraštį, kol išmoksta, sprendžia uždavinį, kol išsprendžia. Atkaklumą reikia ugdyti nuo mažens.

ATLÁNTO NUGALĖTOJAI

DARIUS IR GIRĖNAS – PIRMIEJI LIETUVIAI, PERSKRIDĘ ATLANTO VANDENYNĄ.

Narsūs lakūnai Steponas Darius ir Stasys Girėnas, už savo uždirbtus ir Amerikos lietuvių suaukotus pinigus nusipirkę lėktuvą, pradėjo rengtis skrydžiui per Atlantą. Lėktuvą perdirbo – įdėjo naują variklį, sustiprino liemenį, pailgino sparnus. Jį pavadino „Lituanika". Skrido 1933 metų liepos 15–17 dienomis, iš viso 37 valandas. Vėtra blaškė lėktuvą, skrendantį per tamsius debesis, apačioje siautė šaltos ir rūsčios vandenyno bangos. Štai jau Atlantas nugalėtas, nebetoli gimtasis kraštas. Kauno aerodrome didvyrių laukė minios žmonių. Tačiau įvyko nelaimė – Soldino miške (dabar Lenkijos teritorija) lėktuvas nukrito ir sudužo. Lakūnai žuvo. Jie palaidoti Kaune, Petrašiūnų kapinėse.

ATLÈTAS

STIPRUS, TVIRTAS ŽMOGUS.

Kuris berniukas nenori būti gražiai nuaugęs, ištvermingas ir stiprus? Tačiau atletu niekad netapsi, jei rytais nedarysi mankštos, nesportuosi gryname ore. Apsnūdę lepūnėliai, kurie tik valgo, miega ir tingi, būna silpni, suglebę, atrodo nesveiki. Atletai kiekvieną dieną daro pratimus, ugdančius jėgą ir vikrumą: bėgioja,

šokinėja, kilnoja sunkius svarsčius. Atletu tapti padeda sportas – lengvoji arba sunkioji atletika, boksas, imtynės, plaukimas, žaidimai. Lengvoji atletika yra bėgimas, šuoliai, mėtymas, sunkioji – sunkumų kilnojimas. Jeigu stropiai lankysi kurios nors sporto šakos treniruotes, ir tu būsi atletas.

A

ATÓSTOGOS

VASARA – ATOSTOGŲ METAS.

Atostogų visi vaikai labai laukia, nes tai – įdomios kelionės, poilsis pajūryje arba prie ežero. Miestiečiams maloni viešnagė kaime, pas gimines arba senelius. Per atostogas ilsimės. Tačiau jeigu atostogaudamas nuo ryto iki vakaro vartysies lovoje ar šiaip dykinėsi – tik pavargsi, ims kamuoti nuobodulys. Geriausia keliauti po Lietuvą – pėsčiomis su turisto kuprine ant pečių, plaukti baidare upėmis, ežerais, miegoti palapinėje. Kai kurie vaikai per atostogas grybauja, uogauja, prirenka daug vaistažolių. Ypač smagu kaime padėti dirbti ūkio darbus – šienauti, ravėti daržus, šerti gyvulius. Atostogauti gera, nes nereikia galvoti apie mokyklą, pamokas ir viską, kas atsibodę. Tik gaila, kad atostogos greit prabėga.

ATVIRÙKAS

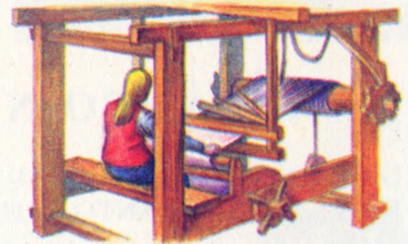
ŠVENČIŲ PROGA DRAUGUS SVEIKINAME ATVIRUKU.

Vienoje atviruko pusėje – gražus spalvotas piešinys, dailės kūrinio reprodukcija, gamtos ar miesto vaizdelis. Sveikinimo žodžius ir linkėjimus dailiai parašome kitoje, tuščiojoje, atviruko pusėje. Yra ir sulenkiamų atvirukų. Atviruką pridedame prie dovanos ar, įdėję į voką, siunčiame paštu. Atvirukus su miestų, gamtos vaizdais siunčiame iš kelionės ar poilsiavietės vietoj laiško. Jei ant atviruko yra pašto ženklas ir vieta adresui, jį galima siųsti be voko.

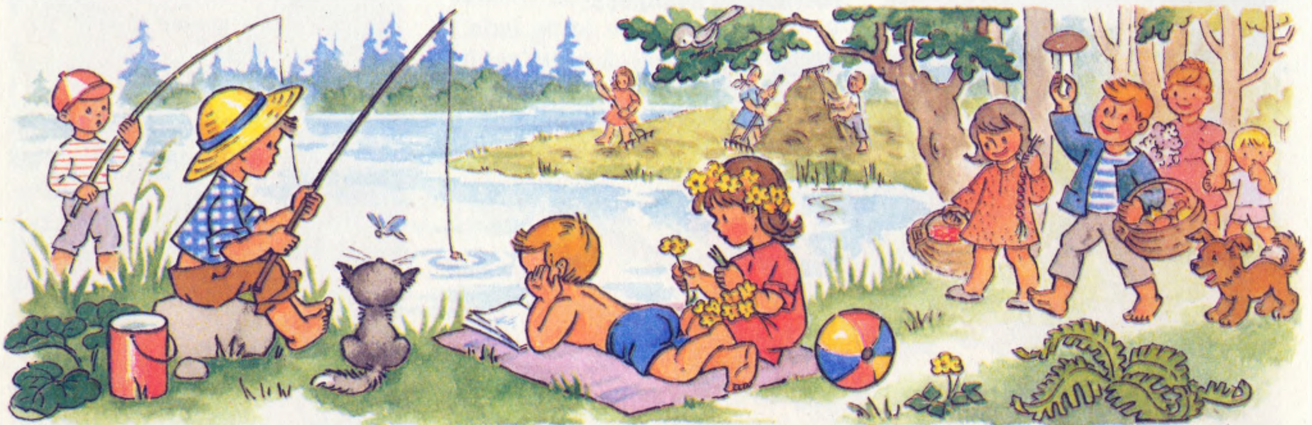

AUDÌMO STÃKLĖS

STAKLELĖS NAUJOS,
DROBELĖS PLONOS,
O MERGUŽĖLĖ –
KAIP LELIJĖLĖ.

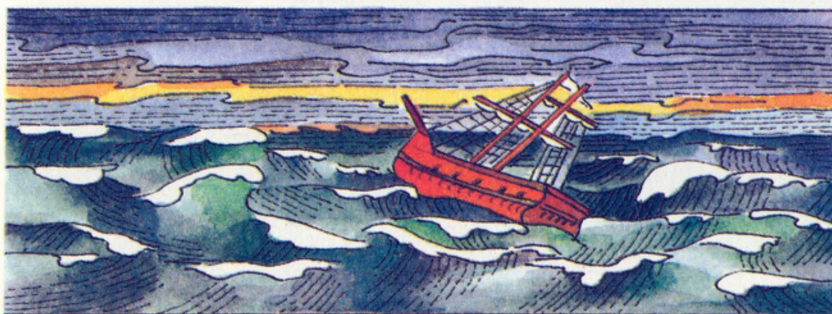
Seniau moterys namuose iš lininių ar vilnonių siūlų ausdavo ne tik paprastą drobę, storą milą, bet ir gražias raštuotas staltieses, lovatieses, rankšluosčius. Audėja sėdėdavo staklėse ir vikriai dirbdavo rankom ir kojom – staklių pakojos trinksi, šaudyklė tik laksto iš vienos audeklo pusės į kitą. Kiekviena kaimo mergina turėjo išsiausti sau kraitį. Dabar fabrikuose staklės automatinės – audžia pačios. Viena audėja prižiūri keliasdešimt staklių. Audimo fabrikų yra Kaune, Vilniuje, Panevėžyje, Klaipėdoje. Lentvaryje audžiami kilimai.

AUDRÀ

AUDRĄ SUKELIA STIPRUS VĖJAS.

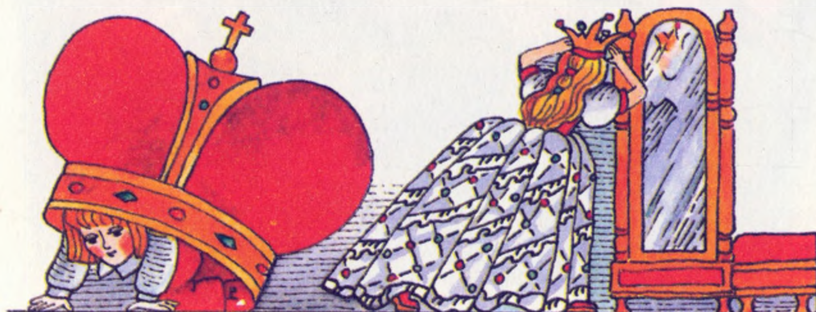
Kartais pučia toks smarkus vėjas, kad linksta ne tik medžių šakos, bet ir kamienai. Tačiau tai dar ne audra. Ji prasideda, kai įsišėlusi vėtra ima laužyti medžius, plėšti namų stogus. Per audrą dažniausiai smarkiai lyja, trankosi perkūnija. Tokia audra, kuri rauna medžius su šaknimis, griauna pastatus, vadinama uraganu. Jis pridaro daug nuostolių. Kartais per uraganą žūva ir žmonių. Jūros audra vadinama štormu. Milžiniškos, didumo sulig daugiaaukščiu namu bangos mėto laivą, gali jį ir nuskandinti. Apie artėjančią audrą praneša meteorologai. Tada žmonės skubiai persikelia į saugesnę vietą, laivai plaukia į uostą ar užutėkį.

ÁUKSAS

GELTONAS, BLIZGANTIS BRANGUSIS METALAS.

Senovėje karaliai nešiojo spindinčias auksines karūnas. Karalysčių lobiai – aukso luitai, monetos, papuošalai – buvo saugomi tamsiuose požemiuose. Auksakaliai iš aukso daro gražius papuošalus – žiedus, auskarus, grandinėles. Auksas nerūdija, jam nekenkia druskos ir rūgštys, todėl iš jo daromos tiksliųjų prietaisų detalės. Šis metalas kasamas kasyklose, jo kruopelytės plaunamos iš auksingo upių smėlio. Aukso yra Pietų Afrikoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Australijoje, Sibire. Kartais pasitaiko rasti kelių ar keliolikos kilogramų aukso gabalą – grynuolį.

AŨSYS

„MOČIUTE, KODĖL TAVO TOKIOS DIDELĖS AUSYS?“ – „TAI TAM, VAIKELI, KAD GERIAU GIRDĖČIAU!“

Turbūt pažinote, kad tai ištraukėlė iš pasakos apie Raudonkepuraitę? Vilko ausys iš tikrųjų nemažos, dar didesnės dramblio ar asilo. O kiškio – ilgos ir stačios. Ir gyvuliai, ir žmonės ausimis girdi. Išorinė žmogaus ausies dalis vadinama kaušeliu. Jis nukreipia garsą į ausies landą. Ausies viduje yra būgnelis, klausos nervas ir kiti klausos organai.

Garsas suvirpina ausies būgnelį. Paskui klausos nervas perduoda dirginimą į smegenis, ir tada girdime garsą. Ausis reikia gerai prižiūrėti, švariai išsiplauti. Nekrapštykite ausų aštriu, smailiu daiktu! Jeigu ausį pradeda skaudėti, reikia gydytis, nes galima apkursti.

A

AUSLINDÀ

VABALAS, GYVENANTIS DRĖGNOSE VIETOSE.

Paupyje, atvertę akmenį, vaikai pamatė keistą vabaliuką. Jis tamsus, pailgas, o pilvelio gale styro

didelės lenktos žnyplės. Vabaliukas sukruto slėptis, bet vaikai jį pagavo ir parsinešę parodė močiutei. „Tai auslinda, – paaiškino močiutė. Ant žemės miegančiam žmogui ji gali įlįsti į ausį. Auslinda gali skaudžiai įžnybti, todėl geriau jos neliesti“. Auslindos dieną slepiasi po medžių žieve, akmenimis, o vakare išlenda ieškoti maisto. Minta augalais, puvenomis, kartais apgraužia daržovių lapus.

AUSTRÃLIJA

ŽEMYNAS PIETŲ PUSRUTULYJE TARP INDIJOS IR RAMIOJO VANDENYNŲ.

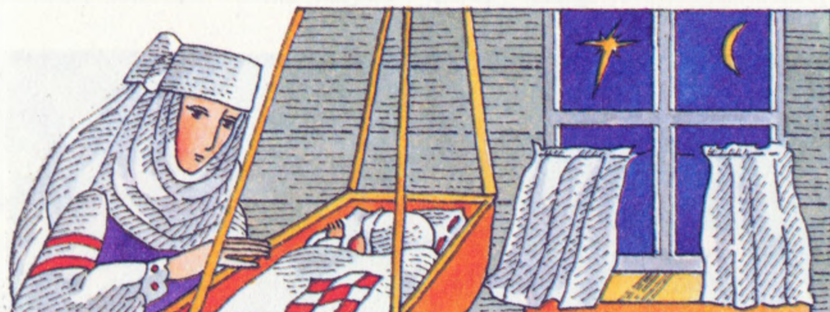
Kai pas mus, Lietuvoje, žiema, Australijoje – vasara, o liepos mėnesį – pats viduržiemis. Tačiau ir žiemą Australijoje nebūna sniego. Tai karštų dykumų, pusdykumių ir stepių kraštas. Tik žemyno pakraščiuose, kur daugiau drėgmės, auga visą laiką žaliuojantys miškai. Australijoje yra daug retų augalų ir gyvūnų, kurių kitose šalyse nepamatysime. Čia auga net kelių šimtų rūšių eukaliptai – ir menki krūmokšniai, ir dideli galiūnai medžiai. Labai daug sterblinių gyvūnų: eukaliptų kamienais laipioja maži sterbliniai lokiai – koalos, nuo šakos ant šakos liuoksi sterblinės voverės, stepėse šokuoja greitos ilgakojės kengūros, papilvės maiše nešiojančios vaikučius. Laksto plėšrių laukinių šunų – dingų – gaujos. Prie vandens gyvena ančiasnapiai. Jie išsirita iš kiaušinių, bet yra žinduoliai. Senųjų Australijos gyventojų dabar mažai bėra. Dauguma gyventojų – palikuonys europiečių, kurie pradėjo važiuoti į Australiją prieš du šimtus metų. Čia gyvena ir nemažai lietuvių. Kituose žemynuose yra daug valstybių, o visą Australiją užima tik viena. Ji taip pat vadinama Australija.

AUŠRÌNĖ

AUŠRINĖ UGNĮ PRAKŪRĖ, VAKARINĖ PATALĄ KLOJO.

Aušrinė spindi kaip žvaigždė. Ji pasirodo prieš saulėtekį arba pirmoji sužiba danguje po Saulės laidos. Todėl lietuviškas jos vardas Aušrinė arba Vakarinė. O mokslininkai ją vadina grožio deivės vardu – Venera. Venera, kaip ir Žemė, yra Saulės sistemos planeta. Veneroje nėra gyvybės. Čia svilina penkių šimtų laipsnių karštis, oras visai netinkamas kvėpuoti. Niekad neprasisklaidantys ūkai gaubia Venerą, ir per juos iš Žemės negalima įžiūrėti planetos paviršiaus. Žmonės į Venerą siunčia automatines kosmines stotis, kurios nusileidusios tiria šią paslaptingą planetą.

AUTOBÙSAS

AUTOBUSAI VEŽIOJA ŽMONES.

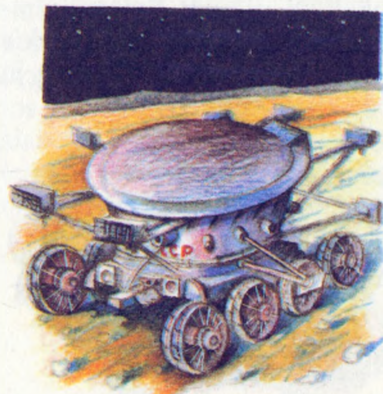
Autobusu važiuoti į tolimą kelionę labai patogu. Keleiviai sėdi minkštuose krėsluose ir dairosi pro langą. Jei nori, krėslą atloši ir įsitaisai pusiau gulomis. Sutemus gali įsižiebti elektros lemputę. Jei karšta, įsijungi ventiliatorių. Miesto gatvėmis važinėja kitokie autobusai. Juose sėdimų vietų nedaug. Spūsties metu į darbą žmonės dažnai važiuoja stovėdami. Autobuse yra nurodytos sėdimos vietos ligoniams, mamoms su mažais vaikučiais. Mandagūs vaikai, jaunuoliai visada užleidžia vietą seneliams.

AUTOMÃTAS

AUTOMATAS DIRBA VIENAS, BE ŽMOGAUS PAGALBOS.

Automatų yra įvairių. Įmeti monetą į gazuoto vandens automatą – jis tuojau pripila stiklinę gėrimo su sirupu. Automatiškai įsijungia ir išsijungia šaldytuvas, nuo perkaitimo pats saugosi lygintuvas, pačios atsidaro ir užsidaro lifto durys. Automatai perjungia šviesoforo signalus, reguliuoja traukinių eismą. Automatas mėnuleigis vienas pats važinėjo Mėnulyje ir tyrė jo paviršių. Gamyklose automatai pavaduoja dešimtis ar net šimtus darbininkų. Jie pjauna, gręžia, pilsto, rūšiuoja, pakuoja ir atlieka daugybę kitų darbų. Automatines linijas prižiūri vienas ar keli žmonės.

A

AUTOMOBÌLIS

VISA ŠEIMA SUSĖDA Į AUTOMOBILĮ IR VAŽIUOJA, KUR PANORI.

Atsisėdęs už vairo, tėtis pasuka raktelį, ir automobilio variklis suūžia. Prietaisai parodo, kiek yra bake benzino, ar pakrautas akumuliatorius. Paskui tėtis įjungia posūkių lemputes ir šviesas, o Algis pasižiūri, ar jos mirksi, ar šviečia žibintai. Dar spusteli signalą – pasigirsta garsus pyptelėjimas. Dabar jau galima važiuoti. Mama atsisėda priekyje, greta tėčio, o Algis su sesute įsitaiso ant užpakalinės sėdynės. Smagu žiūrėti, kaip pro šalį autostrada lekia automobiliai. Algis vardina jų

markes – žiguliai, mersedesas, BMW. Užaugęs jis svajoja būti lenktynininku ir dalyvauti tarptautinėse ralio varžybose. Važiuojant automobiliu būtina laikytis kelių eismo taisyklių, kad neįvyktų avarija.

AUTOSTRADÀ

LABAI PLATUS, PATOGUS AUTOMOBILIŲ KELIAS.

Važiuodamas automobiliu iš Vilniaus į Kauną stebiesi, kodėl iš priekio neatvažiuoja jokia mašina. Žvilgtelėjęs į šalį, pamatai, kad už siauros žalios pievelės, vadinamos skiriamąja juosta, yra dar vienas asfaltuotas plentas, kuriuo automobiliai važiuoja priešinga kryptimi. Autostrada galima važiuoti net šimto kilometrų per valandą greičiu. Kelyje nebuvo jokios kliūties, niekas nevažiavo skersai kelio, automobilio nesulaikė šviesoforas. Autostradą kertantys keliai pranyra pro jos apačią arba pakyla virš jos. Autostrada iš Vilniaus galima važiuoti ligi pat Klaipėdos.

AVIẼTĖ

AVIETĖ YRA SALDŽIAUSIA MIŠKO UOGA.

Avietės auga ne tik miške. Žmonės nuo senų laikų avietes augina soduose. Kultūrinių aviečių uogos užauga labai didelės. Avietės prinoksta vėlai, vasarai baigiantis. Tada prasideda rugiapjūtė, ir ne visi turi laiko uogauti. Bet vis tiek kiekviena šeimininkė nori prisirinkti šių uogų. Aviečių uogienė ne tik skani, bet ir vaistas. Žiemą susirgus sloga ar kokia kita liga, reikia gerti karštą aviečių arbatą. Skanią arbatą galima išvirti ir iš aviečių stiebų. Ši arbata yra raudona ir kvepia avietėmis.

AVILỸS

BIČIŲ NAMELIS.

Avilys neturi langų. Bitės nenori, kad kas nors pro langelį žiūrėtų, kaip jos gyvena. Mokslininkai sako, kad visi prijaukinti gyvūnai pasikeitė, prisitaikė gyventi šalia žmogaus, tik bičių įpročiai tebėra tokie pat, kaip senų senovėje. Todėl avilyje turi būti tamsu kaip drevėje, kur jos gyveno seniau. Žmonės avilius darydavo iš rąsto: išskobdavo jo vidų, užkaldavo viršų lentele. Tokią dirbtinę drevę įkeldavo į medį arba pastatydavo sode. Dar buvo iš šiaudų nupintų avilių. Vėliau pradėjo daryti avilius iš lentų. Avilio viduje yra rėmai, ant kurių bitės siuva korius. Iš avilio bitės laukan išropoja pro siaurą plyšį – laką.

A

ÃVIŽOS

AVIŽAS LABAI MĖGSTA ARKLIAI.

Avižą pažinti labai lengva: jos varpų šluotelė nusvirusi, o gelsvi grūdai įsisupę į švelnius žvynus. Kol avižos auga ir brandina grūdus, laukas atrodo žalias, o vasarai baigiantis pagelsta. Tada atvažiuoja kombainas, avižas nupjauna ir iškulia. Avižų kruopų arba dribsnių košę ir sriubą valgyti labai sveika – jos duoda žmogui stiprumo. Galima valgyti ir nevirtus avižų dribsnius. Seniau žmonės augino daug avižų ir šėrė jomis arklius. Arkliai būdavo stiprūs, gerai įmitę, jų plaukas blizgėdavo. Pašarui avižos sėjamos kartu su vikiais ir kitais augalais. Naktį į avižų lauką kartais ateina šernų. Jie kramto puszalius grūdus ir čepsi – taip gardu.

AVÌS

BALTA AVELĖ, MINKŠTA VILNELĖ.

Vasarą nuvažiavome pas senelius į kaimą. Žiūrime – žalioje pievoje ganosi avelė. Šalia vikriai šokinėja du maži jos vaikučiai – ėriukai. Jie balti, garbanoti ir labai linksmi. Strykt pastrykt – ir ėriukai jau pievos pakraštyje. Ėriukų mama bailiai dairosi ir bliauna – šaukia vaikus pas save. Ji bijo, kad pilkas vilkas jų nenuneštų. Su ėriukais žaisti smagu, bet baisu avino. Jis turi riestus ragus ir yra labai piktas. Pavasarį ateina teta ir didelėmis žirklėmis nukerpa avims vilnas. Paskui tas vilnas iškaršia ir suverpia. Iš siūlų močiutė mezga šiltas vilnones kojines.

A

ÃZIJA

RYTINĖ EURAZIJOS ŽEMYNO DALIS SU GRETIMOMIS SALOMIS.

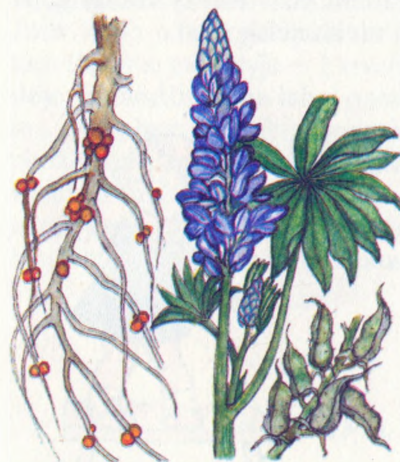
Aziją nuo Europos skiria Uralo kalnai. Šiaurinė Azijos dalis priklauso Rusijai. Prie šalto Arkties vandenyno plyti tundra, kurioje želia menki krūmokšniai, kerpės, ganosi šiaurinių elnių bandos. Sibire ošia šimtametė neįžengiama taiga, teka vandeningos upės, čia yra giliausias pasaulyje gėlo ir tyro vandens ežeras – Baikalas. Rusijos kaimynė – Kinija. Joje gyvena milijardas žmonių, daugiau negu bet kurioje kitoje pasaulio valstybėje. Azijoje stūkso didingos snieguotos Himalajų kalnų viršūnės. Žemyno pietuose yra išsikišęs didelis pusiasalis – tai Indija. Klimatas čia karštas, tankiose džiunglėse gyvena drambliai, tigrai. Per Indiją teka platus Gangas. Vakarų Azijos žymiausios valstybės – Turkija, Iranas, Irakas, Saudo Arabija, Afganistanas. Čia daug kalnų, dykumų. Azijos rytuose, jūros salose yra Japonija.

AZÒTAS

BESPALVĖS, BEKVAPĖS, UŽ ORĄ LENGVESNĖS DUJOS.

Išrovę lubiną, ant jo šaknų matome nedidelius gumbelius. Ankštiniai augalai – lubinai, žirniai,

dobilai – šaknyse, stiebuose ir lapuose kaupia ore esantį azotą. Lauką suarus, lubinai supūva, azotas virsta mineralinėmis medžiagomis. Jomis augalai minta. Jeigu dirvoje azoto yra pakankamai, gerai auga daržovės. Yra ir dirbtinių azoto trąšų. Jas gamina Jonavos trąšų gamykla. Tręšti reikia ne per gausiai – kitaip daržovės bus kenksmingos.

ĄŽUOLAS

SENOVĖJE LIETUVIAI ĄŽUOLĄ LAIKĖ ŠVENTU MEDŽIU.

Tai yra ilgiausiai gyvenantis mūsų krašto medis. Ąžuolas labai aukštas, platus, drūtas. Jo šakos tvirtos, žali lapai karpytais pakraščiais, standūs. Rudenį jie pagelsta. Ąžuolas užaugina giles, kurias labai mėgsta šernai. Lietuvos parkuose dar auga pelkinis, stambiavaisis, kaukazinis ąžuolas. Visų gražiausias yra raudonasis ąžuolas. Jo lapai rudenį pasidaro tamsiai raudoni. Miškas, kuriame auga vien ąžuolai, vadinamas ąžuolynu. Didelis ąžuolynas buvo Kaune, bet dabar jo dalis iškirsta ir ten nutiestos gatvės. Netoli nuo Vilniaus, Dūkštų draustinyje, auga labai gražūs ąžuolai – Ąžuolų karalius ir Ąžuolų karalienė. Seniausias Lietuvoje yra Stelmužės ąžuolas. Jam daugiau kaip tūkstantis metų. Dabar lietuviai sodina ąžuoliukus, kad išliktų atminimas apie žymius istorinius įvykius, garsius žmones.

B

BAIDÃRĖ

SIAURAS LENGVUTIS LAIVELIS.

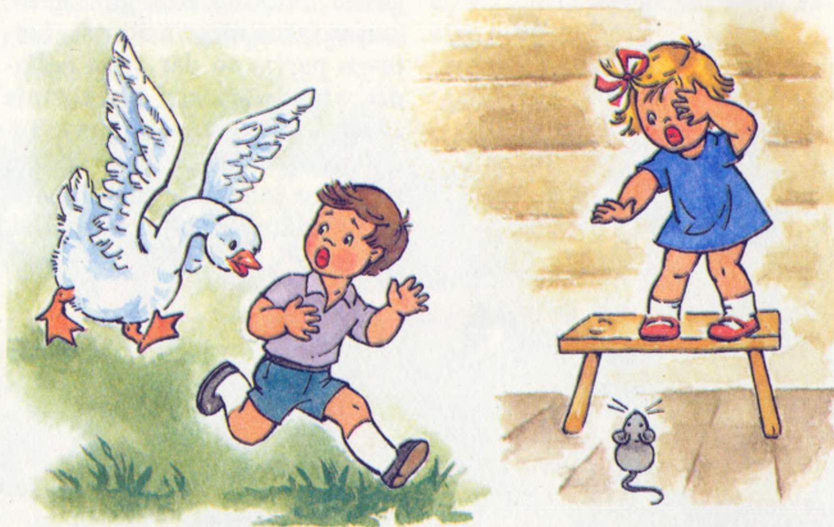
Baidarė daroma iš medžio (faneros), metalo ar plastiko ir aptraukiama tankia vandens nepraleidžiančia medžiaga. Viršus uždaras, tik yra anga irkluotojui. Baidarės dažniausiai būna vienvietės ir dvivietės. Turistinę baidarę galima išardyti ir vėl sudėti. Jos detales, tvarkingai sukrautas į maišus, gabename į tą vietą, iš kur ketiname pradėti kelionę. Baidarė į vandenį grimzta negiliai, todėl ja galima plaukti ne tik ežerais ir upėmis, bet ir sekliais upeliukais. Jeigu kelyje pasitaiko akmenuota sekluma, nuvirtęs medis ar išsikėtojęs šiekštas, baidarę nesunkiai perkeliame per kliūtį ir plaukiame toliau.

BÁIMĖ

BAIMĖS AKYS DIDELĖS.

Sauliukas dar mažas ir visko bijo – tamsos, už lango stūgaujančio vėjo, perkūnijos. Kieme jis bijo didelio pikto šnypščiančio žąsino, miške – pilko vilko. „Nebijok, – ramina vyresnysis broliukas Marius. – Su manimi tau nieko bloga neatsitiks". O tėtis sugėdina: „Tu juk vyras, Sauliau, o vyrai nieko nebijo". – „Tau gerai, tėti, tu didelis, – atsidūsta Sauliukas. – Kai aš užaugsiu, irgi nieko nebijosiu".

BALÁNDA

PIKTŽOLĖ, BET KAI KAM IR NAUDINGA.

Darže augančias balandas ravime, nes jos trukdo augti daržovėms. Daug balandų auga šiukšlynuose ir pakelėse. Jaunų balandų lapus labai mėgsta maži kalakučiukai ir žąsiukai. Seniau, pritrūkę duonos, žmonės rinkdavo balandų sėklas, jas maldavo ir maišydavo su ruginiais miltais. Tokia duona būdavo neskani, bet gelbėdavo nuo bado. Dabar balandų sėklų niekas neberenka ir nebevalgo. Tik jų lapus anksti pavasarį, kai trūksta daržovių, šeimininkės skina ir deda į salotas, į sriubą. Kai kurios balandos yra vaistinės, todėl žmonės jas augina darže.

BALAÑDIS

BALANDIS DAR VADINAMAS KARVELIU.

Balandžiai mėgsta gyventi žmogaus kaimynystėje. Tai ramūs paukščiai. Žmonės yra išvedę daug naminių balandžių veislių. Juos laiko namo palėpėje arba tam tikrame namelyje – karvelidėje. Balandžių būna labai puošnių – spalvotomis plunksnomis, plačiomis uodegomis, pūstais gurkliais. Balandžiai vartikliai skrisdami gražiai vartosi ore. Pašto balandžiai seniau nešiodavo laiškus.

Jie labai greiti, gali nenutūpdami nuskristi net tūkstantį kilometrų. Lietuvos miškuose gyvena laukinių balandžių – uldukų, keršulių, purplelių.

BALÈTAS

BALETAS PRADĖTAS ŠOKTI ITALIJOJE, PRANCŪZIJOJE.

Tai ne paprastas šokis, o vaidinimas – šokėjai grakščiais judesiais be žodžių pasakoja kokią nors istoriją, reiškia jausmus. Jie nei kalba, nei dainuoja, bet vien

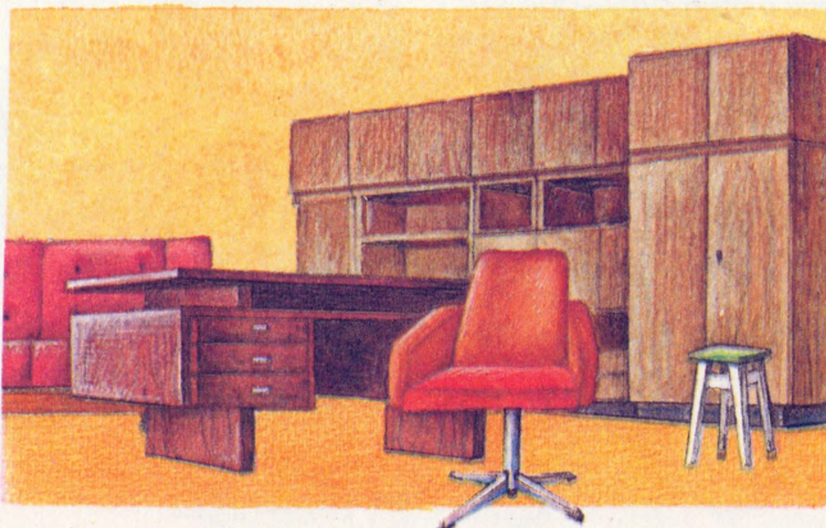

iš judesių viską gali suprasti. Šokiu reiškiamą mintį padeda atskleisti muzika. Baletas šokamas pagal tam tikras taisykles. Artistai atlieka įvairias figūras, žingsnius, šuolius. Balerinos dažnai šoka ant pirštų galų, apsiavusios specialiais bateliais. Sukurti baleto spektaklį padeda dekoracijos, puošnūs šokėjų kostiumai, apšvietimas. Baletą šokti mokomasi ilgai ir kantriai.

BAL̃DAI

BALDAI PADARO MŪSŲ GYVENIMĄ PATOGŲ.

Sekmadienio vakaras. Kiaurą dieną žaidęs kieme, su tėveliais triūsęs sode ar darže, nori ir atsipūsti. Pasilipęs ant kėdės, išsitrauki iš knygų spintos šią enciklopediją ir, atsisėdęs prie rašomojo stalo, atsiverti... Bet mama jau kviečia vakarienės. Patogiai įsitaisai virtuvėje ant savo taburetės. Mama ima iš spintelės puodukus, lėkštutes ir deda juos ant stalo. O po vakarienės greitai ir lovon laikas. Nemažai baldų jau paminėjome. Apsidairyk – namuose jų yra ir daugiau. Lietuvoje yra daug baldų fabrikų – Vilniaus, Kauno, Jonavos, Šilutės, Tauragės, Panevėžio.

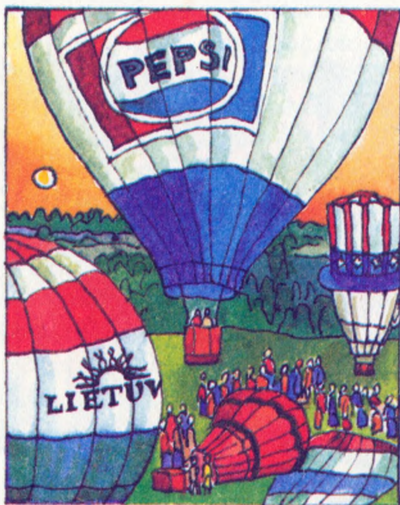

B

BALIÒNAS

SKRIDIMO APARATAS.

Noras pažvelgti į Žemę iš paukščio skrydžio ilgus amžius nedavė žmonėms ramybės. 1783 metais prancūzai broliai Mongolfjė padarė ir išbandė pirmąjį balioną.

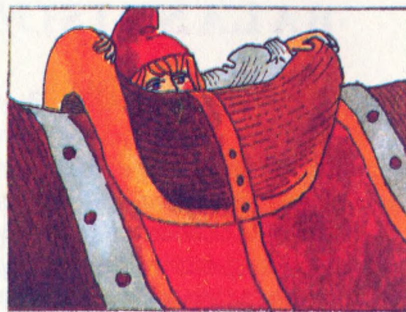

Jis buvo pasiūtas iš tankaus audeklo ir pripildytas karšto oro. Karštas oras yra lengvesnis už šaltą, todėl balionas ir kyla aukštyn. Apačioje kabojo krepšys – gondola. Pirmuosius paleido skristi aviną, gaidį ir antį. Tais pačiais metais balionu pakilo ir žmogus. Toks balionas skrido tik pavėjui. Pritaisius variklį, jis tapo valdomas ir gavo dirižablio vardą. Žmonės oro balionais skraido ir dabar. Balionai būna įvairaus didumo ir formų, spalvoti. Rengiamos balionų šventės.

BAL̃NAS

ŽIRGAS KĖLĖ BALNĄ,
BALNAS KĖLĖ RAITĄ.

Pabalnotu žirgu joti daug patogiau. Ir žirgui lengviau raitelį nešti. Balnas siuvamas iš odos, dailiai gula ant žirgo nugaros, jos nespaudžia, netrina. Raitelis jodamas kojas laiko kilpose. Puošnių senovinių balnų, kuriais buvo balnojami bajorų, kunigaikščių žirgai, galima pamatyti etnografijos muziejuje. Darbinis arklys ir asilas irgi balnojamas. Prie

balno galima pririšti sunkius nešulius. Pabalnotais arkliais geologai, medžiotojai keliauja per kalnus, miškus ir pelkes, kur nėra kelių, negali važiuoti mašinos.

BÁLTAI

BALTAI, ARBA AISČIAI, YRA LIETUVIŲ PROTĖVIAI.

Baltai į žemes prie Baltijos jūros atsikraustė maždaug prieš keturis tūkstančius metų. Ateiviai maišėsi su nuo seno šiose vietose gyvenusiais žmonėmis. Taip per daug šimtmečių kūrėsi ir nyko įvairios baltų gentys: jotvingiai, prūsai, lietuviai, latgaliai, kuršiai, žiemgaliai, sėliai. Prūsus XIII amžiuje nukariavo ir išnaikino kryžiuočiai. Iš baltų genčių ilgainiui atsirado lietuvių ir latvių tautos. Tai yra vienintelės gyvos išlikusios baltų tautos. Lietuvių ir latvių kalbos giminingos, kai kurie žodžiai tokie panašūs, kad galima lengvai atspėti jų reikšmę.

BALTARÙSIJA

BALTARUSIJOS RESPUBLIKA – RYTINĖ LIETUVOS KAIMYNĖ.

Baltarusija – kalvotų aukštumų, pelkėtų, krūmuotų lygumų, žalių miškų kraštas. Iš pelkių išteka Dnepras ir Dauguva. Čia prasideda ir mūsų didžiausios upės – Nemunas ir Neris. Belovežo girioje yra daug įvairių žvėrių. Didžiausias ir galingiausias girios gyventojas – stumbras. Baltarusijoje auginami javai, linai, cukriniai runkeliai, kanapės. Ypač gerai dera bulvės. Miestuose yra daug fabrikų. Baltarusija turi apie dešimt milijonų gyventojų. Didžiausias miestas – sostinė Minskas. Baltarusiai yra slavų tauta. Baltarusių kalba panaši į rusų, ukrainiečių ir lenkų kalbas. Senovėje, XIII–XVIII amžiuje, baltarusiai gyveno vienoje valstybėje su lietuviais – Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

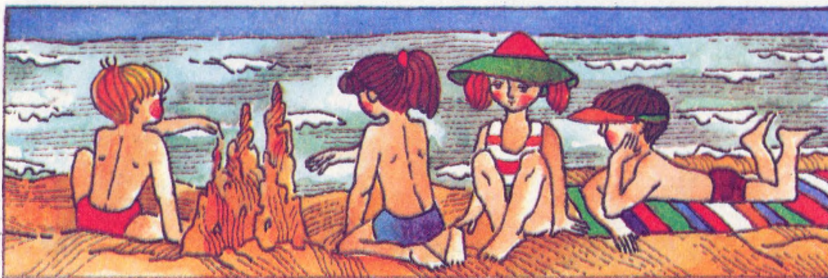

BÁLTIJA

IŠSISUPUS PLAČIAI VAKARŲ VILNIMIS,
MAN KRŪTINĘ UŽLIEK SAVO ŠALTA BANGA.

(*Maironis*)

Baltija skalauja Lietuvos, Latvijos, Estijos, Suomijos, Švedijos, Vokietijos, Lenkijos ir kitų šalių krantus. Lietuvai priklauso tik 99 kilometrų ilgio smėlėto pajūrio ruožas. Lietuvių ir latvių protėviai nuo žilos senovės gyveno prie Baltijos jūros. Galinga kaimynė Vokietija buvo atėmusi iš Lietuvos Klaipėdos kraštą ir uostą. Dabar Baltijoje vėl plaukioja mūsų žvejybos ir prekybos laivai. Prie jūros įsikūrę gražūs kurortiniai miestai Palanga, Neringa, Šventoji. Čia žmonės vasarą poilsiauja, maudosi jūroje.

BANGÌNIS

PATS DIDŽIAUSIAS ŽEMĖS GYVŪNAS.

Mėlynasis banginis būna daugiau kaip trisdešimt metrų ilgio, o sveria net šimtą penkiasdešimt tonų! Kitų rūšių banginiai – kašalotai, grenlandiniai, kuprotieji banginiai – kur kas mažesni, bet ir jie sveria po kelias tonas. Banginiai plaukioja vandenyne, minta smulkiais jūros gyvūnėliais (planktonu), žuvimis. Jie panašūs į žuvis, bet yra žinduoliai. Mama banginė jauniklius veda gyvus ir maitina juos pienu. Kvėpuodamas banginis švirkščia vandenį į viršų, ir pakyla fontanas.

B

BÁNKAS

SUSITAUPEI PINIGŲ – PASIDĖK Į BANKĄ.

Kaimynus Petraičius ištiko nelaimė – pro langą į butą įlindę plėšikai pavogė pinigus. Petraičiai daug metų taupė ir ketino pirkti automobilį. „Jie blogai darė, kad namie laikė tiek daug pinigų. Reikėjo pasidėti į banką“, – pasakė tėtis. „O kas tas bankas?“ – paklausė Tadukas. „Tai tokia įstaiga, kurioje yra daug tvirtų geležinių spintų pinigams ir kitoms brangenybėms laikyti. Banke įrengta signalizacija, jį saugo policininkai. Čia laiko pinigus ne tik pavieniai žmonės, bet ir gamyklos, įstaigos, organizacijos. Prireikus bankas ir paskolina pinigų. Pavyzdžiui, ūkininkas gali pasiskolinti pinigų traktoriui ar kitai ūkio mašinai pirkti“.

BAROMÈTRAS

PRIETAISAS ORO SLĖGIUI MATUOTI.

Barometrą sudaro stiklinis vamzdelis su gyvsidabriu ir skalė. Keičiantis oro slėgiui, gyvsidabrio stulpelis pakyla arba nukrinta. Slėgį rodo skalės skaičius, ties kuriuo stulpelis sustojo. Yra ir kitoks barometras – aneroidas. Tai metalinė dėžutė su išretintu oru. Kai slėgis didėja, ji traukiasi, kai mažėja – plečiasi. Slėgio permainas rodo rodyklė skalėje. Joje kartais būna nupiešta saulė, lietaus debesys ir kiti orų simboliai. Be barometro neišsiverčia meteorologai, lakūnai, žvejai. Kai oro slėgis didėja, galima tikėtis giedros, kai mažėja – greičiausiai lis.

BARSÙKAS

MIŠKO ŽVĖRIS, GYVENANTIS OLOJE.

Barsuką retas yra matęs. Iš olos jis išlenda tik vakare. Barsuko kailis rusvai pilkas, snukis baltas su dviem juodais dryžiais. Barsukas gaudo peles, varles, vabalus, be to, ėda augalų šakneles, uogas, vaisius. Kalnelio šlaite jis išsikasa gilų šakotą urvą su keliais išėjimais. Toje oloje barsukai gyvena ir augina vaikus. Žiemą barsukai miega oloje nepabusdami net kelis mėnesius. Kartais barsuko olą užgrobia lapės arba usūriniai šunys (mangutai). Tada jis išsikasa naują olą.

BÃTAI

ŽMONIŲ APAVAS.

Seniau lietuviai valstiečiai avėjo iš karklo, liepos ar gluosnio karnų nupintas vyžas, iš odos surauktas nagines, iš medžio išskobtas klumpes. Odiniai batai buvo labai brangūs. Žmonės, eidami į bažnyčią, juos nešdavosi ir apsiaudavo tik priemiestyje. Dabar batai siuvami iš natūralios arba dirbtinės odos, sportbačiai – ir iš storo audeklo. Batų padai gaminami iš storesnės odos, gumos, kaučiuko. Žiemą avime šiltais aulinukais, pavasarį ar rudenį, kai šlapia, daug purvo, neapsieiname be ilgų guminių batų. Vasarą po kiemą arba pievą gali ir basas bėgioti, bet miškan eidamas apsiauk, kad neįsidurtum kojos, neįgeltų gyvatė.

BĒBRAS

VANDENYJE GYVENANTIS DIDELIS GRAUŽIKAS.

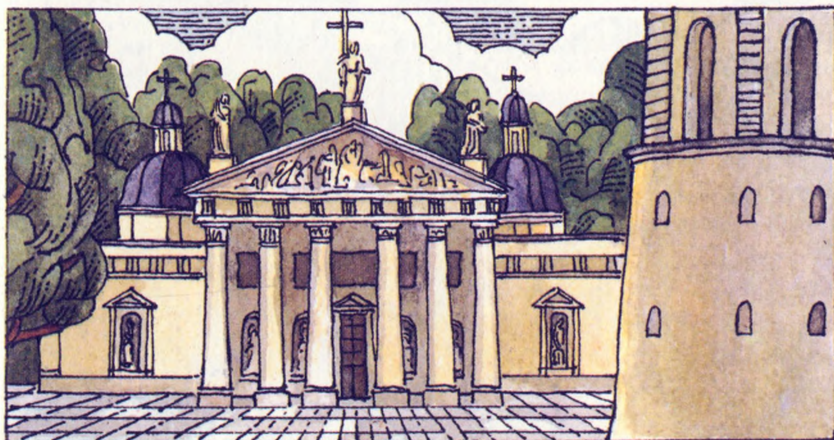
Bebro kailis tamsiai rudas, neperšlampantis. Uodega plokščia lyg kultuvė, apaugusi stambiais žvynais. Dantys dideli ir aštrūs. Bebras pasirenka netoli upelio augantį medį ir jį nugraužia. Žievę, lapus, mažas šakeles suėda, o iš kamieno ir šakų statosi aukštas, erdvias trobeles ir sutvirtina jas dumblu. Bebrai geri inžinieriai. Seklius upelius jie pertveria užtvankomis. Vanduo pakyla ir apsemia trobelės apačią. Tada jos gyventojai gali būti ramūs – joks plėšrūnas negalės įsibrauti. Lietuvoje bebrų daug, ypač prie Šventosios, Merkio, Ūlos upių. Jie medžiojami dėl šilto ir brangaus kailio.

BAŽNÝČIA

MALDOS NAMAI, DIEVO NAMAI.

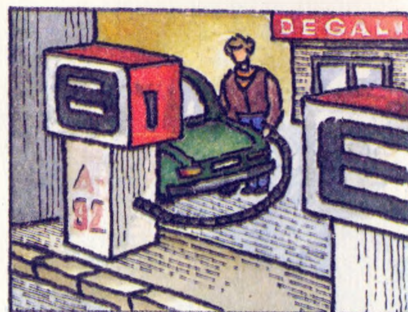
Bažnyčia yra didelis, dažniausiai mūrinis, gražus pastatas. Daugelis katalikų bažnyčių turi aukštus bokštus su kryžiais. Viduje yra altorius, daug paveikslų, skulptūrų. Čia kunigas laiko Šventąsias Mišias, žmonės meldžiasi, gieda giesmes. Dega žvakės, gaudžia vargonai. Bažnyčias turi visi senieji Lietuvos miestai ir miesteliai. Didelis kaimas, kuriame yra bažnyčia, buvo vadinamas bažnytkaimiu. Daug gražių bažnyčių yra Vilniuje. Pati didžiausia ir svarbiausia iš jų – Gedimino kalno papėdėje esanti arkikatedra. Stačiatikių bažnyčia vadinasi cerkvė, musulmonų – mečetė, žydų – sinagoga, karaimų – kenesa.

B

BENZINAS

MOTOCIKLŲ, AUTOMOBILIŲ, LĖKTUVŲ VARIKLIŲ KURAS.

Benzinas yra bespalvis, aštraus kvapo skystis. Jis gaminamas iš naftos. Į mašinos baką benzino pripilame degalinėje. Sumaišytas su oru benzinas patenka į variklio cilindrą ir uždegamas. Degdamas jis suteikia varikliui jėgą, o mašinai – greitį. Su benzinu reikia elgtis labai atsargiai. Kartais koks neišmanėlis pasišviesdamas degtuku, žiūri, ar daug benzino yra likę bake. Tai labai pavojinga – benzino garai nuo menkos kibirkštėlės užsiliepsnoja, ir žmogus gali mirtinai apdegti.

BĖGIKAS

KAS NORI BŪTI SVEIKAS IR GREITAS, TURI DAUG BĖGIOTI.

Senovėje, kai nebuvo nei automobilių, nei traukinių, nei lėktuvų, greiti bėgikai atnešdavo svarbias žinias, pavyzdžiui, kad prie valstybės sienų telkiasi priešai,

laimėtas svarbus mūšis. Dabar bėgiojame savo malonumui. Bėgioti galima visur: stadione, parke, mieste, kaime. Laukais, miško ar parko takais, miesto gatvėmis žmonės bėga krosą. Sportininkai stadione varžosi tarpusavyje, kas greičiau nubėgs tam tikrą nuotolį. Yra trumpųjų, vidutinių ir ilgųjų nuotolių bėgimas, be to, bėgimas su kliūtimis, estafetė. Pati ilgiausia bėgimo rungtis yra maratonas. Jo ilgis – keturiasdešimt du kilometrai su trupučiu.

BERŽAS

KO LIŪDI, BERŽELI, KO LIŪDI?
KO VERKI, NULEIDĘS ŠAKAS?

(Jovaras)

Beržo liemuo labai dailus, lygus, tošis balta su juodais brūkšneliais. Pavasarį ant liaunų šakelių kybo geltoni žirginiai. Vėjui papūtus, beržas ošia, žali jo lapeliai mirga saulėje. Tai saulės medis. Pavėsyje, tankumyne jis skursta, neužauga didelis. Šaltuosiuose kraštuose, tundroje auga beržas keružis – nedidelis krūmokšnis. Iš visų beržų gražiausias beržas svyruoklis. Beržo sėklos gelsvos, lengvos, mažulytės, su persišviečiančiais sparneliais. Beržas yra ne tik gražus, bet ir naudingas medis. Pavasarį jis duoda gaivios sulos. Pirtyje vanojamasi beržinėmis vantomis. Iš medienos gaminami baldai. Beržinės malkos labai kaitrios.

BIBLIOTEKÀ

KNYGŲ NAMAI.

Atėję į biblioteką, reikiamos knygos ieškome kataloge – ištraukiamose dėžutėse su kortelėmis. Kortelėje yra parašyta knygos autoriaus pavardė, pavadinimas ir numeris – šifras. Pagal šifrą bibliotekininkas greit suras pageidaujamą knygą. Daugelyje bibliotekų yra skaityklos – atsisėdi ir skaitai knygą čia pat, nebūtina ją neštis į namus. Senovėje knygos buvo labai brangios. Bibliotekas turėjo vienuolynai, universitetai arba karaliai, kiti labai turtingi žmonės. Seniausia Lietuvoje yra Vilniaus universiteto biblioteka. Ji gyvuoja daugiau kaip penkis šimtus metų. Dideliuose miestuose veikia atskiros vaikų bibliotekos. Tikriausiai jūs namie taip pat turite savo bibliotekėlę?

BÌTĖ

BITUTE PILKOJI,
IŠ KUR MEDŲ NEŠIOJI?

Bitės – naudingi naminiai vabzdžiai. Jos neša saldų medų, apdulkina žydinčius augalus, kad užmegztų vaisių. Seniau bitės gyveno girioje, medžių drevėse, o dabar – iš lentų padarytuose aviliuose. Bičių šeimoje yra motinėlė, bitės darbininkės ir tranai. Motinėlė yra visų bičių mama. Tranai ją apvaisina, ir motinėlė padeda daugybę kiaušinėlių. Iš jų išsirita mažos bitelės. Bitės darbininkės renka iš žiedų nektarą ir perdirba jį į medų, siuva vaško korius, maitina ir globoja mažas biteles. Kai avilyje susikuria nauja bičių šeima, bitės spiečia – iškrenda ieškoti kito būsto. Medų supila į vaško korių akeles. Bitininkas dūzgiantį spiečių, pakibusį ant medžio šakos, susemia ir įkurdina kitame avilyje. Senovėje bitės buvo laikomos šventomis.

BIJŨNAS

BERNUŽĖLIO KAIP BIJŪNO
RAUDONI VEIDELIAI.

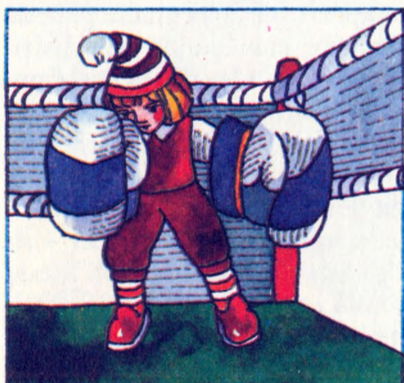
Bijūnas auga darželyje. Tai daugiametė gėlė. Jo rausvi daigeliai iš po žemių prasikala ankstyvą pavasarį, vos sniegui nutirpus. Bijūno keras vešlus, lapai tamsiai žali, žiedai didžiuliai, tamsiai raudoni, rožiniai arba balti. Yra tuščiavidurių ir pilnavidurių bijūnų. Ši gėlė žydi vasaros pradžioje. Sveikindami varduvininkus Antaną ar Joną, įteikiame bijūnų puokštę. Šiltuose kraštuose bijūnų krūmai užauga labai dideli, net dviejų metrų aukščio.

B

BÒKSAS

ANGLŲ KALBOS ŽODIS „BOX" REIŠKIA SMŪGĮ.

Kieme ar gatvėje kumščiuotis negražu. Jei esi stiprus ir mėgsti pasigalynėti su draugais, lankyk bokso treniruotes. Sportininkai boksuojasi aptvertoje kvadratinėje aikštelėje – ringe, apsimovę storas odines bokso pirštines.

Bokso taisyklės labai griežtos – draudžiama smūgiuoti į pilvą, sprandą, nugarą. Kova trunka tris raundus (raundas – trys minutės). Laimi boksininkas, kuris surenka daugiau taškų arba stipriu smūgiu partrenkia varžovą ant grindų – nokautuoja. Ši sporto šaka atsirado prieš penkis tūkstančius metų Egipte ir Babilonijoje. Tik tada buvo kumščiuojamasi be pirštinių.

BORÙŽĖ

RAUDONAS ARBA GELTONAS JUODAIS TAŠKAIS IŠMARGINTAS VABALĖLIS.

Boružių yra visur – miške, darže, pievoje. Jų būna dvitaškių, penkiataškių, septyntaškių. Boružėlė maža, bet nieko nebijo. Ryški jos spalva perspėja paukščius, kad boružių nelestų, todėl jų tiek daug. Vaikai patupdo boružėlę ant iškelto piršto ir, kartodami „lis – nelis, lis – nelis", laukia, kada ji pakils. Kurį žodį tariant vabaliukas išskleidžia sparnus, toks oras tą dieną būsiąs. Neskriauskite boružės. Ji naikina amarus ir kitus augalų kenkėjus. Boružė dar vadinama dievo karvyte.

BOTÃNIKOS SÕDAS

TAI LYG VISO PASAULIO AUGALŲ MUZIEJUS.

Aplankykite botanikos sodą pavasarį, kai augalai pasipuošia skaisčiai žalia lapija, įvairiaspalviais žiedais. Čia yra daug gražių ir retų medžių, krūmų, gėlių. Kai kurie augalai savaime pas mus neauga. Jie yra atvežti iš tolimų kraštų arba išauginti iš atsiųstų sėklų. Prie kiekvieno augalo įsmeigta lentelė su jo pavadinimu. Sodo darbuotojai augalus prižiūri ir stebi, kaip jie jaučiasi mūsų krašte. Botanikos soduose yra dideli šiltnamiai – oranžerijos. Čia auginami šiltųjų kraštų augalai, kuriems mūsų orai per šalti. Lietuvoje botanikos sodai yra Kaune ir Vilniuje.

BRÁNGAKMENIAI

SENOVĖJE JAIS BUVO PUOŠIAMOS KARALIŲ KARŪNOS.

Brangakmenių yra įvairių – žali smaragdai, žydri safyrai, raudoni kaip kraujas rubinai, violetiniai ametistai, skaidrūs kalnų krištolai. Iš jų daromi gražūs papuošalai – vėriniai, žiedai, auskarai. Pats brangiausias brangakmenis – skaidrus deimantas. Nušlifuotas jis žėri vaivorykštės spalvomis ir vadinamas briliantu. Deimantai kiečiausi iš visų gamtoje randamų mineralų. Jų kasyklų yra Pietų Afrikoje, Jakutijoje. Deimantiniais rėžikliais pjaustomas stiklas, deimantiniais grąžtais gręžiamos uolienos. Deimantai gaminami ir dirbtiniu būdu.

B

BRÍEDIS

LIETUVOS GIRIŲ KARALIUS.

Kai pamatai pamiškėje šį gražų laukinį žvėrį su plačia ragų karūna ant galvos, pagalvoji – koks jis didingas. Briedis turi ilgas kojas ir greitai bėga. Nebaisus jam net gilus žiemos sniegas. Maži briedžiukai irgi ilgakojai, tik labai silpni ir nevikrūs. Briedžiuko tėvelis turi didelius šakotus

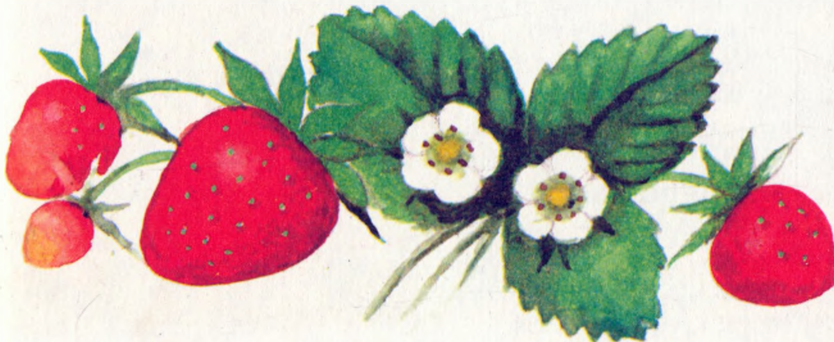

ragus, o mama briedė – be ragų. Ragai rudenį nukrinta, o kitą pavasarį išauga nauji, dar didesni ir gražesni. Briedžiai gyvena miške, minta medžių lapais, žieve ir šakelėmis. Kai briedžių prisiveisia per daug, jie nuskabo medžių viršūnėles, apgraužia jaunuolynus. Tada žmonės briedžius medžioja.

BRÃŠKĖ

BRAŠKĖS, KAIP IR ŽEMUOGĖS, – VASAROS PRADŽIOS UOGOS.

Braškė panaši į žemuogę, tik uogos daug didesnės. Žemuogės auga miške, lauke arba darže, o braškės – tiktai darže. Braškes visi mėgsta. Net vištos ieško išsirpusių pirmųjų uogų, o radusios tuojau sulesa. Kad uogos gerai derėtų ir jų visiems užtektų, braškių lysves reikia gerai prižiūrėti: išravėti piktžoles, palaistyti, patręšti. Braškės dauginasi šliaužiančiais ūgliais – ūsais. Kiek pašliaužę žeme, ūsai išleidžia šakneles. Tokį braškės ūglį su šaknimis jau galima sodinti atskirai, į kitą lysvę. Po dvejų metų jis žydės ir sirpins saldžias, kvepiančias uogas.

BRÒNZA

VARIO IR KITŲ METALŲ – ALAVO, ALIUMINIO, ŠVINO – LYDINYS.

Bronzos dirbiniai labai patvarūs, nerūdija, gražiai atrodo. Archeologai žemėje randa senovinių bronzinių darbo įrankių, papuošalų, ginklų – kirvukų, strėlių, iečių antgalių. Iš bronzos buvo liejami didžiuliai bažnyčių varpai, patrankos. Vėliau pradėta gaminti mašinų detales – krumpliaračius, įvores, guolius. Bronzuoti medžio, gipso ar keramikos dirbiniai blizga kaip auksiniai. Iš bronzos nulietas Vlado Vildžiūno Mikalojaus Konstantino Čiurlionio paminklas Druskininkuose, Juozo Mikėno skulptūra „Pirmosios kregždės" Vilniuje.

BRÙKNĖ

LABAI NAUDINGA MIŠKO UOGA.

Ryškiai raudonas blizgančias bruknių uogas miške iš tolo pamatysi. Prinoksta bruknės vėlai, vasaros pabaigoj, kai dienos jau ima vėsti ir uodų miške nebedaug. Gera uogauti rudenėjančiame miške. Bruknių uogienė rūgšti, ilgai negenda, nepelija. Ypač gardi su bruknėm išvirta kriaušių košė ar obuolienė. Iš bruknių lapų galima išvirti skanią vaistingą arbatą. Lapai arbatai renkami anksti pavasarį arba rudenį. Bruknienojus žiemą ėda stirnos ir briedžiai, uogas lesa miško paukščiai – kurtiniai, tetervinai, jerubės, kėkštai.

BŨGNAS

MUŠAMASIS MUZIKOS INSTRUMENTAS.

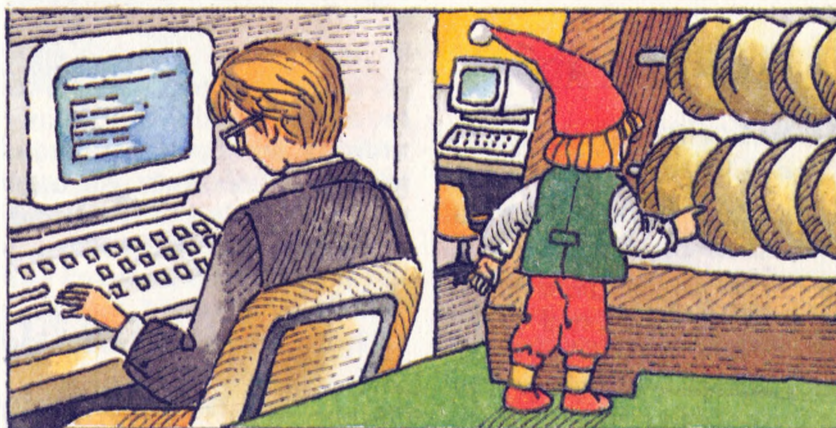
Senovėje būgnais žmonės perduodavo įvairias žinias: mušamo būgno garsą išgirdęs būgnininkas jį pakartodavo – taip perduodavo toliau esantiems. Šitaip susižinodavo ir lietuviai. Būgnai yra labai įvairūs – mediniai, moliniai, panašūs į puodus, kai kurie padaryti iš sudžiūvusio išskobto moliūgo. Būgnas yra aptrauktas gerai ištempta gyvulio oda. Sudavus į būgną lazdele arba ranka, jis suskamba. Būgnas pabrėžia muzikos, žingsnio ritmą, todėl švenčių eitynės, paradai neapsieina be būgnininkų. Kartais vienas muzikantas groja keliais būgnais. Yra vien būgnininkų ansamblių. Būgno muziką ypač mėgsta Afrikos tautos.

BUHÁLTERIS

BUHALTERIS SKAIČIUOJA PINIGUS.

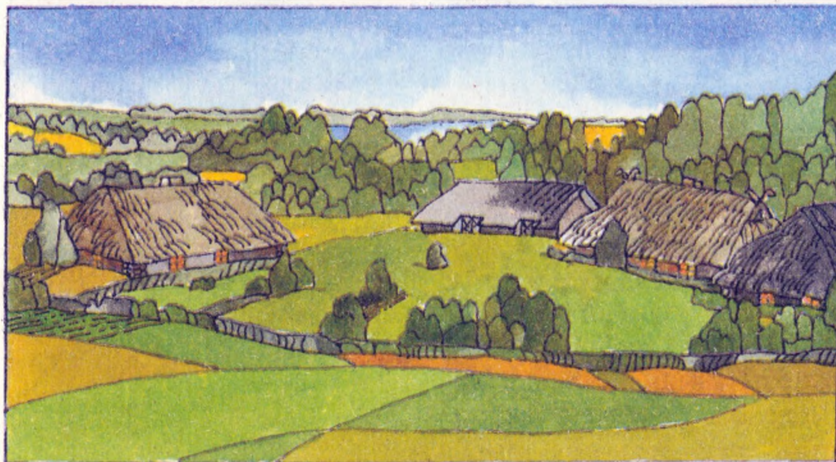
Parėjusi iš parduotuvės, Kristutės mama atsiverčia didelį sąsiuvinį ir surašo, kiek pinigų išleido. Jame įrašytos ir pajamos – jos ir tėvelio atlyginimai, premijos. Tėvelis sako: „Mama – mūsų buhalterė". Mama atšauna: „Pinigus reikia skaičiuoti!" Šeimoje pinigų apyvarta palyginti nedidelė. Turtingo ūkio arba fabriko pajamos ir išlaidos – šimtai tūkstančių litų. Jeigu nebūtų išmanančio buhalterio, kuris skaičiuotų kiekvieną centą – bemat sąskaita banke ištuštėtų, ir ūkis bankrutuotų. Seniau buhalteris taukšėdavo skaitytuvais. Dabar pinigus skaičiuoti jam padeda kompiuteris.

BUITIẼS MUZIẼJUS

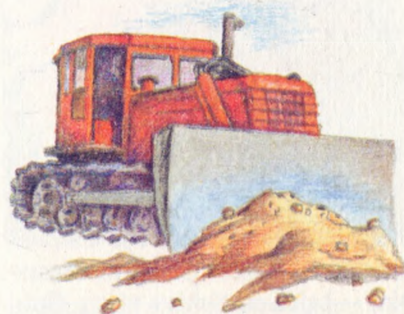
BUITIES MUZIEJUJE PAMATYSITE, KAIP GYVENO MŪSŲ SENOLIAI.

Muziejus įsikūręs vaizdingoje kalvotoje Kauno marių pakrantėje, netoli Rumšiškių. Čia yra žemaičių ūkininko sodyba – sena gyvenamoji troba, klėtis, koplyčia su rūpintojėliu, dzūko dūminė pirkia, grybų džiovykla ir linų mynimo pirtelė, Sūduvos krašto valstiečio stuba su kamara ir didelis klojimas, aukštaičio pirkia, kurioje Rusijos caro valdžios persekiojami daraktoriai (kaimo mokytojai) slapta mokė vaikus lietuviško rašto. Prie namų žaliuoja rūtų ir radastų darželiai. Muziejuje vyksta Užgavėnių, rugiapjūtės pabaigtuvių ir kitokios žemdirbių šventės.

BULDÒZERIS

GALINGA MAŠINA, PADEDANTI STATYBININKAMS.

Jei traktoriaus priekyje yra pritaisytas platus metalinis verstuvas – tai jau nebe traktorius, o buldozeris. Mašinistas, sėdėdamas kabinoje, nuleidžia verstuvą žemyn, patraukia kuro tiekimo svirtį, motoras suriaumoja – ir į priekį! Jei buvo kalnas žemių, pravažiavus buldozeriui, liko lygu. Pasisukiojo buldozeris valandą kitą – ir futbolo aikštei vieta jau išlyginta. Jis sustumia žemes į krūvą, užverčia duobes, žiemą nugrando užpustytus kelius.

B

BÙLVĖ

AR VALGĖTE LAUŽE KEPTĄ BULVĘ? GARDUMĖLIS!

Bulvės į Europą buvo atvežtos iš Amerikos. Žmonės iš pradžių nemokėjo ir nenorėjo jų auginti. Vokietijos karalius net buvo paskelbęs įsakymą valstiečiams so-

dinti bulves. Lietuvoje bulvės pradėtos auginti palyginti neseniai – prieš du šimtus metų. Bulvės gražiai žydi – kadaise jų žiedus karalienės segėsi į plaukus. Bet svarbiausia tai, kad bulvės labai derlingos – pavasarį pasodini vieną gumbą, o rudenį prikasi visą krūvelę. Bulves valgome kasdien, dažniausiai virtas ar keptas. Per Užgavėnes kepami bulviniai blynai. Tarkuotų bulvių didžkukuliai – mėgstamas lietuvių patiekalas.

BUROKĖLIS

RAUDONAS GAIDŽIUKAS PO ŽEMĖM TUPI.

Burokėlis šiek tiek panašus į savo vyresnįjį brolį buroką. Buroko lapai žali, šaknis didelė, pailga, gelsva, o burokėlio lapai su raudonomis gyslelėmis, šaknis nedidelė, apvali, tamsiai raudona. Burokai neskanūs, jais žmonės šeria gyvulius, o burokėlius valgo patys. Ši daržovė turi daug vitaminų, cukraus. Iš burokėlių verdami barščiai, šaltibarščiai, daromos mišrainės. Skanią sriubą galima išvirti ir iš jaunų burokėlių lapų.

BÙRTININKAS

ŽMOGUS, KURIS GALI DARYTI NEPAPRASTUS DALYKUS.

Geroji pasakos fėja tik mostelėjo burtų lazdele, ir pelės pavirto ristais žirgais, žiurkė – vežėju, moliūgas – aukso karieta, o prasti Pelenės drabužėliai – puošnia suknia. Pasakų raganoms ir raganiams nieko nereiškia žmogų paversti gyvuliu, paukščiu ar patiems kuo nors pasiversti. Iš tikrųjų burtininkų nėra. Tačiau ir senovėje buvo, ir dabar pasitaiko žmonių, kurie dedasi jais esą ir giriasi galį stebuklingai išgydyti nepagydomas ligas, išburti ateitį, pavyzdžiui, pasakyti merginai, kada ji ištekės. Cirko artistas iliuzionistas rodo įvairius triukus taip vikriai, kad žiūrovai net nepajunta apgaulės ir sako – tikras burtininkas!

CEMEÑTAS

CEMENTAS VARTOJAMAS NAMŲ STATYBOJE.

Iš pažiūros tai paprasti pilki miltai. Užpylus juos vandeniu ir gerai sumaišius pasidaro tiršta košė. Po kiek laiko košė sukietėja ir pavirsta akmeniniu luitu. Todėl statybininkai nelaukia, kol košė sukietės dėžėje, o skubiai krečia ją į statomo namo pamatus. Iš cemento daromos rūsių grindys, laiptai. Mūrininkai krečia cemento skiedinį ir deda plytą prie plytos. Jos sukimba, ir tokia siena esti labai tvirta. Cementas gaminamas iš klinčių, kreidos ir molio. Visos tos medžiagos išdegamos specialiose labai karštose krosnyse, sumalamos ir sumaišomos. Lietuvoje yra Naujosios Akmenės cemento gamykla.

CHRIZANTEMÀ

LIETUVIAI JĄ DAR VADINA SKAISTAŽIEDE.

Rožė yra džiaugsmo gėlė, o baltas chrizantemos žiedas žadina prisiminimus. Gal taip yra todėl, kad rožė pražysta vidurvasarį, o chrizantemos žiedas išsiskleidžia vėlų rudenį, kai dienos trumpos

ir daugelis darželio gėlių jau yra nuvytusios. Chrizantemų žiedai būna dideli ir maži, balti, violetiniai, geltoni, rusvi. Per Vėlines chrizantemų žiedais žmonės puošia kapus. Šios liūdnos gėlės primena mirusiuosius, ir mes galvojame tada apie gerus jų darbus.

CHÒRAS

DAINININKŲ BŪRYS.

Groti kuriuo nors instrumentu ne kiekvienas moka, o dainuoti, jei tik nori, gali kiekvienas. Yra žmonių, kurie nuolat renkasi būrin ir drauge mokosi gražiai dainuoti. Toks būrys turi vadovą ir vadinamas choru. Chorų būna vyrų, moterų ir mišrių. Vaikai lanko vaikų chorus arba atskirus berniukų chorus ir mergaičių chorus. Lietuvoje ypač pagarsėjęs berniukų ir jaunuolių choras „Ąžuoliukas“. Jei chore dainuoja apie dvidešimt žmonių, sakome – mažas choras. Kai susirenka šimtas ar daugiau dainininkų – didelis choras. O patį didžiausią chorą galime pamatyti Vilniuje, Vingio parke, per Dainų šventę. Tada į chorą sustoja tūkstančiai dainininkų iš visos Lietuvos.

C

CÌRKAS

CIRKE LABAI LINKSMA IR ĮDOMU.

Nors Linui dar tik penkeri metukai, jis su tėveliu jau buvo cirke. Tuo jis pasigyrė darželyje. „Įėjome į aukštą, apskritą kaip balionas pastatą, – pasakojo Linas. – Mus pasitiko du klounai su raudonomis nosimis. Jie bėgiojo po areną, griuvinėjo, juokino žiūrovus, šaipėsi vienas iš kito. Lyg sparnuoti skraidė oro gimnastai, vienračiu dviračiu važinėjo mergaitės. Dėdulė fokusininkas tik pamojo stebuklinga lazdele, ir tuščiame narvelyje atsirado balandis. Labiausiai man patiko mokytos meškos, kurios išdarinėjo visokiausius triukus. Tik duok joms cukraus!“

CITRINÀ

CITRINA LABAI RŪGŠTI.

Citrinų vaisius subrandina citrinmedis. Jis auga šiltuose kraštuose. Senovėje buvo tik laukiniai citrinmedžiai, vėliau žmonės išmoko užauginti citrinas sode arba šiltnamyje. Citrinmedžiai užauga trijų–septynių metrų aukščio, būna vešlūs. Vaisius pailgas kaip kiaušinis. Luobelė geltona, minkštimas sultingas, rūgštus.

Citrina turi daug vitamino C. Citriną valgyti naudinga ir sveikam, ir ligoniui. Iš citrinos sulčių galima pasidaryti gaivinančio gėrimo.

CÙKRUS

SALDUS KAIP CUKRUS.

Cukrus gaminamas iš cukrinių runkelių arba cukranendrių. Iš augalų išspaudžiami syvai. Tada pašalinamos įvairios priemaišos ir syvai kaitinami, kol pasidaro sirupas. Jis daug kartų perdirbamas, išdžiovinamas. Gautas cukrus beriamas į maišus. Cukrumi saldiname arbatą, kakavą ir kitus gėrimus, jo dedame į sausainius, tortus, su cukrumi verdame uogienes. Saldainiai saldūs todėl, kad juose yra daug cukraus. Nors ir labai skanūs, daug jų valgyti nesveika. Daug naudingesnis žmogui tas cukrus, kurio yra daržovėse ir vaisiuose – morkose, žirniuose, obuoliuose, kriaušėse.

ČEPKĒLIŲ RAĨSTAS

REZERVATAS, JO GAMTA SAUGOMA.

Lietuvos pietuose, vidury plačių Varėnos girių, snaudžia paslaptingas ir klaidus raistas. Kur tik pažvelgsi – driekiasi viržynai, stypso retos pušelės, pūpso viksvomis ir švyliais pasišiaušę samanų kupstai. Eini per liulančias samanas, o iš po kojų trykšta vanduo. Vienam, be palydovo, vaikštinėti čia pavojinga: žengsi neatsargų žingsnį – ir atsidursi vandenyje. Baisu, kad kiaurai nenugarmėtum. Raiste auga daug retų augalų. Rudenį samanos būna sėte nusėtos raudonomis spanguolėmis. Čia gali pamatyti margą gyvatę, žaltį, kiaunę, šermuonėlį, gervę, kurtinį, išgirsti tetervino burbuliavimą, mažojo erelio riksmą. Čepkelių gamta – neįkainojamas mūsų Tėvynės turtas, ją reikia globoti.

ČESNÃKAS

PRIESKONINĖ DARŽOVĖ, TURINTI AITRŲ KVAPĄ.

Česnakas auginamas darže. Žali jo lapeliai statūs, ilgi, plonyčiai lyg strėlės. Balta svogūninė galvelė susidariusi iš daug skiltelių. Jas pamatysi, nudrėskęs ploną čežantį apvalkalėlį. Atidalijęs skiltelę, nulupęs odelę, pajusi aitrų kvapą, o paragavęs – aštrų skonį. Česnakai turi vitaminų, eterinių aliejų, jie net naikina bakterijas, todėl tinka ne vien maistui paskaninti, bet ir vaistams. Jų, kaip ir vaistų, reikia vartoti nedaug ir nedažnai.

ČIOBRĒLIS

KAI PRAŽYSTA ČIOBRELIAI, PRASIDEDA TIKROJI VASARA.

Čiobreliai auga sausose saulėtose pievose nedideliais ploteliais. Neaukšti, nes stiebai driekiasi pažeme. Smulkučiai violetiniai jų žiedai labai kvepia, ypač vakare, kai nurimsta vėjas ir nutyla paukščiai. Svaigus čiobrelių kvapas vilioja bites. Iš čiobrelių ir kitų pievos žiedų jos neša saldų medų. Ši žolytė yra vaistinga. Vaistams ji skinama, kai žydi, džiovinama pavėsyje. Žiemai reikia prisidžiovinti kuo daugiau čiobrelių ir kitų vaistažolių. Jeigu sušalote ir pradėjote kosėti, paprašykite mamos, kad išvirtų čiobrelių arbatos. Ši arbata labai kvapni ir gaivinanti. Be to, čiobreliais paskaninami mėsos patiekalai.

D

DAGÌLIS

MARGAS MIŠKO PAUKŠTELIS.

Dagilio plunksnelės įvairių spalvų. Ypač graži jo galva: aplink snapą ryškiai raudona, iš šonų balta ir geltona, o pakaušis juodas. Dagiliukai gyvena miške, bet dažnai lankosi ir sodybose. Žiemą jie atskrenda į lesyklėlę. Lizdą dagilis suka aukštai medžių

viršūnėse, šakų galuose – kur jo joks grobuonis negali pasiekti. Dagilio kiaušinėliai melsvi su pilkomis ir rusvomis dėmelėmis. Šis paukštelis gražiai čiulba, todėl daug kas norėtų jį laikyti narvelyje. Tačiau tik laisvėje jo giesmė tokia skambi.

DAGỸS

PASIŠIAUŠĘS KAIP DAGYS.

Dagio ir lapai, ir stiebas turi smailius dyglius. Jie skaudžiai duria. Žmonės dagio vengia, užtat jį lanko bitės, drugeliai ir visokie vabaliukai. Vos tik šis augalas išskleidžia kvapnius violetinius, baltus ar rožinius žiedus, tuoj prilekia vabzdžių ir čiulpia nektarą. Lietuvoje auga trys dagių rūšys: garbanotasis, dygliuotasis ir lenktagalvis. Visų gražiausias yra lenktagalvis dagys: rausvas žiedas nusviręs, net stiebas sulinkęs. Bitė, rinkdama iš jo medų, kybo aukštyn kojomis. Labai daug lenktagalvių dagių yra prie Mūšos upės. Karvės nuėda ganyklos žolę, o dagių neliečia, ir jie žydi iki vėlyvo rudens.

DAĨLININKAS

JIS TAPO GRAŽIUS SPALVOTUS PAVEIKSLUS.

Vieną dieną į Adomėlio kaimą atvyko dailininkas. Vienoje rankoje laikė paletę su dažais, kitoje – teptuką. Jis pasistatė kieme molbertą, ant jo – drobe aptrauktą rėmą ir pradėjo tapyti svirnelį. Iš pradžių piešinys Adomėliui buvo visai negražus – kažkokia ruda dėmė, ir tiek. „Iš taip arti į piešinį niekas nežiūri“, – paaiškino dailininkas. Adomėlis paėjo atbulas keletą žingsnių, ir rudoji dėmė pavirto svirneliu, žalsvi brūkšneliai – medžiais, mėlyni – dangumi. Dailininkas gali nupiešti ir žmogaus portretą.

DAINÀ

AŠ ATDARYSIU DAINŲ SKRYNELĘ.

Dainos žmonėms – tas pats, kas čiulbėjimas paukščiams. Žiemą, kai paukšteliai alkani, kai šalta, giesmelių mažai tegirdėti ir jos liūdnos. Pavasarį visi paukščiai ima linksmai čiulbėti. Taip ir žmonės savo jausmus, viltis ir svajones dainomis išreiškia. Yra visokių dainų: estradinių ir „rimtųjų", dainuojamų choro arba solisto. Jauni žmonės mėgsta linksmas estradines dainas. Bet gražiausios, širdžiai mieliausios yra liaudies dainos. Lietuvių liaudies dainos nuo seno garsėja švelniais, santūriai reiškiamais jausmais, šviesiu liūdesiu, gražia melodija. Lietuvoje rengiamos dainų šventės. Pirmoji dainų šventė įvyko 1924 metais Kaune. Į dainų šventę suvažiuoja tūkstančiai žmonių iš visos Lietuvos, daug lietuvių iš kitų pasaulio šalių. Kas dveji metai vyksta vaikų konkursas „Dainų dainelė."

DALIÀ

SENIAU ŽMONĖS TIKĖJO, KAD KIEKVIENAS ŽMOGUS TURI SAVO DALIĄ.

Dalia užgimstanti kartu su žmogumi ir lydinti jį visą gyvenimą. Jei ji gera, tai padeda žmogui, ir žmogus greitai prasigyvena. Blogą dalią turįs žmogus visą laiką vargsta. Kadaise gyvenę du broliai. Vienas buvęs visko pertekęs, o kitas nesudurdavęs galo su galu. Eina kartą skurdžius ir mato, kaip kažkokia žmogysta renka iš jo dirvos varpas ir meta į brolio lauką. Sučiupo jis tą žmogystą ir pradėjo lupti. O ji prašyti: „Nemušk manęs, aš esu tavo brolio dalia". – „O kur mano dalia?" – klausia įtūžęs vargšas. „Eik į pamiškę, ir rasi". Nuėjo žmogus ir mato – pakrūmėj guli jo dalia, groja birbyne, tinginiauja, o juo visai nesirūpina. Todėl jis taip skurdžiai ir gyveno.

DAL̃GIS

AŠ DALGELĮ PAPUSTYSIU, PRADALGĖLĘ IŠVARYSIU.

Šienapjovės bematant paguldo pievų žolę, paskui ją varto ir grėbia metalinės grėbiamosios. O sode ir kieme žolė dar pjaunama senoviškai – su dalgiu. Kad dalgis būtų aštrus, jį reikia išplakti ir išgaląsti. Seniau Dzūkijoje viso kaimo vyrai savo paupių pievų pjauti išeidavo tą pačią dieną. Iš vakaro susitardavo, o rytą visi plakdavo dalgius ir varydavo pirmąsias pradalges. Nepamatysi, kad du pjovėjai visiškai vienodai pjautų: vienas susikūprinęs, kitas – tiesus, vieno pradalgė plati, kito – siaura. Išvaręs pradalgę, pjovėjas atšipusį dalgį galanda – pusto. Skamba visa lanka, o žmonės sako – lauko gale žirgas žvengia.

D

DAŇTYS

PILNA LAKTELĖ BALTŲ VIŠTELIŲ.

Vaikai gimsta bedančiai. Dantukai pradeda kaltis maždaug septintą mėnesį. Iki dvejų metų išdygsta dvidešimt pieninių dantų. Šeštais arba septintais metais jie ima kristi. Todėl pirmokėliai atrodo kaip bedančiai seneliai. Dantukui iškritus, nusiminti nereikia: vietoj pieninio išaugs nuolatinis dantis. Kad dantys būtų balti ir tvirti, vaikai iškritusį dantuką meta kur į kertę ir sako: „Pele pele, še tau liepinį, duok man kaulinį". Žmogus turi trisdešimt du dantis. Rytą ir vakare dantis reikia valyti.

DARŽĒLIS

KAIPGI GRAŽUS GRAŽUS RŪTELIŲ DARŽELIS
PILNAS YR PRISĖTAS ŽALIŲ ŽOLYNŲ.

(Antanas Vienažindys)

Rūtų darželis labai dažnai minimas lietuvių liaudies dainose. Seniau kaime darželis žaliavo po seklyčios langu beveik kiekvienoje sodyboje, ypač ten, kur buvo jaunų mergaičių. Jis buvo aptvertas dailia tvorele. Vakare, po dienos darbų, mergaitės darželį ravėdavo, laistydavo gėles. Darželyje auga ne tik rūtos – čia žydi raudoni bijūnai, baltos lelijos, mėlyni sinavadai, geltonos nasturtos, rusvi gvazdikai. Kvepia mėtos ir razetos. Rudenį patvoryje svyra įvairiaspalvių jurginų galvos. Vienos gėlės nuvysta, kitos pražysta, o rūtos žaliuoja ir vasarą, ir žiemą.

DARŽÓVĖS

DARŽOVES VALGYTI SVEIKA.

Darže daržovių prisiskinsi tik vasarą ar ankstyvą rudenį. Žiemą ir pavasarį žalių daržovių užsiauginame šiltnamiuose. Žiemai daržoves rauginame, marinuojame, sūdome, šaldome, dedame į kaupą ar rūsį, užpilame smėliu. Vienų daržovių – agurkų, arbūzų, pomidorų, pupelių, žirnių – valgome vaisius, kitų – kopūstų, krapų, petražolių, salotų – lapus, trečių – burokėlių, morkų, ridikėlių – šakniavaisius. Daržovės vienos su kitomis giminiuojasi. Viena šeimyna – pupos, pupelės, žirniai, kita – svogūnai ir česnakai, trečia – agurkai, moliūgai, arbūzai. Daržovės turi vitaminų, mineralinių ir kitokių naudingų medžiagų.

DEBESỸLAS

DAUGIAMETIS GELTONAI ŽYDINTIS AUGALAS.

Didysis debesylas yra šiek tiek panašus į saulėgrąžą – žiedai ryškiai geltoni, dideli, o lapai platūs ir ilgi, net pusės metro ilgio. Kartais šis augalas būna beveik trijų metrų aukščio. Seniau šeimininkės debesylus augino darže arba gėlių darželyje. Iš jų šaknų yra daromi vaistai. Pievose ir miškuose auga laukiniai paprastieji debesylai, kur kas mažesni už naminius. Miško pievutėse mėgsta augti gluosnialapiai debesylai. Jų ten priželia labai daug.

Šių debesylų lapai panašūs į gluosnio lapus.

D

DEGTÙKAI

PILNAS NAMELIS RAUDONGALVĖLIŲ.

Dėžutės šone ir degtuko galvelėje yra sieros, fosforo ir kitų cheminių medžiagų. Brūkštelime galvelę į dėžutės šoną, ir šokteli raudonas kaitrus ugnies gaidelis. Ugnis gali būti ir gera, ir pikta. Ji šildo, šviečia, iškepa duoną.

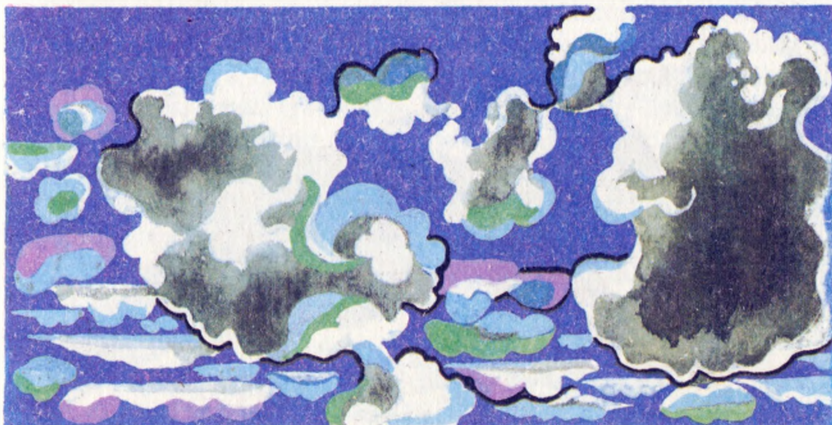

Tik nenumeskite degančio degtuko – raudonas gaidelis gali išaugti į didelį ugnies gaidį. Kartais nuo vieno degtuko kyla gaisras, ir sudega visas namas ar daržinė. Nežaiskite su degtukais, neimkite jų pasišviesti tamsoje. Jei reikia, pasišvieskite elektriniu žibintuvėliu.

DẼBESYS

IŠ RYTŲ ŠALELĖS SAULELĖ TEKĖJO,
O IŠ VAKARĖLIŲ DEBESĖLIAI ĖJO.

Nuo saulės šilumos garuoja jūros ir vandenynai, upės ir ežerai. Vandens garai kyla aukštyn ir aukštyn. Aukštybėse smulkių vandens lašelių ar ledo kristalėlių susikaupia labai daug ir sudaro didelius įvairių pavidalų debesis. Užvertęs galvą gali pamatyti dangaus platybėmis keliaujantį kitą pasaulį – kalnus, keistus gyvūnus, paukščius ar drakonus. Sluoksniniai debesys driekiasi šimtus kilometrų, kamuoliniai ritasi per dangų kaip kamuoliai, o lengvi plunksniniai sklando labai aukštai. Yra liūčių ir perkūnijų debesų, krušos, sniego debesų. Debesys lietumi pagirdo ištroškusią Žemę – tada sužaliuoja pievos ir miškai.

DĖKÓTI

KĄ PATS PADARYSI, DĖKUI NESAKYSI.

Teta Skirmutei pripylė rieškučias saldainių ir tarė: „Prašom". O mergaitė – nė žodžio: pasičiupo, išsivyniojo, kyšt į burną ir čiulpia. „Kaip negražu! – tetai išėjus, prašneko mama. – Už saldainius reikėjo pasakyti „ačiū" arba „dėkui". Kitą kartą teta atėjo be saldainių, bet padėjo Skirmutei įnešti į virtuvę krepšį bulvių. „Labai ačiū", – padėkojo Skirmutė. „Nėra už ką", – nusišypsojo teta. Dėkojame už dovaną, paslaugą, pagalbą. Mandagus vaikas niekada neužmirš padėkoti mamai už pusryčius, pietus ar vakarienę.

DĖLĖ̃

GYVENA NEGILIOSE KŪDROSE, DURPINGUOSE EŽERUOSE, PELKĖSE.

Seklioje kūdros pakrantėje plaukia arba lėtai šliaužia dugnu piršto ilgumo juoda kirmėlė. Dėlė turi du siurbtukus, kuriais prisisiurbia prie žuvų odos, vandens paukščių kojų. Ji geria gyvūnų kraują. Gali prisisiurbti ir prie basų žvejo kojų. Kai dėlę nuplėšiame, lieka rausva žaizdelė. Kraujo prisigėrusi dėlė išpampsta, pasidaro stora. Pasisotinusi ji gali ilgai badauti. Medicininės dėlės vartojamos žmonėms gydyti. Jos išsiurbia šiek tiek kraujo, ir sumažėja kraujospūdis, žmogus pasijunta geriau.

DELFÌNAS

JŪRŲ IR VANDENYNŲ GYVENTOJAS.

Delfinas panašus į žuvį – pailgas, aptakus, smailiu snukeliu. Kai išsižioja, matyti daug smulkių dantukų. Delfinai plaukioja būriais ir gaudo žuvis. Tai labai protingi ir draugiški gyvūnai. Kartais jie atplaukia į jūrų pakrantes ir žaidžia su besimaudančiais žmonėmis, lydi laivus. Yra buvę atsitikimų, kai delfinai išgelbėdavo skęstančius žmones, apgindavo juos nuo plėšrių ryklių. Delfinai yra žinduoliai – veda gyvus vaikus ir maitina juos pienu. Žmonės delfinus augina baseinuose ir išmoko visokių cirko triukų. Delfinų yra Klaipėdoje, Jūrų muziejaus delfinariume.

DIENÀ

ATEINA DIENA IR ATSINEŠA SAVO DARBĄ.

Rytą pateka saulė, ir prasideda diena. Vakare saulė nusileidžia – diena pasibaigia. Taip yra todėl, kad Žemė lyg koks kamuolys sukasi aplink savo ašį. Kuri Žemės pusė atgręžta į Saulę – ten diena, o priešingoje pusėje – naktis. Žemė apsisuka aplink savo ašį per vieną dieną ir per vieną naktį, tai yra per parą. Para trunka dvidešimt keturiàs valandas. Dienos ilgumas priklauso nuo metų laiko, vietos geografinės padėties. Vasarą dienos būna ilgos, o žiemą trumpos. Pati ilgiausia diena yra birželio dvidešimt antroji, o pati trumpiausia – gruodžio dvidešimt antroji. Tai vasaros ir žiemos saulėgrįžos dienos. Kovo dvidešimt pirmąją ir rugsėjo dvidešimt trečiąją diena ir naktis yra beveik to paties ilgumo – tai pavasario ir rudens lygiadieniai.

DIẼVAS

DIEVAS YRA MŪSŲ VISŲ DANGIŠKASIS TĖVAS.

Dievas yra visagalis ir amžinas. Jis sukūrė dangų su Saule, Mėnuliu ir žvaigždėmis, Žemę ir visa, kas joje yra – augalus, žvėrelius, paukščius. Dievas sukūrė ir žmogų. Mes Dievo nematome, nes Jis yra dvasia. Dievas yra vienas trijuose asmenyse – Dievas Tėvas, Dievas Sūnus ir Dievas Šventoji Dvasia.

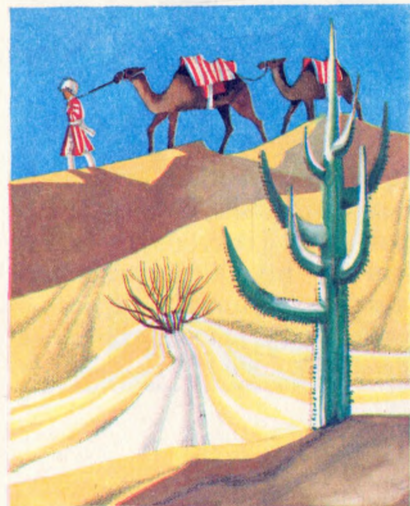
Dievas geras, teisingas, gailestingas, myli ir globoja kiekvieną žmogų. Ir žmonės myli Dievą. Jį garbina, meldžiasi, dėkoja už malones, gyvena, kaip moko Dešimt Dievo įsakymų. Dievui žmonės meldžiasi gražiai įrengtose, išpuoštose bažnyčiose.

DYKUMÀ

DIDŽIAUSIA PASAULYJE YRA SACHAROS DYKUMA.

Kiek užmato akys – neaprėpiami smėlynai, vėjų supustytos smėlio kalvos ir kalnai. Jie panašūs į sustingusias jūros bangas. Vorele vienas paskui kitą, surišti virve, apkrauti sunkiais nešuliais, žingsniuoja kupranugariai. Ant kupranugario kaklo skimbčioja varpelis. Tai per dykumą keliauja karavanas. Dykumos oras mirga ir virpa nuo kaitros. Termometras rodo keturiasdešimt penkis laipsnius karščio. Pavargę ir troškulio kamuojami keliautojai jau visai arti regi ežerą. Bet tai dažnai dykumoje pasirodantis apgaulingas vaizdas – miražas. Jei keliautojus lydi beduinas, dykumos gyventojas, tai jie išsigelbės nuo smėlio audros ir tikrai prieis vidury dykumos žaliuojančią oazę. Čia auga palmės, noksta vynuogės, alma skaidrus šaltinis.

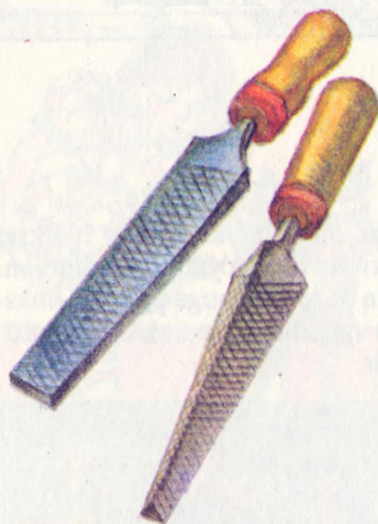

D

DÌLDĖ

ŠALTKALVIO ĮRANKIS.

Apžiūrėjęs ką tik nukaltą metalinį daiktą – plaktuką ar durų rankeną, pamatai, kad jo paviršius šiurkštus, nelygus, su mažyčiais kauburėliais. Jį reikia nulyginti dilde. Dildė yra metalinis strypas, pagamintas iš labai kieto plieno. Kad būtų patogu dirbti, dildė turi medinį kotą. Dildės paviršiuje yra daug smulkių aštrių dantukų, kuriais ji nukanda metalo iškilimus, ir daiktas pasidaro lygus. Tik reikia kantriai ir ilgai brūžinti. Dildžių būna įvairaus dydžio ir formos. Pjūklas galandamas dažniausiai tribriaune dilde.

DILGĖLĖ

ŽIBA KAIP ŠILKAS, KANDA KAIP VILKAS.

Dilgėlę pažįsta visi, tik ne visi žino, kodėl ji dilgina. Ogi dėl to, kad ant jos lapų yra mažų pūslelių, pritvinkusių dilginančio skysčio. Kai lapą palieti, pūslelė plyšta, ir skystis nudegina ranką. Bet ne visi dilgėlės bijo. Šio pavojingo augalo stiebu drąsiai ropoja drugio dilgėlinuko vikšras, juodas, plaukuotas, pasipuošęs dviem geltonais dryžiais. Vikšras čiulpia dilgėlės lapų syvus. O štai ir pats dilgėlinukas atplasnoja. Jo sparnai oranžiniai su juodu piešiniu. Dilgėlė yra naudingas augalas. Iš jaunų dilgėlės lapų šeimininkės verda skanią sriubą, jais lesina paukščius, šeria kiaules. Sudžiovinta dilgėlė yra geras vaistas. Jos nuoviras stiprina plaukų šaknis.

DIRIGEÑTAS

CHORO AR ORKESTRO VADOVAS.

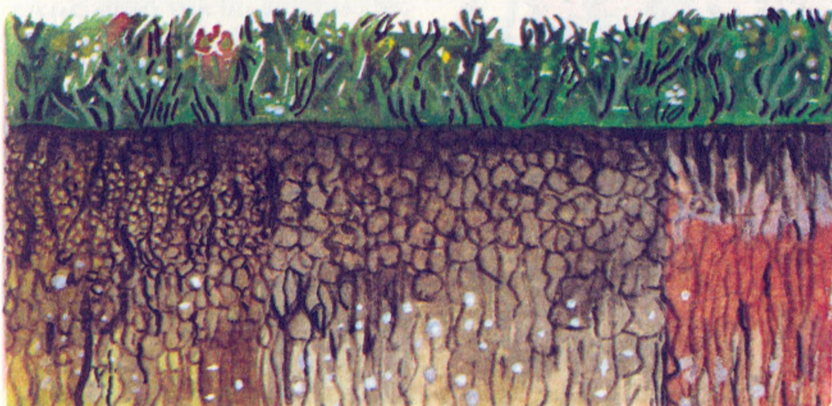
Pirmą kartą atėjęs į koncertą, Sauliukas nustebo: scenos priekyje, ant pakylos, veidu į orkestrą ir nusigręžęs nuo publikos stovėjo žmogus. Muzikantai grojo – kas smuiku, kas fleita, kas violončele, choras dainavo, o tas žmogus kažkaip keistai mojavo abiem rankom, linksėjo galva, lingavo visu kūnu. Vienoje rankoje laikė ploną lazdelę. Buvo apsivilkęs juodu fraku ir atrodė labai iškilmingai. Per pertrauką mama Sauliukui paaiškino, kad tai yra dirigentas. Jis parodo muzikantams, kada pradėti groti ir kaip tai daryti – tyliai, garsiai, lėčiau ar greičiau. Jeigu nebūtų dirigento, atlikėjai nesutartų, ir kūrinys skambėtų nedarniai.

DIRVÓŽEMIS

VIRŠUTINIS DERLINGASIS ŽEMĖS SLUOKSNIS.

Purus dirvožemis susidarė per daug amžių. Kietą uolieną saulė, vėjas ir lietus suardė, sutrupino į smulkias daleles. Tarp mažyčių akmenėlių, žvirgždo, smiltelių yra oro tarpeliai, pilni drėgmės. Dirvožemis yra gyvas – jis gyvena ir miršta, kitaip sakant, jame nuolat vyksta medžiagų apykaita. Augalų ir gyvūnų likučiai žemėje supūva, suyra, mat čia yra daugybė mažulyčių plika akimi neįžiūrimų organizmų – bakterijų, kurios suardo organines medžiagas ir paverčia mineralinėmis. Dirvožemis maitina augalus. Jie šaknimis siurbia vandenyje ištirpusias maisto medžiagas, auga ir duoda derlių. Derlingiausias yra juodžemis.

DÓBILAS

DOBILO ŽALI LAPAI, DOBILO TRYS LAPELIAI.

Baltieji dobiliukai pievoje žydi visą vasarą. Žiedas – balta papurusi galvutė, žalias lapelis – trilapis. Kartais pasitaiko rasti ir keturlapį arba penkialapį dobiliuką. Tada sakoma – radai laimę. Raudonieji ir rausvieji dobilai auginami pašarui. Jie aukšti, vešlūs. Dobilų žiedai turi daug nektaro. Nuo ryto iki vakaro dobilienoje dūzgia bitės, kamanės. Žmonės dobilus nupjauna ir sukrauna ant žaiginių – suremtų karčių, – kad išdžiūtų. Šieną, kuriame yra dobilų, gyvuliai labai mėgsta.

DRABÙŽIAI

DRABUŽIAI SAUGO NUO ŠALČIO, LIETAUS, VĖJO.

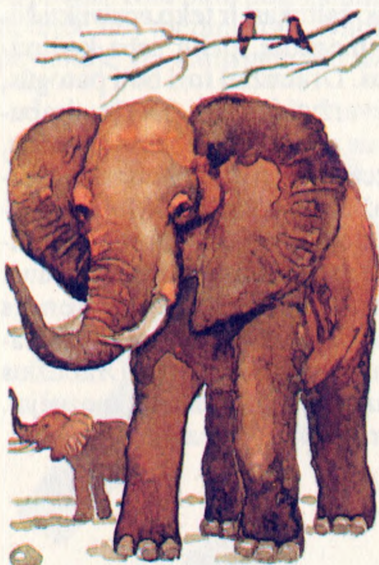
Karštą vasaros dieną pakanka marškinėlių trumpomis rankovėmis, plonos suknelės. Rudenį, kai pučia šaltas vėjas, pliaupia lietus, vilkime neperšlampamą striukę ar lietpaltį. Atėjo žiema, spustelėjo šaltukas, ir teko apsivilkti šiltą megztinį, paltą arba kailinukus. Drabužiai turi būti patogūs, nevaržyti judesių. Darbo drabužiais apsivilkę neiname į svečius, į teatrą, o triūsiame darže. Drabužių mada keičiasi. Močiutė jaunystėje vilkėjo visai kitokio kirpimo drabužiais, negu dabar mama. Gražu, kai žmogus apsirengęs madingai, bet sakoma – ne drabužis puošia žmogų. Drabužius siuva siuvėjai, mezga mezgėjai. Yra siuvimo, mezgimo fabrikų.

DRAMBLỸS

DIDŽIAUSIAS SAUSUMOS GYVŪNAS.

Drambliai gyvena šiltuosiuose kraštuose, Indijoje ir Afrikoje. Dramblys labai didelis. Kojos storos lyg medžio kamienai. Vietoj nosies – ilgas, iki žemės nukaręs straublys. Juo dramblys siurbia vandenį, skina medžių lapus ir dedasi į burną. Kai karšta, jis prisitraukia į straublį vandens ir juo apsilieja – kaip iš laistytuvo. Indijoje žmonės dramblius prisijaukina. Susėdę ant dramblio nugaros, indai keliauja. Mokyti drambliai dirba sunkius miško darbus – apriečia rąstą straubliu, neša ir krauna į rietuvę.

DRAUGỸSTĖ

NELAIMĖJE PAŽINSI DRAUGĄ.

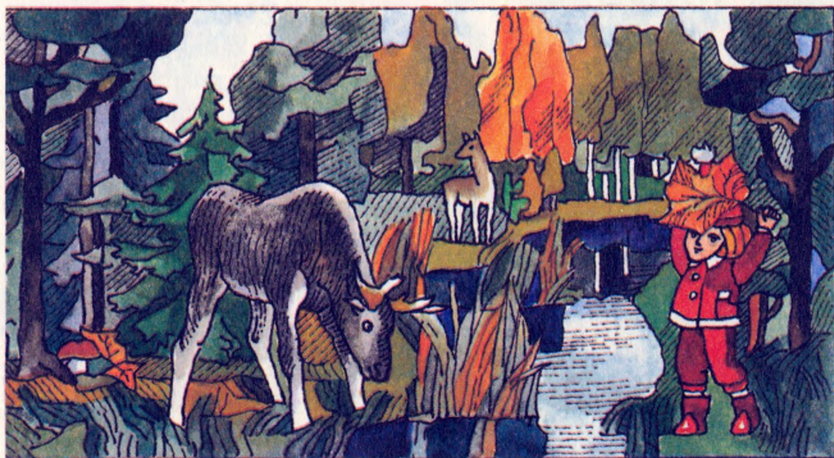
Rimas lėkė su slidėmis nuo kalno ir nepastebėjo, kad pakalnėje sniegas suplūktas, slidus kaip ledas. Nesuvaldė slidžių ir – tiesiai į medį. Pabandė atsistoti – kad susopo koją! Tomas pakvietė greitąją pagalbą, Inga pranešė mamai ir tėčiui. Rimui lūžo koja, ligoninėje ir namie teko gulėti porą mėnesių. Draugai jį pakaitomis lankė, pasakojo mokyklos naujienas, kartu sprendė uždavinius, klausėsi muzikos. „Jei ne ta nelaimė, gal būtum ir nežinojęs, kad turi tokių gerų draugų“, – sakė Rimo mama.

DRAUSTÌNIS

ČIA GLOBOJAMA GAMTA.

Kad gamta išliktų tokia, kokia nuo amžių buvo, kad neišnyktų reti augalai ir gyvūnai, steigiami draustiniai. Jų yra įvairių. Vienuose draudžiama medžioti arba žvejoti, kituose – spanguoliauti, skinti retus augalus. Yra ir istorinių draustinių. Juose saugomi pilkapiai, piliakalniai, kapinynai, pilys. Tie draustiniai, kuriuose saugoma viskas ir negalima nieko daryti – arti, sėti, šienauti, kirsti medžius ir krūmus, ganyti gyvulius, kasti durpes, statyti namus – vadinami rezervatais.

DREBULĖ

VIRSKI DREBULE TU!
VISAIS LAPAIS DREBĖK!
PAUKŠTIS JOKS NENUTŪPS
PRIE TAVĘS, NEČIULBĖS.

(Salomėja Nėris)

Turbūt visi esate girdėję pasaką apie Eglę žalčių karalienę ir prisimenate, kodėl Eglė pavertė savo dukterį drebule. Drebulės lapai beveik nuolat dreba. Lapo kotelis yra labai ilgas ir ne apvalus, o plokščias, todėl lapas nuo menkiausio vėjelio suvirpa. Šio medžio mediena labai minkšta. Senos drebulės kamiene genys išsikala erdvią drevę. Joje jis gyvena ir peri vaikus. Stiprus vėjas kartais tokį drevėtą medį nulaužia. Nuvirtusią drebulę žmonės supjausto ir suskaldo malkoms. Iš drebulės medienos gaminami degtukai, popierius. Jaunas drebulių atžalas, žiemą – šakeles, žievę ėda stirnos, briedžiai.

DRÍEŽAS

VIKRUS KAIP DRIEŽAS.

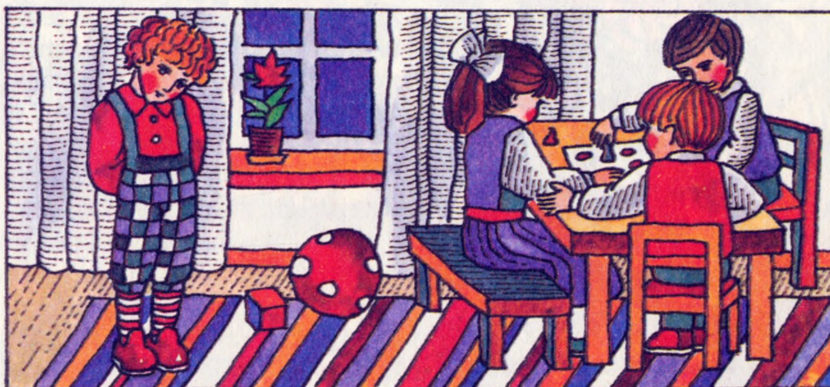
Grybaudami miške pamatėme driežą. Tai sprindžio ilgumo gyvūnėlis ilga uodega ir trumpomis kojomis. Jis šildėsi ant kelmo prieš saulutę. Staiga driežas kyštelėjo ilgą ploną liežuvėlį ir nutvėrė greta nutūpusią muselę. Paskui kažko išsigando ir puolė slėptis. Norėjome jį pagauti, bet nepavyko. Jeigu kas driežą nutvertų už uodegos, ji nutrūktų. Taip driežai gelbstisi nuo priešų. Po kurio laiko uodegytė vėl atauga. Daugiau niekad nebegaudysime driežų. Tegul jie ramiai sau gyvena ir gaudo vabzdžius.

DROVÙMAS

DROVUS ŽMOGUS GREIT PARAUSTA.

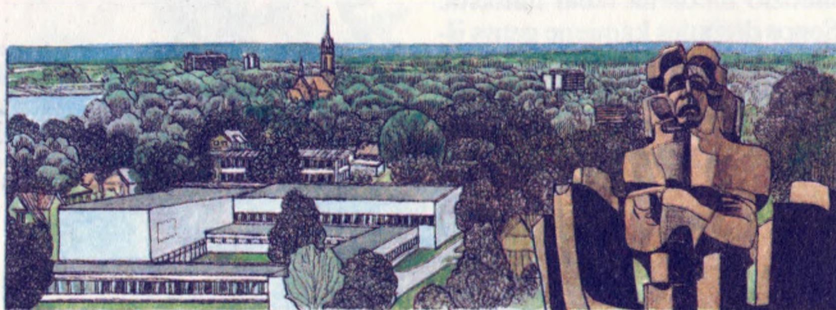
Vaidutis yra drovus vaikas. Jis drovisi kalbėti, kai yra nepažįstamų žmonių, nedrįsta pats prieiti ir prakalbinti kiemo draugų, nesiryžta suolo kaimyną paprašyti pagalbos. Vaidučiui sunku atsakinėti pamoką: jis parausta ir šneka tyliu balsu. Nelengva Vaidučiui įveikti savo drovumą, nors jis ir stengiasi. Vaikai užjaučia berniuką, nori jam padėti, nes Vaidutis yra geras, nieko neįžeidžia. Paaugęs Vaidutis bus drąsesnis, labiau pasitikės savimi.

DRÙSKININKAI

DIDŽIAUSIAS LIETUVOS KURORTAS.

Druskininkai yra prie Nemuno, tarp žalių pušynų. Vardą šis miestas gavo nuo druskingų šaltinių, kurie trykšta iš žemės Nemuno pakrantėse. Senovėje žmonės iš sūraus vandens virdavo druską. Ilgainiui buvo pastebėta, kad tas karčiai sūrus vanduo gydo įvairias ligas, ir 1794 metais karaliaus įsakymu Druskininkai buvo paskelbti gydomąja vieta. Į čia pradėjo traukti ligoniai – jie gėrė gydomąjį vandenį, maudėsi jame. Išaugo miestas. Jame yra didelės mineralinio vandens gydyklos, daug sanatorijų, gydomosios fizinės kultūros parkas. Druskininkuose gydosi tūkstančiai žmonių. Šis miestas – didžiojo lietuvių menininko Mikalojaus Konstantino Čiurlionio tėviškė. Čia yra jo muziejus, paminklas.

DRUSKÀ

DRUSKA PASKANINA MAISTĄ.

„Kodėl nevalgai sriubos?“ – „Kad viena druska, negali nė į burną paimti“. Seni žmonės sako: duonos ir druskos yra – badu nemirsi. Pasūdytas valgis skanesnis, bet per sūriai valgyti nesveika. Žmogus per parą su maistu turi suvalgyti apie penkiolika gramų druskos. Sūdyta mėsa, daržovės, grybai ilgai negenda, nes ji sustabdo bakterijų augimą. Druska kasama iš žemės gelmių, iš druskingų ežerų dugno arba gaunama iš jūros, sūriųjų šaltinių vandens. Senovėje druska buvo labai brangi. Į druską mainydavo grūdus, ja mokėdavo atlyginimą romėnų kariams, kryžiuočiams. Nuo seno su duona ir druska pasitinkami garbingi svečiai.

DÙJOS

NEMATOMA LAKI MEDŽIAGA.

Dujų yra įvairių – deguonis, azotas, vandenilis. Dujos sudaro Žemės atmosferą, jų yra dirvožemyje, vandenyje. Yra bekvapių dujų, o kai kurios, pavyzdžiui, amoniakas (azoto ir vandenilio mišinys), turi aštrų kvapą. Giliai po žeme yra degiųjų dujų. Dideli jų telkiniai yra Rusijoje. Dujos į mūsų namus teka dujotiekio vamzdžiais. Atsukę viryklės čiaupą jas uždegame, ir suliepsnoja melsva ugnelė. Su dujomis reikia būti atsargiems. Jeigu užmiršime čiaupą užsukti, jos pasklis, susimaišys su oru, ir tas mišinys gali sprogti. Be to, dujomis galima apsinuodyti.

DÚONA

JUODOJ ŽEMĖJ BALTA DUONA AUGA.

Duonai žmonės augina javus – rugius, kviečius. Kai subręsta varpos, javus nupjauna, iškulia grūdus, juos sumala. Iš miltų tešlos kepama duona. Taigi kol duona atsiranda ant stalo, daug sunkių darbų reikia nudirbti. Mums, lietuviams, skaniausia yra juoda ruginė duona. Ją valgome kasdien. Seniau kiekviena kaimo moteris duoną kepdavo namuose

pati. Užminkydavo duonkubilyje tešlą, palaukdavo, kol įrūgs, o tada ant medinės ajerais pabarstytos ližės dėdavo dailius kepalėlius ir pašaudavo į karštą duonkepę krosnį. Naminė duona labai skani, kvapi. Dabar duona daugiausia kepama kepyklose.

DÙRBĖS MŨŠIS

LIETUVIAI KOVĖSI LABAI NARSIAI – JIE GYNĖ SAVO LAISVĘ IR GARBĘ.

1260 metų vasarą Kryžiuočių ir Kalavijuočių ordinų riteriai surengė kryžiaus žygį į Lietuvą. Žemaičiai, kuriems vadovavo kunigaikštis Treniota, pastojo priešams kelią prie Durbės ežero (jis yra Latvijoje, netoli Liepojos). Lietuviai įsiviliojo užpuolikus į klampią paežerę. Užvirė mūšis. Geležiniais šarvais nuo galvos iki kojų apsikaustę riteriai ir sunkūs jų arkliai smego pelkės klampynėje, skendo akivaruose. Vikrūs lietuviai, raiti ant nedidelių žemaitukų, šveitriais kalavijais kapojo, sunkiomis kuokomis mušė priešus. Kuršiai ir estai, priešų prievarta atvaryti kautis prieš lietuvius, perėjo į lietuvių pusę ir puolė kryžiuočius iš užnugario. Daug riterių žuvo, kiti išsigandę pabėgo.

D

DÙRPĖS

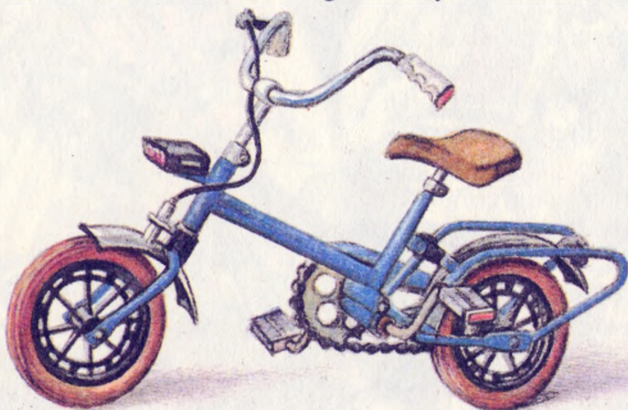
PELKĖJE SUSIDARIUSI JUODA DEGI MEDŽIAGA.

Pelkių, raistų, plynraisčių augalai – medeliai, meldai, viksvos, samanos – grimzta į vandenį, sluoksnis po sluoksnio gula vienas ant kito. Susislėgusioms augalų liekanoms trūksta oro, ir jos nesupūva kaip medžių lapai. Ilgainiui jų sluoksnis vis didėja, storėja. Taip per tūkstančius metų susidarė durpynai. Lietuvoje yra daug durpynų: Didysis tyrulis, Baltoji Vokė, Aukštumala, Tytuvėnų tyrelis ir kiti. Žmonės durpes iškasa ir išdžiovina. Jos kaitriai dega. Durpėmis kūrenamos krosnys, elektrinių garo katilai, kreikiami tvartai, tręšiamos dirvos.

DVÌRATIS

PATOGI SUSISIEKIMO PRIEMONĖ.

Pėsčias kelis kilometrus nueisi negreit, o dviračiu važiuodamas ilgai netruksi. Lygioje vietoje ar į kalniuką mini dviračio pedalus, o pakalnėn jis pats rieda. Dviratis labai praverčia kaime, kur nėra autobusų ir troleibusų. Kaimo vaikai juo važiuoja į mokyklą, prie ežero. Dviračius labai mėgsta šiauliečiai. Šiame mieste gaminami vaikiški „Ereliukai" ir „Kregždutės", sulankstomieji dviračiai. Kad automobilis važiuotų, reikia įpilti benzino, o dviračio motoras – paties dviratininko kojos. Dviratis dar geras ir tuo, kad neteršia gamtos, rieda tyliai.

DŽIAŨGSMAS

DAUGIAUSIA DŽIAUGSMO TEIKIA MŪSŲ PAČIŲ GERI DARBAI.

„Seneli, ką man šiandien parnešei?" – pasitinka Birutė grįžtantį namo senelį. „Kiškio pasakėlę. Ar gerai?" – šypsosi senelis. „Ne, nenoriu pasakėlės, – Birutė nepatenkinta papučia lūpas. – Tu man ką nors duok". Senelis ištraukia iš kišenės pliušinę voveraitę. „Mamyte, ką man senelis davė! – šokinėja iš džiaugsmo Birutė, rodydama dovanėlę.

– Tokios dar niekada neturėjau!" – „O dabar paklausyk, – sako senelis, sodindamas dukraitę šalia. – Džiaugsmą žmogui teikia ne tik gražūs daiktai ar gardumynai. Stropiai laistyk gėlę, ir ji pradžiugins tave skaisčiu žiedu. Palakink benamį katinėlį, gailiai kniaukiantį laiptinėje. Atnešk iš parduotuvės pieno vienišai senutei, kuriai sunku vaikščioti. Kasdien padaryk ką nors gera kitiems ir suprasi, jog didžiausią džiaugsmą teikia tavo pačios gerumas".

ẼGLĖ

PASAKYK, MERGELE,
PASAKYK, JAUNOJI,
KAS ŽALIUOJA ŽIEMĄ
VASARĖLĘ?

Atrodo, kad eglė nesikeičia – vienodai žalia ir žiemą, ir vasarą. Tačiau įsižiūrėkite – pavasarį jos viršūnėje, šakų galuose atsiranda naujų, šviesiai žalių ūglių. Taip eglė auga. Ant skarotų šakų kybo pailgi kankorėžiai. Vasarą jie būna žali, o paskui paruduoja. Voverės juos lukštena, kramto karčias sėklas. Tylią žiemos ar ankstyvo pavasario dieną eglyne girdėti keistas garsas – spragt spragt. Tai skečiasi kankorėžio žvynai, pradeda byrėti sėklos. Sparnuota sėkla leidžiasi žemyn iš lėto. Paskui pridygsta mažų eglaičių. Per Kalėdas, Naujuosius Metus puošiame eglutę arba jos šaką.

EIGULỸS

MIŠKO PRIŽIŪRĖTOJAS,
GLOBĖJAS.

Eigulys prižiūri tam tikrą miško dalį – eiguvą. Jis rūpinasi mišku, mat miškas pats negali apsiginti nuo visokių kenkėjų. Iš jų pikčiausias yra žmogus. Žmogus mišką kerta, degina, teršia, šiukšlina, drasko automobilių ratais. Sunku eiguliui vienam saugoti ir ginti mišką. Dažnai jam padeda vaikai. Jie budi miške, kad niekas savavališkai nekirstų eglučių prieš Kalėdas, kad pavasarį pamiškėse nedegintų žolės. Juk liepsnoje žūva vabaliukai, bitės, paukščių, žvėrelių lizdai, neretai užsidega ir medžiai. Eigulys globoja miško gyventojus: aptveria skruzdėlynus, kad jų šernai neišknistų, įrengia ėdžias žvėrims. Eigulys iškerta per tankiai augančius medelius, prižiūri naujus želdinius.

EKSKAVÃTORIUS

MAŠINA, KASANTI ŽEMES
DIDELIU KAUŠU.

Kiek daug žemių reikia iškasti miestų statytojams, kelių tiesėjams, griovių kasėjams! Jiems padeda mašina su dideliu į samtį panašiu geležiniu kaušu. Ištiesia ekskavatorius savo ilgą metalinę ranką, lyg milžino sauja pasemia žemių ir apsisukęs išpila jas, kur reikia. Ir vėl gręžiasi atgal, vėl semia pilną kaušą. Taip padirbėjęs nuo ryto ligi vakaro, žiūrėk, ir išrausia gilią duobę namo pamatams arba griovį, kurį žmonių būrys su kastuvais kastų pusę vasaros. Žvyro karjeruose ekskavatorius kabina it pila žvyrą į savivartes mašinas. Kelmams rauti vietoj kaušo prikabinami aštrūs lyg žnyplės ilgapirščiai griebtuvai. Prie ekskavatoriaus dar galima pritaisyti įtaisus poliams kalti, tranšėjoms užpilti.

E

EKSKÙRSIJA

IŠVYKA Į ĮDOMIAS VIETAS, APYLINKES, MUZIEJŲ.

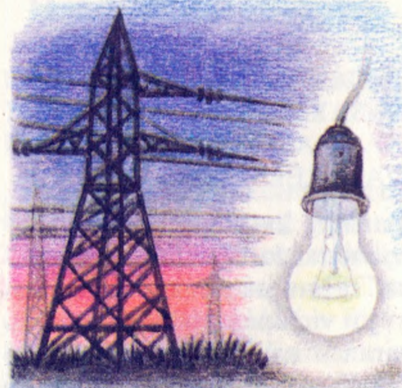
Ir vaikai, ir suaugusieji trokšta pamatyti naujus kraštus, šalis, miestus, sužinoti jų istoriją, pažinti žmones, tautas ir jų kultūrą. Smagu keliauti su būriu draugų. Visų pirma reikėtų pėsčiomis apeiti savo gimtąjį miestą, kaimą, gerai pažinti jų įžymybes, paminklus. Vėliau galima leistis į kelionę po savo Tėvynę Lietuvą, aplankyti jos senąsias sostines, piliakalnius ir pilis. Ekskursijoje, kuriai vadovauja sumanus gidas, galima sužinoti ir įsiminti daugiau negu iš knygų.

ELEKTRÀ

ELEKTRA ŠVIEČIA, ŠILDO, SUKA VARIKLIUS.

Jei vieną dieną dingtų elektra, tai sustotų gamyklos, nevažiuotų troleibusai, elektriniai traukiniai, neveiktų liftai, televizoriai, radijo imtuvai, o svarbiausia – vakare būtų tamsu. Elektros energijos baterijas išrado italų mokslininkas Volta prieš du šimtus metų. Vėliau buvo sukonstruotas variklis, išrasta elektros lemputė ir sukurtas elektros generatorius

(mašina, gaminanti elektros srovę), imta statyti elektrines.

ELEKTRÌNĖ

ČIA GAMINAMA ELEKTROS ENERGIJA.

Svarbiausia elektrinės mašina yra generatorius, kuris sukdamasis gamina elektros srovę. Šiluminėje elektrinėje užkuriama didelė krosnis, katile užverda vanduo. Smagiai besiveržiantys garai suka garo turbiną, o ši – generatorių. Lietuvoje žymiausia yra Elektrėnų šiluminė elektrinė. Hidroelektrinės generatorių varo patvenktas ir žemyn krintantis vanduo. Atominėse elektrinėse garo prigamina branduolinė energija. Tokia elektrinė yra Ignalinoje. Elektrinės yra reikalingos, bet ir padaro žalos. Šiluminių elektrinių dūmai teršia orą. O atominės labai pavojingos. Kai Ukrainoje Černobylio atominėje elektrinėje įvyko avarija, žuvo daug žmonių, radioaktyviosios medžiagos užnuodijo gamtą, pakenkė žmonių sveikatai.

ÈLNIAS

GRAKŠTUS IR GREITAS ILGAKOJIS ŽVĖRIS.

Elnias patinas turi didelius šakotus ragus. Baigiantis žiemai jie nukrinta, o pavasarį vėl atauga. Suaugusio elnio kailis rusvas, papilvėje šviesesnis, mažo elniuko – su baltais taškeliais. Prie uodegos yra balkšva dėmė – veidrodėlis. Elniukas mato tą dėmę ir seka paskui savo mamą. Vasarą elniai ėda žolę, lapus, o žiemą graužia medžių ir krūmų žievę, iš po sniego kanopomis atsikasa mėlynių ir bruknių uogienojus, ateina prie šėryklų. Elnių giminė plati: taurieji elniai, danieliai, dėmėtieji elniai, stirnos. Girios galiūnas briedis taip pat yra elnių giminės.

ERẼLIS

PAUKŠČIŲ KARALIUS.

Plasnodamas galingais sparnais, erelis sklando aukštai padangėje. Tai labai didelis ir stiprus paukštis. Snapas kumpas, kojos iki pat pirštų plunksnotos, su aštriais lenktais nagais. Erelis labai akylas. Pastebėjęs grobį – pelę, paukštį ar mažą kiškutį – staiga puola žemyn ir čiumpa jį. Lizdus ereliai krauna aukštuose medžiuose, ant uolų. Čia jie peri ir augina savo vaikus. Erelis mėgsta erdvę, laisvę. Zoologijos sode, narve, jis liūdi, būna apsnūdęs. Ereliai yra reti, saugomi paukščiai.

ÉRKĖ

ŽMONĖS SAKO: „PRIKIBO KAIP ERKĖ“.

Segtuko galvelės dydžio plokščia erkė kybo ant medžio ar krūmo šakos. Eina žmogus ar koks žvėris – ji ir prikimba. Paskui smailiu straubliuku praduria odą ir giliai įkišusi galvą ima gerti kraują. Nedidelis jos pilvelis padidėja keletą kartų. Įsisiurbusios erkės negalima traukti, nes odoje gali likti jos galva. Tą vietą reikia patepti aliejumi arba truputį pašildyti, ir erkė pati nukris. Erkės platina ligas, todėl jų reikia saugotis.

E

ERŠKĖTIS

ERŠKĖČIO DYGLIAI AŠTRŪS, BET ŽIEDAI GRAŽŪS.

Žydintis erškėčio krūmas iš tolo kvepia. Jo žiedai panašūs į rožės, mat erškėtis ir yra laukinė rožė. Laukuose ar pamiškėse augančiame erškėčio krūme maži paukšteliai suka lizdus, slepiasi nuo vanago arba katino. Tie plėšrūnai bijo erškėčio dyglių. Dagiliai, sniegenos, svirbeliai ir kiti paukštukai žiemą lesa skanias jo uogas. Erškėčio uogos turi labai daug vitamino C. Iš jų verdama kvapi arbata. Kai kurios šeimininkės iš tų uogų moka ir uogienę išvirti, tik prieš virdamos iškrapšto sėkliukes.

EŠERŶS

ŽUVIS SU AŠTRIAIS PELEKAIS.

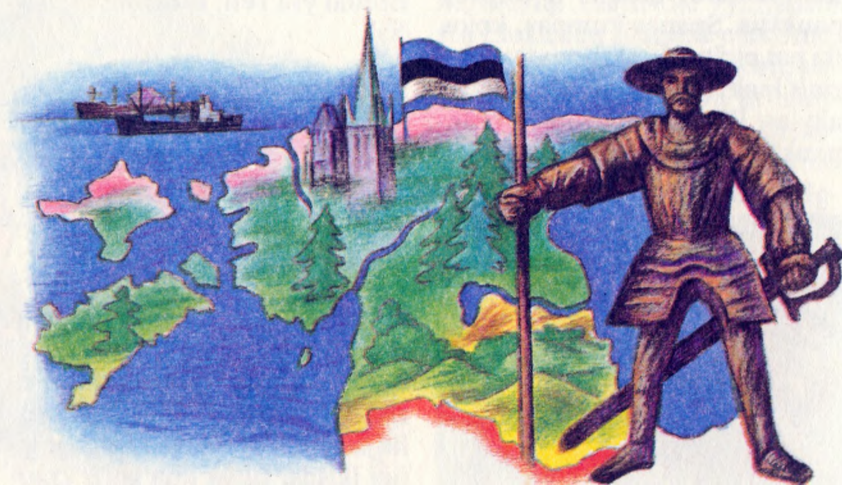
Ešerio nugara tamsiai žalsva, šonai šviesesni su tamsiais dryžiais, pelekai raudoni. Ešeriai gyvena gėluose vandenyse – ežeruose, upeliuose. Ypač daug jų Kuršių mariose. Plaukioja pulkeliais, dažnai išneria į vandens paviršių. Jei ešeriuką užpuola lydeka, jis pašiaušia aštrius nugaros dyglius, ir plėšrūnė jo neliečia. Ešerys irgi yra plėšrus. Jis gaudo vabalus, mažas žuveles, ryja jų ikrus. Ešerius smagu meškerioti. Jie labai rajūs ir smarkiai stveria jauką. Kartais pasitaiko ištraukti kilogramą ar daugiau sveriantį ešerį.

ÈSTIJA

ESTIJOS RESPUBLIKA – ŠIAURIAUSIA BALTIJOS VALSTYBĖ.

Estija yra prie Baltijos jūros. Ji truputį mažesnė už Lietuvą ir turi pusantro milijono gyventojų. Estijai priklauso ilgas pajūrio ruožas ir daugiau kaip pusantro tūkstančio salų, iš kurių didžiausia – Sarema. Gamta rūstoka: jūros pakrantės labai raižytos, akmenuotos ir skardingos, žemė kalvota, nederlinga, daug spygliuočių miškų. Estai yra geri žvejai. Darbštūs valstiečiai augina rugius, kviečius, laiko daug geros veislės galvijų. Yra daug pramonės įmonių. Estijos sostinė Talinas turi gražų senamiestį. Ant rotušės bokšto yra metalinė vėtrungė – tai senasis Tomas, miesto simbolis. Ilgus amžius buvę Livonijos ordino, Rusijos imperijos valdžioje, 1919 metais estai sukūrė savo valstybę. 1940 metais ją okupavo Tarybų Sąjunga. 1991 metais atkurta nepriklausoma Estijos Respublika.

EUROPÀ

VAKARINĖ EURAZIJOS ŽEMYNO DALIS, KURIOJE YRA IR LIETUVA.

Europą nuo Azijos skiria Uralo kalnai, nuo Afrikos – Viduržemio jūra. Europa – kalnynų atskirtų kalvotų lygumų, pievų, miškų, daugybės ežerų ir vandeningų upių kraštas. Europos krantus skalauja Atlanto vandenynas ir jo jūros – Baltijos, Šiaurės, Norvegijos, Viduržemio ir kitos. Krantai labai vingiuoti, turi daug pusiasalių, įlankų. Didžiausi pusiasaliai: šiaurėje – Skandinavijos, vakaruose ir pietuose – Pirėnų, Apeninų, Balkanų. Aukščiausi kalnai – Alpės su penkių kilometrų aukščio Monblano viršūne. Europoje yra daug valstybių. Žymiausios iš jų – Prancūzija, Didžioji Britanija, Vokietija, Italija, Rusija, Ukraina. Pietuose yra Graikija – labai senos kultūros šalis, turėjusi įtakos visoms Europos tautoms. Prie Baltijos jūros yra Lietuva, Latvija ir Estija. Mažiausia Europos valstybė – Vatikanas.

ẼŽERAS

PLAUKĖ ŽĄSELĖ
PER EŽERĖLĮ.

Pilki ir nuobodūs tie kraštai, kuriuose nėra ežerų. Mes galime džiaugtis – Lietuvoje yra beveik keturi su puse tūkstančio ežerų. Raibuliuoja tarp miškų, tyvuliuoja tarp kalvų Ilgis, Didžiulis, Vištytis, Tyruliai, Plateliai. Didžiausias Lietuvoje yra Drūkšių, giliausias – Tauragno, o ilgiausias – Asvejos ežeras. Dideliuose ežeruose būna salų. Galvės ežero saloje stovi didinga Trakų pilis. Seni žmonės pasakoja, kad skaidriame ežero vandenyje kartais gali pamatyti nuskendusius miestus, išgirsti skambančius varpus. Padavimuose ežerai tarsi gyvos būtybės keliauja per dangų ir gali nusileisti žemėn, jei tik įspėsi ežero vardą.

EŽỸS

EŽIO KAILIS DYGLIUOTAS.

Ežiai gyvena pamiškėse, soduose, krūmuose, prie sodybų. Pajutęs pavojų, ežys susiriečia į kamuolį ir pašiaušia dyglius. Eidamas jis išsitiesia, ir tada matyti smailus snukutis ir kojytės. Ežiai greitai bėgioja, nuo jų nepasprunka varlės, pelės, vabalai. Net ir gyvatė vengia ežio. O ežys jos visai nebijo – nuo gyvatės įkandimo jį saugo aštrūs dygliai. Žiemą ežys miega savo lizde. Pavasarį gimsta maži, švelniom adatėlėm apžėlę jaunikliai. Per du mėnesius jie užauga dideli ir patys gali apsiginti nuo priešų.

FAZÃNAS

VIŠTOS DIDUMO PAUKŠTIS ILGA UODEGA.

Ypač gražūs fazanų patinėliai – oranžinės plunksnos spindi auksu, galvą puošia raudonos karpelės. Kojos su aštriais pentinais. Fazanės pilkai rudos, kanapėtos, todėl ant žemės perinčią patelę sunku pamatyti. Maži fazaniukai panašūs į viščiukus, greiti, vikrūs. Fazanai lesa vabzdžius, grūdus. Laisvėje šie paukščiai patys sunkiai praminta. Ypač nelengva jiems žiemą, kai stori sniego patalai apkloja žemę. Be to, fazanai turi daug priešų – tai vanagai, lapės, katės. Lietuvoje žmonės fazanus augina namuose.

FLAMÌNGAS

GRAKŠTUS ROŽINĖS SPALVOS VANDENS PAUKŠTIS.

Flamingas panašus į gandrą ir gervę, tik didesnis. Flamingo plunksnos rausvai baltos. Kojos ilgos, prisitaikiusios braidyti vandenyje. Kai flamingas stovi koją įtraukęs, atrodo, kad turi tik vieną koją. Jo snapas didelis ir kumpas. Snapu ieško dumble maisto – mažų gyvūnėlių. Kaklas labai ilgas, išriestas kaip raidė S. Skrisdamas paukštis jį ištiesia. Flamingai gyvena ir peri kolonijomis (dideliais būriais) Pietų kraštuose. Kai išgąsdinti jie pakyla, atrodo, kad skrenda rausvas debesis. Flamingų galima pamatyti Kauno zoologijos sode.

FÈRMA

DIDELIS TVARTAS, KURIAME LAIKOMA DAUG GYVULIŲ, PAUKŠČIŲ.

Kokie gyvuliai gyvena fermoje? Arkliai, karvės, kiaulės, veršeliai, avys. Taigi ferma yra didelė arklidė, karvidė, kiaulidė, veršidė arba avidė. Yra ir paukščių – vištų, ančių, žąsų – fermų. Kai vienoje vietoje auginama daug vienos rūšies gyvulių arba paukščių, juos lengviau prižiūrėti. Naujoje fermoje dirbti patogiau negu senoviškame tvarte. Fermose yra automatinės girdytuvės: paspaudžia karvė snukiu girdytuvės liežuvėlį – ir bėga vanduo. Be to, įtaisyti transporteriai: plačios judančios juostos, kurios atneša gyvuliams pašaro arba išgabena laukan mėšlą.

FORTEPIJÕNAS

ITALIŠKAI „FORTE“ REIŠKIA GARSIAI, „PIANO“ – TYLIAI.

Beveik kiekvienoje koncertų salėje stovi juodas blizgančiu lakuotu paviršiumi muzikos instru-

mentas, panašus į didelio paukščio sparną. Fortepijonas turi klaviatūrą su baltais ir juodais klavišais. Paspaudus klavišą, mažas medinis plaktukėlis, aptrauktas minkšta medžiaga, užgauna plieninę stygą. Styga suvirpa ir ima skambėti. Kairėje pusėje išdėstyti klavišai sukelia žemus garsus, dešinėje pusėje – aukštus. Išmokti groti fortepijonu yra nelengva. Mokytis dažniausiai pradedama fortepijono broliu – pianinu. Tai mažesnis instrumentas.

FOTOGRÃFIJA

FOTOGRAFIJA BUVO IŠRASTA PRIEŠ PUSANTRO ŠIMTO METŲ.

Nuo daikto atsispindėję spinduliai pro fotoaparato objektyvo angą patenka į jo vidų, apšviečia čia esančią juostą ir paveikia ant jos esančias medžiagas. Juostą išryškinę gauname negatyvą, kuriame šviesiosios daikto vietos yra juodos, o tamsiosios – baltos, pavyzdžiui, balta gulbė – juoda. Paskui negatyvas atspaudžiamas ant specialaus popieriaus, ir gauname tikrą daikto atvaizdą. Yra ir spalvotų fotografijų. Kai kurie fotoaparatai viską padaro patys – nusitaikei, spustelėjai mygtuką ir po pusės minutės turi spalvotą atvaizdą.

FÙTBOLAS

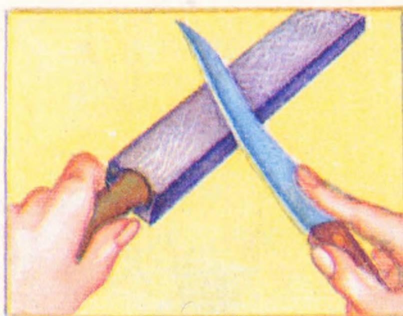
FUTBOLAS PRADĖTAS ŽAISTI ANGLIJOJE.

Futbolo žaidėjai koja spiria arba galva smūgiuoja kamuolį, stengdamiesi įmušti jį į varžovų vartus. Kiekvienoje komandoje yra vienuolika žaidėjų. Futbolininkai skirstomi į gynėjus, saugus ir puolėjus. Vartuose stovi vartininkas ir gaudo kamuolį. O aistruoliai garsiai šaukia ir drąsina žaidėjus. Teisėjai stebi, kad būtų žaidžiama pagal taisykles. Draudžiama liesti kamuolį ranka, kišti varžovui koją, jį laikyti, stumti. Jei žaidėjas prasižengia, teisėjas komandą baudžia. Kartais jis skiria vienuolikos metrų baudinį. Žaidėjas smarkiai įsibėgėja, stipriai spiria kamuolį ir – įvartis! Laimi komanda, įmušusi daugiau įvarčių.

GALĄSTUVAS

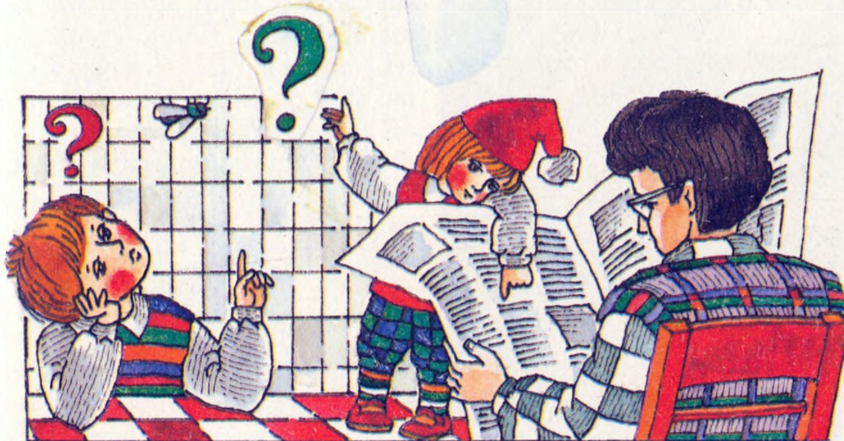
ĮRANKIS ATŠIPUSIAM PEILIUI PAGALĄSTI.

Kai atšimpa duonriekis peilis, tėtis jį pagalanda paprastu galąstuvu – ant kietos šiurkščios trinkelės užlašina vandens ir brūžina peilį viena ašmenų puse, paskui kita. Dar ne taip seniai po kaimus ir miestus vaikščiodavo amatininkai su dideliais skritulio pavidalo galąstuvais – tekėlais. Galąstojas pasistatydavo tekėlą viduryje kiemo, ir gyventojai (dažnai vaikai) atnešdavo jam pagaląsti peilius, žirkles, kirvius, pačiūžas. Tekėlą sukdavo ranka. Dabar galandimo dirbtuvėse jį suka elektros variklis. Dalgį šienpjoviai galanda pustykle.

GALVÓTI

DUKART PAGALVOK, VIENĄ KARTĄ SAKYK.

Romas nemėgsta triukšmingų žaidimų. Jis ramus vaikas. Labiausiai jam patinka sėdėti ir galvoti. „Įdomu, – galvoja Romas, – kodėl sunkus lėktuvas taip lengvai pakyla į orą? Kodėl musė vaikšto lubomis ir nenukrinta? Kodėl vasarą diena ilga, o žiemą trumpa?“ Kartais Romas pats sugalvoja atsakymą ir apsidžiaugia: „Aha! Supratau!“ Jeigu ko nors nežino, ieško knygose, klausia tėvelių, vyresniųjų. Tačiau pačiam galvoti daug maloniau. Romas yra ir pats sugalvojęs keletą mįslių ir galvosūkių. „Tai galvotas vaikas!“ – stebisi pažįstami.

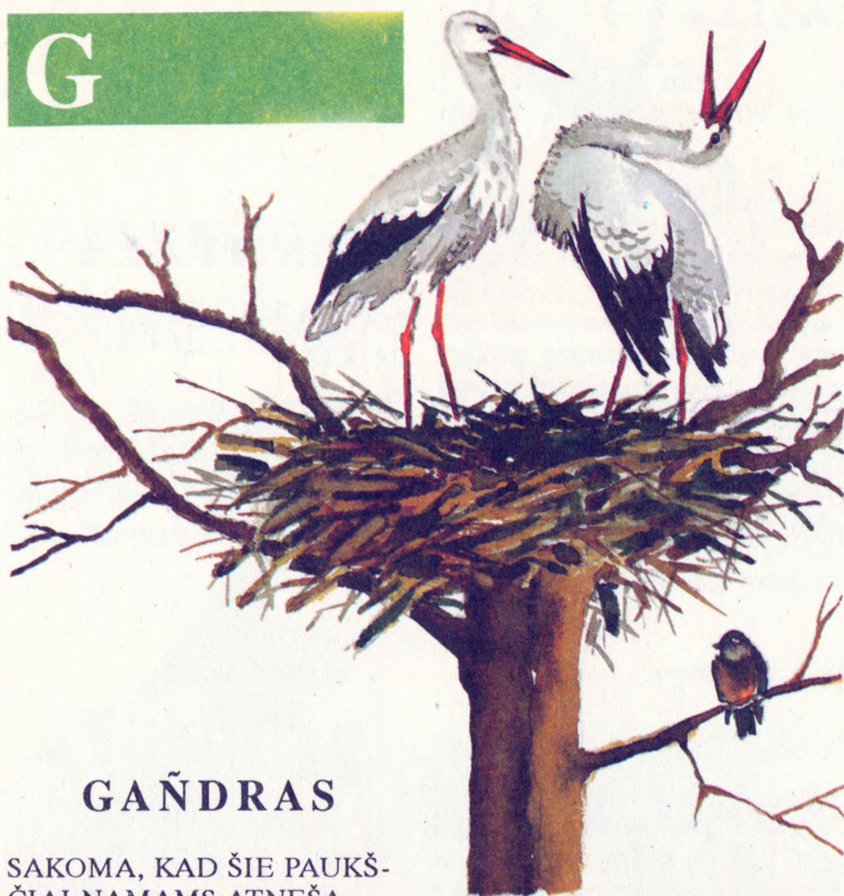
GAMYKLÀ

ČIA GAMINAMI ĮVAIRŪS DAIKTAI.

Žmogui reikia daug ko: įrankių, baldų, drabužių, prietaisų, mašinų. Ar pagalvojai, iš kur tai? Kad ir koks sumanus būtum, namie nepasidarysi net paprasčiausio

pieštuko, nekalbant jau apie laikrodį, televizorių, automobilį ar lėktuvą. Visi tie daiktai gaminami gamyklose arba fabrikuose. Gamykloje dirba daug žmonių. Padaryti daiktą jiems padeda mašinos. Gamykloje yra daug tokių žmogaus pagalbininkių: vienos mašinos paruošia žaliavas, kitos gamina detales. Darbininkas sujungia detales vieną su kita, ir daiktas gatavas. Yra ir tokių gamyklų, kuriose visus darbus atlieka vien tik mašinos.

GAÑDRAS

SAKOMA, KAD ŠIE PAUKŠČIAI NAMAMS ATNEŠA LAIMĘ.

Gandras baltas, sparnų galai juodi, snapas ir ilgos kojos raudoni. Gandrai gyvena prie sodybų. Žmonės padeda jiems įsikurti – ant namo kraigo arba medžio viršūnėje pritvirtina senas akėčias, vežimo tekinį. Pavasarį parskridę gandrai ant to pagrindo iš šakelių susikrauna didelį lizdą. Kasmet jie išperi ir užaugina tris ar keturis jauniklius. Juos maitina varlėmis, žuvelėmis, vabalais. Vasaros viduryje gandriukai sustiprėja, išmoksta skraidyti ir pradeda patys ieškotis maisto. Tada paskui šienapjovę linksėdama stypčioja visa gandrų šeimyna. Rudeniop gandrai būriuojasi ir išskrenda žiemoti į Afriką. Yra ir juodų gandrų. Jie gyvena nuošaliai, miške.

GARÃŽAS

AUTOMOBILIO AR MOTOCIKLO NAMAS.

Jei mašina stovi lauke, ji rūdija, genda. Todėl geriau ją laikyti garaže. Garažai mūrijami iš plytų, sukalami iš lentų, surenkami iš metalo lakštų. Kaime gyvenantys žmonės garažus įsirengia kieme arba po namu. Mieste statomi kolektyviniai garažai. Tai tikri miesteliai su šimtais arba tūkstančiais namukų mašinoms. Labai dideliuose miestuose garažai būna kelių aukštų, statomi jie ir po žeme. Daugiaaukščiuose garažuose automobiliai į savo vietą užvažiuoja patys arba juos pakelia liftas.

GARSTÝČIOS

AŠTRUS PRIESKONIS IŠ GARSTYČIOS AUGALO SĖKLŲ.

Ilgastiebė garstyčia auga laukuose, auginama daržuose. Žydi smulkiais šviesiai geltonais žiedais. Iš sumaltų šio augalo sėklų pagamintas prieskonis suteikia valgiams aštrų skonį, pagerina maisto virškinimą. Garstyčių dedama į įvairius padažus ir pagardus. Kai peršąli, imi kosėti, mama ant krūtinės tau deda garstyčių trauklapį – popieriaus lapelį, pateptą išdžiūvusia garstyčių miltelių tyrele. Trauklapį suvilgo šiltu vandeniu, uždeda ir laiko tol, kol ta vieta sušyla, oda parausta.

GARVEŽỸS

GARO MAŠINA, TEMPIANTI TRAUKINIO VAGONUS.

Garo mašinos krosnyje žaižaruoja liepsna, garo katile verda vanduo. Verždamasis garas varo garo mašiną, kuri suka garvežio ratus. Galinga mašina ima leisti pro kaminą dūmus ir nupūškuoja bėgiais, tempdama vagonus su keleiviais arba sunkiais kroviniais. Pirmasis garvežys geležinkelio bėgiais pajudėjo 1829 metais Anglijoje. Jis važiavo keturiasdešimt šešių kilometrų per valandą greičiu. Vėliau vietoj garo mašinos imta naudoti motorvežius su vidaus degimo varikliais ir elektrovežius su elektros varikliais. Elektrovežiai neteršia pakelių dūmais, nekelia didelio triukšmo. Elektriniai traukiniai rieda iš Vilniaus į Kauną, iš Trakų į Vilnių ir atgal.

GAUBLỸS

DAUG KARTŲ SUMAŽINTAS ŽEMĖS RUTULYS.

Pasižiūrėjęs į gaublį, pamatai, kaip atrodo Žemė. Tai rutulys, kurio paviršiuje pavaizduoti že-

mynai; vandenynai, jūros, valstybės, didieji miestai, upės, ežerai. Per viršutinį ir apatinį gaublio tašką – Šiaurės ir Pietų ašigalį – pervertas virbas. Aplink jį gaublys gali suktis taip, kaip Žemė sukasi apie savo ašį. Per gaublio vidurį eina pusiaujo juosta, dalijanti gaublį į du pusrutulius – Šiaurės ir Pietų. Gaublyje nubraižytos linijos – dienovidiniai ir lygiagretės. Jos žymi Žemės ilgumas ir platumas. Pirmieji gaublį sukūrė graikai.

GEDIMÌNO SÃPNAS

APIE GEDIMINO SAPNĄ PASAKOJA PADAVIMAS.

Kartą Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas medžiojo giriose prie Neries. Ant gražaus kalno, prie Vilnios upės, jis nukovė didelį plačiaragį taurą. Buvo vėlus metas, ir Gediminas apsinakvojo Šventaragio slėnyje. Miega kunigaikštis ir sapnuoja: ant Kreivojo kalno stovi didžiulis geležinis vilkas ir staugia taip garsiai, lyg jo viduje šimtas vilkų būtų. Pabudęs Gediminas paprašė žynį Lizdeiką išaiškinti sapną. Lizdeika tarė: „Tas geležinis vilkas – tai miestas, kurį tu, didysis kunigaikšti, pastatysi šioje vietoje. O vilkai, staugiantys jo viduje – garbingi to miesto vyrai. Garsas apie jų protą ir darbus plačiai pasklis po pasaulį“. Gediminas pastatė gražų, galingą miestą ir pavadino jį Vilniumi.

5*

G

GEGÙTĖ

NEI ŠAUKIA, NEI LAUKIA
MANĘS MOTULĖ,
TIK GAILIAI KUKUOJA
GIRIOJ GEGULĖ.

Tai raibas ilgauodegis miško paukštis. Balandžio pabaigoje, sprogstant medžių lapams, pasi-

girsta gegutės kukavimas: ku-kū, ku-kū! Kukuoja tik gegučių patinai, o patelės keistai kvatoja. Gegutės nesuka savo lizdo. Patelė padeda po vieną kiaušinį į svetimus lizdus, dažniausiai mažųjų sparnuočių – kielės, kalviuko, musinukės. Išsiritęs didelis gegužiukas muistydamasis iš lizdelio išmeta kiaušinėlius, kitus jauniklius. Taip jį vieną ir išaugina įtėviai, kurių lizde jis išsirito.

GEGUŽÌNĖS PÃMALDOS

MOTINA DIEVO MALONĖS,
MELSKI UŽ MUS.

Visą gegužės mėnesį kas vakarą žmonės eina į bažnyčią garbinti Marijos. Nekalčiausioji ir skaisčiausioji Mergelė Marija yra Dievo Sūnaus, Išganytojo Jėzaus Kristaus, motina, visų žmonių globėja ir užtarėja. Mūsų krašte Marija garbinama nuo seno, todėl Lietuva yra pavesta jos globai ir vadinama Marijos žeme. Gegužinės pamaldos vyksta ne tik bažnyčiose, bet ir laukuose prie kryžių, koplytėlių, namuose. Marijos paveikslas, statula papuošiama gėlėmis, vainikais.

Žmonės gieda Marijos litaniją, giesmes, meldžiasi. Kartu su tėveliais meldžiasi, gieda ir vaikai.

GELEŽÌNKELIS

TRAUKINIŲ KELIAS.

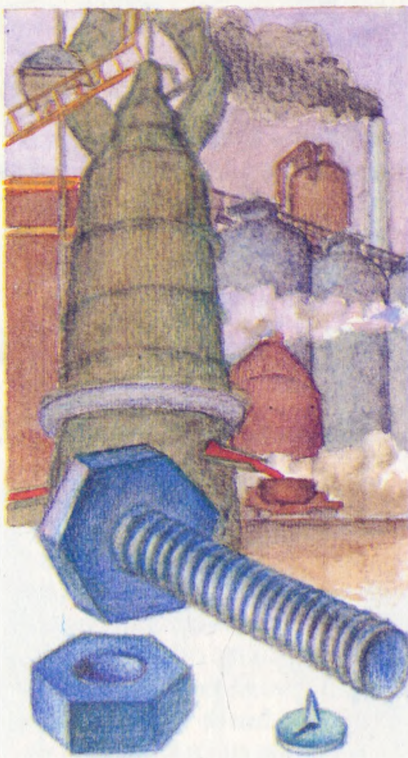
Geležinkelis tiesiamas taip: ant išlyginto pylimo klojami mediniai pabėgiai, o ant jų dedami du geležiniai bėgiai. Viskas gerai sutvirtinama, priveržiama metalinėmis veržlėmis. Bėgiais rieda traukinys. Jo vagonus traukia garvežys, motorvežis arba elektrovežis. Traukinys geležinkeliu važiuoja labai greitai, veža daug keleivių, sunkius krovinius. Geležinkelis atsirado XIX amžiaus pabaigoje ir greit paplito visame pasaulyje. Lietuvoje jis pradėjo veikti 1861 metais. Iš pradžių žmonės bijojo važiuoti traukiniu, bet greitai įsitikino, koks tai puikus išradimas.

GELEŽÌS

GELEŽIS YRA DAROMA IŠ GELEŽIES RŪDOS.

Daug geležies rūdos yra Didžiojoje Britanijoje, Australijoje, Rusijoje, Ukrainoje. Kartais geležies rūdos būna žemės paviršiuje, bet dažniausiai ji slypi giliai po žeme. Iškasta rūda pilama į didžiules krosnis, vadinamas aukštakrosnėmis. Nuo karščio ji išsilydo, o paskui sustingsta. Į geležį pridėjus truputį anglies gaunamas kietas plienas. Iš jo gaminamos mašinos, traktoriai, kirviai, pjūklai, peiliai, vinys, adatos ir daug kitokių daiktų. Artojai aria žemę plieniniais plūgais. Didžiausias geležinių daiktų priešas – rūdys. Kad nerūdytų, juos reikia laikyti sausus ir švarius, tepti alyva, galima nudažyti aliejiniais dažais.

G

GENỸS

KURČIAS MIŠKAS BE GENELIO.

Kas ten miške visą dieną kaukši, kala? Tai miško paukštis – margasis genys. Įsikibęs aštriais nagais, įsirėmęs tvirta uodega, atsilošęs kapoja medžio kamieną – net skiedros lekia. Jis ieško po žieve tūnančių vabalų, lervų, kirmėlaičių. Geniai sunaikina daugybę vabzdžių – miško ir sodo kenkėjų. Dar lesa uogas, giles, riešutus. Gyvena ir peri medžių kiaurymėse – uoksuose, kuriuos

išsikala patys. Kasmet kala naują uoksą. Ar esate matę genio kalvę? Tai ankštas plyšys medyje, į kurį genys atsinešęs įspraudžia kankorėžį ir jį išaižo. Mūsų miškuose gyvena kelios rūšys genių. Baltnugaris ir tripirštis geniai reti, įrašyti į Lietuvos raudonąją knygą.

GÉLŽBETONIS

IŠ JO STATOMI DAUGIAAUKŠČIAI NAMAI, TILTAI.

Gelžbetonis gaminamas taip: į skystą betono košę įdedami plieniniai strypai arba metalinės vielos tinklas. Košė sustingsta – ir gelžbetoninė konstrukcija gatava. Betonas ir taip kietas, o su geležiniais virbais – dar tvirtesnis, beveik kaip geležis. Gelžbetonio statiniai stovi ilgai. Gelžbetonine užtvanka yra užtvenktas Nemunas prie Kauno hidroelektrinės. Aukštas, iš tolo matomas Vilniaus televizijos bokštas taip pat iš gelžbetonio.

G

GERÙMAS

GERĄ ŽMOGŲ VISI MYLI.

Klasėje Romo visi bijojo. Silpnesnį aprėks, pastums, o kartą Kastytį net primušė. „Koks tu negeras“, – pasakė mokytoja. Romas susigėdo ir nusprendė pasitaisyti. Kai į autobusą įlipo senutė, Romas atsikėlė ir užleido jai vietą. Kaip buvo smagu, kai senutė apsidžiaugė, padėkojo ir pasakė: „Mat koks geras vaikas“. Mokykloje jis nieko neužgauliojo ir nestumdė. Suolo draugą pavaišino saldainiais. Visi Romui irgi buvo geri, ir ta diena jam atrodė daug šviesesnė.

GÉRVĖ

LEK GERVĖ, LEK GERVELĖ, LEK GERVELĖ PER GIRIĄ.

Ilgakojė ilgakaklė gervė truputį didesnė už gandrą. Plunksnos pilkai melsvos, viršugalvį puošia raudona plikos odos kepurėlė. Gervės gyvena pelkėse, raistuose. Parskridusios anksti pavasarį, jos iš žolių susisuka lizdą ir padeda du didelius dėmėtus kiaušinius. Geltonpūkiai gerviukai yra smarkūs peštukai. Vasaros pabaigoje gervės susirenka į pulkus. Dieną laukuose lesa sėklas, uogas, vabzdžius, o nakvoti lekia į pelkes. Rudenį gervės išskrenda į šiltuosius kraštus. Pulkas lekia išsidėstęs trikampiu ir gailiai trimituoja: „Kurly, kurly...“ Gervės yra reti, saugomi paukščiai.

GÉRVUOGĖ

JUODA ARBA TAMSIAI MĖLYNA SULTINGA UOGA, PANAŠI Į AVIETĘ.

Gervuogių stiebai apaugę aštriais dygliais, todėl žmonės jas dar vadina draskėmis. Gervuogės auga miško aikštelėse, prie keliukų, prie skruzdėlynų. Kai kas jų ir sode užsiveisia. Žydi baltais žiedais. Uogautojai kartais nenori brautis į dygliuotą gervuogyną, ir uogos lieka nenurinktos, pernoksta, pasidaro saldžios, minkštos. Nukritusias ant žemės jas randa darbštuolės skruzdėlės, kurios labai mėgsta saldumynus. Iš gervuogių verdama uogienė, džemas, spaudžiamos sultys.

GÝDYTOJAS

GYDYTOJAS GYDO ŽMONES NUO ĮVAIRIŲ LIGŲ.

Kai susergi, pas tave ateina gydytojas. Liepia išsižioti ir pasakyti: a-a-a. Paskui ilgai klauso, kaip plaka tavo širdelė, ar sveiki plaučiai. Paskiria vaistų. Gydytojai būna įvairių specialybių: operuojantys gydytojai vadinasi chirurgai, gydantys vidaus ligas – terapeutai, vaikų gydytojai – pediatrai. Gydytojai kartais vyksta dirbti į skurdžius kraštus, kur siaučia ligos. Garsus vokiečių gydytojas Albertas Šveiceris pastatė ligoninę ir gydė Afrikos žmones. Lietuvis gydytojas Aleksandras Ferdinandas Bendoraitis gydo indėnus Amazonės džiunglėse.

GIM̃DYMO NAMAĨ

LIGONINĖ, KURIOJE GIMSTA VAIKAI – BERNIUKAI IR MERGAITĖS.

Mamos į šią ligoninę atvažiuoja gimdyti kūdikio. Namo grįžta laimingos, bet labai išvargusios. Mat gimdymas prilygsta vidutinio sudėtingumo operacijai. Gimdymo namuose prie gimdyvės būna kelios akušerės ir gydytojas. Anksčiau moterys dažniausiai gimdydavo namuose. Kūdikį priimdavo močiutė pribuvėja, pirmasis jį pasveikindavo tėvelis. Ir dabar kai kada gimdoma namuose. Kartais prie gimdančios mamos būna ir tėvelis, ir vaikai.

GILTINĖ̃

MIRUS ŽMOGUI, BUVO SAKOMA: „JAU JĮ GILTINĖ PAPJOVĖ“.

Senovėje žmonės tikėjo, kad po pasaulį vaikščioja giltinė – juodai arba baltai apsirengusi moteris. Giltinė ligonį pasmaugianti, papjaunanti arba kaip gyvatė nukertanti nuodingu geluoniu. Žmonės jos nematydavę, tik gyvuliai. Pajutę giltinę, šunys imdavę kaukti, arkliai karpydavę ausimis ir prunkšdavę. Senose knygose giltinė vaizduojama kaip žmogaus griaučiai su dalgiu ant peties.

G

GIMÌMO DIENÀ

KIEKVIENAS ŽMOGUS TURI SAVO GIMIMO DIENĄ.

Gimimo dieną įprasta švęsti. Tą dieną žmogų pasveikiname, įteikiame gėlių, dovanėlę. Mus pasveikinusiems gražiai padėkojame, jei galime – ir pavaišiname vaisiais, saldumynais. Ypač iškilmingai švenčiami vyresnio amžiaus žmonių gimtadieniai – penkiasdešimt, šešiasdešimt metų sukaktys.

GÌMINĖS

GERA TURĖTI DAUG BROLIŲ, SESERŲ, PLAČIĄ GIMINĘ.

Artimiausi giminės yra broliai ir seserys. Tolimesni – dėdės ir tetos (mūsų tėvų broliai ir seserys) ir pusbroliai bei pusseserės (dėdžių ir tetų vaikai). Apie ypač tolimą giminaitį žmonės juokais taip sako: žento tėvo kūmo brolis arba – devintas vanduo nuo kisieliaus. Pasitaiko, kad tolimi giminaičiai vieni kitų net nepažįsta. Senovėje giminės buvo kaip viena šeima. Giminės ir dabar rūpinasi vieni kitais, susirenka per šeimos šventes – krikštynas, vestuves. Ir nelaimei ištikus į pagalbą pirmiausia atskuba giminės. Būna susiėjimų, į kuriuos sukviečiami visi giminės, net tolimiausi.

GIMTÍEJI NAMAĨ

BĖGA ŽALČIO VAIKAI
PASIILGĘ NAMŲ, –
SVETIMI ČIA TAKAI
TARP ŽMONIŲ SVETIMŲ.

(Salomėja Nėris)

Kiekvienas gyvūnas turi savo namus. Turi namus erelis, mažutė sraigė. Turi juos ir žmogus. Juose jis gyvena nuo vaikystės. Sakoma – visur gerai, o namie geriausia. Mat čia viskas sava, įprasta, jauku. Namuose visada tavęs laukia mama, tėvelis, gal brolis, sesutė, močiutė. Kol kasdien būni namuose, gal nejauti, kokie tau jie brangūs. Žmonės, išvykę gyventi į svetimus kraštus, visą laiką prisimena gimtuosius namus, jų ilgisi.

GIÑKLAS

ĮRANKIS NUO PRIEŠO GINTIS.

Pirmieji ginklai buvo rankiniai: akmenys, kuokos, ietys, lankai su strėlėmis, peiliai, kirviai. Gintis padėjo skydai, šalmai, šarvai. Ginklai buvo daromi iš medžio, akmens, kaulo, vėliau – iš bronzos, geležies, plieno. Tvirtovės buvo griaunamos taranais. Kai buvo išrastas parakas, atsirado šaunamieji ginklai – šautuvai, patrankos, kulkosvaidžiai. Mūsų amžiuje buvo sukurta atominė bomba, ne tik griaunanti, bet ir naikinanti visa, kas gyva. Geros valios žmonės siekia, kad visi ginklai būtų sunaikinti ir pasaulyje įsivyrautų taika.

GYSLÕTIS

GYSLOČIO LAPAI PRIGLUDĘ PRIE ŽEMĖS.

Šis augalas vadinamas gysločiu todėl, kad jo lapai turi storas gyslas. Kitas jo vardas – trauklapis, traukžolė. Gysločiai auga visur – sodybų kiemuose, pievose, ganyklose, miško aikštelėse. Jų yra įvairių: ir su plačiais lapais, ir su siaurais, dar kiti iškelia labai aukštus stiebus. Tuos aukštuosius žmonės kartais vadina gaidukais. Labiausiai iš visų išsiskiria smiltyninis gyslotis, augantis smėlynuose. Jo žiedai panašūs į papurusias dobilų galvutes, o lapai siauri. Visi gysločiai yra vaistažolės.

GIÑTARAS

SUSIDARĖ IŠ MEDŽIO SAKŲ.

Prieš daug milijonų metų visa Lietuva buvo žalias girių kraštas. Dabartinės Baltijos jūros vietoje augo spygliuočiai medžiai. Atšilus klimatui, iš jų gausiai sunkėsi lipnūs sakai. Jie sustingo ir per daugelį metų susidarė gintaras. Jis dažniausiai būna geltonas, įvairių atspalvių, kartais skaidrus. Gintaro telkinių yra po žeme. Baltija po audros išskalauja gintaro gabalų. Senovėje pajūrio gyventojai gintarą parduodavo svečių šalių pirkliams, mainydavo į žalvarį, druską. Iš gintaro gaminami papuošalai – segės, karoliai, apyrankės, žiedai. Nuo senų laikų lietuvės moters gražiausias papuošalas – gintaro karoliai. Palangoje yra gintaro muziejus.

G

GYVÃTĖ

NUODINGAS ROPLYS.

Gražią pavasario dieną pamiškėje pamatėme margą gyvatę. Ji susirangiusi šildėsi saulėkaitoje. Pamačiusi mus, sušnypštė ir nuvingiavo po kelmu. Gyvatės mėgsta gyventi raistuose, drėgnose vietose. Tokios vietos kartais vadinamos Gyvatyne, Gyvačbala. Jos gaudo varles, peles. Vasarą gyvatė pagimdo keletą mažų gyvačiukų. Jie panašūs į savo tėvus – margi, vikrūs. Saugokimės gyvatės – ji gali įkąsti. Kąsdama įleidžia nuodų, nuo kurių žmogus suserga, o kartais, laiku nesuteikus pagalbos, gali ir mirti. Apie negerą žmogų sakoma – piktas kaip gyvatė. Bet gyvatė kerta ne dėl to, kad pikta, o tik užminta arba išgąsdinta.

GYVÃTĖS KARŪNÀ

APIE JĄ ŽINOMA IŠ SAKMIŲ.

Senovėje Lietuvoje buvo labai daug gyvačių. Pasakojama, kad jos, kaip ir žmonės, turėjusios savo karalių. Gyvačių karalius buvęs labai didelis, su blizgančia karūna ant galvos. Jei žmogus turėtų šią karūną, tai būtų labai išmintingas, suprastų gyvulių ir paukščių kalbą, žinotų, kur paslėpti lobiai, atspėtų ateitį. Vienas žmogus sykį pamatęs didelę, storą kaip sienojas gyvatę su aukso karūna. Susiieškojęs kuolą ir rėžęs jai per galvą. Gyvatė atsistojusi piestu ir ėmusi vytis. Žmogus labai nusigandęs, vos išbėgęs, net savo rudinę palikęs. Rytą nuėjęs į tą vietą ir radęs ją visai sudraskytą. Kartais, atsidėkodama už kokią nors paslaugą, gyvatė žmogui savo karūną pati padovanodavusi.

GLUÕDENAS

BEKOJIS DRIEŽAS.

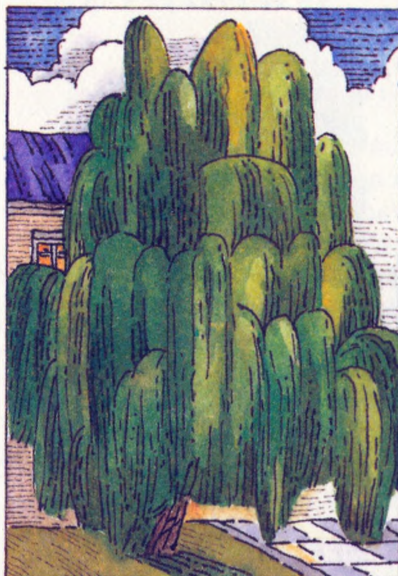
Gluodeno oda vario spalvos ir žvilga lyg metalas, todėl žmonės jį vadina varine, arba geležine, gyvate. Tačiau gluodenas yra driežų giminės. Tik visi driežai turi kojas, o jis bekojis. Gluodenas minta nedidelėmis musytėmis, vabalėliais. Juos dažniausiai gaudo vakare. Žiemą gluodenas praleidžia oloje. Gluodenas nepavojingas ir nepiktas. Žinoma, jeigu gluodeną užminsime, jis gali įkąsti. Nuo aštrių dantukų liks mažytė žaizdelė. Nebijokime – gluodenas nuodų neturi. Jis pats išsigandęs skuba slėptis po samanomis. Neskriauskime šių gražių, bejėgių ir retų gyvūnėlių.

GLÚOSNIS

MĖGSTA AUGTI DRĖGNOSE VIETOSE.

Gluosnių yra daug rūšių. Baltojo gluosnio šakos svyra iki pat žemės. Blindė anksti pavasarį pasipuošia geltonais kačiukais. Anksčiau gluosniais žmonės apsodindavo pakeles. Vešli jų lapija sulaikydavo kelio dulkes. Gluosnis labai gajus, greitai auga, bet jo amžius neilgas. Šimto metų sulaukęs, jis jau drevėtas, nebetvirtas senolis. Bitininkas aptrūnijusį gluosnio pūzrą deda į dūlį ir rūko, kai eina bičių žiūrėti, medaus kopinėti.

G

GRANÌTAS

KIETA PILKOS SPALVOS UOLIENA.

Lietuvos laukuose pribarstyta daug didelių ir mažų granito riedulių. Juos prieš tūkstančius metų atnešė iš Šiaurės slinkę ledynai. Labai daug granito yra kalnuose. Dideli jo luitai susprogdinami, supjaustomi į gabalus aštriais deimantiniais pjūklais. Statybininkai gražiomis nušlifuoto granito plokštėmis iškloja rūmų grindis, laiptus. Granitine skalda grindžiami keliai. Iš granito statomi gražūs, didingi paminklai. Pirčiupių Motinos, Adomo Mickevičiaus paminklus iš granito iškalė skulptorius Gediminas Jokūbonis.

GRÃMAS

SMULKUS SVORIO MATAS.

Kuo lengvesnis daiktas, tuo mažesniu svareliu jis sveriamas. Gramais sveriamos gėlių, daržovių – morkų, ridikėlių – sėklos. Pirkdami saldainius, prašome pardavėją pasverti šimtą ar du šimtus gramų. Kad būtų patogiau, dauguma prekių iš anksto būna susvarstytos dešimtimis ar šimtais gramų: arbatžolės, kava, sausainiai, džiūvėsiai, šokoladas. Gaminami vaistai sveriami gramo dalimis – miligramais. Tūkstantis gramų sudaro vieną kilogramą. Gramas žymimas mažąja raide „g“.

G

GRAUŽÌKAI

ŽVĖRELIAI SU AŠTRIAIS DANTIMIS.

Graužikai graužia maistą dideliais priekiniais dantimis – kapliais. Labiausiai paplitę graužikai yra pelės ir žiurkės. Naktį pelytės pragraužia medines kambario grindis ir laksto po kambarį ieškodamos maisto. Kartais net ant stalo ar spintelės užlipa, įlenda į duoninę. Rūsiuose gyvena didelės žiurkės. Laukuose yra daug pelėnų. Tai kenkėjai – ėda augalus ir jų šaknis. Prie upelių gyvena bebrai. Jie gali nugraužti net storą medį. Graužikai įsikuria urveliuose, lizduose, drevėse. Maistu apsirūpinti išeina naktį. Turi daug priešų. Namuose tai katinas, laukuose ar miške – lapė, pelėda, ežys. Žmonės peles ir žiurkes gaudo spąstais.

GRĖBLỸS

ŠEPETYS REPETYS
AUKŠTĄ PILĮ PASTATYS.

Šieną ar šiaudus patogu grėbti lengvu mediniu grėbliu. Jo kotas padarytas iš lazdyno, galva – iš eglės, o dantys – iš uosio. Grėblį padirbti nelengva. Ypač sunku sudėti dantis: galvoje prigręžiojama skylučių, į jas sukalami mediniai šakaliukai. Visi dantys turi būti lygūs. Jei vienas kuris bus ilgesnis – grėbiant išlūš. Dabar parduotuvėje galima nusipirkti plastikinį grėblį. Yra ir geležinis grėblys, kuriuo supurename ir sulyginame daržo lysvę.

GREITÓJI PAGÁLBA

„ŽMOGUI LABAI BLOGA! TUČTUOJAU KVIESKITE GREITĄJĄ PAGALBĄ!"

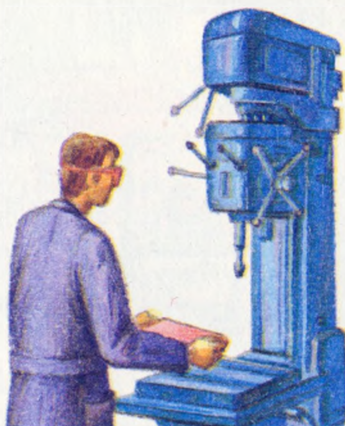
Skubiai bėgame prie telefono ir renkame numerį 03. Pasakome, kas atsitiko, adresą. Ir štai gatvėmis garsiai ūkčiodama lekia balta mašina su raudonais kryžiais. Ji važiavo tik kelias minutes. Baltu chalatu apsivilkęs gydytojas, pasiėmęs lagaminėlį su vaistais, medicinos įrankiais, skuba prie ligonio, kurį ištiko priepuolis. Gydytojas suteikia pirmąją pagalbą. Jei būtina, greitosios pagalbos mašina nedelsdama veža žmogų į ligoninę. Greitoji pagalba išgelbsti daug gyvybių.

GRĘŽÌMO STÃKLĖS

ĮTAISAS SKYLĖMS GRĘŽTI.

Mažu grąžteliu galima išgręžti nedidelę skylę. Grąžtas įremiamas į lentą, spaudžiamas ir sukamas už rankenos, kol jo galas išlenda kitoje lentos pusėje. Gamyklose gręžiama didelėmis gręžimo staklėmis. Jų grąžtą suka elektros variklis. Staklėmis galima gręžti net kietą metalą. Darbininkas padeda metalinę detalę ir pasižymi joje vietą, kurioje reikia išgręžti skylę. Į staklių lizdą įtvirtina tinkamo storio ir kietumo grąžtą ir spusteli elektros mygtuką. Grąžtas įsisuka, darbininkas nuleidžia jį ties detalėje pažymėta vieta. Vos tik grąžtas paliečia metalą, lyg gyvačiukės ima rangytis metalo drožlės. Akimirka – ir skylė išgręžta.

GRĨBAI

JUOS GRAŽIAI APRAŠĖ ANTANAS BARANAUSKAS POEMOJE „ANYKŠČIŲ ŠILELIS".

Grybai auga miške, kur raizgosi medžių šaknys. Jų yra įvairių – baravykai, raudonikiai, voveraitės, lepšės, ūmėdės, kelmučiai, žaliuokės. Grybas turi kepurėlę ir kotą. Baravyko kepurė ruda, kotas drūtas. Grybus valgome šviežius, sūdytus, raugintus, marinuotus. Bet ne visi grybai tinka valgyti. Žalsvoji musmirė yra labai nuodinga. Ji panaši į ūmėdę, todėl grybaudamas būk atidus. Negeri, nevalgomi grybai vadinami šungrybiais.

GRÌKIAI

GRIKIŲ KOŠĘ VALGYTI SVEIKA.

Giedriaus mama vakarienei dažnai verda grikių košę. „Kaip atrodo tie grikiai?" – vis klausinėdavo berniukas. Rugius, miežius, avižas jis pažįsta, o augančių grikių niekada nebuvo matęs. Kartą vasarą jis su tėveliu važiavo smėlėtu Dzūkijos laukų keliuku. Tėvelis sustabdė automobilį:

„Žiūrėk, tai ir yra grikiai". Nedideli šakoti augalėliai, aplipę rausvomis žiedų kekėmis, kvepėjo medumi. Rudenį grikiai subręsta. Žmonės juos nurauna, suriša į pėdelius, paskui iškulia. Grikių grūdeliai rusvi, briaunoti. Iš jų išvirta košė maistinga, labai tinka valgyti ligoniams. Iš grikių miltų kepami blynai. Dabar Lietuvoje grikių mažai kur beséja.

G

GRÌPAS

LABAI PAPLITUSI UŽKREČIAMA LIGA.

Orams atšalus, Vidutis autobuse pamatė plakatą: „Saugokitės gripo!“ Mama jau buvo sakiusi, kad mieste plinta gripas, ir patarė būti namie. Bet berniukas dieną buvo kine, žaidė kieme su vaikais. Į pavakarę jam staiga pasidarė negera – ėmė krėsti šaltis, smarkiai pakilo temperatūra, skaudėjo galvą, sąnarius. „Matyt, gripas sugriebė“, – palingavo galva mama. Atėjusi gydytoja liepė Vidučiui gulėti, išrašė vaistų, paaiškino, kad reikia dažnai vėdinti kambarį. Iškamavo vaiką gripas. Tik penktą ar šeštą dieną temperatūra ėmė kristi. Bet mama dar ne tuoj leido keltis iš lovos. „Verčiau kaip reikiant išgyk, kad neprikibtų plaučių uždegimas ar kokia kita sunki liga“, – sakė ji.

GÙBOS

VIENI PJAUNA RUGELIUS,
KITI RIŠA PĖDELIUS,
SUPJAUSMA, SURIŠMA
IR GUBELĖN SUKRAUSMA.

Kai rugių ar kviečių laukas nedidelis, prinokusius javus žmonės nupjauna dalgiu. Juos suriša į pėdus ir sustato ražienoje į gubas

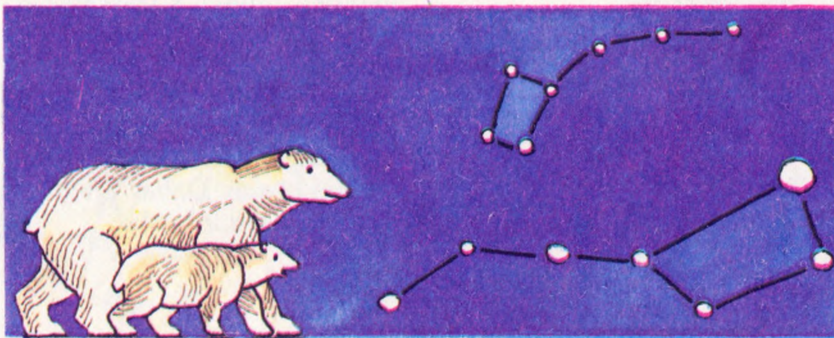

– suremia pėdus viršūnėmis vieną prie kito. Dažniausiai guboje būna dešimt pėdų. Gubose stovėdami pėdai išdžiūsta, ir parvežti į klojimą javai lengvai išsikulia. Seniau kiekvieno ūkininko šeima valgydavo savo išaugintų rugių duoną. Ūkininkas suskaičiuodavo gubas ir žinodavo, ar užteks duonos iki naujo derliaus.

GRĮ̃ŽULO RÃTAI

RYŠKŪS ŽVAIGŽDYNAI.

Yra Didieji ir Mažieji Grįžulo Ratai. Tai du labai panašūs žvaigždynai. Kai giedrą naktį pažvelgi į dangų, pamatai grupę ryškių žvaigždžių, išsidėsčiusių taip, kad atrodo tarsi vežimas su iena arba samtis. Tai yra Didieji Grįžulo Ratai. Mažieji Grįžulo Ratai visai tokie pat, tik mažesni. Jų gale spindi Šiaurinė žvaigždė. Pagal ją keliautojai žino, kur yra Šiaurė. Kai kuriuose kraštuose šie žvaigždynai vadinami Didžiosios ir Mažosios Meškos žvaigždynais.

GUL̃BĖ

OI LEKIA LEKIA
GULBIŲ PULKELIS.

Anderseno pasakos bjaurusis ančiukas iš pradžių buvo pilkas, negražus, nerangus, o vėliau virto balta grakščia gulbe. Taip yra iš tikrųjų – gulbiukai visai nepanašūs į savo tėvus. Kol mama gulbė peri dideliame iš nendrių sukrautame lizde, gulbinas plaukioja aplink. Išsiritus jaunikliams, jis budriai saugo šeimyną nuo priešų. Gulbinas labai stiprus. Pasakojama, kad Žuvinto rezervate jis vienu sparno smūgiu užmušęs lapę, sėlinančią prie gulbiukų. Gulbių pora neišyra ilgus metus. Lietuvoje paplitusios gulbės nebylės. Jos negieda. Rudenį gulbės išskrenda į šiltuosius kraštus,

o pavasarį vėl sugrįžta. Kartais lieka žiemoti neužšalančiuose vandenyse. Žmonės gulbes globoja, lesina. Yra ir juodų gulbių.

GUMÀ

GUMA ATSIRADO PRIEŠ
ŠIMTĄ PENKIASDEŠIMT
METŲ.

Pietų Amerikoje auga dideli medžiai – kaučiukmedžiai. Jų kamienai suraižomi, tekančios sultys surenkamos. Sultyse yra kaučiuko. Iš jo pagaminta guma yra labai tampri, nepraleidžia oro ir vandens. Vėliau žmonės išmoko pagaminti ir dirbtinę gumą. Iš gumos gaminamos mašinų padangos, valtys, sviediniai, batai, medicinos reikmenys, įvairių prietaisų detalės, žaislai, trintukai ir daug kitokių daiktų. Automobilis su guminėmis padangomis rieda tyliai, nekrato keleivių. O kaip smagu braidžioti po klanus su ilgais guminiais batais!

GVAZDÌKAS

SAULĖTŲ PIEVŲ IR ŠVIESIŲ MIŠKŲ GĖLĖ.

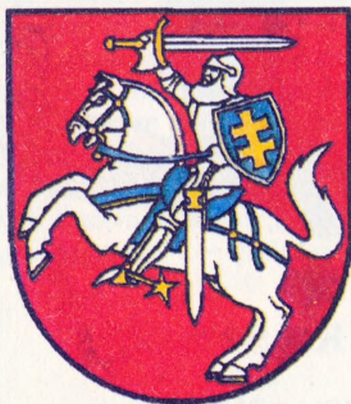
Lietuvoje auga net dvylikos rūšių gvazdikai. Visi jie gražiai žydi. Yra laukinių ir darželio gvazdikų. Šviesiai ir tamsiai raudoni, rožiniai ir balti laukiniai gvazdikai žydi Kernavėje, ant piliakalnių ir prie seno ąžuolyno. Didelė gvazdikų pieva plyti Merkinės botaniniame draustinyje. Šiltnamiuose šios gėlės žydi visą žiemą. Jų kotai ilgi, žiedai dideli, pilnaviduriai, įvairiausių spalvų, būna net mėlynų. Žmonės perka gvazdikus ir dovanoja savo draugams vardinių, gimimo dienos ar kitos šventės proga.

H

HÈRBAS

VALSTYBĖS, MIESTO, ŽYMIOS GIMINĖS SKIRIAMASIS ŽENKLAS.

Herbas paprastai būna skydo formos. Jame nupiešti kokie nors reikšmingi ženklai: sukryžiuoti kalavijai, ietys, ragai, galingi žvėrys (lokys, stumbras, liūtas), paukščiai (erelis, pelėda), pilys ir kitokie atvaizdai. Skyde arba virš jo piešiama karūna, šalmas ar mantija. Herbą iškaldavo monetose, antspauduose, piešdavo ant vėliavų. Bajorai giminės herbu puošdavo karietas, baldus, meno kūrinius, knygas. Seniausias Lietuvos herbas yra Gediminaičių stulpai. Lietuvos valstybės herbas – Vytis. Tai raitelis, jojantis ant eiklaus žirgo.

HÌMNAS

IŠKILMINGA, RIMTA GIESMĖ.

Per šventes, sekmadieniais žmonės bažnyčioje gieda religines giesmes. Paklausykime – graži Velykų giesmė skamba pakiliai, šventiškai. Pačios iškilmingiausios giesmės vadinamos himnais. Labai paplitę pasaulietiniai valstybės himnai. Kiekviena valstybė, tauta turi savo himną. Jame šlovinama Tėvynė. Visos didelės šventės paprastai pradedamos valstybės himnu. Juo pagerbiami tautos didvyriai, sporto varžybų nugalėtojai, žymūs svečiai. Himną žmonės gieda stovėdami, susikaupę, iškilmingai. Lietuvos himnas yra „Tautiška giesmė“, kurios žodžius ir muziką sukūrė Vincas Kudirka. Jame šlovinama Lietuvos praeitis, tautos vienybė, dorovė, darbas savo krašto labui.

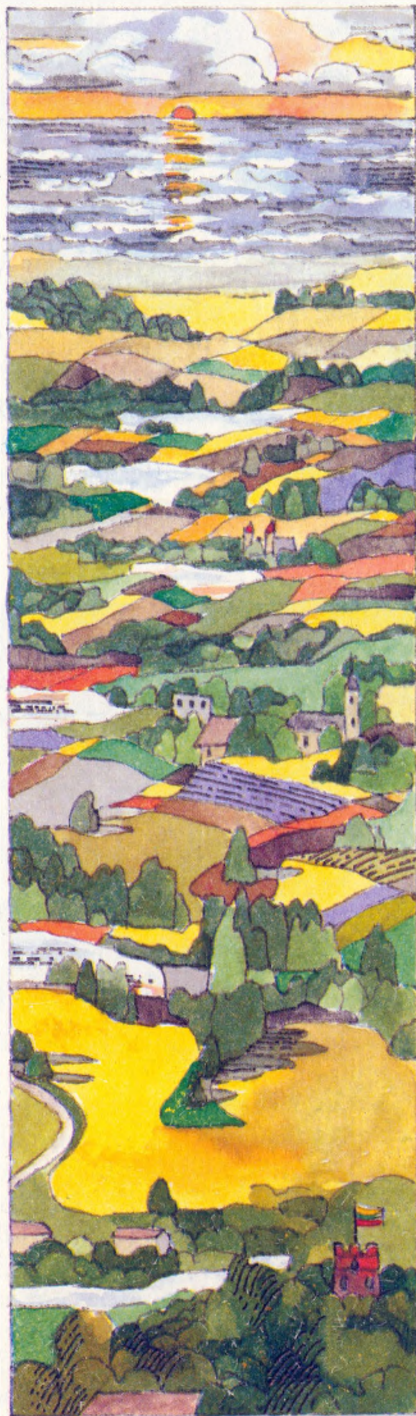
TAUTIŠKA GIESMĖ

Lietuva, Tėvyne mūsų,
Tu didvyrių žeme,
Iš praeities Tavo sūnūs
Te stiprybę semia.

Tegul Tavo vaikai eina
Vien takais dorybės,
Tegul dirba Tavo naudai
Ir žmonių gėrybei.

Tegul saulė Lietuvoj
Tamsumas prašalina,
Ir šviesa, ir tiesa
Mūs žingsnius telydi.

Tegul meilė Lietuvos
Dega mūsų širdyse,
Vardan tos Lietuvos
Vienybė težydi.

IEVÀ

OI TU IEVA, IEVUŽE,
KO NEŽYDI ŽIEMUŽĘ?

Ieva pavasarį anksčiausiai sužaliuoja, paskui žydi baltai. Žiedų kekės skleidžia svaigų kvapą. Ievų krūmai auga upių ir ežerų pakrantėse. Parkuose ir sodybose veši vėlyvoji ieva – didelis medis blizgančiais standžiais lapais. Ši ieva rudenį sunokina juodas uogas. Uogos valgomos, saldžios, bet sutraukia burną. Kauno botanikos sode auga Makio ieva – didelis vešlus medis. Kamienas truputį panašus į beržo – nuo jo lupasi persišviečiančios rausvos tošelės. Gamtininkai šį medį atsivežė iš Tolimųjų Rytų.

IMTỸNĖS

IMTYNININKAS TURI BŪTI STIPRUS IR VIKRUS.

Turbūt nėra berniuko, kuris nebūtų ėjęs imtynių su draugu kieme ar vaikų darželyje. Ir suaugusiesiems sportinėse imtynėse rūpi išsiaiškinti, kuris stipresnis. Imasi du sportininkai. Kiekvienas stengiasi paguldyti varžovą ant menčių, priversti pasiduoti. Varžomasi ant specialaus kilimo pagal taisykles. Kovą stebi teisėjai. Imtynininkui leidžiama varžovą parblokšti, paklupdyti, kišti jam koją. Kai kurie imtynininkų veiksmai gali būti skaudūs.

INDÉNAI

SENIEJI ŠIAURĖS IR PIETŲ AMERIKOS ŽEMYNŲ GYVENTOJAI.

XV amžiaus pabaigoje Kristoforas Kolumbas, perplaukęs Atlantą, pasiekė Ameriką. Tačiau jis manė, kad tai Indija, ir Amerikos gyventojus pavadino indėnais. Rausvaodžiai, juodaplaukiai indėnai rinko laukinių medžių vaisius, augino europiečiams nematytus augalus – kukurūzus, tabaką, bulves. Jie buvo puikūs medžiotojai. Kai kurios Pietų Amerikos indėnų tautos (inkai, actekai, majai) buvo sukūrusios labai aukštą kultūrą. Europiečiai kolonizatoriai pavergė indėnų tautas, sunaikino jų civilizaciją, išžudė daug žmonių. Šiuo metu yra apie trisdešimt penki milijonai indėnų.

I

IŇKILAS

ŽMONIŲ PADARYTAS PAUKŠČIŲ NAMELIS.

Pavasarį į kieme augantį beržą įkėlėme inkilėlį. Parskridę varnėnai įsikūrė jame: prinešė šapų, sausų žolyčių, pūkų, padėjo kiaušinėlius ir išperėjo jauniklius. Girios paukščiai peri medžių drevėse, bet jų ne visiems užtenka. Žmonės ir jiems padaro inkilėlius. Inkilą galima sukalti iš lentų, išskobti iš medžio kamieno. Paukštis į inkilą įlenda pro apvalią skylutę – landą. Mažiems paukščiukams – zylutei, musinukei – landa daroma nedidelė, vos trijų centimetrų skersmens, didesniems – platesnė.

IŠDIDÙS

IŠDIDUS, BET NE PASIPŪTĘS.

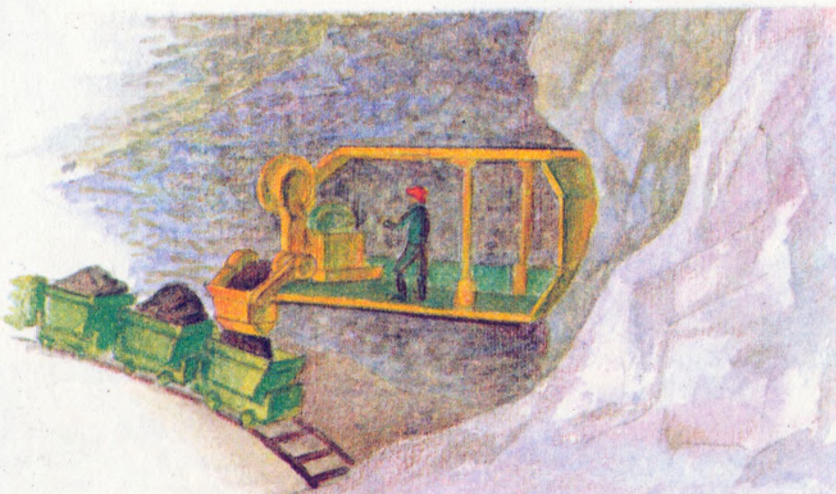
Į kambarį su nauja kepure įžengė jaunesnysis Liudo broliukas Rytis. „Oho, koks tu išdidus!" – nusišypsojo Liudas. „O ką tai reiškia?" – nesuprato mažylis. Brolis paaiškino: „Išdidus žmogus yra rimtas, orus, gerbia pats save ir nori, kad kiti jį gerbtų, nes jaučiasi to vertas". – „O tai gerai ar blogai?" – dar paklausė Rytis. „Gerai, jei jo elgesys yra doras, teisingas ir iš tiesų vertas pagarbos."

ÌŠKASENOS

ŽEMĖS GELMĖSE SLYPINTYS TURTAI.

Tai ne tik auksas ar sidabras, bet ir geležies rūda, akmens anglys, nafta. Tai ir druska, ir geriamasis vanduo. Naudingųjų iškasenų ieško geologai. Jie gręžia žemėje gilius gręžinius, atlieka tyrimus. Ten, kur yra dideli kokių nors iškasenų telkiniai, įrengiamos kasyklos, statomi iškasenų perdirbimo fabrikai. Žemės turtų yra ir Lietuvoje. Daugelis iškasenų – klintis, molis, smėlis, žvyras, dolomitas – naudojama statant namus, tiesiant kelius. Iš balto kvarcinio smėlio gaminamas stiklas. Durpėmis kreikiami tvartai, kūrenamos krosnys. Lietuvoje yra ir naftos. Žemės turtus reikia naudoti taupiai, kad jų liktų po mūsų gyvensiančioms kartoms.

JÁUJA

PASTATAS SU KROSNIMI, KURIAME DIRBAMI ŪKIO DARBAI.

Kol nebuvo kuliamųjų mašinų ir kombainų, žmonės rugių pėdus jaujoje išdžiovindavo ir kuldavo spragilais. Jaujos kampe sumūryta didelė krosnis, palubėje įtaisyti ardai javams arba linams džiauti. Šonuose yra peludės pelams laikyti. Dieną krosnį iškūrendavo, o naktį į šiltą jaują sueidavo daug talkininkų ir kuldavo javus arba mindavo linus. Kartais jaunimas jaujoje žaisdavo įvairius žaidimus – laumėdavo, žiedą dalydavo, šešką lupdavo. Pasakose pasakojama apie jaujoje gyvenančius velnius, apie įvairius pasivaidenimus.

JAVAĨ

JAVAI AUGINAMI DĖL GRŪDŲ.

Lietuvoje daugiausia auginami šie javai: rugiai, kviečiai, miežiai, avižos. Pavasarį žmonės laukuose pasėja javų grūdus. Javai užauga, išplaukėja varpos. Jos brandina grūdus. Kol auga, javai žali, o vėliau pagelsta. Prinokusius javus žmonės nupjauna ir iškulia. Malūne grūdai sumalami. Iš ruginių ir kvietinių miltų kepama duona, pyragas, blynai, verdami virtiniai. Iš miežių daromos kruopos. Miežių ir avižų grūdais daugiausia šeriami gyvuliai, lesinami paukščiai. Šiaudais kreikiami tvartai.

JAZMÌNAS

JAZMINŲ KRŪMAS PUOŠIA SODYBĄ.

Vasarą pievose suskamba šienpjovių dalgiai, ir griežlė kreksi kiekvieną vakarą. O kaip skaniai kvepia džiūstantis šienas! Bet jazminas, žydintis palangėje, kvepia dar labiau. Krūmas didelis, vešlus, žiedai balti su geltonais viduriukais, susitelkę į kekes. Bitės iš jazmino žiedų neša medų. Labiausiai jazminas pakvimpa vakare, kai nusileidžia saulė. Tą kvapą gali užuosti iš tolo. Iš jazmino žiedų seniau darydavo kvepalus. Jazminas nebijo dūmų, dulkių, gali augti ir prastoje dirvoje. Šiuos puikius krūmus žmonės atsivežė iš šiltųjų kraštų.

J

JONÃŽOLĖ

ŠI ŽOLĖ GYDO NUO DAUGELIO LIGŲ.

Jonažolė auga pamiškių ir paupių pievose. Ji pražysta birželio pabaigoje ir žydi ilgai. Stiebai aukšti, jų viršūnėje susitelkę daug mažų ryškiai geltonų žiedelių. Jonažoles vaistams reikia skinti neperžydėjusias, džiovinti pavėsyje. Žiemą jonažolių arbatą geriame sušalę, kai skauda gerklę ar pilvą. Arbatos spalva gelsva kaip tos geros žolės žiedai. Arbatą galima pagardinti kvepiančia aviečių uogiene, medumi.

JÕNVABALIS

NAKTĮ ŠVYTINTIS VABALĖLIS.

Šiltą vasaros naktį pamiškės žolėje blyksi maži žiburėliai. Tai nedidelės (pusantro centimetro ilgio) kirmėlytės – jonvabalių patelės. Jų pilvelyje yra fosforo (tamsoje švytinčios medžiagos). Patinėliai – rudai pilki sparnuoti vabalėliai. Jie nešviečia. Daugiausia jonvabalių birželio mėnesį, apie Jonines.

JÚOSTA

SENOVĖS LIETUVIAI DRABUŽĮ SUSIJUOSDAVO JUOSTA.

Juostos audžiamos iš spalvotų lininių, medvilninių, vilnonių arba šilkinių siūlų. Seniau jas austi mokėjo kiekviena kaimo moteris. Audžiama specialiomis nedidukėmis staklėmis. Audėja parinkdavo spalvas, raštą nusižiūrėdavo iš draugių arba ir pati sugalvodavo. Pačios išsiaustomis juostomis jaunamartė per vestuves apdovanodavo kvieslį, piršlį, pabrolius. Juostą apsukdavo du kartus apie juosmenį, gražiai surišdavo. Dabar puošnios tautinės juostos (kartais su įaustu įrašu) įteikiamos garbingiems svečiams, jubiliatams.

JŪRA

NEAPRĖPIAMOS VANDENŲ PLATYBĖS.

Jūroje dažnai siautėja vėjai. Jie sukelia didžiules bangas, galinčias paskandinti ne tik valtelę, bet ir didelį laivą. Per kelis kilometrus girdi, kaip šniokščia, nerimsta jūra, liejasi iš krantų. O po audros atslūgsta, traukiasi atgal. Tokia gausybė vandens, o ištroškęs jūreivis atsigerti negali. Mat jūros vandenyje per daug druskų, ir jis netinka gerti. Jūrų dugne slypi dideli turtai: rūda, nafta, auksas. Jūrose plaukioja daugybė žuvų, auga tiek augalų, kad jais galima būtų išmaitinti visus Žemės gyventojus. Lietuviai nuo seniausių laikų gyvena prie Baltijos jūros. Pajūryje įsikūręs uostamiestis Klaipėda, kurortiniai miestai Palanga, Neringa, Šventoji.

JURGÌNAS

GRAŽI RUDENINĖ DARŽELIO GĖLĖ.

Kai daugelis darželio gėlių nuvysta, prasiskleidžia įvairiaspalviai jurginai. Dideli jų žiedai saulėtą bobų vasaros dieną šviečia iš tolo. Jurginai žydi ilgai, kol pakanda rudens šalna. Tada jų šaknis iškasame, per žiemą laikome vėsiame rūsyje, o pavasarį vėl pasodiname. Jurginai į mūsų kraštą atkeliavo iš Meksikos. Prieš du šimtus metų juos surado ir atvežė į Europą vienas švedų botanikas.

JŪRŲ KIAULYTĖ

JI BUVO ATVEŽTA IŠ AMERIKOS – IŠ UŽ JŪRŲ.

Jūrų kiaulytė visai nepanaši į kiaulę. Greičiau pasakytume, kad tai mažas triušiukas arba didelis žiurkėnas. Jūros kiaulytės kailiukas rudas, juodas, baltas arba margas. Ausytės trumpos, dantys aštrūs. Ji yra graužikas. Mėgsta daržoves, žolę. Žmonės šį žvėrelį augina namuose, narvelyje. Laboratorijose su jūrų kiaulytėmis daromi įvairiausi bandymai.

K

Iš uogų išspausto aliejaus dedama į gėrimus. Žalią kadagio šakelę Verbų sekmadienį žmonės nešasi į bažnyčią pašventinti. Lietuvoje didelių kadagynų yra prie Nemuno.

KADAGỸS

KADAGYS DAR VADINAMAS ĖGLIU.

Kadagio krūmas gražus, tankus, kūgio formos. Jis žaliuoja visus metus. Lanksčios šakelės apaugusios trumpais aštriais spygliukais. Paliesk ranka – duria. Maži paukšteliai kadagio krūme suka lizdus, slepiasi nuo plėšraus vanago, lapės. Kadagys sunokina tamsiai mėlynas arba juodas uogas. Jas lesa kurtiniai, sniegenos, strazdai, kikiliai. Visas medelis maloniai kvepia – ir mediena, ir spygliai, ir uogos. Kai rūkoma mėsa, įmetama kadagio šakelių, kad ji gardžiau kvepėtų.

KÃKTUSAS

DYGLIUOTAS ŠILTŲJŲ KRAŠTŲ AUGALAS.

Kaktusai būna aukšti, tiesūs kaip žvakės, šakoti, apvalūs kaip kamuoliai. Stiebai mėsingi, apaugę aštriais dygliais, plaukeliais. Žiedai dideli, kvepiantys, įvairių spalvų – raudoni, balti, geltoni, violetiniai. Daugelio rūšių kaktusai žydi labai trumpai – vos vieną dieną. Ypač daug kaktusų Meksikos dykumose ir pusdykumėse. Ten jie išauga dideli kaip medžiai. Žmonės aplink sodybas išaugina neperlipamas kaktusų gyvatvores. Yra ir nedygliuotų kaktusų. Juos ėda kupranugariai, asilai. Dykumoje šie kaktusai gina žmones ir gyvulius ne tik nuo bado, bet ir nuo troškulio, nes sukaupia daug vandens. Pas mus kaktusai auginami botanikos soduose, šiltnamiuose, kambaryje ant palangės, tik neišauga tokie dideli kaip tėvynėje. Jie mėgsta saulutės šviesą, šilumą, laistomi retai.

KAKAVÀ

KAKAVĄ GERIAME, KAKAVOS REIKIA IR ŠOKOLADUI GAMINTI.

Tropiniuose kraštuose, kur labai karšta, auga kakavmedžiai. Jie subrandina vaisius, kuriuose yra sėklos (pupelės). Pupelės džiovinamos saulėje, kepinamos, atskiriami branduoliai. Iš susmulkintų branduolių spaudžiamas aliejus, verdamas šokoladas. Išspaudos sumalamos, išdžiovinamos, persijojamos, ir gaunami kakavos milteliai. Iš jų verdame gėrimą. Pasaldiname kakavą cukrumi, užbaliname pienu. Kakavos miltelių dedama į ledus, kremus, saldainius.

KALAKÙTAS

ŽMONĖS SAKO: „PASIPŪTĘS KAIP KALAKUTAS“.

Kalakutai į Europą buvo atvežti iš Šiaurės Amerikos prieš penkis šimtus metų. Jie greitai paplito, mat kalakutiena yra labai skani mėsa. Kalakutas – gražus ir išdidus paukštis. Susierzinęs jis pasipučia, pastato plačią uodegą ir pradeda smarkiai balbatuoti, nukarusi skiauterė parausta iš pykčio. Kalakutė yra labai gera mama – perėdama aptupia net trisdešimt kiaušinių. Žmonės jai kartais padeda perėti ančių, žąsų, vištų kiaušinius. Išsiritę paukščiukai iš pradžių nepripažįsta netikros mamos, bet vėliau pripranta. Kalakutė savo vaikus labai saugo ir gina, todėl negaudykite jos vedžiojamų jauniklių.

KALBÀ

MOKI ŽODĮ – ŽINAI KELIĄ.

Anglų rašytojo Loftingo knygoje gerasis daktaras Dolitlis šnekučiuojasi su šunim Vipu, paršeliu Kriu Kriu, antimi Tap Tap. Tačiau tai tik graži pasaka. Gyvuliai kalbėti nemoka. Kalbasi tik žmonės. Kalbėdami jie pasako, ką galvoja, jaučia, paklausia, jei nori ką sužinoti, ir patys pasakoja, ką žino. Kalbą sudaro žodžiai, kurie jungiami į sakinius. Senų senovėje žmonės tik kalbėjosi, o vėliau išrado raštą ir išmoko kalbą užrašyti. Kalbėti išmokstame iš savo tėvų ir senelių. Kiekviena tauta turi savo gimtąją kalbą. Pasaulyje yra keli tūkstančiai kalbų. Mūsų gimtoji kalba yra lietuvių kalba. Ji labai graži, skambi. Kitose šalyse lietuviškai nesusikalbėsi, todėl gera mokėti kokią nors kitą kalbą. Ypač paplitusios tos kalbos, kuriomis kalba didelės tautos – anglų, vokiečių, prancūzų, rusų.

KALĖ̃DOS

SVEIKAS, JĖZAU GIMUSIS, ŠVENTAS DIEVO KŪDIKI!

Senovėje Betliejaus miestelyje Kalėdų naktį gimė Jėzus Kristus, Dievo sūnus. Jis įsteigė žemėje Dievo karalystę, darbais ir žodžiais mokė žmones mylėti Dievą ir vykdyti Jo įsakymus. Kalėdas švenčia visi krikščionys. Bažnyčiose vyksta pamaldos, skamba džiaugsmingos giesmės. Visur spindi Kalėdų eglutės. Vaikams Kalėdų senelis atneša jiems dovanų. Pirmąją Kalėdų dieną, gruodžio dvidešimt penktąją, mokiniams prasideda Kalėdų atostogos, kurios trunka iki Trijų Karalių šventės. Senovės lietuvių Kalėdos žymėjo senųjų metų pabaigą ir naujųjų pradžią.

KALENDÕRIUS

VISŲ METŲ DIENŲ SĄRAŠAS.

Pagal Saulės, Mėnulio ir žvaigždžių judėjimą danguje skaičiuojamos dienos, savaitės, mėnesiai, metai – sudaromas kalendorius. Mūsų kalendorius sudarytas pagal Saulę. Žemė apie Saulę apsisuka per 365 dienas. Tas laiko tarpas yra metai. Jie suskirstyti į dvylika mėnesių. Mėnuo turi trisdešimt arba trisdešimt vieną dieną ir padalytas į keturias savaites. Kad būtų galima lengviau skaičiuoti laiką, leidžiami kalendoriai. Kalendoriuje, be dienos ir mėnesio, dar žymima Saulės patekėjimas ir laida, Mėnulio fazė, dienos ilgumas, valstybės ir religinės šventės, vardo dienos, žymiausi įvykiai, įvykę tą dieną praeityje. Poilsio ir švenčių dienos paprastai žymimos raudona spalva. Kalendorių būna įvairių – sieninių, stalinių, kišeninių. Pirmąjį lietuvišką kalendorių išleido Laurynas Ivinskis 1846 metais.

KÃLIJA

GRAŽI BALTAI ŽYDINTI GĖLĖ.

Žmonės kaliją augina kambaryje arba šiltnamyje. Jos žiedas didelis, panašus į lapą. Tas baltas lapas apsiautęs saugo geltoną iškilų kuokelį. Laukinės kalijos tikrasis vardas – pelkinis žinginys. Ši gėlė auga pelkėse, drėgnose ežerų ir upių pakrantėse. Jos žiedai, truputį mažesni už kambarinės kalijos, iš tolo baltuoja tarp žalių viksvų ir samanų. Dzūkai pasakoja, kad labai seniai ežere nuskendo kiaulė. Paskui išdygo gėlė, kurios lapai ir žiedas primena kiaulės ausį. Todėl jie pelkinį žinginį vadina kiauliažole.

KALNAĨ

AUKŠTAI VIRŠ LYGUMŲ IŠKILUSIOS ŽEMĖS PAVIRŠIAUS VIETOS.

Pirmą kartą išvydęs kalnus, negali atsistebėti jų didybe ir grožiu. Dangų remia dantytos kalnagūbrių keteros, statūs uolų skardžiai leidžiasi į gilius tarpeklius. Kalnų viršūnes dengia amžini ledynai ir sniegas. Aukštai šalta, siaučia vėjai. Oras retas, sunku kvėpuoti. Leidžiantis žemyn, darosi šilčiau. Kalnų šlaituose auga miškai, slėniuose plyti pievos. Aukščiausi pasaulyje yra Himalajų kalnai su Everesto viršūne (8848 metrai). Kiti žymūs kalnai – Alpės, Kaukazas, Pamyras, Uralas, Andai, Pirėnai.

KÁLVIS

KALVIO AMATAS NELENGVAS.

Senovėje kalviai kaldavo ginklus, plūgus, akėčias ir kitus žemės ūkio padargus, kirvius, peilius. Kalvėje yra iš akmenų ar plytų sumūrytas žaizdras, prie jo – odinės dumplės. Kalvis dumplėmis įpučia žaizdre žėruojančias anglis, replėmis paima geležies gabalą, įkaitina jį iki raudonumo ir padėjęs ant priekalo kala kūju. Nukalęs pasagą užgrūdina šaltame vandenyje, o paskui pakausto arklį. Kaimo žmonės kalvį labai gerbė. Pasakų kalvis toks stiprus, kad gali nugalėti devyngalvį slibiną, gali nukalti saulę ir nusviesti ją į dangų.

K

KAMINKRĖTỸS

KAMINKRĖTYS NE TIK KAMINUS VALO, BET IR LAIMĘ NEŠA.

Nori būti laimingas? Tai susitikęs kaminkrėtį – būtinai jį paliesk. Nesibaimink, kad jis visas paišinas, suodinas kaip garvežys. Kaminkrėčio ir drabužiai juodi: juodas cilindras (aukšta standžios medžiagos skrybėlė), juodas švarkas, juodos kelnės ir juodi batai. Rankose – juodas ražas kaminams krėsti. Deja, dabar retai sutiksi kaminkrėtį. Dideliuose miestuose namai be krosnių ir be kaminų – nėra ką krėsti.

KAMÃNĖ

PŪKUOTAS VABZDYS, PANAŠUS Į BITĘ.

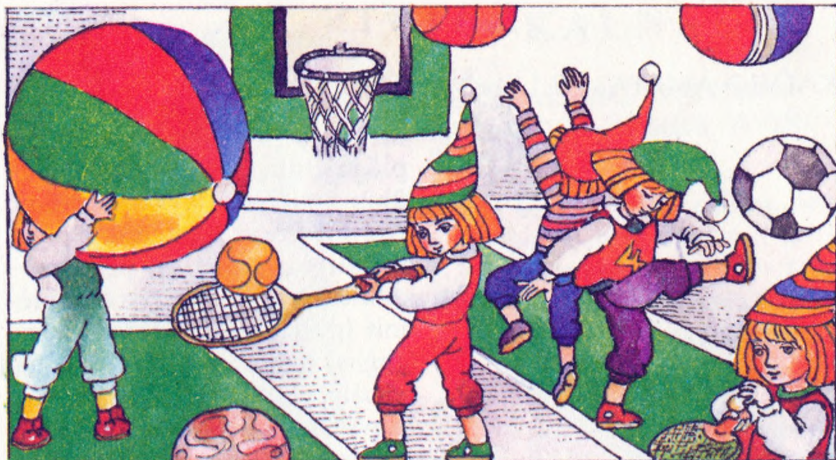
Pievoje arba darželyje dažnai matome rudą, juodą ar dryžuotą aksominę kamanę. Garsiai zvimbdama ji skraido nuo žiedo ant žiedo ir ilgu straubleliu siurbia nektarą. Kamanės minta nektaru ir žiedadulkėmis. Apdulkina daugelį augalų, ypač dobilus. Kamanės gyvena pievoje, mažuose urveliuose. Iš tolo jų lizdai panašūs į samanų kupstelius. Kiekviename lizde gyvena šeima – apie šimtas kamanių. Rudenį jos visos numiršta, lieka tik viena motinėlė. Pavasarį motinėlė padeda kiaušinėlių, iš kurių išsirita jaunos kamanės.

K

KAMUOLỸS

VAIKAI SU KAMUOLIU ŽAIDŽIA ORINĮ, KVADRATĄ.

Kamuolys stangrus, mestas atšoka. Jo viduje yra suspaustas oras. Guminę kamerą kietai pripučiame ir aklinai uždarome. Kad ne taip greit suplyštų, kamuolys turi tvirtą odinį apvalkalą. Kamuolį spardo futbolininkai, mėto krepšininkai, tinklininkai, rankininkai. Žaisti reikia sporto aikštelėje. Berniukai kartais spardo kamuolį kieme, garsiai rėkia, triukšmauja. Būna, kad ir langą iškulia. Kaimynai pyksta, mamos barasi. Mažu, lengvu celiuliozės ar plastiko kamuoliuku žaidžiamas stalo tenisas, didesniu, padarytu iš gumuoto audinio – lauko tenisas. Su kamuoliu žmonės žaidė jau senovėje, kai dar nebuvo gumos. Kamuoliai būdavo pasiūti iš audinio, odos, prikimšti vilnų, plunksnų.

KANÃPĖS

BULVĖS SU KANAPIŲ ALIEJUMI YRA PASNINKO VALGIS.

Kanapės užauga didelės – iki dviejų metrų aukščio. Stiebas šakotas, apaugęs plaukeliais, lapai žali, pailgi. Žiedai kaip šluotelės styro stiebo viršūnėje arba susitelkę lapų pažastyse. Kanapės subrandina mažus pilkus grūdelius, kuriuose yra aliejaus. Seniau žmonės sėdavo daug kanapių. Stiebus išmirkydavo, išmindavo, atskirdavo spalius ir gaudavo pluoštą. Kanapių pluoštas šiurkštus, stiprus. Iš jo vydavo virves, ausdavo audeklą. Iš sėklų spausdavo aliejų. Kanapės auginamos jau trys tūkstančiai metų.

KAÑKLĖS

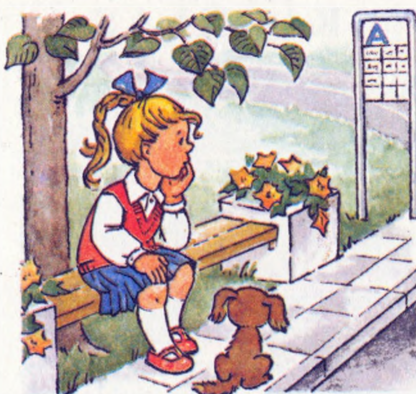
LIETUVIŲ LIAUDIES MUZIKOS INSTRUMENTAS.

Senovės dainiai – vaidilos – apdainuodavo Lietuvos didvyrių žygius kankliuodami kanklėmis. Ir dabar kanklėmis liaudies dainas ar šokių melodijas skambina folklorinių ansamblių kanklininkai. Kanklės yra styginis instrumentas. Jos išskaptuotos iš vieno medžio gabalo, paprastai turi penkias, septynias arba dvylika stygų. Kankliuojama pirštais ar brauktuku, instrumentas laikomas ant kelių. Į kankles panašios latvių kuoklė, estų kanelė.

KANTRÝBĖ

AKMUO KANTRUS, O ŽMOGUS DAR KANTRESNIS.

Po didele pakelės liepa sėdėjo Jurgutė. Ji jau visą valandą laukė mamos, grįžtančios iš miesto. Nuo autobusų stotelės iki namų beveik kilometras, ir mamai vienai nešti pirkinius būtų per sunku. Jurgutei nusibodo laukti, magėjo bėgti pas draugus. Kai už posūkio pasirodė autobusas, ji labai apsidžiaugė. Mama išlipusi pasakė: „Kaip gerai, dukrele, kad tu čia. Autobusas vėlavo, ir aš jau maniau, kad tau neužteks kantrybės."

K

KÃRAS

KARAS YRA LABAI DIDELĖ NELAIMĖ.

Berniukai dažnai žaidžia karą. Jie bėgioja apsiginklavę kardais, vaikiškais šautuvėliais ir šaukia: „Pykšt! Griūk! Aš tave nušoviau!" Pagal tokią komandą griūti visai smagu. O tikras karas yra baisus. Per karą žūva ir suluošinama daug žmonių, sugriaunami miestai, nuniokojami laukai. Vyrai išeina kovoti, ginti Tėvynės nuo priešų. Namie lieka tik mamos su vaikais ir seneliai. Karo vaikai yra labai nelaimingi. Jie kenčia šaltį, alkį, baimę. O visų blogiausia, jeigu žūva tėtis, mama. Lietuva ypač nukentėjo per Pirmąjį (1914–1918 metais) ir Antrąjį pasaulinį (1939–1945 metais) karus.

KAPITÕNAS

LAIVO VADAS, UŽSIGRŪDINĘS IR PATYRĘS JŪREIVIS.

Jis stovi ant kapitono tiltelio ir žvelgia į tolį. Apie ką jis tada galvoja? Gal stebi laivo kursą, gal tolumoje mato pavojingą ledkalnį ar seklumą? Gal prisimena tolimus kraštus, negyvenamas salas, gal ilgisi gimtosios žemės, namų? Kapitono komandos klauso visa įgula. Koks kapitonas, tokia ir tvarka laive, tokia ir jūreivių nuotaika. Kapitonas turi būti ir pats drąsiausias. Kai laivas skęsta, jis rūpinasi žmonių gelbėjimu ir paskutinis palieka laivą.

K

KAŘKLAS

ANT PALINKUSIO KARKLO VISOS OŽKOS LIPA.

Šlapiose vietose, pagrioviais prižėlę daug karklų. Krūmai neaukšti, apatinės šakos driekiasi pažeme. Karklyne suka lizdus žvirbliai ir kiti maži paukšteliai. Viena žvirblių rūšis taip ir vadinama – karklažvirbliai. Kas tik neskriaudžia vargšo karklo! Lapuotas jo šakeles skabo avys, ožkos. Vaikai pavasarį prisiskina pilkais kačiukais aplipusių šakelių, suka karklo švilpynes. Iš lanksčių karklo vytelių pinami dideli bulvių krepšiai, mažos pintinėlės uogoms. Šis augalas yra labai kantrus ir gajus. Kartais karklą visai nugraužia bebrai – jis vis tiek atželia. Potvynio vanduo užpila smėliu – išlenda ir vėl žaliuoja. Nupjauk karklo šaką ir įsmeik į drėgną žemę – sulapos!

KARDĖLIS

AUKŠTA DARŽELIO GĖLĖ DIDELIAIS ŽIEDAIS.

Kardeliai pražysta vasaros pabaigoje, mokslo metų pradžioje. Žiedai būna raudoni, geltoni, violetiniai, balti. Vienas greta kito jie išsidėstę ant ilgo koto. Žydi ilgai – apatiniai žiedai jau vysta, o viršūnėje esantys tik skleidžiasi. Lapai ilgi, siauri, šiek tiek panašūs į kardą. Yra ir laukinių kardelių. Jie mėgsta augti šaltiniuotose vietose. Rudenį kardelių svogūnėlius ir jų vaikučius iškasame, laikome vėsiame rūsyje, o pavasarį vėl pasodiname.

KAŘKVABALIS

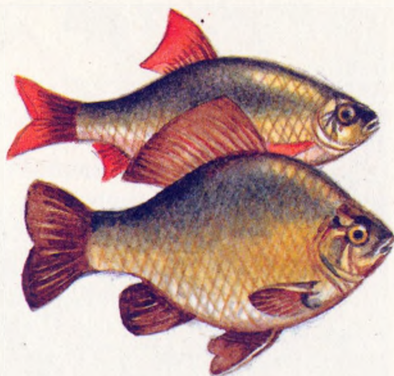
DIDELIS VABALAS.

Ramų gegužės vakarą apie medį zvimbdami sukasi dideli vabalai. Šlept – vienas jų atsitrenkė į iškeltą ranką ir nukrito ant žolės. Tai karkvabalis, arba grambuolys. Jis visas juodas, antsparniai geltonai rudi. Vakare karkvabaliai skraido, o dieną graužia lapus. Vabalai į smėlį padeda kiaušinėlius, iš kurių išsirita lervos. Jos pavirsta lėliukėmis. Po kelių metų iš jų atsiranda nauji vabalai. Karkvabalių lervos yra dideli miško kenkėjai. Jos graužia pušų ir kitų medžių šaknis. Lervas lesa varnos, varnėnai, vabalus – kovai, kuosos. Jeigu paukščiai nepajėgia karkvabalių išnaikinti, miškininkai purškia medžius nuodingais chemikalais.

KÁRPIS

TVENKINIO ŽUVIS.

Karpis storas, mėsingas, apaugęs dideliais žvynais. Nugara tamsi, šonai gelsvi, pilki, melsvi arba žalsvi. Patys gražiausi yra veidrodiniai karpiai su blizgančių žvynų juosta išilgai kūno. Karpius žmonės augina tvenkiniuose, šeria specialiais pašarais. Karpiai auga labai greitai. Per dvejus metus karpis užauga didelis, iki dviejų kilogramų svorio. Rudenį karpiai iš tvenkinių išgaudomi ir didelėmis cisternomis vežami į parduotuvę. Čia suleidžiami į baseiną su vandeniu. Pardavėja juos graibštu semia ir sveria. Lietuvoje karpiai pradėti auginti prieš du šimtus metų. Kartais žmonės paaugintų karpių įleidžia į ežerus.

KARUSĖLĖ

KARUSELĖ SUKASI GREITAI.

Dariaus svajonė išsipildė – tėvelis nusivedė jį į Vingio parką ir pavėžino karusele. Vaikai ir jų tėveliai patogiai atsisėdo, ir karuselė pajudėjo. Ji sukosi ratu iš pradžių palengva, paskui vis greičiau ir greičiau. Sėdynės tai kilo aukštyn, tai leidosi žemyn. Iš pradžių Dariui darėsi baugoka, truputį svaigo galva, mirguliavo akyse, bet greit jis priprato ir leipo iš džiaugsmo. Maži vaikučiai vėžinosi karusele, kurios sėdynės įtaisytos ant spalvotų žaislinių arkliukų, valtelėse, raketose, automobiliuose.

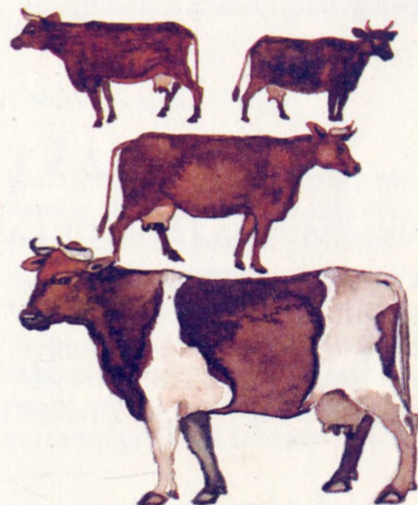

K

KÁRVĖ

NAUDINGAS NAMINIS GYVULYS.

Prieš kelis šimtus metų Lietuvos giriose ganėsi plačiaragiai taurai. Iš jų ir yra kilusios naminės karvės. Vasarą karvės ganosi pievoje, o žiemą laikomos tvarte ir šeriamos šienu. Žmonės karves melžia ir geria jų pieną, valgo karvės mėsą. Yra išvesta daug karvių veislių. Lietuvoje auginamos daugiausia juodmargės ir žalosios karvės. Pavasarį karvė atsiveda mažą gražų veršiuką. Bulius (dar vadinamas jaučiu) labai didelis, stiprus ir piktas. Įnirtęs jis badosi ragais, kanopomis kasa žemę ir baubia. Prie to pikčiurnos nesiartinkite!

K

KASTÙVAS

GILIAU KASI, DAUGIAU RASI.

Kastuvo kotas medinis, galva metalinė, aštriomis briaunomis. Besdami į žemę, kad geriau lįstų, kastuvo galvą pamygame koja. Kastuvu sukasame daržo lysvę, iškasame duobę medeliui sodinti. Didelio lauko sukasti nepajėgtume. Laukus suaria traktoriai, namo pamatų duobę ar tvenkinį iškasa ekskavatoriai, buldozeriai. Vaikai, žaisdami smėlio dėžėje, smėlį kasa, pila į kibiriukus plastikiniais kastuvėliais.

KATĖ̃

RAINA KATYTĖ,
BALTA NOSYTĖ.

Naminės katės kilusios iš senovės Egipto. Čia jos buvo auginamos jau prieš kelis tūkstančius metų. Katės gerai girdi, mato tamsoje. Turi aštrius nagus ir gaudo peles. Kartais įlipa į medį ir išdrasko paukštelių lizdus. Mėgsta saldų pieną. Supykusi katė gali skaudžiai perdrėksti ranką. Jeigu norite apie namines kates sužinoti daugiau, perskaitykite Petro Cvirkos apsakymą „Rainiukai“. Laukinės katės – tigrai, liūtai, leopardai, lūšys – yra labai didelės ir plėšrios.

KAŠTÕNAS

GRAŽIAUSIAS ŽYDINTIS KAŠTONAS.

Gegužį tarp vešlių kaštono lapų subaltuoja dideli žiedynai. Prieš lietų kaštonas labai pakvimpa. Artėjantį lietų jaučia ne tik žiedai, bet ir lapai – jie aprasoja. Mat ore atsiranda daugiau drėgmės ir iš lapo išsiskiriantis vanduo nebesuspėja išgaruoti. Kaštono vaisiai – žalios, dygliuotos apvalios dėžutės. Rugsėjo mėnesį jos pradeda kristi žemėn. Nukritusios plyšta, ir išsirita tamsiai rudos blizgančios sėklos. Vaikai kaštonų sėklas renka, žaidžia jomis. Bet geriausiai kaštoną pasodinkite. Per žiemą sėklą laikykite rūsyje, smėlyje, kad nesušaltų. Pavasarį, kai pasirodys žalsvas daigas, perkelkite jį į lysvę, ir išaugs kaštono medelis. Kaštonais žmonės apsodina miestų gatves, aikštes – šie medžiai nebijo dulkių, dūmų.

KATILĖLIS

MĖLYNA PIEVOS GĖLĖ.

Katilėlio stiebas aukštas, nuo jo svyra žiedai – mėlyni gležni varpeliai. Lyjant vanduo nuo jų nubėga, žiedo viduriukas lieka sausas, nesušlampa žiedadulkės. Darželyje auginamų katilėlių žiedai didesni negu laukinių, mėlyni, balti, violetiniai, tuščiaviduriai ir pilnaviduriai. Grėbėjos, sukrovusios aukštą šieno kūgį, jį apgrėbia ir apdailina iš visų pusių, stengiasi, kad kūgis būtų apvalus, kad lietaus lašai nuo jo nutekėtų kaip nuo katilėlio varpelių. Tada šienas liks sausas.

KÃTPĖDĖ

NEAUKŠTA SAUSŲ PIĖVŲ ŽOLĖ.

Katpėdės lapai pilki, žiedai gelsvi arba rausvi. Kodėl ji vadinama katpėde, supranti, kai stiebo viršūnėje išsiskleidžia pumpurai: švelnūs, pūkuoti žiedeliai susitelkę į galvutes, panašias į katės letenėlę. Katpėdė yra vaistažolė. Iš sudžiovintų katpėdės ir kitų gėlių žiedų, smilgų, javų varpų Vilniaus krašte daromos verbos – žolynai sudėliojami tam tikra tvarka, įvairiais raštais ir pririšiojami prie virbo.

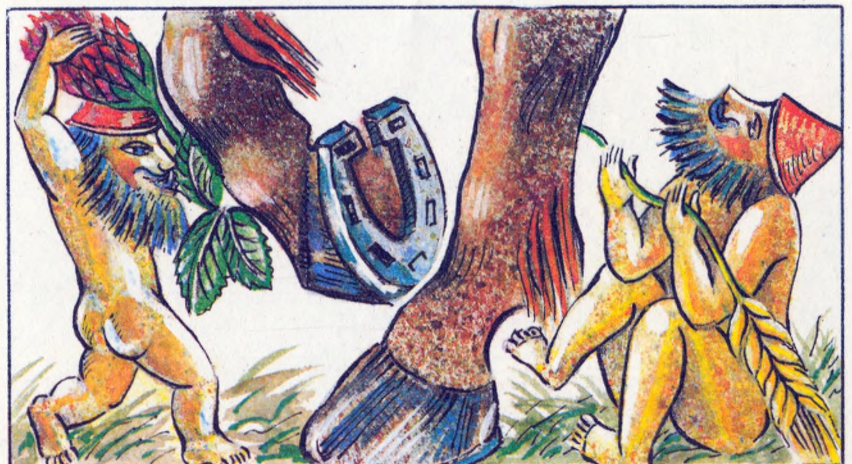

K

KAŨKAI

APIE KAUKUS PASAKOJAMA SENOVĖS LIETUVIŲ SAKMĖSE.

Vienas žmogus iš vakaro pradėjęs siūti batus. Darbo nebaigęs, nuėjęs miegoti. Rytą radęs batus pasiūtus. Kitą vakarą palikęs – ir vėl viską radęs padaryta. Trečią naktį sergėjęs ir pamatęs du mažus nuskurusius žmogeliukus, kurie išlindę iš pirkios kampo ir sėdę prie darbo. Norėdamas atsidėkoti, žmogus pasiuvęs jiems gražius drabužėlius ir padėjęs kampe. Juos pamatę, kaukučiai ėmę verkti sakydami: „Štai mūsų alga, teks jau mums iš čia išsikraustyti“. Ir daugiau nebepasirodę. Dar kaukai prižiūrėdavę arklius – kraudavę į ėdžias šapelius, smilgas, pildavę avižas. Jų šeriami gyvuliai būdavo gerai įmitę.

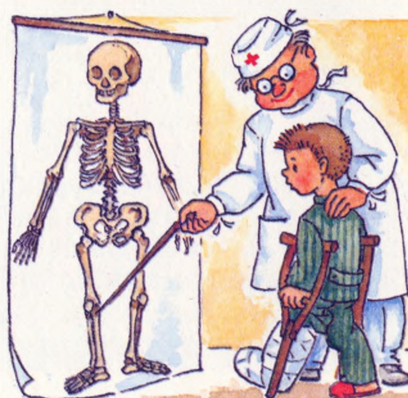

K

KÁULAI

KŪNO KIETOJI DALIS.

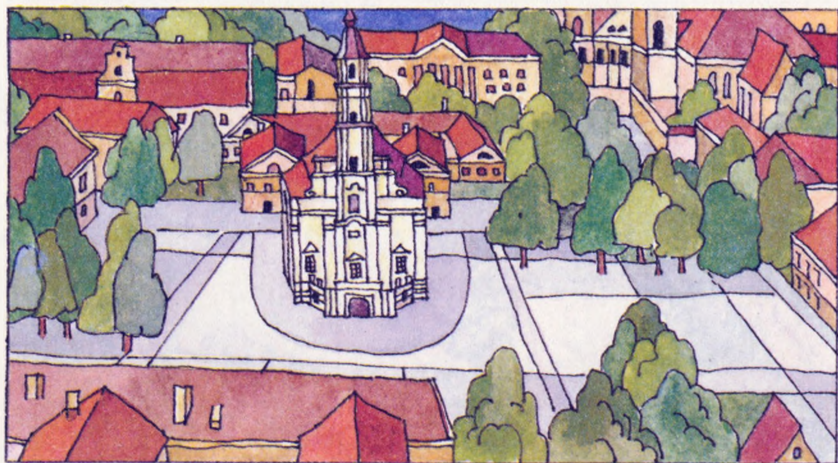
Pačiupinėjęs ranką ar koją, po oda ir minkštų raumenų sluoksniu pajunti kažką kietą. Tai kaulai. Yra ilgų, didelių kaulų (rankų, kojų) ir mažų kaulelių (pirštų, riešo). Nugaros menčių, kaukolės kaulai plokšti. Visi kaulai sudaro griaučius. Prie jų yra prisitvirtinę raumenys. Paslydus ir pargriuvus ar per kitokį nelaimingą atsitikimą kaulai gali lūžti arba išnirti. Tada žmogui labai skauda. Lūžusią ranką ar koją gydytojas sugipsuoja. Sugipsuota ji laikoma tol, kol kaulas sugyja.

KAŨNAS

MIESTAS PRIE NEMUNO IR NERIES SANTAKOS.

Kaunas įkurtas prieš septynis šimtus metų. Dabar tai antras pagal didumą Lietuvos miestas. Senamiestyje yra išlikę senosios Kauno pilies griuvėsiai, graži rotušė. Daug bažnyčių – Katedra, Įgulos, Vytauto. Prie Katedros palaidotas poetas Maironis, Vytauto bažnyčioje – rašytojas Vaižgantas. Vytauto Didžiojo Karo muziejuje galima pamatyti sudužusį lėktuvą „Lituanika", kuriuo Steponas Darius ir Stasys Girėnas perskrido Atlanto vandenyną. Muziejaus sodelyje yra Nežinomojo kareivio kapas, Juozo Zikaro „Laisvės" statula. Kiti muziejai – Čiurlionio paveikslų galerija, Tado Ivanausko zoologijos muziejus, Maironio literatūros muziejus. Svarbiausia ir gražiausia Kauno gatvė – Laisvės alėja. Čia stovi Vytauto Didžiojo paminklas. Daug gamyklų, fabrikų. Vaikai labai mėgsta lankyti Zoologijos sodą, kuriame yra tolimų kraštų žvėrių ir paukščių.

KAVÀ

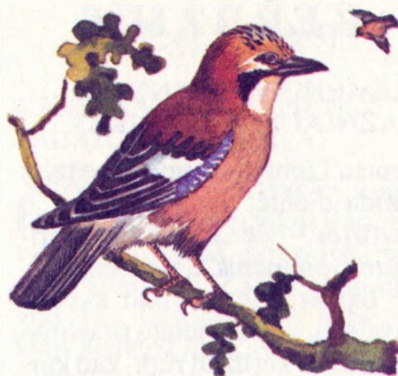
TAMSIAI RUDAS KVAPNUS GĖRIMAS.

Kava nuo seno buvo geriama Arabijoje ir Persijoje. Ten kavamedžiai auga savaime, ten pradėta auginti ir sukultūrintų kavamedžių plantacijas. Vėliau tokių plantacijų atsirado Afrikoje, Australijoje, Brazilijoje. Kavamedžio žiedai panašūs į jazmino žiedus, o vaisiai – į vyšnias. Tik juose yra ne kauliukas, o dvi pupelės. Pupelės būna šviesiai geltonos, žalsvos. Gerai išdžiovintos ir pakepintos jos pasidaro rudos. Stipri kava skani, teikia žvalumo. Daug jos gerti nesveika – užtenka vieno puodelio.

KĖ̃KŠTAS

PAUKŠTIS, KURIS VADINAMAS MIŠKO SARGU.

Vos įkėlęs koją į mišką, išgirsti šaižų riksmą. Tarp medžių nuplasnojo ir netoliese ant šakos nutūpė kažkoks margas paukštis. Tupi ir žiūri, ką toliau darysi. Visas paukštis rusvai pilkas, sparnai juodi su baltomis ir ryškiai mėlynomis juostomis. Kuoduota galvelė irgi dryžuota. Tai kėkštas. Šis budrus paukštis vienas iš pirmųjų pajunta pavojų ir garsiai perspėja kitus miško gyventojus. Maži paukšteliai kėkšto bijo. Mat jis yra varnos giminaitis ir turi blogų įpročių – plėšia paukštelių lizdus. Kėkštas gerai pamėgdžioja garsus, o nelaisvėje išmoksta net žodžius pakartoti.

KÉLTAS

Į KITĄ UPĖS, EŽERO, MARIŲ KRANTĄ GALI PERKELTI KELTAS.

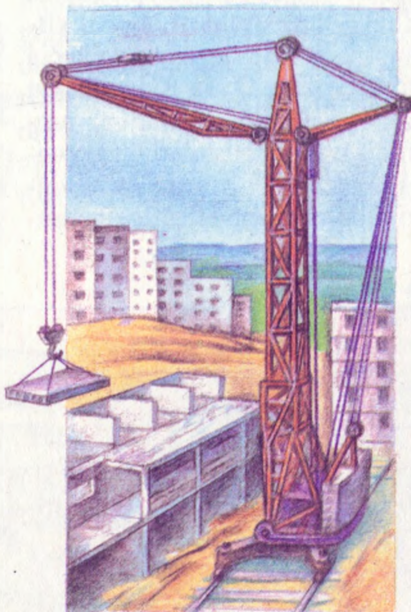

Virš vandens tarp upės krantų ištempiamas tvirtas lynas. Prie jo prikabinamas ant valčių įrengtas plaustas. Tokį keltą keltininkas vairuoja, o varo upės srovė. Yra ir didesnių keltų – specialių laivų su varikliais. Iš Klaipėdos į Kuršių neriją ir atgal keltas kelia ne tik žmones, bet ir mašinas. Klaipėdoje dar yra didelis jūrų keltas, į kurį telpa daug krovinių, mašinų, net geležinkelio vagonų. Jūrų keltais patogu ir nebrangu keliauti į kitas šalis.

KELIAMÀSIS KRÃNAS

MAŠINA, KELIANTI SUNKIUS KROVINIUS.

Prie statomo namo privažiuoja keli sunkvežimiai, prikrauti sunkių gelžbetonio plokščių – namo blokų. Čia stovi kranas – aukštas metalinis bokštas. Jo viršuje įtaisyta toli į priekį atsikišusi strėlė. Kranas turi kabiną, kurioje sėdi jį valdantis žmogus. Kranininkas įjungia strėlės pasukimo mechanizmą ir nuo strėlės, panašios į metalinę ranką, prie mašinos su blokais nusileidžia ant plieno lynų prikabinti kabliai. Statybininkas užkabina kablius, kranas pakelia gelžbetonio plokštę virš statomo namo trečio aukšto ir padeda į vietą. Su tokiu pagalbininku ir labai didelis namas greit pastatomas. Labai daug kranų stovi uoste. Jie pakrauna ir iškrauna laivus. Be bokštinių, yra pervežamųjų kranų. Jie įtaisyti ant automobilių, traktorių.

K

KENGŪRÀ

KENGŪROS GYVENA AUSTRALIJOJE IR GRETIMOSE SALOSE.

Kengūra tupi ant užpakalinių kojų ir remiasi didele raumeninga uodega. Kojos ilgos ir stiprios. Jomis kengūra atsispiria nuo žemės ir labai greitai šuoliuoja. Į tolį ji gali nušokti net trylika metrų. Trumpomis priekinėmis ko-

jytėmis skina augalus, medžių lapus ir dedasi juos į burną. Ant pilvo kengūra turi gilią odos raukšlę – sterblę, kurioje nešiojasi mažą kengūriuką. Sterblėje jis išbūna aštuonis mėnesius. Kai kurios kengūros yra žmogaus dydžio, kitos – kaip triušis.

KEÑDŽIUS

PIEMENŲ VYRESNYSIS, DAŽNIAUSIAI SENUKAS.

Seniau Lietuvos kaime buvo taip: banda didelė, piemenų daug, o kerdžius – vienas. Kerdžius prižiūrėjo piemenis, o piemenys ganė bandą. Piemenukai kartais žaisdavo, visokių juokų prasimanydavo. O kerdžiui rūpi, kad karvės nesueitų į javus, nenuklystų, sočiai priėstų, kad vilkas ėriukų nenuneštų. Kerdžius piemenukus pamokydavo dūdelę iš karklo išsukti, vyžas iš liepos karnų pinti, šluotas rišti. Rytais kerdžius pūsdavo jaučio ragą – žadindavo šeimininkes ir piemenukus.

KERNAVẼ

PASAK PADAVIMŲ, ŠĮ MIESTĄ ĮKŪRĖ KUNIGAIKŠTIS KERNIUS.

Netoli Vilniaus yra Kernavės miestelis. Greta jo žaliame Neries slėnyje dunkso keturi gražūs piliakalniai: Aukuro, Kriveikiškių, Pilies ir Įgulos. Senovėje čia stovėjo pilys. O ant Kriveikiškių kalno, vaidilučių apsuptas, amžinąją ugnį saugojo krivių krivaitis Lizdeika. Pajautos slėnyje buvo didelė gyvenvietė. Jos gyventojai arė žemę, augino gyvulius, medžiojo, lydė geležį. Prieš septynis šimtus metų, kunigaikščio Traidenio laikais, Kernavė buvo pirmoji Lietuvos sostinė. Vėliau sostinė buvo perkelta į Trakus. Kernavė pamažu sumenko, ir liko tik prisiminimai apie didingą jos praeitį. Šiuo metu piliakalniai ir Pajautos slėnis yra draustinis.

KÉRPĖS

BE LAPŲ IR ŽIEDŲ, BET AUGALAS.

Kerpės auga ant žemės, ant medžių kamienų, ant namų sienų. Ir net ant akmenų. Kaip gali kas nors augti ant akmens be žemės ir be vandens? Ogi kerpėms pakanka ir lietaus drėgmės. Kerpės auga labai lėtai – per metus tepriauga tik kelis milimetrus arba milimetro dalis. Šiauriniai elniai kerpes kanopomis išsikasa iš po sniego ir ėda. Ta tundros kerpių rūšis taip ir vadinama: elninė šiurė. Ir kitoms kerpėms mokslininkai davė gražius vardus: islandinė kerpena, raguotoji šiurė, plačioji platužė, plikoji žiauberė,

barzdotoji kedenė. Islandinė kerpena yra valgoma. Yra žalingų kerpių, kurios ardo akmeninius paminklus, skulptūras, apželia vaismedžių kamienus.

KEȒŠTAS

KERŠTAS SALDUS, BET PABAIGA APKARSTA.

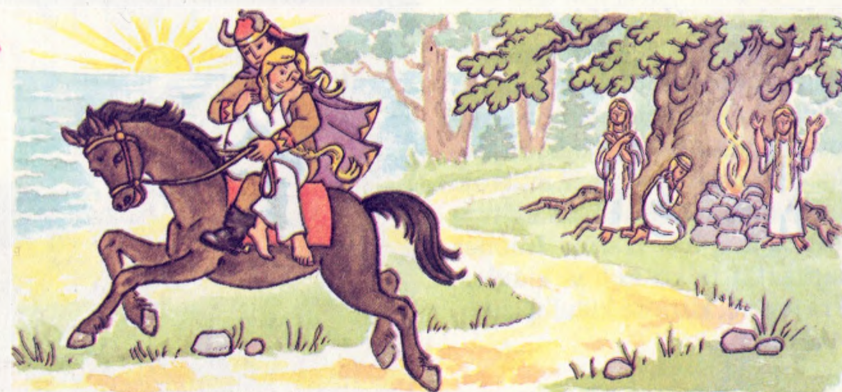
Tautvydas per pertrauką bėgo koridoriumi, o Juozukas jį stumtelėjo. Tautvydas pargriuvo, nusibrozdino kelį. Žaizda greit užgijo, bet Tautvydas vis galvojo, kaip atsikeršyti. Kartą patykojo Juozuką lipantį laiptais ir pastūmė. Šis nusirito žemyn ir išsinarino ranką. Ją labai skaudėjo, Juozukas ilgai negalėjo rašyti. Mokytoja, sužinojusi, kad tai buvo kerštas, pasakė: „O jeigu Juozukas irgi sumanytų keršyti? Juk tada kerštui galo nebus. Keršto skriaudos neištaisysi, tik naują padarysi".

KĘSTÙTIS IR BIRÙTĖ

LIETUVOS DIDYSIS KUNIGAIKŠTIS IR KUNIGAIKŠTIENĖ.

Viešpataudamas Trakuose ir Žemaičiuose, išgirdo kunigaikštis Kęstutis esant Palangoje labai gražią ir išmintingą mergelę, vardu Birutė. Ji buvo vaidilutė, pasižadėjusi visą amžių tarnauti dievams ir kurstyti šventąją ugnį. Jodamas Palangos pajūriu, Kęstutis išvydo gražiąją vaidilutę ir ją karštai pamilo. Pamynęs senuosius papročius, jis pasiėmė Birutę sau už žmoną. Kęstučio sostinė buvo Senieji Trakai. Čia gimė Kęstučio ir Birutės sūnus Vytautas, vadinamas Vytautu Didžiuoju. Vėliau Kęstutis pasistatydino pilį Naujuosiuose Trakuose, tarp ežerų.

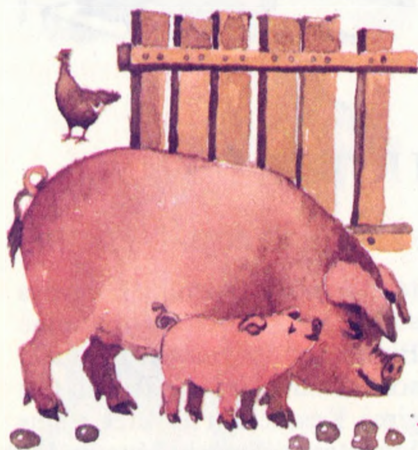

K

KIAŨLĖ

ŽMONĖS KIAULES AUGINA MĖSAI.

Miške bėgioja laukinės kiaulės – šernai. Naminės kiaulės gyvena tvarte, ėda iš lovio. Šerno kailis tankus, o kiaulių šeriai reti, nes tvarte šilta. Kiaulė atveda dešimt, o kartais ir daugiau paršelių. Maži paršeliai yra balti, švarūs, riestauodegiai. Jeigu paršelio uodegėlė išsitiesia, tai rodo, kad jis serga. Įmeskime paršiukams į gardą žalią velėną – linksmai kriuksėdami jie tuoj ims tą velėną knisti. Kiaulės būna baltos, bet pasitaiko ir deglų – juodų arba juodmargių. Lietuvoje dažniausiai auginamos baltųjų veislės kiaulės. Kaime žmonės paprastai laiko kelias kiaules. Yra fermų, kuriose kiaulių laikoma šimtai.

KÍELĖ

GREITAKOJIS ILGAUODEGIS PAUKŠTELIS.

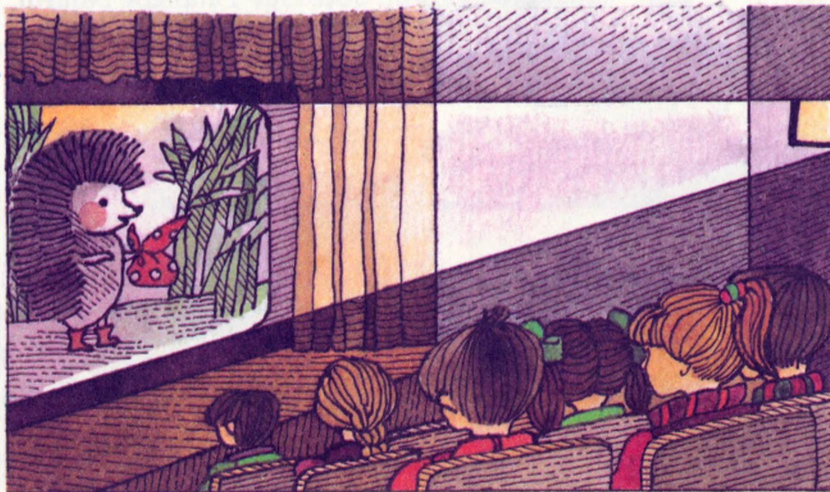

Prie namų gyvena baltoji kielė – šviesiai pilka, su juoda kepurėle. Viksėdama ilga uodegyte, ji greitais žingsniukais bėgioja po kiemą ir gaudo vabzdžius, renka pūkelius lizdui. Peri palėpėse, malkų krūvose. Baltoji kielė parskrenda labai anksti pavasarį, kai žemę dar dengia sniegas, laiko sukaustę ledai. Linksmą jos giesmelę žmonės persakė taip: „Sniegą sulesiu, o ledus išspardysiu". O šį paukštelį dar vadina ledspira. Pievoje gyvena geltonoji kielė. Jos nugara žalsva, pilvelis geltonas. Ši kielė gaudo vabzdžius, kurie sukasi apie gyvulius. Per pievą einantį žmogų lydi ir neramiai čirškauja – čia pat po žolių kupstu yra jos lizdelis.

KÌNO TEÃTRAS

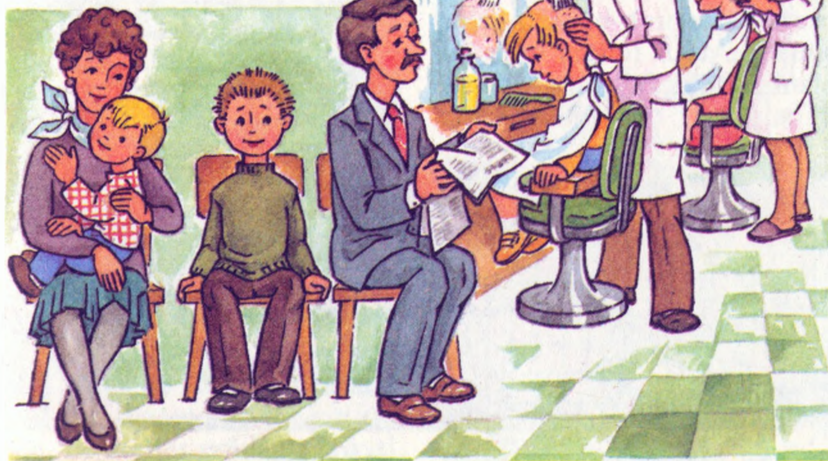
KINO TEATRE RODOMI KINO FILMAI.

Didelės salės priekyje ant sienos baltuoja platus ekranas. Prieš jį eilėmis sustatytos kėdės, ant kurių susėda žiūrovai. Kitame salės gale, už žiūrovų nugarų, yra aparatinė. Čia dirba kino mechanikas. Kai salėje užgęsta šviesa, pro aparatinės langelį tiesiai į ekraną plūsteli ryškus šviesos srautas. Perėjęs per kino juostą, tas šviesos srautas ekrane pavirsta judančiu vaizdu. Kino teatre yra bufetas, kuriame prieš einant į salę galima pasmaguriauti ledais, pyragaičiais, atsigerti sulčių. Kai kuriose šalyse yra kino teatrų lauke – žmonės žiūri filmą sėdėdami savo automobiliuose.

KIRPĖJAS

KIRPĖJAS KERPA IR ŠUKUOJA PLAUKUS.

Pas Sabalį kirpdavosi visi miesto vyrai, kurie norėjo būti gražūs. Kartą ir aš su tėte atėjau į kirpyklą. Tėtės eilė dar buvo toli, o mane netrukus pakvietė jaunutė, į mūsų mokytoją panaši kirpėja ir paklausė, kaip kirpti. Kol aš galvojau, tėtė pasakė: „Plikai!“ Man visos blusos apmirė. Kaipgi mokykloje pasirodysiu? „Aš nenoriu plikai...“ – „Pasakyta – plikai, ir skalsu kalbos!“ Aš apsižliumbiau. „Ateik, berniuk, pas mane!“ – girdžiu, kviečia Sabalys. Išdidžiai atsisėdau į Sabalio kėdę. Jis mane apkirpo. Plikai. Bet aš buvau laimingas. Ne todėl, kad mane, kaip ir visus vyrus, apipurškė odekolonu, o todėl, kad kirpo pats Sabalys!

KIRSTÙKAS

MAŽYTIS VIKRUS ŽVĖRELIS SMAILIU SNUKUČIU.

Kirstukas gyvena urvelyje, po samanomis. Jo kailiukas švelnus, juodas, papilvė balkšva. Kojytės trumpos ir labai greitos. Kirstukas yra vabzdžiaėdis, minta vabalais, sliekais. Mato prastai, todėl medžiodamas daugiausia pasikliauja uosle. Šis mažas žvėrelis sunaikina daug miško kenkėjų. Nors kirstukas sveria tik kelis gramus, bet yra labai narsus – kartais puola už save didesnį gyvūną. Gali įveikti net varlę. Lietuvoje gyvena paprastieji, vandeniniai kirstukai ir kirstukai nykštukai. Vandeninis kirstukas gerai plaukioja ir nardo.

K

KIR̃VIS

KIRVIS YRA SENAS ŽMOGAUS DARBO ĮRANKIS.

Pirmykščių žmonių kirvukai buvo akmeniniai. Žmonės plokščią akmenį nusmailindavo ir pririšdavo prie medinio koto. Tokiu kirvuku medžiotojas galėjo nudobti žvėrį. Senovinių akmeninių kirvukų galite pamatyti kraštotyros muziejuje. Kai žmonės išmoko gaminti geležį, atsirado geležiniai kirviai. Kirvis kaimo žmogui yra labai reikalingas. Juo kertami medžiai, skaldomos malkos, kapojami žabai. Ir namo be kirvio nepastatysi, ir tvoros neužtversi. Jei išsiruošėte į žygį, nepamirškite pasiimti dailaus turistinio kirvuko. Juo prisikirsite sausų šakų laužui. Kirvis labai aštrus, todėl malkas kapokite atsargiai. Slystelės kreivai pastatyta pliauska – ir atsitiks nelaimė.

K

KÌŠKIS

ILGAAUSIS GREITAKOJIS ŽVĖRELIS.

Pasakose kiškis ir bailys, ir žvairys. Iš tikrųjų jis ne bailesnis už kitus žvėrelius. Ir mato gerai. Ilgos ausys, žvitrios akys perspėja kiškį apie pavojų. Nuo priešų – vilko, lapės, vanago – gelbstisi bėgdamas. Užpakalinės kiškio kojos ilgesnės už pirmutines, todėl jis bėga šuoliais. Kiškis labai greitas, jį pavyti sunku. Gudrus – persekiojamas sumėto pėdas. Lietuvos miškuose gyvena pilkieji ir baltieji kiškiai. Baltųjų kailis vasarą būna pilkas arba rusvas, o žiemą – baltas. Kiškiai minta žole, lapuočių medžių šakelėmis, pumpurais, žieve. Jei rudenį neaprišime jaunų medelių, žiemą į sodą atšokavę kiškiai nugrauš jų žievę. Mėgsta kiškiai ir kopūstus, ropes, morkas. Dabar kiškių nebedaug, todėl jie medžiojami retai.

KLAĨPĖDA

MIESTAS PRIE BALTIJOS JŪROS.

Klaipėda yra uostamiestis. Į uostą atplaukia prekybiniai ir keleiviniai laivai iš tolimų šalių, išplaukia į žūklę ir su laimikiu grįžta savi žvejybos laivai – traleriai. Krantinėje iškilęs kranų miškas. Lėtai kilnodami ilgas strėles, jie pakrauna ir iškrauna laivus. Klaipėdos kraštą ir miestą daug metų laikė užgrobusi Vokietija. Karo audros miestą nuniokojo, pavertė griuvėsiais. Dabar jis atstatytas, išpuoštas. Žali skverai, daug gražių paminklų, fontanų, yra skulptūrų parkas. Per miestą teka Danės upė, kuri įteka į sąsiaurį, jungiantį Baltiją su Kuršių mariomis. Keltu persikėlę per sąsiaurį, žmonės eina į Smiltynės paplūdimį, į Jūrų muziejų pasižiūrėti žuvų, pingvinų, ruonių, delfinų.

KLÁUSTI

JEI KO NORS NEŽINAI – PAKLAUSK.

Onutei treji metukai. Jai viskas labai įdomu. Ji tikras klausimų maišelis. „Kodėl braškės raudonos? – klausia Onutė. – Kodėl šiandien ketvirtadienis? Kur dieną slepiasi mėnulis?“ Tėtis daug žino ir į daugelį jos klausimų gali atsakyti, bet kartais ir jis sutrinka. Vaikai labai smalsūs. Nelengva atsakyti į visus jų klausimus. Patys vaikai, jei paklausti ko nors nežino, kartais atšauna: „Kodėl, kodėl – todėl!“ O Onutei patinka klausinėti – juk tiek daug nauja kasdien sužinai!

KLĖTIS

KIEME – KLĖTIS, KLĖTYJE – ARUODAS.

Klėtis ar svirnas – tas pat. Šiame pastate žmonės laiko grūdus, maisto produktus, įvairius namų apyvokos daiktus, ūkio padargus. Pamatai aukšti, iš akmenų arba iš medžio trinkų. Sienos dažniausiai suręstos iš apvalių ar tašytų sienojų, kampuose sujungtų į sąsparas. Stogas dengtas šiaudais arba skiedromis. Iš priekio yra prieklėtis, prie jo padėtas didelis akmuo pasilypėti. Vasarą troboje karšta, o klėtyje vėsu. Todėl jauni žmonės – ir mergelės, ir berneliai – norėdavo miegoti klėtyje. Be klėties grūdams laikyti, kai kur buvo statomos klėtelės merginoms miegoti. Meistrai klėties duris ir staktą papuošdavo gražiais drožiniais, įstatydavo mažą langelį. Rumšiškių liaudies buities muziejuje galima pamatyti daug klėčių, atvežtų iš Žemaitijos, Aukštaitijos ir Sūduvos.

KLĒVAS

ANT KALNO KLEVELIS STOVĖJO,
KLEVELIO LAPELIAI MIRGĖJO.

Klevų yra daug rūšių – paprastasis, platanalapis (vadinamas jovaru), raudonasis, sidabrinis. Žmonės klevus sodina parkuose, prie namų, nes tai labai gražūs medžiai. Klevas pražysta anksti pavasarį, dar nesulapojęs. Prie jo žiedų suskrenda iš žiemos miego pabudę vabzdžiai, bitės. Šiltą dieną klevo žydėjimas yra tikra šventė – dūzgia, ūžia visas medis. Smulkūs geltoni žiedeliai greitai nubyra, tada išsiskleidžia didžiuliai klevo lapai. Klevo sėkla su sparneliais, lengvutė, vėjas ją nuneša toli. Rudenį lapai gražiai pagelsta arba parausta. Kaime seniau kai kurios šeimininkės duoną kepdavo ant klevo lapų. Pavasarį klevas duoda saldžios sulos. Klevo mediena gelsva arba rausva, kieta. Iš jos daromi baldai, parketas, statinaitės, drožiami šaukštai. Kanadiečiai savo vėliavoje vaizduoja klevo lapą.

KLIJAĨ

JAIS KAS NORS SULIPDOMA Į VIENĄ DAIKTĄ – KLIJUOJAMA.

Klijais klijuojamas popierius, kartonas, medis, plastikas, stiklas, keramika, net metalas. Ant buteliuko arba tūbelės būna parašyta, ką tais klijais galima klijuoti. Popieriui klijuoti dažniausiai vartojami skysti klijai. Yra ir puskiečių klijų – klijų pieštukų. Juos labai patogu nešiotis. Kad klijai neišdžiūtų, pieštukas uždaromas dangteliu. Popieriaus klijai sukietėja per kelias minutes. Fotografijoms į albumą klijuoti labai tinka gumos klijai. Jais priklijuotos fotografijos nesusiraukšlėja, prireikus jas lengvai galima atplėšti.

K

KLÌMATAS

TAM TIKROJE ŽEMĖS VIETOJE VYRAUJANTYS ORAI.

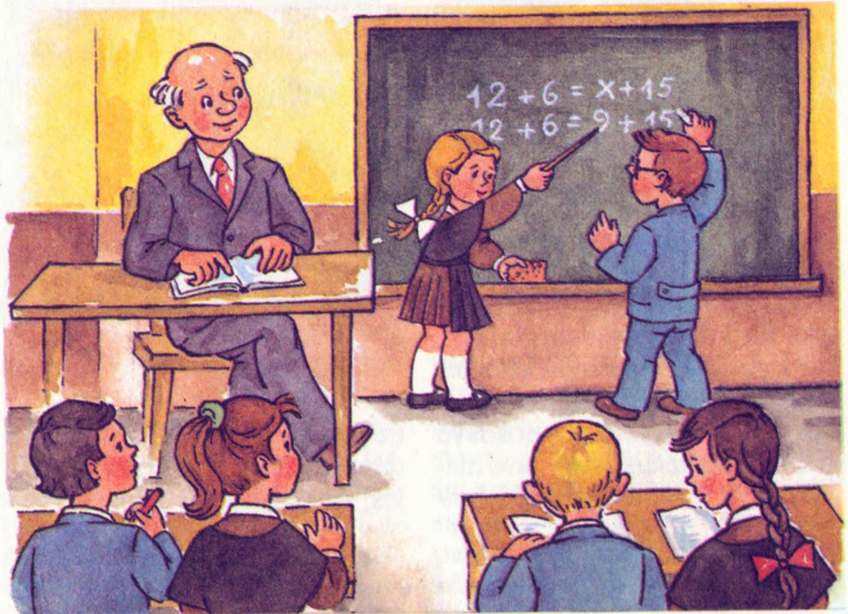
Kodėl orai įvairiose pasaulio vietose nevienodi? Tai priklauso nuo to, kiek toje vietoje Žemė įšyla nuo saulės, kokie vėjai ten pučia, ar dažnai atneša lietaus, sniego, ar toli jūra, ar tą vietovę supa kalnai. Pačiame Žemės viduryje, ties pusiauju, karšta ir drėgna. Jei keliausime nuo pusiaujo ašigalių link, bus karšta ir sausa, toliau – drėgna ir šilta, dar toliau – vėsu, šaltoka ir net labai šalta. Lietuvoje žiema labai skiriasi nuo vasaros, orai permainingi, dažnai lyja, sninga. Pajūryje rudenį ir žiemą būna šilčiau.

KLÝSTI

KLYSTI YRA ŽMOGIŠKA.

Ramūnas suklydo, spręsdamas matematikos uždavinį. Vietoj trejeto per klaidą įrašė devynetą, ir visas darbas nuėjo perniek. Ramūnas pats pastebėjo padaręs klaidą, bet po laiko: teks viską skaičiuoti iš naujo. Berniukas labai susikrimto. „Nenusimink, – ramino jį suolo draugas Kostas. – Kiekvienam pasitaiko suklysti. Svarbu, kad supranti suklydęs“.

KLÙMPĖS

SENOVINIS VALSTIEČIŲ APAVAS IŠ MEDŽIO.

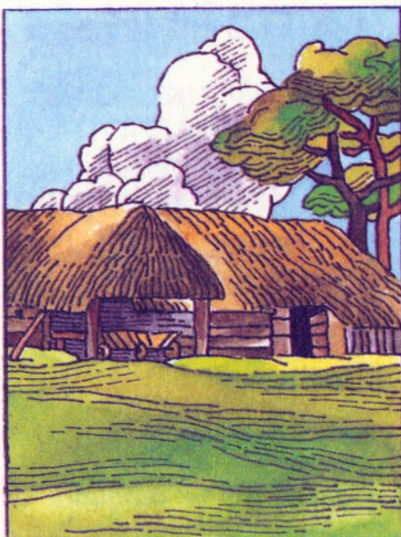
Senovėje klumpes avėjo beveik visos Europos tautos. Į Lietuvą klumpės atkeliavo prieš du šimtus metų iš Prancūzijos ir Šveicarijos. Klumpes ir medpadžius (apavą mediniais padais, odiniais viršais) dirbdavo klumpdirbiai. Nešini specialiais įrankiais (ožiu, skaptu, kulnasukiu) jie keliaudavo iš kaimo į kaimą. Meistras išmatuodavo koją ir padirbdavo tinkamo dydžio klumpes. Jų viršų papuošdavo gražiu ornamentu. Su klumpėmis patogu bristi per purvyną, tvarte liuobti gyvulius – kojoms sausa, šilta. Dabar klumpes retai kas beavi, ir klumpdirbių maža likę. Apsiavę klumpėmis, tautinių šokių šokėjai šoka klumpakojį.

KLÚONAS

TROBESYS JAVAMS SUKRAUTI.

Vieni sako – klojimas, o kiti – kluonas. Ir taip, ir taip gerai. Seniau javus iš laukų veždavo nekultus. Nupjaudavo, surišdavo į pėdus, sustatydavo į gubas, kad pradžiūtų, ir tik tada suveždavo į kluoną. Kluone pėdus irgi ne bet kaip sumesdavo, o gražiai eilėmis sudėdavo, kad daugiau tilptų ir kad paskui būtų nesunku juos imti ir į kuliamąją kišti. Buvo kluonų, kurie neturėjo sienų, tik stogą. Į tokį kluoną pėdus sukrauti reikėdavo labai dailiai, kad varpų nesulytų. Pėdo ražus atsukdavo į lauką, o varpas – į kluono vidų.

KMỸNAS

KMYNO SĖKLA MAŽA, BET DUONĄ PAGARDINA.

Kai šienaujame pievutę prie sodybos, paliekame žydinčių kmynų saleles. Kmynai žydi baltai ir užaugina žalias pailgas sėklytes. Vėliau jos pradeda ruduoti, augalo stiebas pagelsta, sustabarėja. Tada reikia kmynus nupjauti, surišti į nedidelius pėdelius ir padžiauti pavėsyje. Kai jie išdžiūsta, pasidaro rudi, pradeda byrėti sėklos. Pasitieskime ant žolės didelę paklodę, suguldykime kmynų pėdelius ir kulkime. Galima kulti ir su spragilu. Iškultus kmynus išvėtykime ir supilkime į stiklinį indą arba drobinį maišelį. Kmynų sėklų šeimininkės deda į duoną, sūrį, į raugiamus kopūstus ir dar daug kur. Kmynų arbata gelsva, kvapi, vaistinga. Be to, iš kmynų galima padaryti skanią girą.

K

KNYGÀ

SUSIŪTAS, BET NE DRABUŽIS, SU LAPAIS, BET NE MEDIS, NE ŽMOGUS, O VISKĄ PASAKOJA.

Prieš kelis tūkstančius metų knygos atrodė visai kitaip negu dabar. Senovės babiloniečiai rašė ant drėgnų molio lentelių, egiptiečiai – ant papiruso, kuris buvo supresuotas iš viksvinio upės augalo. Ilgą papiruso juostą susukdavo į ritinį. Viduriniais amžiais buvo rašoma ant pergamento, padaryto iš gyvulio odos. Svarbiausios Lietuvos rankraštinės knygos yra metraščiai ir Lietuvos statutas. Ranka rašytos knygos buvo labai brangios. Jos atpigo, kai žmonės išmoko gaminti popierių, išrado knygų spausdinimo mašiną. Pirmoji lietuviška knyga yra Martyno Mažvydo katekizmas. Ji išleista 1547 metais Karaliaučiuje. Šioje knygoje yra pirmoji lietuviška abėcėlė ir elementorius.

K

KOLÈKCIJA

DAIKTŲ RINKINYS.

Kolekcionuoti galima daug ką: pašto ženklus, pinigus, knygas, paveikslus, laikrodžius, kriaukles. Kolekcija tuo vertingesnė, kuo daugiau joje retų, senų eksponatų. Tikras kolekcionierius iš kailio išsiners, bet įsigys daiktą, kurio reikia kolekcijai. Vaikai dažniausiai kolekcionuoja kramtomos gumos popieriukus su paveikslėliais, pašto ženklus. Vienas žmogus nuo vaikystės renka žaislinius ančiukus – medinius, guminius, plastikinius, pliušinius ir kitokius – ir labai didžiuojasi savo kolekcija.

KOLÌBRIS

KOLIBRIO PLUNKSNELĖS ŠVYTI VISOMIS VAIVORYKŠTĖS SPALVOMIS.

Šie mažyčiai gražūs paukšteliai gyvena Pietų Amerikoje, tropikų miškuose. Jų yra daugiau kaip trys šimtai rūšių. Kai kurie kolibriai vos didesni už kamanę, sveria tik du gramus. Patys didžiausi būna dvidešimt vieno centimetro didumo ir sveria dvidešimt gramų. Kolibrių patinėliai dažnai būna kuoduoti, su apykaklėmis, ilgomis plunksnomis. Kolibriai lesa vabzdžius, ilgu plonu snapeliu siurbia saldų žiedų nektarą. Įkiša snapelį į žiedą, tankiai tankiai mojuoja mažais sparniukais ir kybo vietoje. Atrodo, lyg propeleris suktųsi. Kolibriai nors maži, bet greiti – per valandą jie gali nuskristi net aštuoniasdešimt kilometrų. Seniau buvo mėgstami papuošalai iš spalvotų kolibrio plunksnelių, todėl nemažai šių paukštelių išnaikinta.

KOLORÃDO VÃBALAS

BULVIŲ KENKĖJAS.

Į Europą Kolorado vabalai atkeliavo iš Šiaurės Amerikos. Lietuvoje pirmą kartą jie aptikti maždaug prieš keturiasdešimt metų. Kolorado vabalą pažinti lengva – jis dryžuotas gelsvomis ir juodomis juostelėmis. Pavasarį tie vabalai išlenda iš žemės ir kitoje bulvių lapų pusėje padeda krūveles šviesiai oranžinių kiaušinėlių, iš kurių išsirita raudonos lervos. Ir vabalai, ir lervos ėda bulvių lapus. Kartais visai juos nugraužia, lieka tik lapkočiai. Jeigu Kolorado vabalų prisiveisia daug, tai bulvės gali iš viso neužderėti. Paukščiai tų vabalų nelesa. Žmonės juos nurenka ir sunaikina, nuodija chemikalais.

KOMBÁINAS

MAŠINA, KURI ATLIEKA DAUG ĮVAIRIŲ DARBŲ.

Javų auginami dideli plotai. Seniau žmonės juos pjovė pjautuvu, dalgiu, kertamąja mašina. Rišo pėdus, statė gubas, vežė į klojimą, kūlė. Dabar visus tuos sunkius darbus padaro kombainas. Jis lėtai važiuoja per prinokusių javų lauką ir smarkiai ūžia. Skubėti kombainas negali: javus reikia ne tik nupjauti, bet ir iškulti, grūdus išvalyti, šiaudus kupetėlėmis sukrauti. Kombainų esti įvairių. Rugius, kviečius, miežius ir avižas kerta ir kulia javų kombainas. Mašina, kuri nupjauna cukrinių runkelių lapus ir iškasa šaknis, irgi kombainas. Mašina, raunanti ir kulianti linus – linų kombainas, kasanti bulves – bulvių kombainas. Virtuvės kombainas naudojamas maistui gaminti – mala mėsą, kavą, pjausto daržoves, tarkuoja bulves, plaka kokteilį.

K

KÒMPASAS

KOMPASAS RODO PASAULIO ŠALIS.

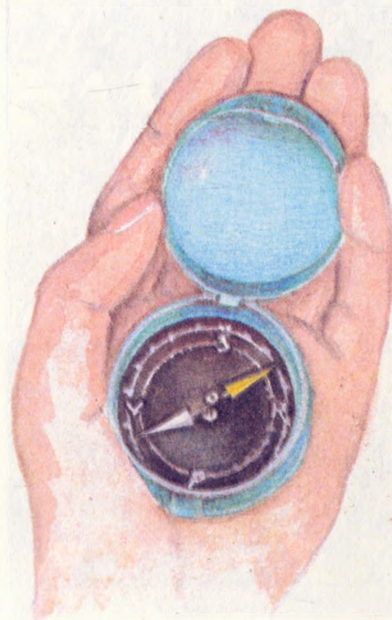
Tai nedidelė dėžutė, kurioje laisvai sukiojasi įmagnetinta rodyklėlė. Kaip belaikytum kompasą, geltonasis rodyklės galas visada rodo šiaurę. Nutaikykite, kad jis sutaptų su raide Š, tada pagal kitas sužymėtas raides tiksliai žinosite, kur yra pietūs (P), rytai (R) ir vakarai (V). Jei keliavai į vakarus, tai grįžti reikės rytų kryptimi. Kompasas ypač reikalingas, kai nematyti saulės, žvaigždžių. Be kompaso net drąsiausi jūreiviai neplaukia į jūras, jis padeda lakūnams nepasiklysti dangaus platybėse.

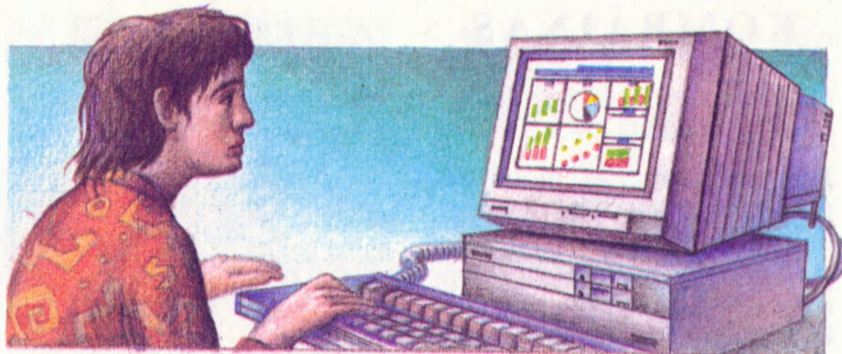
KOMETÀ

UODEGUOTAS DANGAUS ŠVIESULYS.

Tai Saulės valdose skriejantis kūnas, susidaręs iš ledo ir kosminių dulkių. Kai kometa artėja prie karštos Saulės, ledas ima tirpti, garuoti. Garai driekiasi nuo kometos galvos daugelį milijonų kilometrų kaip kokia uodega ar šluota. Kometa švyti atspindėta Saulės šviesa. Kol kometa toli nuo Žemės, ją galima pamatyti tik per teleskopą. Kometos pavadinamos jų atradėjų vardais (pavyzdžiui, Halio, Ikėjos, Rolando, Černio ir Petrausko). Mokslininkai gali apskaičiuoti, po kiek laiko pamatysime kurią nors kometą. Senovėje žmonės kometos pasirodymą danguje laikydavo bloga lemiančiu ženklu.

K

KOMPIÙTERIS

ELEKTRONINĖ MAŠINA, SPRENDŽIANTI ĮVAIRIAUSIUS UŽDAVINIUS.

Kompiuterių yra labai įvairių. Didieji, galingiausieji ir greičiausieji kompiuteriai užima visą kambarį, maždaug tokį, kaip mokyklos sporto salė, o mažiausieji telpa į lagaminėlį arba net į kišenę. Nors ir laikomas protinga mašina, kompiuteris pats nieko sugalvoti negali, o veikia pagal užduotį, vadinamą programa. Ją parengia žmogus. Kompiuteris nepriekaištingai atlieka užduotį, niekuomet nepavargsta ir neklysta. Ypač jis praverčia, kai reikia greitai ką nors suskaičiuoti, gauti tikslią informaciją apie rūpimą dalyką. Vaikai su kompiuteriu žaidžia: jo ekrane kovoja su pabaisomis, dalyvauja jūrų mūšyje, įveikia visokias kliūtis. Su kompiuteriu galima žaisti šaškėmis arba šachmatais. Išmokę kompiuterinių žaidimų, galite imtis ir rimtesnių darbų.

KOMPOZÌTORIUS

MUZIKOS KŪRĖJAS.

Kurti muziką žmonės mokosi specialioje mokykloje – konservatorijoje. Kompozitorius rašo natas į penklinę, fortepijonu pagroja tai, ką užrašė, paklauso, kaip skamba, pataiso. Yra ir tokių kompozitorių, kurie tik rašo ir rašo, o prie fortepijono sėda pabaigę darbą. Kompozitoriai rašo muziką dainoms, operoms, kino filmams, simfonijas, kūrinius fortepijonui, smuikui ir kitokiems instrumentams. Bacho, Bethoveno, Mocarto, Šopeno ir kitų kompozitorių kūriniai džiugina viso pasaulio žmones jau daug daug metų. Įžymus lietuvių kompozitorius – Mikalojus Konstantinas Čiurlionis.

KOMPRÈSAS

KOMPRESAS DEDAMAS ANT SUMUŠTOS VIETOS, SKAUDAMOS AUSIES, GERKLĖS.
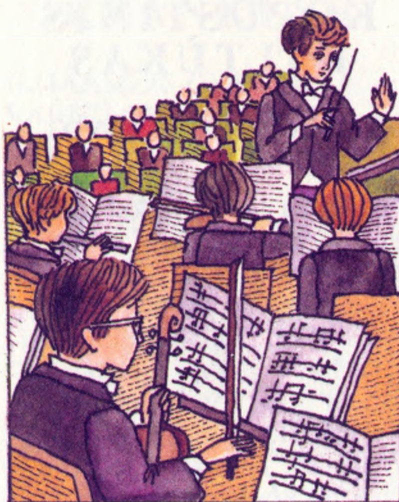
Kovo saulutei pašildžius, nuo stogų ėmė lašėti. Naktį vėl truputį pašalo, ir rytą pakibo ilgi ledo varvekliai. Vilius nusilaužė varveklį ir sučiulpė. Buvo skanu. Bet vakare ėmė skaudėti gerklę, pakilo temperatūra. Mama pasakė: „Reikės gerti aviečių arbatos su medum ir dėti tau kompresą“. Ji priglaudė prie kaklo atskiestu spiritu suvilgytą drobės gabalėlį, paskui uždėjo klijuotę, ant jos – sluoksnį vatos ir dar apvyniojo vilnoniu šaliku. Kaklas pasidarė storas, buvo sunku grężioti galvą. Užtat buvo labai šilta, ir gerklės skausmas greit praėjo.

KONCÈRTAS

KONCERTE ŽMONĖS KLAUSOSI MUZIKOS.

Sekmadienį Aušrelė, Jonukas ir jų tėvelis nuėjo į simfoninį koncertą. Koncertų salė yra gražiame filharmonijos pastate. Salėje erdvu ir jauku. Priekyje – pakyla, vadinama estrada. Klausytojai susėdo į bilietuose nurodytas vietas. Palubėje užgeso šviesos, tik estrada liko apšviesta. Pranešėja paskelbė koncerto programą. Pro šonines dureles į estradą įėjo muzikantai, nešini instrumentais, ir susėdo. Tada atėjo dirigentas ir nusilenkė publikai. Atsistojęs priešais muzikantus, jis mostelėjo plona lazdele – batuta, ir salė prisipildė įstabiausių muzikos garsų.

KÓPĖČIOS

JOS PRAVERČIA, KAI REIKIA AUKŠTAI UŽLIPTI, KĄ NORS PASIEKTI.

Kopėčios sukaltos iš dviejų ilgų kartelių ir trumpesnių jas jungiančių skersinių. Be kopėčių neišsiverčia kaminkrėčiai, dažytojai. Specialias kopėčias turi ugniagesių mašinos. Pasilypėjus ant kopėčių, skinamos vyšnios, raškomi obuoliai.

KONSERVÚOTI

KONSERVUOTAS MAISTAS NEGENDA.

Kad vaisiai, uogos, daržovės, grybai ilgiau išsilaikytų, jie konservuojami. Tai daroma labai įvairiai. Maisto produktai gali būti sušaldomi, džiovinami, sūdomi, marinuojami. Namuose maisto produktai dažniausiai sterilizuojami. Vyšnios, pavyzdžiui, sudedamos į stiklainius, užpilamos saldžiu sirupu, stiklainiai pakaitinami ir uždaromi dangteliais. Taip galima pasidaryti žiemai daržovių mišrainės, vaisių kompoto, marinuotų daržovių. Įmonėse daug maisto produktų konservuojama skardinėse dėžutėse. Jose dažniausiai būna žuvis, mėsa. Konservų patogu pasiimti į turistinį žygį.

KOPŪ̃STAS

LOPAS ANT LOPO, O ADATOS NĖ DŪRIO.

Kopūstas kilęs iš šiltų Viduržemio jūros pakrančių. Kopūstų yra daug veislių: gūžiniai, žiediniai, Briuselio ir kitokie. Lietuvoje dažniausiai auginami baltieji

gūžiniai kopūstai. Jų gūžės didelės ir sunkios. Kopūstus galima valgyti žalius, virtus, troškintus, raugintus. Iš jų verdama kopūstienė. Labai gardu balandėliai – į kopūstlapius įvyniojama malta mėsa ir ištroškinama. Žalių kopūstų salotose yra daug vitamino C. Kopūstų sultys gydo skrandžio ligas.

KOPŪSTÌNIS BALTÙKAS

DRUGELIS – DARŽOVIŲ KENKĖJAS.

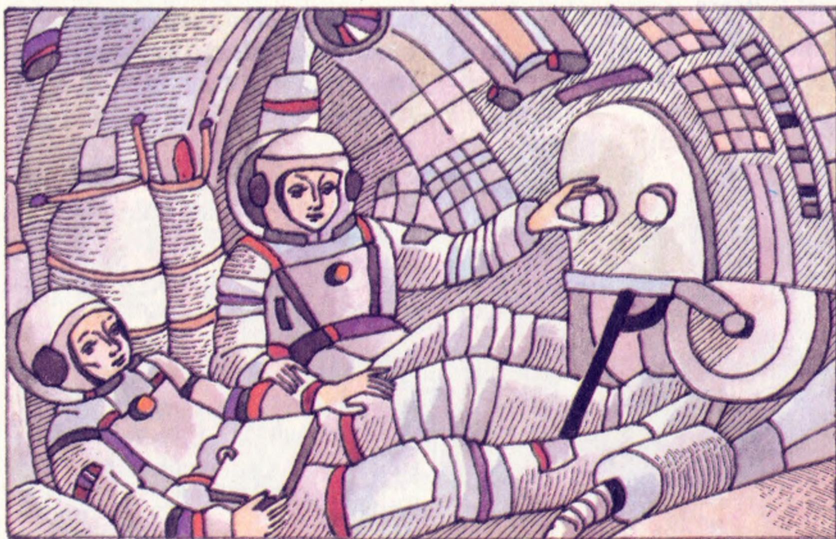
Šie balti su juodais taškeliais drugiai dažniausiai skraido darže, kur auga kopūstai. Kopūstų lapų apačioje jie padeda daugybę kiaušinėlių. Iš kiaušinėlių išsiritę vikšrai – gelsvi su juodais taškučiais plaukuoti kirminukai – ėda kopūstų lapus. Lapai pasidaro skylėti. Jei vikšrų prisiveisia daug, jie kopūstus visai nugraužia. Vikšrus nuo lapų reikia nurinkti, kol kopūstai dar nesusukę gūžių. Vikšrai naikinami ir nuodais. Vėliau vikšrai pavirsta lėliukėmis, iš kurių kitą pavasarį vėl atsiranda drugiai.

KOSMONÁUTAS

ŽMOGUS, KURIS SKRAIDO KOSMOSE.

Kosmonautai skraido kosminiais laivais. Dažniausiai tai lakūnai. Kosmonautas turi būti geros sveikatos, valingas, nuovokus ir, žinoma, išsimokslinęs. Todėl būsimieji kosmonautai daug mokosi, treniruojasi, laiko specialius kosmonauto egzaminus. To, kuris ištveria visus išbandymus, laukia startas ir įdomus, sunkus darbas. Kartu su lakūnais į kosmosą skrenda ir kitų sričių specialistai: medikai, biologai, inžinieriai. Kosmose jie daro įvairius tyrimus. Kosmonautai dar vadinami astronautais.

KOSULỸS

„KOSĖK NEKOSĖK – SŪRIO NEGAUSI“, – JUOKAUJA ŽMONĖS.

Kostelėdami, krenkštelėdami mes kartais norime atkreipti kitų dėmesį. Bet dažniausiai kosulys nuo žmogaus valios nepriklauso: jis mus erzina, kamuoja, o vis tiek negalime jo sulaikyti. Kosime sirgdami sloga, gripu, kai kvėpavimo takų gleivinę dirgina dulkelės ar mikrobai. Žmogus

kosėdamas prisidengia burną nosine, kad neskleistų užkrečiamų ligų. Vaistinėje galima gauti atsikosėjimą lengvinančių vaistų. Labai padeda šiltas pienas su medumi, vaistažolių arbata. Jeigu kosulys nesiliauja, reikia kviesti gydytoją. Mat kartais kosulys parodo, kad žmogus serga kokia nors sunkia liga – bronchitu, plaučių uždegimu.

KRANKLỸS

ILGAAMŽIS GUDRUS VARNŲ GIMINĖS PAUKŠTIS.

Kranklys didelis, juodas lyg anglis. Jis dar vadinamas juodvarniu. Šie paukščiai vengia žmonių kaimynystės, gyvena poromis miškuose, laukų miškeliuose. Lizdus krauna aukštai medžio viršūnėje. Krankliai minta dvėsena, gaudo vabzdžius, varles, peles. Kartais plėšikauja – sulesa gervių, kurtinių ir kitų paukščių kiaušinius bei jauniklius. Laikomas nelaisvėje kranklys gali išmokti kartoti žodžius.

KRAÑTAS

VANDENS IR SAUSUMOS RIBA.

Vandenynas, jūra, ežeras, tvenkinys, kūdra turi krantus iš visų pusių. Upė turi du krantus – dešinįjį ir kairįjį. Žiūrint pasroviui, dešinysis krantas yra iš dešinės, o kairysis – iš kairės. Bangos ir srovės nuolat skalauja krantus, juos ardo, gludina, suplauna naujus. Krantai būna aukšti, statūs arba žemi, lėkšti. Vieni jų apaugę krūmais, žolėmis, kiti – pliki, smėlėti. Šaltosios jūros skalauja ledinių uolų krantus. Baltijos jūros, Kuršių marių pakrantės – švaraus balto smėlio paplūdimiai, kopos.

K

KRÃPAI

VALGIS SU KRAPAIS SKANUS, KVEPIA.

„Raugsiu agurkus, ar negaučiau krapų?“ – prašo kaimynė. Mama su Laimute vedasi kaimynę į daržą. Ežios gale tankiai sužėlę krapai. Stiebai aukšti, viršūnėse skėtukai su mažyčiais gelsvais žiedeliais. Lapeliai smulkūs, plonyčiai kaip siūliukai. Mama skina krapus. „Ačiū, užteks, nebelaužk – jums patiems neliks“, – sako kaimynė. „Kiek čia tų krapų tereikia: tik šaltibarščiams pagardinti ar ant verdamų bulvių užbarstyti“, – numoja ranka mama.

KRAŨJAS

RAUDONAS SKYSTIS, TEKANTIS KŪNO GYSLOMIS.

Kraujas nešioja po kūną maisto medžiagas ir deguonį, palaiko kūno temperatūrą. Suaugusio žmogaus kūne yra apie penkis šešis litrus kraujo. Ne visų žmonių kraujas vienodas. Yra keturios kraujo grupės. Sužeistas žmogus kraujuoja. Jei išbėgtų daugiau kaip pusė kraujo, grėstų mirtis. Kraujavimą reikia nedelsiant sustabdyti – užveržti kraujagyslę, žaizdą aprišti. Labai nukraujavusiam žmogui ligoninėje suleidžiama kito žmogaus (donoro) kraujo. Svarbu, kad donoro ir ligonio kraujas būtų tos pačios grupės.

KREGŽDĖ

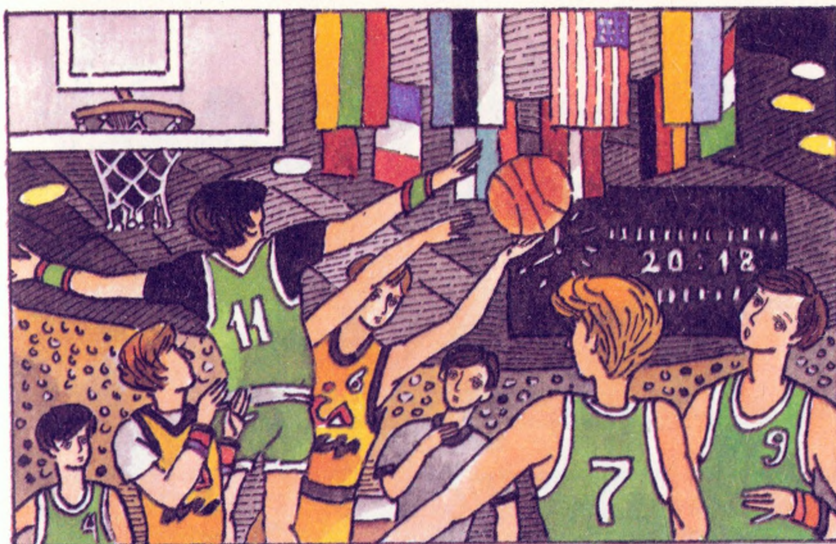
KREGŽDĖS NUGARA, SPARNAI IR SKELTA UODEGA JUODOS SPALVOS, PAPILVĖ BALTA.

Kregždutės iš šiltųjų kraštų parskrenda, kai atšyla orai. Nuo pat ryto iki vakaro jos čiauškėdamos žvitriai skraido po kiemą ir gaudo vabzdžius. Seni žmonės sako: jei kregždės skraido pažeme – bus lietaus. Namų pastogėse, palėpėse kregždės iš žemių, suvilgytų lipniomis seilėmis, sutvirtintų šiaudagaliais, žolėmis, nusilipdo lizdelius. Juose per vasarą išperi net tris vadas jauniklių. Žmonės džiaugiasi, kai kregždės apsigyvena sodyboje. Sakoma – gerą žmogų ir kregždės myli. Lietuvoje dar gyvena pilkai rusvos urvinės kregždės. Jos išsikasa urvelius stačiuose upės krantuose. Žiemoti kregždės skrenda toli toli, į Pietų Afriką.

KREPŠÌNIS

ŽAISDAMI KREPŠINĮ ŽAIDĖJAI MĖTO KAMUOLĮ Į KREPŠĮ.

Krepšinį žaidžia dvi komandos po penkis žaidėjus. Aikštės galuose ant stovų pritvirtintos lentos su krepšiais (metaliniais žiedais su tinkleliais be dugno). Kamuolys varomas mušant jį į grindis, perduodamas kitam žaidėjui. Laimi ta komanda, kuri įmeta į krepšį daugiau kartų ir surenka daugiau taškų. Lietuvoje krepšinis labai mėgstamas. Lietuviai 1937 ir 1939 metais tapo Europos čempionais, o 1992 metais Olimpinėse žaidynėse iškovojo trečią vietą ir gavo bronzos medalius.

KREPŠỸS

KREPŠYS PRAVERČIA GRYBAUJANT ARBA UOGAUJANT.

Būna įvairiausių formų ir dydžio krepšių. Jie yra nupinti iš karklo arba žilvičio vytelių (kartais – ir iš vielos), todėl dar vadinami pintinėmis. Krepšys turi lanką, už kurio jį paimame ir nešame. Krepšyje miško ir sodo gėrybės nesusimaigo, nesutrokšta. Į krepšį labai patogu per bulviakasį rinkti bulves – pro plyšius išbyra žemės. Bulves, obuolius, grybus dedame į didelius krepšius, o žemuoges renkame į mažytę pintinėlę.

KRIÁUŠĖ

KRIAUŠĖS VAISIAI SALDŪS, SULTINGI.

Kriaušę nuo obels atskirti visai nesunku: kriaušės medis aukštas, jo laja siaura, o obelis labiau išsišakojusi ir žemesnė. Be to, kriaušės lapai standūs ir blizga. Kriaušė ilgaamžė, išgyvena du šimtus metų. Laukuose ir pamiškėse galime pamatyti senų laukinių kriaušių. Pavasarį jos žydi baltais kvepiančiais žiedais, o rudenį sunokina daug mažų rusvų kriaušaičių. Jos kietos, nelabai skanios. Naminių kriaušių vaisiai

dideli, saldūs, sultingi. Vasarinės kriaušės valgomos tuoj pat, nes jos minkštos, greitai genda. Rudenines ir žiemines reikia palaikyti, kad suminkštėtų. Iš kriaušių verdama skani saldi košė. Džiovintų kriaušių dedama į kompotą.

K

KRÌKŠTAS

„AŠ TAVE KRIKŠTIJU VARDAN TĖVO IR SŪNAUS IR ŠVENTOSIOS DVASIOS“.

Krikštas yra pirmas sakramentas, be kurio negalima priimti nė vieno kito. Per krikštą Kristus panaikina žmogaus gimtąją nuodėmę bei visas kitas jo nuodėmes. Žmogus tampa Dievo vaiku, priimamas į Bažnyčios bendruomenę. Šventintas vanduo, deganti žvakė, baltas drabužis, krikšto vardas rodo, kad žmogus pradeda naują gyvenimą. Krikštija kunigas bažnyčioje. Jei gresia mirties pavojus, nekrikštytą žmogų gali pakrikštyti ir ne kunigas. Krikšto tėvai rūpinasi, kad vaikas užaugtų doras krikščionis.

KRŸŽIŲ KÁLNAS

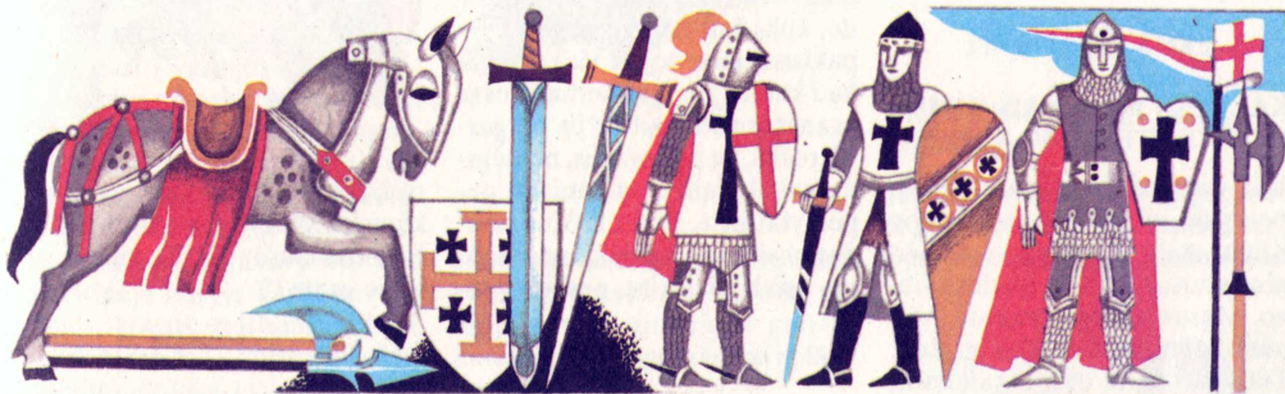

ŠVENTA LIETUVOS VIETA.

Kryžių kalnas yra netoli Šiaulių. Tai senovės lietuvių piliakalnis. Žmonės ant šio kalno nuo seno stato kryžius, prašydami Dievo pagalbos nelaimėje, dėkodami už Jo malones, meldžiasi. Komunistų valdžia persekiojo tikinčiuosius, draudė statyti kryžius. Daug kartų visi kryžiai buvo nugriauti buldozeriu, sulaužyti. Tačiau žmonės ir toliau juos statė. Dabar ant Kryžių kalno ir jo papėdėje yra šimtai tūkstančių kryžių. 1993 metų rugsėjo mėnesį Kryžių kalną aplankė Popiežius Jonas Paulius II ir laikė čia Šventąsias Mišias.

KRYŽIUÕČIAI

KRYŽIUOČIAI ANT GELEŽINIŲ ŠARVŲ DĖVĖJO BALTĄ APSIAUSTĄ SU JUODU KRYŽIUM.

XIII amžiuje vokiečiai kryžiuočiai pradėjo veržtis į prūsų ir lietuvių žemes. Kryžiuočių ordino būstinė buvo Marienburgo tvirtovė (dabar ji yra Lenkijoje, Malborko mieste). Kryžiuočių vadas vadinosi didysis magistras. Kryžiuočiai skelbėsi einą krikštyti pagonių, bet iš tikrųjų jie plėšikavo, žudė žmones, varė juos į vergiją, griovė ir degino kaimus, šventyklas. Nuo kryžiuočių žmonės gynėsi sienomis ir grioviais apsaugotose aukštose pilyse. Bet ir pilys kai kada neatlaikydavo. Užgrobtoje žemėje vokiečiai apsigyvendavo ir statėsi savo pilis. Kryžiuočiai nukariavo prūsus, juos išnaikino. Lietuviai nepasidavė, atkakliai gynė savo Tėvynę. Kryžiuočių galybė buvo visiškai palaužta 1410 metais per Žalgirio mūšį.

KRÓSNIS

ŽIEMĄ BROLIS, VASARĄ MOLIS.

Seniau žmonės duoną kepdavo didelėse duonkepėse krosnyse. Jos buvo sumūrytos iš plytų, apkrėstos moliu. Krosnyje dideliuose puoduose buvo verdama sriuba, troškinamos bulvės su mėsa. Šeimininkės sako, kad krosnyje ištroškintas maistas gardesnis už išvirtą ant dujinės ar elektrinės viryklės. Krosnis įšildo visą trobą. Mieste dabar yra centrinis šildymas, bet kaime daugelyje namų stovi krosnis. Ji kūrenama malkomis, durpėmis, anglimis. Iš krosnies pro namo stogą išvestas dūmtraukis.

KROKODÌLAS

DIDELIS ROPLYS, PANAŠUS Į DRIEŽĄ.

Krokodilai gyvena šiltuosiuose kraštuose, plaukioja upėse ir ežeruose, kartais išlipa į krantą. Jų oda rauplėta, snukis ilgas, pilnas aštrių lyg pjūklas dantų. Krokodilai yra plėšrūs ir pavojingi gyvūnai. Nors atrodo nerangūs, bet yra labai greiti. Gaudo žuvis, vandens atsigerti atėjusius gyvulius. Ir žmogus turi jų saugotis. Veisiasi taip: padeda ir užkasa smėlyje kiaušinius, iš kurių išsirita maži krokodiliukai. Krokodilų yra daug rūšių – Nilo krokodilas, aligatorius, kaimanas, gavialas. Iš krokodilo odos siuvami batai, rankinukai.

K

KŨČIOS

KALĖDŲ, KRISTAUS GIMIMO ŠVENTĖS, IŠVAKARĖS.

Kai danguje sužiba pirmoji žvaigždė, visa šeima susėda prie Kūčių stalo, apdengto balta linine staltiese. Po ja paklota šieno. Mama uždega žvakutę. Visi persižegnoja, sukalba maldą. Tėtis laužia ir dalija kalėdaitį, linkėdamas ramybės, artimo meilės, Dievo malonės. Per Kūčių vakarienę valgomi pasninko valgiai – silkė, žuvis, virti kviečiai, spanguolių arba avižinis kisielius, prėskučiai su aguonų pienu. Dažniausiai būna dvylika patiekalų.

KUKLÙS

KUKLUMO NIEKAM NE PER DAUG.

Klasėje kalbėjomės apie įvairius būdo bruožus. „Kaip jums atrodo, koks žmogus yra kuklus?“ – paklausė mokytojas. Vaikai sakė, kad kuklus žmogus nemano esąs pranašesnis už kitus, jis ne garbėtroška, ne pasipūtėlis, nemėgsta, kai kiti jam pataikauja ar nepelnytai giria. Be to, kuklus žmogus nesiveržia į priekį, nesistengia išsiskirti iš kitų, neskuba pareikšti savo nuomonės, jei jo neklausia. Mokytojas mums pritarė ir paklausė: „O jūs, vaikai, ar tokie esate?“

KUKURŨZAI

KUKURŪZAS YRA KILĘS IŠ AMERIKOS.

Tai aukštas žalialapis augalas. Jo stiebas tiesus, tvirtas, lapai pailgi. Žiedynas – rusva šluotelė. Subrendusi kukurūzo varpa – pailga burbuolė, iš visų pusių gražiai aplipusi geltonais kaip auksas grūdais. Šiltuose kraštuose auginama daug kukurūzų. Iš jų kepama duona, verdama košė, spaudžiamas aliejus. Skanu virtos burbuolės. Kukurūzai į Europą buvo atvežti beveik prieš šešis šimtus metų. Lietuvoje žmonės iš pradžių juos augino gėlių darželiuose. Mūsų vasara yra per trumpa kukurūzų grūdams subręsti, todėl čia kukurūzai auginami pašarui. Žalius kukurūzus žemdirbiai nupjauna ir daro iš jų silosą gyvuliams šerti.

KÚOSA

VARNŲ GIMINĖS PAUKŠTIS.

Nesupainiokite kuosos su kovu – kovas visas juodas, o kuosos kaklas, galvos šonai ir papilvė pilki. Panaši į varną, tik mažesnė. Kuosų pas mus daug. Jos gyvena išpuvusių medžių drevėse, namų pastogėse, palėpėse. Kartais susikrauna lizdą kamine ir užkemša jį – užkūrus ugnį, dūmai pradeda virsti į kambarį. Kuosos vaikštinėja būryje kartu su varnomis, kovais, žvirbliais ir lesa, ką tik atranda – vabzdžius, kirmėlaites, grūdus, maisto atliekas.

Jaunas kuosiukas greit prijunksta prie žmogaus. Jis visą laiką sekioja paskui globėją ir garsiai kiauksi. Ir užaugęs dažnai aplanko savo bičiulį.

KUPRÌNĖ

Į KUPRINĘ TELPA DAUG DAIKTŲ.

Į mokyklą vaikai eina su pūpsančiomis ant nugaros kuprinėmis. Į jas sudėtos knygos, sąsiuviniai.

Gydytojai pataria vaikams nešioti kuprinę, o ne portfelį. Sunkų portfelį nešiojant vienoje rankoje gali iškrypti stuburas. Turistinės kuprinės yra pasiūtos iš brezento ir panašios į maišelį. Prieš žygį reikia pagal ūgį pailginti arba sutrumpinti kuprinės diržus, tvarkingai susidėti į ją daiktus. Ypač didelės, su daug kišenių yra alpinistų kuprinės.

KUPRANUGÃRIS

KUPRANUGARIAI BŪNA VIENKUPRIAI IR DVIKUPRIAI.

Kupranugariai gyvena sausuose ir karštuose kraštuose. Tai dideli, stiprūs ir ištvermingi gyvuliai. Neišrankūs – noriai ėda dygliuotus dykumų krūmokšnius, o negėrę gali išbūti net dešimt dienų. Senovėje kupranugarių vilkstinės – karavanai per dykumas gabendavo prekes į tolimas šalis. Žmonės kupranugariais jodinėja, geria jų pieną, valgo mėsą. Iš kupranugario vilnų gaminamos šiltos antklodės, megztiniai, kilimai.

K

KURAPKÀ

LAUKINIS PAUKŠTIS, PANAŠUS Į PUTPELĘ ARBA VIŠTĄ.

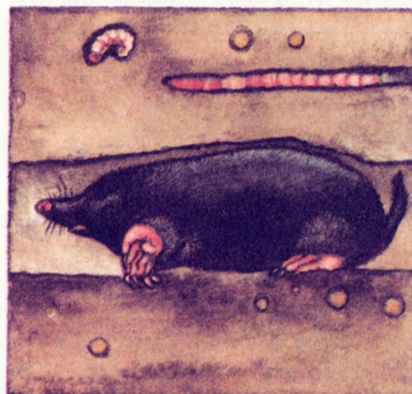
Kurapkos mėgsta plačius lygius laukus, pavienius krūmus. Eini lauku – ir staiga iš po kojų purpteli nedidelis raibų paukščių pulkelis. Perinčią kurapką pamatyti sunku. Ji ramiai tupi lizde ant kiaušinėlių, o plunksnų raibumas susilieja su pilka dirvos spalva. Kurapkos lesa vabzdžius, sėklas. Žiemą, ypač po atodrėkio, kai sniegą aptraukia kieta ledo pluta, kurapkos nepajėgia prisikasti prie želmenėlių. Bado nukamuotos, ateina prie sodybų. Žmonės pastato joms iš eglišakių palapines, paberia grūdų, pelų. Užuovėjoje paukšteliai slepiasi nuo žvarbaus vėjo ir plėšrūno vanago.

KÙRMIS

KOKS ARTOJAS ŽEMĘ ARIA BE PLŪGO?

Pievoje ar darže dažnai matome purius žemės kauburėlius. Tai kurmiarausiai. Visą savo gyvenimą juodas lyg angliukas kurmis po žeme rausia urvelius, o žemės perteklių išstumia į paviršių. Pats į viršų išlenda retai, dažniausiai naktį. Urvelio atšakoje kurmis turi lizdą, kur augina jauniklius. Kurmio letenėlės trumpos, su storais, stipriais nagais, akys mažytės ir silpnos. Po žeme gerų akių ir nereikia, čia labiau praverčia klausa ir uoslė. Jos padeda kurmiui surasti sliekus, vabalus, kuriais jis minta. Kurmis yra labai ėdrus, per parą suėda daugiau negu pats sveria. Jis sunaikina daug vabzdžių kenkėjų, bet padaro ir žalos. Daržininkai pyksta, kad kurmiai rausdami nutrauko augalų šaknis, iškelia daigus. Kartais žmonės kurmius gaudo dėl švelnaus ir gražaus kailiuko.

KÙRAS

DEGDAMAS KURAS DUODA ŠILUMĄ, ENERGIJĄ.

Žmonės nuvažiuoja į mišką, prisikerta sausuolių medžių, juos supjausto, sukapoja. Tokiomis malkomis kūrena krosnį, šildosi, verda valgį. Mašinų varikliams, elektrinių garo katilams kaitinti malkos netinka. Pramonės kuras yra akmens anglys, durpės, gamtinės dujos, naftos produktai – benzinas, žibalas, mazutas. Lietuvoje yra tik durpių. Kitų rūšių kurą atsivežame. Kuro ištekliai Žemėje senka, todėl jį reikia naudoti taupiai.

K

KURÒRTAS

Į KURORTĄ ŽMONĖS ATVAŽIUOJA GYDYTIS IR ILSĖTIS.

Kurortas paprastai įkuriamas gražiame gamtos kampelyje, kur ošia pušynas, yra mineralinio vandens versmių, gydomojo purvo, prie jūros. Į kurortą žmonės atvažiuoja iš tolimiausių vietų. Kurorto sanatorijose ligoniai gydomi purvo bei vandens voniomis, masažu, mankštinasi, daug vaikštinėja gryname ore.

KUR̃ŠIŲ NERIJÀ

SIAURAS SMĖLIO PUSIASALIS, SKIRIANTIS KURŠIŲ MARIAS NUO BALTIJOS JŪROS.

Kuršių neriją nuo sausumos skiria Klaipėdos sąsiauris, per kurį keltas perkelia žmones ir automobilius, vykstančius į nerijos gyvenvietes – Juodkrantę, Preilą, Pervalką, Nidą. Prieš kelis šimtus metų čia žaliavo miškai. Jie buvo iškirsti arba išdegė, ir atsirado dykra. Keliaujantis smėlis užpustė ne vieną nerijos kaimą. Dabar toje vietoje stūkso smėlio kalnai – kopos. Kad vėjai neardytų kopų, jos apželdinamos pušelėmis. Kuršių nerija yra nacionalinis parkas.

KVADRÃTAS

VAIKŲ LABAI MĖGSTAMAS ŽAIDIMAS.

Kvadratas žaidžiamas keturkampėje aikštelėje, padalytoje į dvi dalis. Vaikai (ir mergaitės, ir berniukai) susiskirsto į dvi komandas po lygiai. Aikštelės galuose stovi po žaidėją iš kiekvienos komandos. Reikia pataikyti kamuoliu į komandos priešininkės žaidėją. Norėdami išsilenkti kamuolio, vaikai visą laiką bėgioja. Kai kamuolys paliečia žaidėją, jis „išmušamas" ir toliau nebežaidžia. Jeigu žaidėjas kamuolį pagauna, pats sviedžia jį į varžovą. Nugali ta komanda, kuri „išmuša" visus varžovus.

KVĖPÚOTI

KVĖPAVIMAS NENUTRŪKSTA NĖ AKIMIRKĄ.

Jei nekvėpuotume, tai po kelių minučių pradėtume dusti ir mirtume. Žmogui nuolat reikia deguonies. Jį įkvepiame su oru pro nosį. O iškvepiame anglies dvideginį ir vandens garus. Oras kvėpavimo takais patenka į plaučius. Pridėk ranką prie krūtinės: ji kilnojasi. Tai dirba plaučiai. Plaučiuose kraujas paima iš oro deguonį ir išnešioja jį po visą kūną. Kvėpuojame ir per odą, kurioje yra daug mažų skylučių – odos porų. Augalai kvėpuoja pro lapų paviršiuje esančias žioteles. Labai nesveika kvėpuoti nešvariu oru, kuriame daug dulkių, benzino garų, gamyklos dūmų.

KVIEČIAĨ

RUGIAI – DUONELEI, KVIETELIAI – PYRAGĖLIUI.

Kviečių būna vasarinių ir žieminių. Jų varpos didelės, sunkios, grūdai gelsvi. Kviečiai gerai dera, ir jų pasaulyje sėjama daugiau negu kitų javų. Tik lietuviai seniau sėdavo daugiau rugių – mat juodą ruginę duoną jie valgė kasdien, o kvietinį pyragą kepdavo tik šventėms. Dabar jau ir Lietuvoje sėjama daugiau kviečių, išvesta derlingų veislių. Labai gardu kvietinių miltų blynai, virtinukai. Iš kviečių daromos manų kruopos. Šiaudais šeriami gyvuliai, kreikiami tvartai.

LAĨDAS

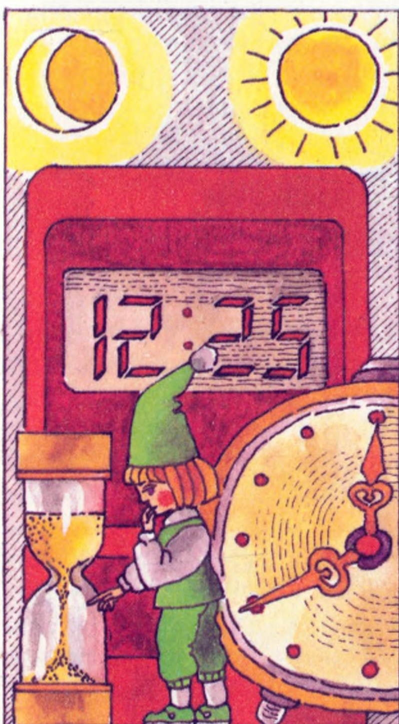
VIELA, KURIA TEKA ELEKTROS SROVĖ.

Elektros srovė iš elektrinės į miestus, gamyklas, mūsų namus teka laidais. Kiekvienas telefono aparatas taip pat laidais sujungtas su telefonų stotimi – jais balsas pasiekia kitame mieste gyvenantį žmogų. Stalinės lemputės, laidynės, dulkių siurblio laidais teka stipri elektros srovė, todėl laidai turi apsauginį apvalkalą. Laidai turi būti tvarkingi, jų izoliacija sveika. Plikas laidas labai pavojingas – elektros srovė gali nutrenkti žmogų, sukelti gaisrą. Ypač pavojingi nuo stulpų nukritę aukštos įtampos laidai.

LAĨKAS

LAIKAS BĖGA IR NEGRĮŽTA ATGAL.

Laikas niekada nesustoja, amžinai skuba į priekį, į ateitį. Laiko tėkmę žmonės dalija tam tikrais tarpais, periodais ir taip laiką matuoja, skaičiuoja. Senovės mokslininkai pagal Saulės, Mėnulio ir žvaigždžių judėjimą danguje sudarė kalendorių. Metus suskirstė mėnesiais, savaitėmis, dienomis. Laikui matuoti sukūrė laikrodį – iš pradžių saulės, smėlio, vėliau mechaninį, elektrinį, elektroninį. Laikrodis rodo, kelinta dabar yra valanda. Dvidešimt keturios valandos sudaro parą. Valanda turi šešiasdešimt minučių, o minutė – šešiasdešimt sekundžių. Laikrodžiui visos valandos vienodos, o mums kiekviena jų kitokia. Kai laukiame, laikas slenka lėtai, kai džiaugiamės – skriste skrenda.

LAĨKRAŠTIS

LAIKRAŠTYJE YRA DAUG ĮDOMIŲ NAUJIENŲ.

Laikraštis eina tam tikrais laiko tarpais ir aprašo to laiko, taigi naujausius, įvykius. Jo lapai dideli, sulenkti per pusę, palaidi. Vieni laikraščiai išeina kasdien arba beveik kasdien – tai dienraščiai. Kiti, vadinami savaitraščiais, išeina kartą per savaitę. Kinai pradėjo leisti laikraštį daugiau kaip prieš tūkstantį metų. Lietuvoje pirmasis laikraštis pasirodė maždaug prieš du šimtus metų. Dabar Lietuvoje išeina beveik keturi šimtai laikraščių. Vaikų laikraštis – „Aitvaras“.

L

LÁISVĖ

TAS LAISVĖS NEVERTAS,
KAS NEGINA JOS!

(Užrašas ant Laisvės varpo Kaune)

Lietuvių tauta ilgus amžius kovojo dėl savo laisvės. Narsūs Pilėnų gynėjai ryžosi verčiau mirti, negu būti kryžiuočių vergais. 1919–1920 metais laisvės ir nepriklausomybės kovose guldė galvas Lietuvos savanoriai. 1991 metų sausio 13 naktį beginkliai Lietuvos žmonės didvyriškai gynė Vilniaus televizijos bokštą nuo Sovietų Sąjungos okupacinės kariuomenės. Už laisvę žuvusių žmonių niekada neužmiršime. Dabar mūsų Tėvynė Lietuva vėl yra laisva ir nepriklausoma valstybė.

LÁIŠKAS

MARGAS GENELIS PO VISĄ PASAULĮ LEKIOJA.

Algiukas myli senelę ir nori jai parašyti laišką. Pats dar nelabai moka, todėl rašys kartu su mama. „Pirmiausia paimsime gražaus balto popieriaus lapą, – aiškina mama. – Laiško pradžioje pažymėsime datą, užrašysime kreipinį: „Miela senele!“ Tada naujoje eilutėje pradėsime patį laišką. Pirmais žodžiais senelę pasveikinsime, padėkosime už jos laiškutį. Paskui papasakosime apie save. Pabaigoje palinkėsime jai sveikatos, paprašysime, kad ji mums atsakytų. Gale abu pasirašysime. Laišką įdėsime į voką, ant jo aiškiai ir tvarkingai užrašysime adresą“.

LAĨVAS

LAIVAI PLAUKIOJA UPĖSE,
EŽERUOSE, JŪROSE,
VANDENYNUOSE.

Senovėje žmonės plaukiojo iš rąsto išskobtais luotais, iš lentų padarytomis valtimis. Yrėsi irklais. Vėliau pritaikė burę ir pradėjo statyti vėjo genamus burlaivius. Išradus garo mašiną, atsirado garlaiviai. Dabar dideli laivai statomi iš metalo, juos varo įvairūs varikliai. Keleiviniais laivais žmonės plaukia į turistines keliones, krovininiai laivai veža įvairius krovinius, prekes. Žvejai laivais plaukia į jūras ir vandenynus gaudyti žuvų.

LAKŠTIÑGALA

PAVASARĮ, PER IEVŲ ŽYDĖJIMĄ, PAUPYJE SUOKIA LAKŠTINGALA.

Tai mažytis, baikštus paukštelis. Visas pilkšvai rusvas, papilvė šviesi. Tankiuose krūmuose jo nė nepastebėtum, jei ne skambi, melodinga giesmė. Lakštingala suokia visą naktį ir nutyla tik saulei patekėjus. Klausaisi jos čiulbėjimo ir negali atsigėrėti. Žmonės tą giesmelę persako taip: „Jurgut, Jurgut! Kinkyk, kinkyk! Paplak, paplak! Važiuok, važiuok! Stabdyk, stabdyk! Tirrr!“ Lakštingalos gyvena krūmais apaugusiuose paupiuose, mažose giraitėse vidury laukų. Lizdelį krauna ant žemės tarp aukštų žolių. Lesa vabalėlius, kirmėlaites, skruzdėlių perus. Kartais ir uogų paragauja. Žiemoja šiltuosiuose kraštuose.

LAÑKAS

IŠ LANKO ŠAUDOMA STRĖLĖMIS.

Lankas sudarytas iš sulenkto medinio strypo ir tarp jo galų įtemptos templės. Lankininkas nusitaiko, įtempia ir staiga atleidžia templę. Jos pastūmėta strėlė lekia ir įsminga į taikinį. Strėlės galas smailus, aštrus. Senovėje lankas buvo medžiotojų ir karių ginklas. Juo galima iš gana toli nušauti paukštį ar žvėrį. Dabar šaudymas iš lanko tapo sporto šaka – sportininkai varžosi, kuris taikliausias.

LÃPĖ

LAPĖS KAILIS RUDAS, UODEGA ILGA, PAPURUSI.

Lapės namai – ola smėlio kalvelėje miške. Čia ji gyvena ir augina lapiukus. Plėšri – gaudo peles, paukščius, kiškučius. Medžioja daugiausia naktį. Kartais atslenka prie sodybos ir nuneša žąsį ar vištą. Žmonės lapes medžioja dėl jų šilto ir gražaus kailio. Lapė atsargi, moka pasislėpti nuo priešų, išvengti medžiotojo, todėl pasakose vaizduojama kaip gudruolė, melagė, apgavikė.

L

LAŠIŠÀ

DIDELĖ ŽUVIS.

Lašišos nugara melsva, šonai sidabriški su tamsiomis dėmelėmis, pilvas baltas. Rudenį iš Baltijos jūros lašišos plaukia prieš srovę upėmis į jų intakus – mažus švarius upelius. Žuvims kelią dažnai pastoja akmenuotos seklumos, medžių išvartos. Tas kliūtis jos peršoka ir atkakliai plaukia aukštyn. Upelių aukštupiuose lašišos neršia – smėlėtame dugne užkasa savo ikrelius. Išneršusios miršta. Iš ikrų išsiritę lašišiukai grįžta į Baltiją. Čia jie užaugs ir senu tėvų keliu plauks į nerštavietes. Mūsų krašte lašišos nyksta. Jos įrašytos į Lietuvos raudonąją knygą.

LÃTVIJA

BALTIJOS VALSTYBĖ, ŠIAURINĖ LIETUVOS KAIMYNĖ.

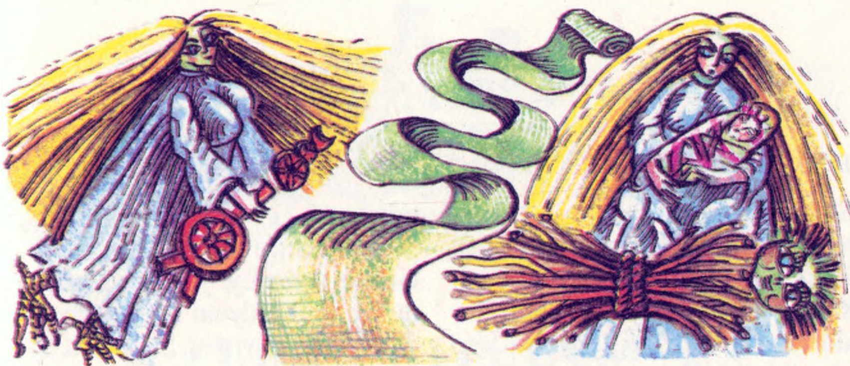
Latvijos kraštovaizdis labai panašus į Lietuvos: smėlėtas pajūris, pelkėtos ir lėkštos žemumos pereina į kalvotas aukštumas, kurias sustūmė senovės laikų ledynai. Plyti derlingi javų laukai, žaliose vešliose pievose ganosi karvių bandos. Yra miškų, daugiausia spygliuočių. Latvijos gyventojai yra valstiečiai, žvejai, miestiečiai dirba gamyklose. Latviai ir lietuviai turi bendrus protėvius – baltus, dėl to ir jų kalbos panašios. Ilgus šimtmečius latvių žemes laikė pavergę vokiečiai, švedai, rusai. 1918 metais Latvija tapo nepriklausoma valstybe. Kaip ir Lietuvą, ją 1940 metais okupavo Sovietų Sąjunga. 1991 metais atkurta nepriklausoma Latvijos Respublika. Sostinė Ryga – uostamiestis, įsikūręs prie Baltijos, abipus Dauguvos upės. Rygos Brolių kapinėse palaidoti nepriklausomybės kovų kovotojai. Latvijoje gyvena du su puse milijono žmonių. Yra ir lietuvių, daugiausia Rygoje.

LAŨMĖS

SENIAU LIETUVIAI TIKĖJO, KAD ESAMA LAUMIŲ.

Laumės buvusios gražios (rečiau bjaurios), ilgaplaukės. Sakmėse pasakojama, kad vakare, saulei nusileidus, jos paupiuose ir paežerėse skalbė drobes, maudėsi, šlaistėsi apie žmonių pirtis ir jaujas, kartais net į pirkią užsukdavo. Laumės buvo geros verpėjos, audėjos. Kartą jos užėjusios pas vieną moterį ir paprašiusios darbo. Moteris atnešusi grįžtę linų. Laumės bemat suverpusios ir paprašiusios daugiau. Moteris sunešusi visus linus, kiek turėjusi, visas pakulas. Kai pritrūkusios darbo, suverpusios samanas iš sienų, o paskui – moters plaukus... Netyčia lauke paliktą vaiką laumės apdovanodavusios gražiais drabužiais. Kartais žmonių vaiką nusinešdavusios, o savąjį negražų palikdavusios. Be to, iškarpydavusios avims vilnas, nujodydavusios arklius. Žmonės laumių bijojo, todėl po saulės laidos lauke be reikalo nevaikščiodavo.

LAŨMŽIRGIS

DIDELIS MARGAS VABZDYS.

Laumžirgio galva didelė, akys pakaušyje. Turi keturis ilgus permatomus sparnus. Visas rudas, su mėlynomis ir geltonomis dėmelėmis. Šie vabzdžiai vikriai skraido virš vandens ir gaudo musytes, uodus. Ant vandens augalų lapų padeda kiaušinėlių. Iš jų išsiritusios lervos yra tokios plėšrios, kad net mažos žuvytės turi jų saugotis.

LAZDÝNAS

DIDELIS KRŪMAS, NOKINANTIS RIEŠUTUS.

Lazdynų Lietuvoje daug. Jie auga miškuose, palaukėse, šlaituose. Iš vieno kelmo stiebiasi daug aukštų, tiesių šakų. Anksti pavasarį ant jų kybo žirginiai, o rudenį – riešutų kekės. Kekėje būna du ir daugiau riešutų. Riešutai subręsta rugsėjo mėnesį, ir tada vaikai eina riešutauti. Riešuto kevalas kietas, branduolys baltas,

gardus. Juos ėda pelės, lesa paukščiai – riešutinės, kėkštai, geniai. Voverės susikrauna riešutų atsargas žiemai. Iš ilgų, lanksčių lazdyno šakų galima pasidaryti meškerykotį, sulenkti lanką, pinti baldus.

L

LEDAĨ

KARŠTĄ VASAROS DIENĄ MALONU ATSIGAIVINTI LEDAIS.

Einame gatve ir dairomės – gal pamatysime ledų vežimėlį ar kioską. Baltu chalatu apsirengusi pardavėja išties ir mums ledų porciją, glaistytą šokoladu ant pagaliuko arba vaflinėje formelėje. Ledai skanūs, saldūs. Vieni labiau mėgsta baltus kaip sniegas grietininius, kiti – spalvotus vaisinius. Ledų būna ir su įvairiais priedais – riešutais, kakava. Neskubėkime ledų valgyti – tegu jie ištirpsta burnoje. Kitaip gerklė peršals, užkimsime ir negalėsime dainuoti. Negražu ledus valgyti autobuse, troleibuse, parduotuvėje.

LẼDAS

NEI ŠERTAS, NEI GIRDYTAS, O DIENA DIENON TUNKA.

Ledas – tai sušalęs vanduo. Šąlant ledas storėja, todėl mįslėje ir sakoma – tunka. Ledas gali būti įvairiausių formų ir pavidalų. Kai šaltis nedidelis, balutes aptraukia plonytis lyg stiklas ledelis. Žiemą storas ledo sluoksnis dengia ežerą, šaltis išrašo langus ledo gėlėmis, šerkšnu pražysta medžiai. Pavasarį nuo stogų kybo ledo varvekliai, upe plaukia ledo lytys. Ledas yra lengvesnis už vandenį, todėl lytys neskęsta.

LEDÝNAS

DIDELIS STORO LEDO PLOTAS.

Sninga ir sninga, vis nauji sniego sluoksniai gula vienas ant kito. Nuo slėgio sniegas tirpsta ir sušąla į ledą. Taip susidaro stori ledo klodai. Amžini ledynai dengia didelius Žemės ašigalių plotus, kalnų viršūnes. Ledynai lėtai slenka iš centro į pakraščius, iš aukštesnių vietų į žemesnes. Gilioje senovėje yra buvę ledynmečių, kai ledynai užimdavo didelį žemės paviršių. Šiaurės ledynai kelis kartus buvo atslinkę ir į Lietuvą, suformavo jos paviršių.

LẼDLAUŽIS

LEDLAUŽIS PLAUKIA UŽŠALUSIA JŪRA IR PRALAUŽIA KELIĄ KITIEMS LAIVAMS.

Kuo toliau į Šiaurę, tuo stipresni šalčiai. Storas ledas sukausto jūras. Laivai iš uostų nebeišplaukia – laukia ledlaužio. Ledlaužis rėžia jūrą sukausčiusius ledus aštriu laivo priekiu, traiško juos milžinišku savo svoriu, stumdo iš kelio ledo lytis plieniniais laivo šonais. Kur praplaukė ledlaužis, ten tarp baltų ledynų lieka melsva vandens juosta. Paskui ledlaužį plaukia kiti laivai, gabenantys Šiaurės gyventojams maisto, kuro, prekių. Ledlaužius statyti pradėta daugiau kaip prieš šimtą metų.

LẼDO RITULỸS

SPORTINIS VYRŲ ŽAIDIMAS ANT LEDO

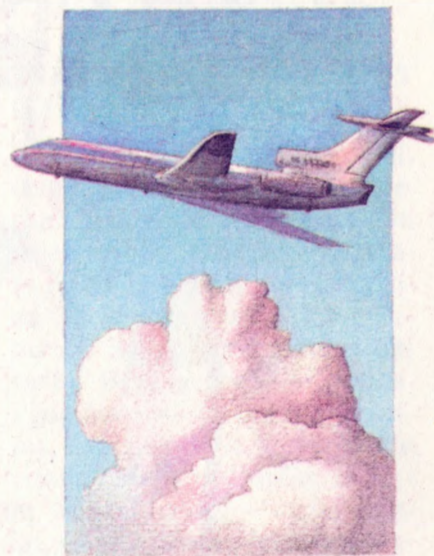

Nors Lietuvoje žiemos trumpos, bet kas nori suspėja pažaisti šį įdomų žaidimą. Ledo ritulys pradėtas žaisti Kanadoje daugiau kaip prieš šimtą metų. Jį žaidžia dvi komandos po šešis žaidėjus: vartininkas, du gynėjai ir trys puolėjai. Žaidžiama tris kėlinius po dvidešimt minučių. Žaidėjai čiuožia pačiūžomis, ritmuša varinėja plokščią guminį ritulį ir stengiasi pataikyti į priešininko vartus. Ritulys yra labai kietas ir skaudus. Žaidėjai dėvi odinę apsauginę aprangą, pirštines, šalmus, o vartininkai dar ir šarvus, kaukes.

LĖKTÙVAS

DIDŽIULĖ SKRAIDANTI MAŠINA.

Į lėktuvą įlipate trapu. Stiuardesė parodo jūsų vietas, pamoko, kaip reikia prisisegti prie minkštų krėslų pritvirtintus diržus. Sudūzgia, suriaumoja lėktuvo varikliai. Įsibėgėjęs ilgu aerodromo taku, jis pakyla virš debesų. Lėktuvas skrenda greitai. Išskridę iš Vilniaus, po valandos jau būsite Palangoje. Pirmieji lėktuvą iš medžio ir drobės pasigamino amerikiečiai broliai Raitai. 1903 metais jie pakilo į orą. Šiandien lėktuvai skraido į visas pasaulio šalis, nenutūpę gali apskristi visą Žemės rutulį. 1933 metais lietuviai Steponas Darius ir Stasys Girėnas lėktuvu „Lituanika“ perskrido Atlanto vandenyną.

LELIJÀ

SĖJAU RŪTĄ, SĖJAU MĖTĄ, SĖJAU LELIJĖLĘ.

Yra miško ir darželio lelijų. Miško lelija – reta gėlė. Jos stiebas aukštas, žiedai rausvi, nusvirę. Darželyje žydi įvairių spalvų lelijos: baltos, raudonos, oranžinės, geltonos. Visų gražiausia yra karališkoji lelija. Dideli balti jos žiedai skleidžia svaigų kvapą. Jeigu gerai prižiūrėsime, tai ši gėlė užaugs labai aukšta, ant vieno stiebo prasiskleis daug žiedų. Lelijos dauginasi svogūnėliais ir sėklomis. Sėklos turi peršviečiamus sparnelius, ir vėjas nuneša jas toli toli. Gaila, ne visos sėklos sudygsta. Lelija yra labai išranki – mėgsta trąšią žemę, saulę, užuovėją.

LĖLIŲ̃ TEÃTRAS

AKTORIAUS VALDOMŲ LĖLIŲ VAIDINIMAS.

Iš medžio pliauskos išdrožta lėlė – medinukas Buratinas – atgijo, pabėgo iš namų ir patyrė įdomių nuotykių. Lėlių teatre lėlės atgyja per vaidinimą. Yra įvairių lėlių. Vienos juda traukomos vielomis ar lazdelėmis, pritvirtintomis prie lėlės liemens, rankų ir kojų, kitos – tampomos virvutėmis. Virvutėmis tampomos lėlės vadinasi marionetės. Pirštininės lėlės lyg pirštinės užmaunamos ant aktoriaus rankų. Šešėlinės lėlės dažniausiai būna plokščios, padarytos iš popieriaus, kartono ar odos. Lėlių teatre dažniausiai vaidinamos pasakos vaikams.

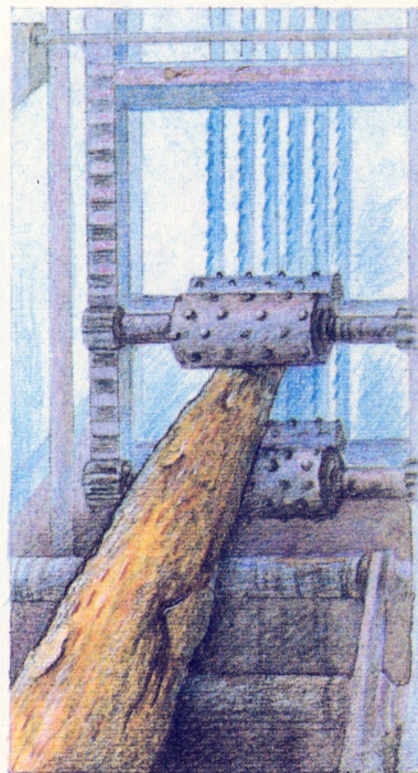
LÉNKIJA

VALSTYBĖ, LIETUVOS PIETVAKARIŲ KAIMYNĖ.

Senovėje Lietuva ir Lenkija drauge kovojo su Vokiečių (Kryžiuočių) ordinu. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo sūnus Jogaila, vedęs karalaitę Jadvygą, tapo Lenkijos karaliumi. Daugiau kaip du šimtmečius (XVI– XVIII amžiuje) Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Lenkija sudarė vieną valstybę. Ją XVIII amžiaus pabaigoje užgrobė ir pasidalino Rusija, Prūsija ir Austrija. Lenkai ir lietuviai 1794, 1831 ir 1861 metų sukilimuose kartu kovojo prieš carinę Rusiją. Lenkijos valstybė atsikūrė 1918 metais. 1919 metais ji atėmė iš Lietuvos sostinę Vilnių ir Vilniaus kraštą ir dvidešimt metų buvo jį okupavusi. Lenkija yra daug didesnė už Lietuvą, joje gyvena trisdešimt septyni milijonai žmonių. Pamaryje plyti žemos lygumos, daug ežerų. Šiaurinės dalies gamta panaši į Lietuvos. Čia, daugiausia Suvalkų vaivadijoje, gyvena apie dešimt tūkstančių lietuvių. Pietuose stūkso Karpatų ir Sudetų kalnai. Lenkija turi naudingųjų iškasenų – akmens anglių, naftos, druskos. Lenkijos sostinė – Varšuva, didžiausia upė – Vysla.

L

LEÑTPJŪVĖ

LENTPJŪVĖJE PJAUNAMOS LENTOS.

Lentpjūvės kieme sukrautos didelės rąstų rietuvės. Rąstai pjaustomi staklėmis su pjūklais. Du volai suspaudžia rąstą ir pamažu jį stumia. Pjūklai visą laiką juda aukštyn žemyn, aukštyn žemyn ir išilgai pjauna slenkantį rąstą. Byra gelsvos pjuvenos. Pjaunant pušinius ar eglinius rąstus, kvepia sakais. Lentpjūvėje visada didelis triukšmas. Iš lentų daromi baldai – stalai, suolai, spintos, knygų lentynos, dedamos grindys.

L

LYDEKÀ

PLĖŠRI GĖLŲ VANDENŲ ŽUVIS.

Ilga aštriadantė lydeka tūno seklumoje po šiekštu, tarp žolių ir tyko grobio. Ją pastebėti sunku – dėmėti lydekos šonai beveik nesiskiria nuo aplinkos. Užsižiopsojusi žuvelė prisiartina, o lydeka staigiai puola, stveria ją ir praryja. Kartais lydeka pagauna didelę vandeninę žiurkę, ančiuką. Žvejai lydeką dažnai apgauna – prie meškerės valo prikabina į žuvelę panašią metalinę blizgę su kabliuku. Godi plėšrūnė daug negalvojusi griebia jauką, ir kabliukas įsminga jai į žiauną. Lydeka užauga labai didelė, iki pusantro metro ilgio. Kartais žvejai pagauna net dvidešimt kilogramų sveriančią lydeką.

LÍEPA

LIEPELĖ UŽAUGO
SU ŽALIAIS LAPELIAIS,
OI IR PRAŽYDO
AUKSELIO ŽIEDELIAIS.

Liepa užauga didelė, vešli. Birželio pabaigoje pražysta smulkiais gelsvais žiedeliais ir labai kvepia. Anksti rytą kieme dar pavėsis, ant žolės žvilga rasa, o bitės jau dūzgia saulės apšviestoje liepos viršūnėje. Čia žiedų daugiausia. Iš liepos žiedų bitės suneša daug medaus. Liepžiedžius žmonės skina vaistams. Jų arbatą geriame peršalę. Liepomis apsodinamos pakelės, miestų gatvės. Liepos mediena minkšta, balta, iš jos dirbami baldai, statinaitės, muzikos instrumentai.

LIETÙS

ATEIS JUODAS DEBESĖLIS,
SULIS LANKOJ ŠIENELĮ.

Smulkučiai vandens lašeliai, susidarę iš garų, pakilusių nuo jūrų, vandenynų, aukštybėse susiburia į debesis. Iš debesų lyja lietus. Lietus gali būti visoks: gaivus pavasario lietus su pirmąja perkūnija, šiltas ir malonus vasaros lietus, šaltas, smulkus, drengiantis rudens lietus, lijundra arba sniegą purvynu paverčianti šlapdriba žiemą. Lietus pagirdo ištroškusią žemę, tada sužaliuoja pievos ir miškai. Tose Žemės vietose, kur nebūna lietaus, plyti dykumos.

LIETUVÀ

LIETUVA – MŪSŲ TĖVYNĖ.

Nuo senų senovės čia gyvena lietuvių tauta. Daugiau kaip prieš septynis šimtus metų didysis kunigaikštis Mindaugas suvienijo lietuvių gentis ir įkūrė Lietuvos valstybę. 1253 metais jis buvo vainikuotas Lietuvos karaliumi. Lietuvą valdė didieji kunigaikščiai Gediminas, Algirdas, Kęstutis, Vytautas Didysis. Nuo XVI amžiaus vidurio iki XVIII amžiaus pabaigos Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė sudarė bendrą valstybę su Lenkijos karalyste, bet buvo savarankiška. Vėliau Lietuva pateko Rusijos imperijos valdžion. 1918 metų vasario 16 dieną buvo pasirašytas Nepriklausomybės aktas ir Lietuva tapo atskira valstybe. Daugiau kaip dvidešimt metų Lietuva augo, stiprėjo, tačiau 1940 metais ją okupavo Sovietų Sąjunga. 1990 metų kovo 11 dieną atkurta nepriklausoma Lietuvos Respublika. Lietuvoje gyvena trys su puse milijono žmonių. Sostinė – Vilnius.

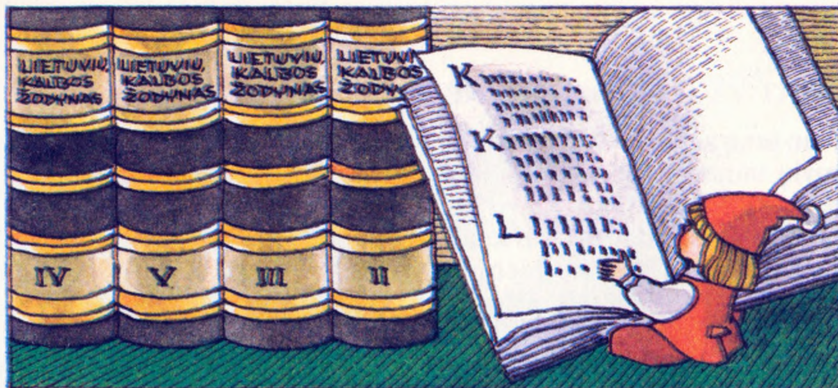

LIETÙVIAI

LIETUVIAIS ESAME MES GIMĘ,
LIETUVIAIS NORIME IR BŪT.

(Jurgis Zauerveinas)

Lietuvių tauta gyvena prie Baltijos jūros ir kalba lietuvių kalba. Turi savo valstybę. Karai ir kitos negandos dalį lietuvių išblaškė po tolimas šalis – Ameriką, Australiją. Kai Sovietų Sąjunga 1940 metais okupavo Lietuvą, daug žmonių buvo ištremta į Sibirą. Bet lietuviai ir svetur gyvendami nepamiršo savo Tėvynės, išmokė savo vaikus gimtosios kalbos. Iš viso lietuvių yra keturi milijonai. Lietuviai yra darbštūs žemdirbiai. Daug įžymių menininkų, mokslininkų, sportininkų. Lietuvių tauta nuo seno garsėja gražiomis liaudies dainomis, margais audiniais, medžio drožiniais.

LIETÙVIŲ KALBÀ

LIETUVIŲ KALBA MUMS YRA GIMTOJI.

Kiekviena tauta turi savo kalbą. Pasaulyje jų yra keli tūkstančiai. Mes esame lietuviai, todėl ir mūsų gimtoji kalba yra lietuvių. Ja šnekamės namie, mokomės mokykloje, ja Lietuvoje leidžiamos knygos, žurnalai, laikraščiai, kalbama per radiją ir televiziją. Lietuvių kalba yra labai graži, skambi. Ji išlaikė daug senų garsų, senų žodžių. Lietuvių kalbos mokoma net kai kuriuose užsienio universitetuose, nes ji padeda geriau pažinti kitas kalbas. Lietuvių kalba priklauso baltų kalbų grupei. Artimiausia lietuvių kalbos giminaitė yra latvių kalba.

LIETUVÕS KRÌKŠTAS

LIETUVIAI APSIKRIKŠTIJO VĖLIAU NEGU KITOS EUROPOS TAUTOS.

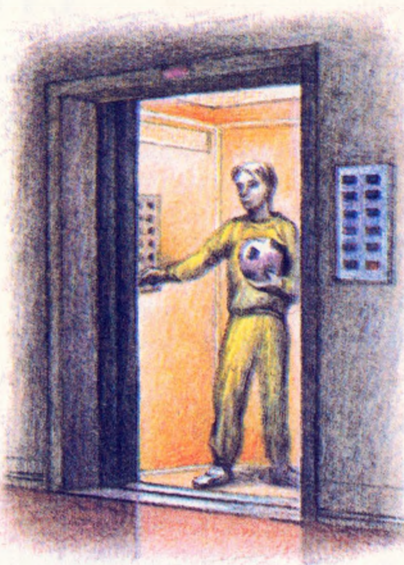
Senovės lietuviai garbino Perkūną, Žemėpatį, Žemyną, Gabiją ir kitus dievus. XIII amžiuje pradėjo plisti krikščionybė. 1251 metais Lietuvos didysis kunigaikštis Mindaugas priėmė katalikų tikėjimą, bet vėliau jo atsisakė. 1387 metais Lenkijos ir Lietuvos karalius Jogaila su dideliu būriu lenkų bajorų ir kunigų atvyko į Lietuvą krikštyti lietuvių. Karaliaus kariauna sugriovė lietuvių šventyklas ir aukurus, užgesino amžinąją ugnį, iškirto šventus ąžuolynus. Senųjų šventyklų vietose dažnai buvo statomos bažnyčios. Žmones būriais, atskirai vyrus ir moteris, krikštijo upėje. Visam būriui buvo duodamas vienas vardas – Mykolas, Ona ar kitoks. 1388 metais Lietuvos krikštą patvirtino Romos popiežius, ir Lietuva tapo krikščioniška valstybe. Vėliausiai buvo apkrikštyti žemaičiai – 1413 metais. Bet lietuviai dar ilgai garbino savo senuosius dievus.

LÌFTAS

LIFTAS VEŽA AUKŠTYN IR ŽEMYN ŽMONES, KROVINIUS.

Liftai įrengiami daugiaaukščiuose pastatuose, nes užkopti laiptais į šeštą ar devintą aukštą labai sunku. Ypač jie reikalingi ligoninėse, poliklinikose, kur būna daug silpnų, sergančių žmonių, senelių. Gamyklose, sandėliuose liftai kelia į viršų arba nuleidžia žemyn sunkius krovinius. Vilniaus televizijos bokšte yra greitasis liftas. Jis per sekundę pakyla net keturis metrus ir pakelia į šimto devyniasdešimt metrų aukštį. Kaip naudotis liftu, parašyta jo viduje kabančiose taisyklėse.

LIGÓNIS

SERGANTIS ŽMOGUS VADINAMAS LIGONIU.

Susirgo Taduko mama. Ji atsigulė miegamajame. O Tadukas, prisivedęs į kitą kambarį draugų, žaidžia, durimis trinksi, triukšmauja. Sugrįžęs iš darbo tėtis net rankom skėstelėjo: „Kaipgi tu šitaip, sūneli? Ligoniui reikia ramybės, paslaugumo. Ar išvirei mamai arbatos, ar paklausei, ko jai reikia?“ Susigėdo Tadukas, kad buvo toks neatidus. Jei žmogus serga ilgai ir liga nėra užkrečiama, giminės, kaimynai, draugai jį aplanko, atneša vaisių ar kokį skanėstą, kartais – gėlių. O svarbiausia – papasakoja ką nors linksma, palinki greitai išgyti. Jeigu liga sunki, žmogus gydomas ligoninėje.

LIGÓNINĖ

LIGONINĖJE GYDOMI SUNKIAI SERGANTYS LIGONIAI.

Virgutės senelę paguldė į ligoninę ir padarė apendicito operaciją. „Eisim, Virgut, pavakary jos aplankyti“, – tarė mama. „Kodėl ne dabar?“ – klausia Virgutė. „Ligoninėje yra nustatytos lankymo valandos. Kas gi būtų, jei ten bet kada vaikštinėtų pašaliniai ir trukdytų gydytojams“. Ligoninės drabužinėje lankytojos nusivilko paltus, paskui pro budinčią seselę pasuko į palatą, kurioje gulėjo senelė. Ji apsidžiaugė, paprašė atsisėsti prie lovos ant kėdučių, padėkojo už atneštus apelsinus ir pasisakė, kad po kelių dienų ją išrašys. Ligoninių būna įvairių. Užkrečiamųjų ligų ligoninėje vaikams lankytis negalima.

LINAĨ

LIETUVIAI LINUS AUGINA NUO SENO.

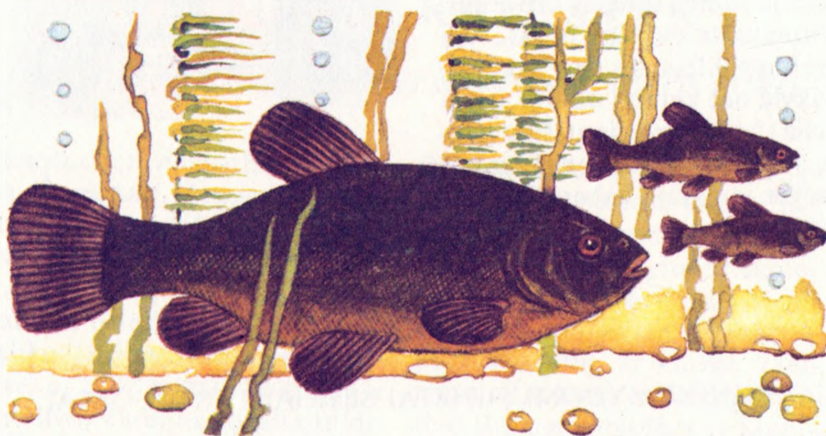
Lino stiebas aukštas, tiesus, plonytis, žiedeliai smulkūs, melsvi. Iš linų pluošto verpiami siūlai ir audžiami audiniai, iš sėklų – sėmenų – spaudžiamas aliejus. Kol gaunamas pluoštas, reikia atlikti daug darbų – linus nurauti, iškulti, stiebelius išmirkyti, išdžiovinti, išminti, nubraukti, iššukuoti. Seniau visus šiuos darbus dirbo daugiausia moterys namuose. Jos verpė, audė drobę, raštuotas staltieses, rankšluosčius. Drobę balino saulėje, siuvo iš jos drabužius. Dabar linus perdirba, verpia, audžia fabrikų mašinos.

LÝNAS

LYNAI GYVENA EŽERUOSE, LĖTAI TEKANČIOSE UPĖSE.

Lynai lyg paršiukai visą laiką rausia dumblą ir ieško maisto – kirminėlių, lervų, vabalų. Pavasarį, kai vanduo atšyla, lynai pradeda neršti. Ant vandens augalų lapų jie padeda daug mažų ikrelių. Žiemą negilūs ežerai užšąla, ir žuvys nebeturi kuo kvėpuoti. Lydekos, kuojos, karšiai žūva, o lynai lieka gyvi. Mat jiems reikia labai nedaug deguonies. Lyną pagauti sunku – tai labai gudri ir atsargi žuvis. Žvejai lynus gaudo dugnine meškere. Šios žuvys kartais būna net aštuonių kilogramų svorio.

LÌTRAS

LITRAIS MATUOJAMI SKYSČIAI IR BIRALAI.

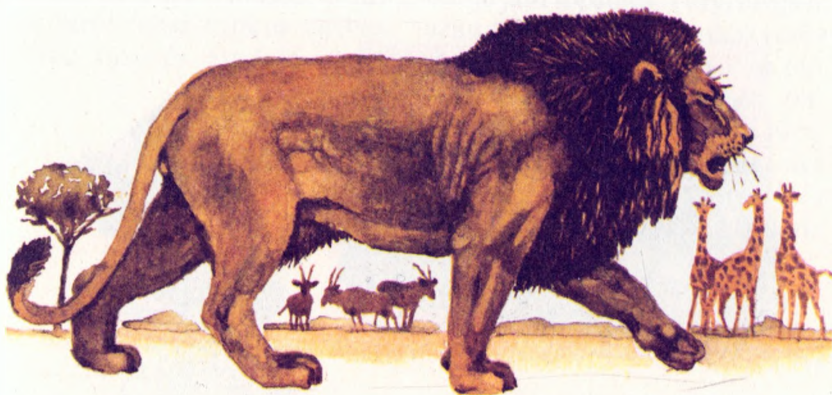
Virtuvėje yra įvairios talpos indų. Tarp stiklainių tikriausiai rasite ir tokį, į kurį telpa lygiai vienas litras. Jei į tą stiklainį supilsite butelį pieno, pienas užima pusę stiklainio. Į litrą telpa penkios stiklinės vandens. O į kibirą telpa dešimt litrų. Litrais parduotuvėje seikėjamas aliejus, grietinė. Limonadas, mineralinis vanduo dažnai būna supiltas į pusės litro butelius. Turguje litrais seikėjamos uogos. Litrais matuojamas ir benzinas.

LIŨTAS

ŽVĖRIŲ KARALIUS.

Liūtai gyvena šiltuose kraštuose – Afrikoje, Indijoje. Tai dideli ir plėšrūs žvėrys. Jų trumpas kailis gelsvai rudas. Patino galva, kaklas, krūtinė apaugusi ilgais karčiais. Liūtė karčių neturi. Uodega ilga, jos gale tanki plaukų šluotelė. Šie žvėrys yra mėsėdžiai – jie medžioja antilopes, zebrus, buivolus. Liūtai yra reti, juos naikinti uždrausta. Senas ar sužeistas liūtas nepajėgia pasigauti gyvulio ir kartais puola žmogų. Žinoma, tokį liūtą tenka nušauti. Liūtų galima pamatyti Kauno zoologijos sode.

L

LOKỸS

DIDELIS GAURUOTAS ŽVĖRIS, DAR VADINAMAS MEŠKA.

Senovėje lokiai gyveno ir Lietuvos giriose. Jų čia dar būta prieš šimtą metų. Dabar lokį galima pamatyti Kauno zoologijos sode. Daug lokių yra taigoje. Lokys yra plėšrus, medžioja gyvulius. Ėda augalų šakneles, vaisius, uogas. Labai mėgsta medų, saldžias avietes. Rudenį po nuvirtusiais medžiais lokys įsitaiso guolį – irštvą. Joje miega visą žiemą nepabusdamas. Šiaurės ledjūryje gyvena baltieji lokiai. Jie gerai plaukioja ir gaudo žuvis. Maži meškiukai būna nepikti, o suaugusį lokį sutikti pavojinga. Dresuoti lokiai vaidina cirkuose.

LÌZDAS

PAUKŠČIO, MAŽO ŽVĖRELIO AR KOKIO KITO GYVŪNO NAMAI.

Paukščiai krauna lizdą iš šakelių, suka iš žolių, jo vidų iškloja pūkais, minkštomis plunksnelėmis. Gandro lizdas yra ant namo kraigo arba medžio viršūnėje, vieversio ir pempės – ant žemės, dagilio, varnos, šarkos – medžio šakų tankmėje. Genys gyvena drevėje, kregždė nusilipdo lizdelį namo pastogėje. Lizde paukštis peri ir augina vaikučius. Lizdus turi ir kiti gyvūnai. Pelės mažylės lizdelis nupintas iš žolių, apvalus, su landele šone. Vapsvų lizdas – pilkas, lyg iš plono popieriaus susuktas kamuoliukas.

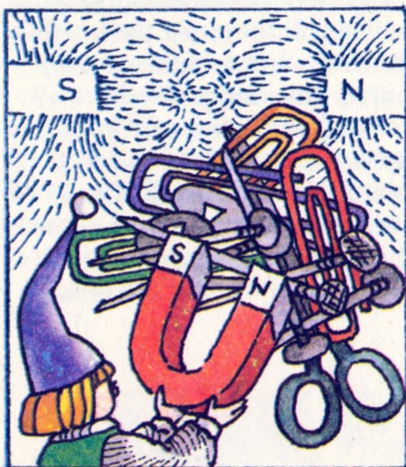

M

MAGNĖTAS

MAGNETAS PRITRAUKIA GELEŽĮ IR KAI KURIUOS KITUS METALUS.

Ant grindų pabirusias geležines vinutes surinkti reikia daug laiko. Jei prie vinučių prikišime metalinį magnetą, jos kaip gyvos šoktelės ir bematant prilips prie jo. Yra magnetų, kurie traukia tik tada, kai apie juos apvyniotas laidas, kuriuo teka elektros srovė. Tokiu magnetu, prikabintu prie kėlimo krano strėlės, kraunamas metalo laužas. Sunkūs metalo gabalai prilimpa prie magneto, o kai strėlė pasisuka virš vagono, elektros srovė išjungiama ir jie nukrinta. Magnetai įtaisyti įvairiose mašinose, prietaisuose, radijo aparatūroje.

MAGNETOFÒNAS

APARATAS GARSUI ĮRAŠYTI IR ATKURTI.

Magnetofonu galima įrašyti įvairius garsus – muziką, žmogaus kalbą, paukščių čiulbesį, miško ošimą, be to, radijo, televizijos laidas. Garsas įrašomas į magnetinę juostą. Įrašo galima klausyti daugybę kartų. Įrašant į jau įrašytą juostą naujus įrašus, seni įrašai automatiškai išsitrina. Magnetofonas dažnai būna įtaisytas vienoje dėžėje su radijo imtuvu. Magnetofonai daugiausia yra kasetiniai. Jų magnetinė juostelė labai siaura ir sukasi specialioje dėžutėje – kasetėje. Į magnetofoną įdedi kasetę ir klausaisi muzikos.

MALDÀ

IR MELDŽIAM TAVE ŠIRDIMI MES IR LŪPOM:
SUTEIK MUMS PALAIMOS IŠ AUKŠTO DANGAUS.

Kai žmogus meldžiasi, jis kalbasi su Dievu: pasako Jam savo rūpesčius, norus ir troškimus, prašo atleisti nuodėmes ir suteikti jėgų jų nebedaryti, būti geresniam, teisingesniam. Malda dėkojame Dievui ir Jį garbiname. Melstis geriausia bažnyčioje, bet galima ir namuose ar nuošaliame gamtos kampelyje, kur niekas netrukdo susikaupti. Melskimės už savo tėvelius, brolius ir seseris, senelius, visus gyvus ir mirusius žmones, prašykime Dievo palaimos Tėvynei Lietuvai. Svarbu, kad mūsų maldos būtų nuoširdžios ir tyros.

MALŪNAS

ŽMONĖS Į MALŪNĄ VEŽA GRŪDUS, O PARSIVEŽA MILTUS.

Senovėje grūdus maldavo namie rankinėmis girnomis. Du dideli skritulio formos akmenys – girnapusės – uždėti vienas ant kito. Viršutinė girnapusė yra su skyle. Į tą skylę pila grūdus ir girnapusę suka. Tarp girnų patekę grūdai susitrina į miltus. Malimas buvo labai sunkus darbas. Vėliau žmonės pradėjo statyti vandens ir vėjo malūnus. Vandens malūno girnas suka per užtvanką krintantis upelio vanduo. Vėjo malūnas turi didelius sparnus. Vėjas pučia, sparnai sukasi ir suka girnas. Dabar malūnų girnas daugiausia suka elektra. Malūne visur balta, pridulkėję miltų. Iš miežių, grikių, avižų malūne daromos kruopos.

MAMÀ

SUPA SUPA KŪDIKĖLĮ
MOTINA ANT RANKŲ.
BĖKITE TOLYN, ŠEŠĖLIAI,–
SPINDULIAI TELANKO.

(Salomėja Nėris)

Pirmas mūsų ištartas žodis – mama. Mamą turime tik vieną. Ji pati geriausia ir gražiausia pasaulyje. Mama pagimdo kūdikį, jį maitina, liūliuoja, migdo, dainuoja jam lopšines. Pargriuvęs ir skaudžiai užsigavęs, vaikas verkdamas bėga pas mamą – ji nušluosto byrančias ašarėles, paguodžia, nuramina. Motina rūpinasi vaikais visą gyvenimą, net kai jie suaugę. Pirmąjį gegužės mėnesio sekmadienį švenčiame Motinos dieną.

MAMÙTAS

MAMUTAI GYVENO PRIEŠ KELIS TŪKSTANČIUS METŲ.

Mamutų kaimenės ganėsi Šiaurėje. Tai buvo labai dideli, į dramblį panašūs žolėdžiai gyvūnai. Mamutas turėjo straublį, ilgas riestas iltis. Jis visas buvo apaugęs ilga ir tankia ruda vilna. Pirmykščiai žmonės mamutus medžiojo, valgė jų mėsą. Užėjus ledynmečiui, orai atšalo. Mamutai nebegalėjo susirasti maisto ir išmirė. Dabar iškasama jų kaulų. Šiaurėje, amžinajame įšale, rasta gerai išsilaikiusių mamutų kūnų.

MARGÙTIS

PER VELYKAS VALGOMI DAŽYTI VIRTI KIAUŠINIAI.

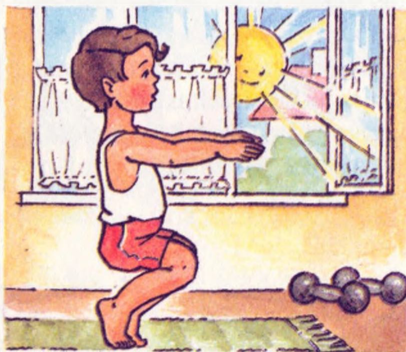
Kiaušiniai dažomi svogūnų lukštų, ąžuolo žievės, beržo pumpurų nuoviru, įvairių spalvų dažais, laku. Ant nudažytų kiaušinių peiliuku išskutinėjami ornamentai, eglutės, gėlytės. Kitas marginimo būdas yra ornamento piešimas vašku prieš verdant. Vaikai rodo vienas kitam savo margučius ir lygina, kieno gražesnis. Įdomiausia margučius daužyti ir ridenti. Vienas laiko margutį apgniaužęs saujoje, kitas daužia. Ridenama taip: paleidi savo margutį žemyn loveliu – jei jis atsitrenkia į draugo kiaušinį, gali abu pasiimti.

MANKŠTÌNTIS

JEIGU NORI BŪTI ŽVALUS IR SVEIKAS, RYTAIS DARYK MANKŠTĄ.

Oi, kaip norisi miego iš ryto! Bet reikia keltis, mokyklos skambutis nelauks. Įveikti snaudulį padeda mankšta. Tik iš pradžių sunku prisiversti. Pasiraivyk lovoje, pasivartyk ir – kelkis. Vasarą mankštą geriausia daryti lauke, žiemą – prie atviro lango. Kelis kartus pritūpk, pašokinėk. Pirmiausia pamankštink rankas, pečius, kaklą, paskui juosmenį ir galiausiai – kojas. Pašuoliuok, pabėgiok. Yra specialių mankštos pratimų vaikams. Rytinės mankštos laidą transliuoja radijas. Pasimankštinęs nusiprausk po šaltu dušu – miegai kaipmat išsilakstys. Sergantys žmonės, prižiūrimi gydytojo, daro gydomąją mankštą.

MARIJÁMPOLĖ

MIESTAS SŪDUVOJE, PRIE ŠEŠUPĖS.

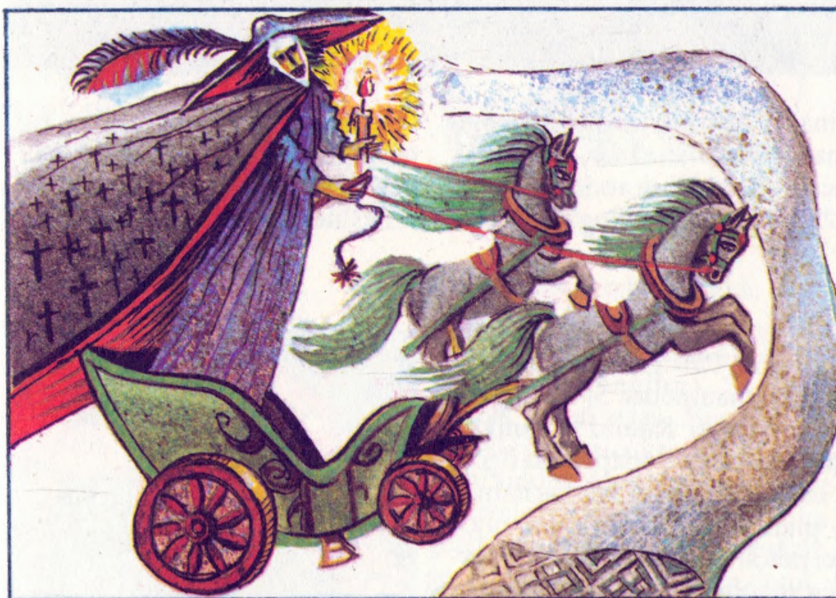
Pradžią šiam miestui davė Pašešupio kaimas. Pirmasis miesto vardas – Starapolė. 1758 metais, čia įsikūrus vienuoliams marijonams, jis pavadintas Marijampole. 1955 metais miestas buvo pavadintas Kapsuku, o 1989 metais vėl atgavo senąjį gražųjį vardą. XIX amžiuje Marijampolės gimnazijoje mokėsi daug žymių Lietuvos žmonių, tarp jų ir kalbininkas Jonas Jablonskis. Dabar ši mokykla turi jo vardą. Marijampolės bažnyčioje ilsisi palaimintojo Jurgio Matulaičio palaikai. Marijampolės kapinėse palaidota rašytoja Žemaitė.

MÃRO DEĨVĖS

JOS PLATINUSIOS BAISIĄ LIGĄ – MARĄ.

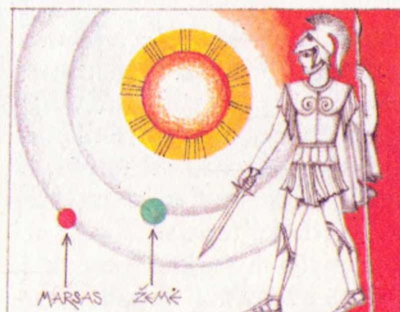
Senovėje kilus maro epidemijai, išmirdavo ištisi kaimai. Žmonės pasakodavo, kad po kaimus karietoje, pakinkytoje šešetu arklių, važinėjosi maro deivės. Jos aplankydavusios kiekvieną sodybą ir prie langų garsiai klausdavusios: „Ar miegate?“ Jei kas iš namiškių atsiliepdavęs, tai to kiemo gyventojai likdavę gyvi. O jei niekas neatsiliepdavęs, tai visi išmirdavę. Todėl maro metais žmonės budėdavo per naktis, galulaukėse kūrendavo laužus. Moterys skubėdavo per dieną suverpti linus, apmesti ir išausti audeklą. Juo užtiesdavo kelią, kad maro deivės neįvažiuotų į kaimą.

MÁRSAS

SAULĖS SISTEMOS PLANETA, ESANTI NETOLI ŽEMĖS.

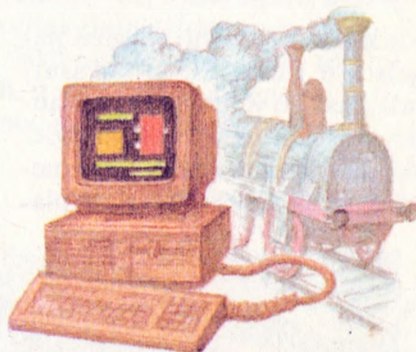
Ši planeta matoma kaip rausva žvaigždė. Ji pavadinta romėnų karo dievo Marso vardu. Prieš šimtą metų astronomai Marso paviršiuje pastebėjo tiesius tamsius ruožus ir pavadino juos kanalais. Nuo to laiko fantastinių kūrinių autoriai pasakoja apie jo gyventojus – narsius ir protingus marsiečius. Deja, kosminių aparatų į Žemę perduotose Marso nuotraukose nematyti nei miestų, nei kelių, nei žaliuojančių pievų. Marse yra tik nykios uolos, meteoritų išmuštos duobės, krateriai, gilios, į upių vagas panašios rėvos. Šiose rėvose ir daubose nėra nė lašo vandens. Nematyti ir marsiečių.

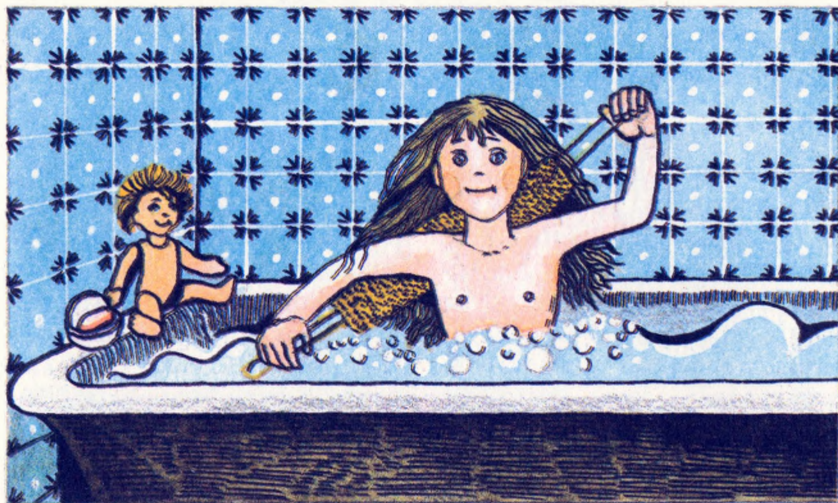
MAŠINÀ

MAŠINOS PALENGVINA IR PASPARTINA ŽMONIŲ DARBĄ.

Mašinos dirba įvairius darbus – veža žmones ir krovinius, aria, pjauna, tekina, gręžia, kasa, audžia... Jas varo varikliai. Pirmasis variklis – XVIII amžiuje išrasta garo mašina. Suslėgto garo jėga išjudina mašinos stūmoklį, ir ji pradeda dirbti. Garo mašina varė garvežį. Maždaug prieš šimtą metų buvo sukurtas vidaus degimo variklis, ne toks didelis ir sunkus kaip garo mašina. Pradėta gaminti įvairias mašinas – automobilius, motociklus, mopedus, lėktuvus. Variklio kuras – benzinas, rečiau – spiritas, suskystintos degiosios dujos. Gamyklose mašinas dažniausiai varo elektros varikliai. Sudėtingiausios dabartinės mašinos – elektroniniai kompiuteriai.

M

MÁUDYTIS

NORI BŪTI ŠVARUS IR SVEIKAS – DAŽNAI MAUDYKIS.

Maudomės dažniausiai vonioje. Pagulėję šiltame vandenyje, gerai išsitriname muiluota plaušine, nusiplauname. Galiausiai apsipilame švariu drungnu arba šaltu vandeniu iš dušo. Vanduo gaivina. Šiltą vasaros dieną smagu maudytis upėje, ežere, jūroje. Tik nesimaudykite draudžiamose – užterštose ir pavojingose – vietose. Nelįskite į vandenį ką tik pavalgę, sukaitę, neplaukiokite per ilgai. Išlipę nusišluostykite rankšluosčiu, kad neperšaltute.

MAŨMEDIS

DIDELIS MEDIS SU MINKŠTAIS SPYGLIAIS.

Rudenį maumedžio spygliai pagelsta ir nukrinta. O pavasarį maumedžiai vėl sužaliuoja. Naujieji spygliai labai švelnūs, šviesiai žali, kvepia sakais. Maumedžių yra daug rūšių: sibirinis, plačiažvynis, europinis, amerikinis ir kitokie. Pats gražiausias – japoninis maumedis. Šį medį galima pamatyti Kauno botanikos sode. Jo šakos nepaprastai ilgos, ir medis atrodo lyg keistas namas – platus ir aukštas. Prienų rajone, netoli Balbieriškio, yra Degsnės maumedynas. Tai miškelis, kuriame maumedžiai auga lyg parke – aukšti, išlakūs.

MEDETKÀ

ILGAI ŽYDINTI VAISTINGA GĖLĖ.

Medetkos auga kiekviename darželyje. Ryškiai geltoni ir oranžiniai jų žiedai prasiskleidžia birželio mėnesį ir nenuvysta iki pat rudens šalnų. Vaistinėse pardavinėjami džiovinti medetkų žiedai, medetkų tepalas. Žiedų arbata malšina gerklės skausmą, slopina uždegimą. Tepalu gydomi nudegimai, žaizdos. Medetkų galite ir patys užsiauginti. Rudenį prisirinkite jų sėklų, o pavasarį pasėkite į išpurentą lysvę. Išdygs nedideli šviesiai žali augalėliai. Išravėkite piktžoles, laistykite. Medetka auga greitai, sukrauna daug žiedų. Nebijokite jų skinti – po kelių dienų prasiskleis nauji pumpurai. Vaistams žiedus skinti reikia vos prasiskleidusius, saulėtą dieną, džiovinti pavėsyje.

MEDICÌNOS SESẼLĖ

SVARBIAUSIA GYDYTOJO PAGALBININKĖ.

Žvali, tvarkinga, su baltu chalatu, baltu gobtuvėliu ant galvos seselė leidžia ligoniams vaistus, perriša žaizdas, atlieka daug kitų patarnavimų. Ji irgi gydo, tik nenustatinėja ligų ir neišrašinėja receptų: tai daro gydytojai. Seselė sergantį žmogų paguodžia, nuramina, todėl dar vadinama gailestingąja seserimi. Be medicinos seselių neišsiverstų jokia ligoninė nei poliklinika. Jos dirba mokyklose, vaikų darželiuose, sanatorijose. Seselės yra baigusios medicinos mokyklą.

M

MEDÙS

SALDŲ MEDŲ SUNEŠA BITĖS.

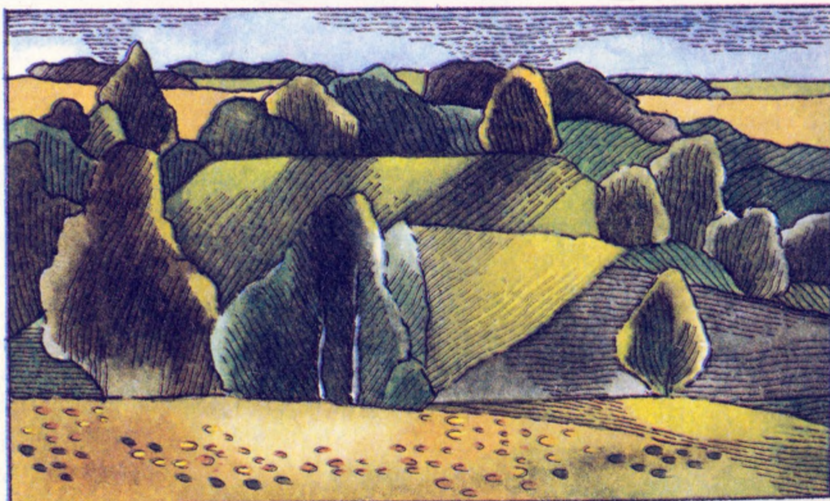
Iš žiedų bitės paima nektarą ir perdirba jį į medų. Pievų žiedų medus yra šviesiai geltonas, liepų – gintaro spalvos, viržių – tamsus, rusvas. Senovėje lietuviai kopinėjo medžių drevėse gyvenančių laukinių bičių medų – įlipę į medį, išimdavo korius. Ir dabar medaus ėmimas iš avilio vadinamas kopinėjimu. Šviežias medus yra skystas. Ilgainiui jis sutirštėja, susicukruoja. Medus labai saldus, todėl gryno jo daug nesuvalgysi. Medus gydo. Sveika gerti arbatą su medumi. Peršalę geriame šiltą pieną su medumi.

MEDVÉGALIS

AUKŠČIAUSIAS ŽEMAITIJOS KALNAS.

Eidamas per Žemaičių aukštumas vingiuotu Varnių vieškeliu arba Akmenos upės slėniu, Medvėgalio kalną pamatai iš tolo. Jis yra 234 metrų aukščio. Kalnas turi septynias kalveles – kupras. Viena iš jų – Medvėgalio piliakalnis, arba Pilies kalnas, ant kurio XIV amžiuje stovėjo medinė pilis. Ta pilis buvusi labai stipri, jokie priešai negalėję jos paimti, o kai sudegė, stiprybė suėjusi į kalną. Ant Alkos kalno buvo Perkūno šventykla. Kai Žemaitiją užpuldavo kryžiuočiai, pilies gyventojai ant Medvėgalio ir kitų piliakalnių uždegdavo laužus. Naktį ugnys buvo matyti toli toli, ir viso krašto gyventojai sužinodavo apie pavojų.

M

MEDŽIÕKLĖ

LABAI SENAS ŽMONIŲ VERSLAS.

Žmonės žvėris ir paukščius medžioja maistui, dėl kailio. Senovėje nudobdavo akmeniniais kirvukais, nudurdavo ietimis, nušaudavo iš lanko. Vėliau atsirado šautuvai. Kartais medžiojama su medžiokliniais šunimis. Lietuvoje medžiojami šie žvėrys: briedžiai, šernai, elniai, stirnos, vilkai, lapės, kiškiai. Iš paukščių – laukinės antys, žąsys, slankos. Jei briedžių prisiveisia per daug, jie nugraužia daug medžių. Šernai išknisa bulves, ištrypia javų pasėlius. Medžioklė padeda reguliuoti laukinių žvėrių skaičių.

MẼDVILNĖ

IŠ MEDVILNĖS PLUOŠTO AUDŽIAMI AUDINIAI.

Medvilnė auga šiltuosiuose kraštuose. Mėgsta derlingą ir drėgną dirvą. Kai trūksta drėgmės, dirvos drėkinamos. Medvilnės krūmai būna vieno ar net dviejų metrų aukščio. Žydi dideliais baltais, geltonais ar rausvais žiedais. Iš jų bitės suneša daug medaus. Nužydėjus užsimezga ir užauga vaisiai – kelių lizdų dėžutės. Kiekviename lizde yra sėklų, apaugusių ilgais ir trumpais plaukeliais. Tai pluoštas. Iš jo verpiami siūlai ir audžiami audiniai – drobė, perkelis, batistas. Medvilniniai audiniai ploni, švelnūs, gerai praleidžia orą, todėl juos sveika dėvėti. Iš medvilnės sėklų spaudžiamas aliejus. Medvilnė pradėta auginti maždaug prieš penkis tūkstančius metų Indijoje, Kinijoje.

MÉILĖ

STIPRIAUSIAS IR ŠVELNIAUSIAS ŽMOGAUS JAUSMAS.

Kai Tomuko paklausiau, ką jis labiausiai myli, jis nesvyruodamas atsakė: „Myliu mamą ir tėvelį!“ O po to pridūrė: „Ir močiutę, ir broliuką, ir kiemo draugus... Myliu savo žaislus. Ir savo kambarį. Ir dar saldainius“. – „Palauk, palauk, – neiškenčiau, – juk mes mylime tik tai, kas mums ypač brangu, miela, be ko sunku būtų gyventi. O saldainius tu, matyt, tiesiog mėgsti“.

MĖLDAS

MELDAI AUGA SEKLIUOSE EŽERO PAKRAŠČIUOSE.

Ežerinį meldą nuo kitų vandens augalų atskirti labai lengva. Tai liaunas žalias stiebas. Jis išauga beveik trijų metrų aukščio. Meldas neturi lapų, bet žydi. Stiebo viršūnėje supasi pasišiaušusi šluotelė – meldo žiedynas. Vėjeliui papūtus, meldai linguoja ir šnara. Seniau žmonės meldus nupjaudavo, išdžiovindavo ir dengdavo jais stogus. Be to, iš meldų pinami krepšiai, skrybėlės, dembliai ir kiti naudingi daiktai.

MELÚOTI

MELO TRUMPOS KOJOS.

Likęs namie vienas, Romas žaidė su kamuoliu ir sudaužė ąsotį. „Kas sudaužė ąsotį?“ – paklausė parėjusi mama. „Nežinau... Gal Rainis...“ – išsigandęs sumelavo Romas. Mama tik pažvelgė į sūnų ir viską suprato. „Kad sudaužei, tai dar pusė bėdos, bet daug blogiau, kad meluoji“. Romas labai susigėdo, kad netiesą pasakė ir kad Rainiuką neteisingai apkaltino. „Daugiau niekada nemeluosiu“, – pažadėjo nuraudęs Romas.

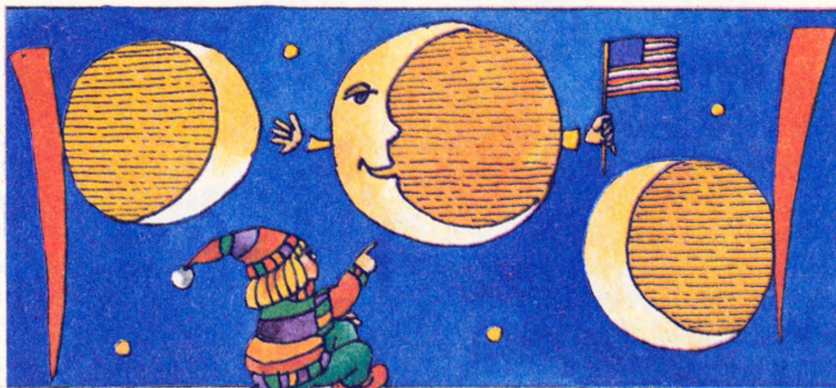
MĖLÝNĖ

MĖLYNA MIŠKO UOGA.

Mėlynių uogienojai auga šviesiame, retame pušyne, eglyne. Kereliai išsišakoję, su mažais lapeliais, žiedai smulkūs, žalsvai rausvi. Jeigu per žydėjimą nebūna didelių šalnų, prinoksta daug uogų. Jos labai skanios, saldžios, sultingos. Kai vaikai renka mėlynes, ne tik jų pirštai, bet ir nosys būna mėlynos. Mėlynių uogas geriausia valgyti šviežias, jos gerina regėjimą. Galima iš jų virti uogienę arba kompotą. Labai skanūs blynai su mėlynių uogiene. Sudžiovintos mėlynių uogos yra vaistas nuo pilvo skaudėjimo, ypač tinka vaikams.

MĖNÙLIS

MĖNULIS ŠVIEČIA NAKTĮ.

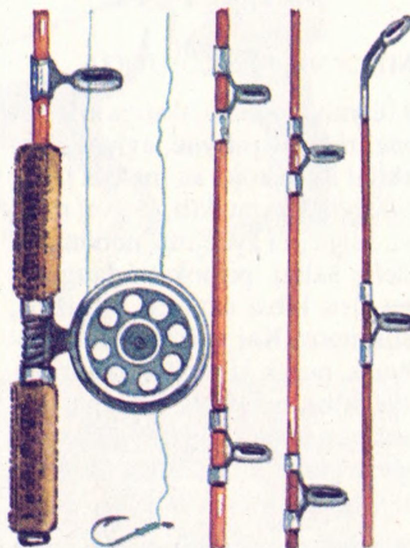
Mėnulis yra Žemės palydovas. Jis sukasi aplink Žemę ir apskrieja ją per dvidešimt septynias dienas. Nuo Žemės iki Mėnulio yra apie keturis šimtus tūkstančių kilometrų. Visą laiką matome tą pačią Mėnulio pusę, kuri šviečia atspindėta Saulės šviesa. Mėnulį matome nevienodą. Jo fazės – jaunatis, priešpilnis, pilnatis ir delčia. Mėnulyje stūkso uolų kalnagūbriai, krateriai, čia nėra nei oro, nei vandens, nei gyvybės. Dieną jo paviršius įkaista iki 150 laipsnių karščio, o naktį atšąla iki 150 laipsnių šalčio. 1969 metais amerikiečiai astronautai pirmieji nuskrido į Mėnulį.

MĖSÀ

SKANUS IR SOTUS MAISTAS.

Mėsą žmonės valgo nuo senų laikų – kai išmoko nudobti žvėrį, sugauti paukštį. Iš pradžių ji buvo valgoma žalia. O pakepta ant laužo ugnies mėsa dar skanesnė. Laukinį žvėrį sumedžioti sunku, todėl žmonės gyvulius prisijaukino ir augina juos mėsai. Mėsa turi daug baltymų. Maistui ji kepama, verdama, troškinama, rūkoma. Iš mėsos daromos dešros, vyniotiniai, verdamos sriubos. Mes dažniausiai valgome kiaulieną, jautieną, paukštieną (ypač vištieną), o gruzinai, armėnai, uzbekai labiausiai mėgsta avieną.

MEŠKERĖ

MEŠKERIOTOJAS ŽIŪRI Į VANDENĮ IR LAUKIA, KADA PANIRS PLŪDĖ.

Rankomis žuvį sugauti labai sunku, nes ji vikri ir baikšti. Paprasčiausia žuvį gaudyti meškere. Bambukinę meškerę galima nusipirkti parduotuvėje. O iš lazdyno gali ir pats pasidaryti. Išsipjauk krūmuose ilgą lanksčią vytelę, prie jos pririšk valą su plūde ir kabliuką. Tuščiu kabliuku žuvies neprisiviliosi – ant jo reikia užmauti slieką, duonos gabalėlį arba makaroną. O tada laikyk tvirtai meškerę rankoje ir kantriai lauk. Kai plūdė panirs po vandeniu, truktelėk meškerę, žuvis ir užkibs!

MĖŠLAS

MĖŠLU TRĘŠIAMOS DIRVOS.

Per žiemą gyvuliai laikomi tvarte, ir čia susikaupia daug mėšlo. Jis nemaloniai kvepia, bet yra gera trąša. Pavasarį žmonės mėžia tvartus – vyrai šakėmis mėšlą kabina, krauna į vežimus, o moterys krato ant dirvos. Tai sunkus darbas. Yra ir mašinų, kurios mėšlą pakrauna, iškrato. Iškratytas mėšlas apariamas. Dirvoje jis supūva, virsta mineralinėmis medžiagomis. Ištirpusiomis vandenyje jomis minta augalai. Gerai patręštame darže užauga gražios, sultingos daržovės. Jos daug skanesnės už tas, kurios buvo tręštos dirbtinėmis cheminėmis trąšomis.

MĖTÀ

MĖTŲ KVAPAS LABAI MALONUS IR STIPRUS.

Ar mėtinį saldainį čiulpiame, ar mėtų arbatą geriame – vis kvepia mėtomis. Yra gerų mėtų, auginamų darže, bet yra ir blogų. Tos blogosios – tai piktžolės. Jas žmonės vadina šunmėtėmis, varlamėtėmis, blusinėmis mėtomis. O gerųjų vardai gražūs: kilnioji mėta, garbanotoji mėta, šaltmėtė, pipirmėtė, vandeninė mėta. Mėtas žmonės augina ir dideliuose sklypuose. Jas nupjauna ir spaudžia sultis. Mėtų sulčių reikia maistui ir vaistams gaminti. Mėtų arbata skani, gaivina, ją gerti sveika.

MẼTAI

IR LAIKAS, IR ŽMOGAUS AMŽIUS MATUOJAMAS METAIS.

Šį rudenį Tomukui suėjo penkeri metai. Jis būna namie su senele. O kiemo draugas Saulius jau eina į mokyklą. „Mamyte, ir aš labai noriu eiti kartu su Sauliumi“, – prašo Tomas. „Palauk, Tomuk, paūgėk dar vienerius metus“. – „O ar ilgai truks metai?“ – „Neliūdėk, – guodžia mama, – metai prabėgs greitai. Per metus Žemė apskrieja apie Saulę vieną kartą, ir per tą laiką pasikeičia keturi metų laikai. Žiemą galėsi važinėtis rogutėmis, lipdyti iš sniego senį besmegenį. Pavasarį pražys mėlynos žibutės, parskris iš šiltųjų kraštų varnėnai. Vasarą maudysimės ežere, rinksime žemuoges, avietes, mėlynes. O kai pradės gelsti ir kristi medžių lapai – ateis ruduo, ir tu jau būsi mokinys“.

M

METEORÌTAS

DANGAUS AKMUO.

Iš Visatos tolių atskrieja ir įsiveržia į Žemės atmosferą kietos dalelės – kosminių kūnų nuolaužos. Jos būna nuo dulkelės dydžio iki kelių dešimčių metrų skersmens. Kai kurie meteoritai turi labai daug geležies. Susidūrę su oru, tie akmenys smarkiai įkaista, sužimba, o po kelių akimirkų sudega ir užgęsta. Atrodo, lyg kristų žvaigždė. Yra sakoma – jei krintant žvaigždei spėsi sugalvoti kokį norą, jis tikrai išsipildys. Kai kada dideli akmenys suyra į šimtus ar tūkstančius mažesnių, ir dangų nušviečia žvaigždžių lietus. Kartais akmenys nespėja sudegti ir dar karšti pasiekia Žemę. Dideli meteoritai su trenksmu sprogsta ir išmuša gilią apskritą duobę – kraterį.

MIẼGAS

NORIU MIEGO, SALDAUS MIEGO,
NEGALIU UŽMIGTI.

Miegas – tai geriausias poilsis. Miegodami nei matome, nei girdime, nei galvojame, tik kartais sapnuojame. Kai gerai išsimiegame, būname žvalūs, pailsėję, linksmi, o kai blogai – galva sunki, nuotaika prasta. Ką daryti, kad išsimiegotume? Gulkimės ir kelkimės tuo pačiu metu. Mažyliai turi miegoti ne mažiau kaip dvylika valandų per parą, mokiniai – devynias valandas, o suaugusiems žmonėms užtenka aštuonių arba septynių valandų. Miegamasis turi būti gerai išvėdintas. Negalima prieš miegą prisivalgyti, ilgai žiūrėti televizorių. Kartais jautrūs žmonės, ypač vaikai ir paaugliai, miegodami vaikšto, kalba. Tai liga, kurią reikia gydyti.

MÈTRAS

ILGĮ MATUOJAME METRAIS.

Kai perkame medžiagą užuolaidoms arba suknelei, pardavėja ją matuoja metrine liniuote. Ji padalyta į centimetrus. Metras turi šimtą centimetrų. Metrais matuojamas ir atstumas. Sportininkai bėga šimto ar penkių šimtų metrų nuotolį. Dideli nuotoliai matuojami kilometrais. Kilometras turi tūkstantį metrų. Jei gyvenate netoli mokyklos, galite išmatuoti, koks yra atstumas iki jos. Žingsnis yra apie pusė metro. Suskaičiuokite žingsnius ir padauginkite iš dviejų.

MIẼŽIAI

MIEŽIUS LIETUVIAI AUGINA NUO SENO.

Lietuvoje daugiausia auginami vasariniai miežiai. Jie būna dvieiliai (varpoje dvi eilės grūdų) ir šešiaeiliai (varpoje net šešios eilės grūdų). Varpų akuotai ilgi, labai šiurkštūs. Iš miežių kruopų verdama košė, pieniška sriuba, iš miltų kepamas ragaišis. Pašarui sėjamas miežių mišinys su žirniais arba avižomis. Miežių miltus labai ėda kiaulės. Grūdais lesinami paukščiai.

MÌLTAI

DU BROLIUKAI PJAUNAS – BALTI KRAUJAI BĖGA.

Malūne grūdai sumalami į miltus. Jie dar persijojami, kad atsiskirtų sėlenos. Iš kviečių grūdų malami kvietiniai miltai, iš rugių – ruginiai. Kvietiniai miltai balti, smulkūs, ruginiai – tamsūs, rupesni. Iš ruginių miltų kepama juoda duona, iš kvietinių – pyragas, bandelės, sausainiai, sklindžiai, daromi makaronai. Miežių, avižų, žirnių miltais šeriami gyvuliai.

MILŽINAĨ

SENOLIAI PASAKOJA, KAD MŪSŲ PROTĖVIAI BUVO MILŽINAI.

Milžinai Lietuvoje supylę piliakalnius, iškasę ežerus, išmūriję pilis ir miestus. Jie buvę labai dideli ir stiprūs. Artojas su jaučių jungu ar vilkas prieš milžiną atrodę kaip maži vabalėliai. Kirsdami medžius kirvį vienas kitam per Nemuną ar Kuršių marias paduodavę, o ilsėdamiesi ant debesų pasidėdavę. Kai milžinas iš klumpės iškratydavęs pribirusį smėlį, atsirasdavęs kalnas, o kai imdavęs verkti, priverkdavęs upes ir ežerus. Mūsų protėvių kapai ir šiandien yra vadinami milžinkapiais.

M

MINERÃLINIS VANDUÕ

IR TROŠKULĮ MALŠINA, IR GYDO.

Šis vanduo sūrus, truputėlį karstelėjęs, nes jame yra ištirpusių druskų. Jis trykšta iš šaltinio – pasilenk ir gerk iki soties. Mineralinio vandens šaltinių yra Druskininkuose, Birštone, Likėnuose, Palangoje. Supilstytas į butelius, mineralinis vanduo pardavinėjamas parduotuvėse. Tai „Vytautas", „Birutė", „Likėnai", „Biržai". Iš kitų šalių atvežamas „Boržomis", „Jesentukai", „Narzanas". Mineraliniu vandeniu gydomos skrandžio ir žarnyno ligos. Kokį vandenį gerti, pataria gydytojas. Jei skauda sąnarius, paskiriamos mineralinio vandens vonios.

MIRTÌS

MANĘS DAR NEBUVO, –
ALYVOS ŽYDĖJO, –
MANĘS NEBEBUS JAU, –
JOS VĖLEI ŽYDĖS.

(Salomėja Nėris)

Visa, kas gyva, auga, bręsta, sensta ir miršta. Gyvename tik vieną kartą. Žmonės miršta sulaukę senatvės, nuo ligų, įvykus nelaimingam atsitikimui. Krikščionybė ir kitos religijos skelbia, kad miršta tik žmogaus kūnas, o jo siela yra nemirtinga. Po mirties ji iškeliauja pas Dievą. Mirtis amžinai išskiria mus su artimaisiais, draugais. Mirusiųjų gedime, meldžiamės už juos, prisimename gerus jų darbus. Per Vėlines lankome kapus, juos puošiame gėlėmis, uždegame žvakutę. Bažnyčiose už mirusiuosius laikomos Šventosios Mišios.

MĮSLẼ

POSAKIS, KURIO PRASMĘ REIKIA ĮSPĖTI.

Nori mįslę įminti – tai mąstyk! Mat mįslė kurį nors daiktą ar reiškinį nusako gudriai, raizgiai. Štai mįslė: „Ant šakės avilys, ant avilio kamuolys, ant kamuolio miškas". Tuoj imame galvoti: niekas ant šakės avilio netaiso, ant avilio kamuolio nededa. Kas panašiai gali atrodyti? Ogi – žmogus! Šakės – tai jo kojos, avilys – liemuo, viršuj – apvali kaip kamuolys galva, o ant galvos tarsi miškas auga plaukai. Gudrūs vaikai žino daug mįslių, greitai jas atspėja, kartais ir patys sugalvoja naujų.

M

MÌŠKAS

BŪNA ĮVAIRIŲ MIŠKŲ – LAPUOČIŲ, SPYGLIUOČIŲ, MIŠRIŲ.

Miške auga įvairūs medžiai, krūmai, žolės, uogienojai, želia samanos, dygsta grybai. Čia daug laukinių žvėrių ir paukščių. Senovėje visa Lietuva buvo apaugusi miškais. Senąsias Žemaitijos girias vaizdingai aprašė Simonas Daukantas: „Eglynai, pušynai, beržynai liemenimis mušėsi į padanges, o nurambėję ąžuolai tarėsi savo plačiomis šakomis beramstą tuos eglių ir pušų nendrynus...“ Lietuviai gerbė ir mylėjo mišką – be reikalo nė mažiausio medelio nekirto. Užpuolus priešams, žmonės slėpėsi tankiose giriose. Daug miškų buvo laikoma šventais, tikėta, kad juose gyvena dievai ir mirusiųjų vėlės.

MÓKYTOJA

MOKYTOJA MOKO IR AUKLĖJA VAIKUS.

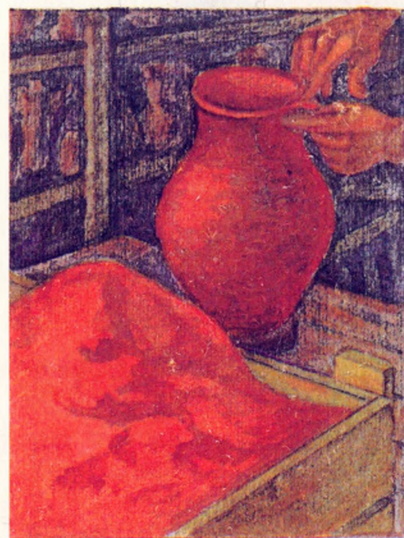

Kristutė visą valandą sprendė uždavinį. Labai nesisekė. Tada ryžosi nueiti pas mokytoją į namus. Duris atidarė pagyvenusi moteriškė, turbūt mokytojos mama. „Ar mokytoja namie?“ – nedrąsiai paklausė Kristutė. „O kurgi daugiau, – pasakė moteris, – ji pamokoms rengiasi“. Pamokoms rengiasi? Argi mokytoja rengiasi pamokoms? Kristutei tai buvo tikra naujiena. „O aš norėjau uždavinį išsiaiškinti...“ – „Na tai užeik, ko išsigandai?“ – pakvietė mokytojos mama. Mokytoja labai apsidžiaugė, sulaukusi netikėtos viešnios. Jiedvi greit išsprendė uždavinį. Paskui mokytoja pavaišino Kristutę arbata ir saldžia braškių uogiene.

MÓLIS

LIETUVOJE YRA DAUG MOLIO.

Molinga žemė per sausrą sukietėja, suskeldėja, sušoka į grumstus, ją sunku įdirbti. Yra ir gryno molio klodų. Molis dažniausiai būna rausvas. Tai gera statybinė medžiaga. Kaime ir dabar tebestovi iš molio nukrėsti trobesiai, tvartai. Molinėje duonkepėje krosnyje iškepta duona yra labai skani. Iš molio daromos plytos namams statyti, čerpės stogams dengti, drenažo vamzdžiai. Puodžiai iš molio žiedžia puodynes, dubenis, ąsočius, vazas. Kad būtų patvaresni, molio gaminiai degami. Iš baltojo molio (kaolino) gaminami porceliano indai.

M

MOPÈDAS

MAŽASIS MOTOCIKLAS.

Į mopedo baką įpili porą litrų benzino ir per dvi valandas nesustodamas nuvažiuoji visą šimtą kilometrų. Jei paskutiniam kilometrui benzino pritrūkai, tai maža bėda – išjunk sankabą, pamiklink kojas ir mink mopedo pedalus. Prieš sėsdamas už vairo, gerai išmok eismo taisykles. Pravartu išmanyti, kaip veikia mopedo variklis, mokėti sugedusį mopedą pačiam pasitaisyti. Pavažinėjęs mopedu, lengviau išmoksi važiuoti didesne ir greitesne mašina – motociklu.

MORKÀ

RAUDONA VIŠTYTĖ PO ŽEMĖM GIEDA.

Morkos lapai žali, smulkūs, pasigarbanoję. Valgomas tik šakniavaisis. Jis pailgas, gelsvai rausvas, saldokas, nes morkoje nemaža cukraus. Sveikiausia graužti šviežias morkas, gerti jų sultis. Morkos stiprina sveikatą, padeda gydyti įvairias ligas, gerina regėjimą. Morkose yra karotino, kuris organizme virsta vitaminu A. Dar morkos valgomos virtos, troškintos, konservuotos. Yra ir pašarinių morkų. Jos ne tokios skanios, bet dera gausiau. Jei morkų neišrausime, paliksime dirvoje per žiemą, kitąmet jos išaugins sėklų.

MÒRZĖS ABĖCẼLĖ

ŽODŽIAI IR SKAIČIAI MORZĖS ABĖCĖLE UŽRAŠOMI TAŠKAIS IR BRŪKŠNIAIS.

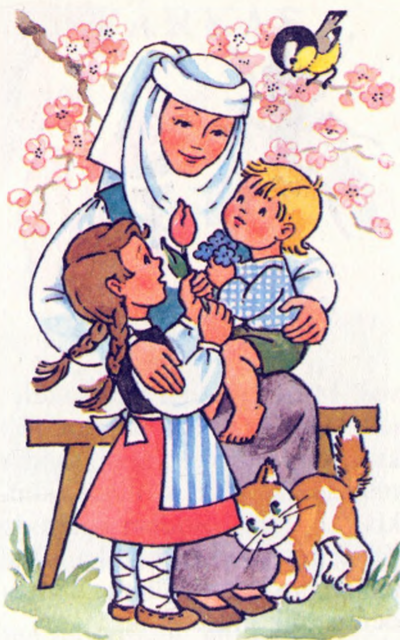
Šią abėcėlę prieš šimtą penkiasdešimt metų sugalvojo amerikietis išradėjas Samjuelis Morzė. Jis išrado ir telegrafą. Kiekviena Morzės abėcėlės raidė – tam tikras taškų ir brūkšnių derinys. Taip žymimi ir skaičiai, skyrybos ženklai. Telegramos tekstą telegrafas perduoda taškais ir brūkšniais, užrašo jį popieriaus juostoje. Galima Morzės abėcėlę išreikšti trumpais ir ilgais garso arba šviesos signalais. Kai laivą ištinka nelaimė, skubiai siunčiamas signalas SOS: trys trumpi, trys ilgi ir vėl trys trumpi signalai.

A ·–	K –·–	Z, Ž ––··
B –···	L ·–··	0 –––––
C –·–·	M ––	arba –
Č –––·	N –·	1 ·––––
D –··	O –––	2 ··–––
E ·	P ·––·	3 ···––
Ė ··–··	R ·–·	4 ····–
F ··–·	S ···	5 ·····
G ––·	Š ––––	6 –····
H ····	T –	7 ––···
I ··	U ··–	8 –––··
Y –·––	Ū ··––	9 ––––·
J ·–––	V ···–	arba –·

MÓTINOS DIENÀ

PIRMĄJĮ GEGUŽĖS MĖNESIO SEKMADIENĮ ŠVENČIAME MOTINOS DIENĄ.

Gražų pavasario rytmetį skaisčiai šviečia saulė. Bet dar gražesnė mamos šypsena, kai ją sveikina sūnus ar dukrelė. Mamai vaikai dėkoja už gerumą, rūpestį, įteikia gėlių, savo nupieštą piešinėlį, išsiuvinėtą staltiesėlę, padeklamuoja eilėraštį. Gražių kūrinių apie motiną yra parašę Vincas Mykolaitis-Putinas, Jonas Aistis, Salomėja Nėris ir kiti lietuvių poetai. Ši šventė švenčiama daugelyje pasaulio šalių. Tą dieną bažnyčiose meldžiamasi už motinas.

MUĨLAS

SU MUILU PRAUSIAMĖS, SKALBIAME.

Vaikai nemėgsta praustis su muilu, nes jis graužia akis. Graužia todėl, kad yra pagamintas iš šarmo ir riebalų, turi daug rūgščių. Prausiantis reikia pasisaugoti, kad muilo nepatektų į akis. Muilo putos pašalina nuo odos prakaitą, nešvarumus. Tualetinis muilas būna gražios spalvos, kvepiantis. Jo yra daug rūšių. Vaikams geriausia praustis specialiu vaikišku muilu, mat jis ne taip dirgina odą. Ūkišku muilu skalbiami drabužiai. Iš muilo putų per šiaudelį galima išpūsti gražius burbulus.

MOTOCÌKLAS

EIKLI DVIRATĖ MAŠINA.

Pirmasis prieš šimtą metų sukonstruotas motociklas buvo medinis dviratis su mažu benzino varikliuku. Šių laikų motociklas – tai žvilgančio metalo mašina su galingu varikliu ir dailiu vairu. Priekyje visada šviečia elektrinis žibintas, mat motociklas kelyje turi būti gerai matomas. Lekiant motociklu aštuoniasdešimt kilometrų per valandą greičiu, tik vėjas švilpia pro ausis. Motociklu ypač mėgsta važinėti jaunuoliai. Rengiamos motociklininkų varžybos.

M

MÙSĖ

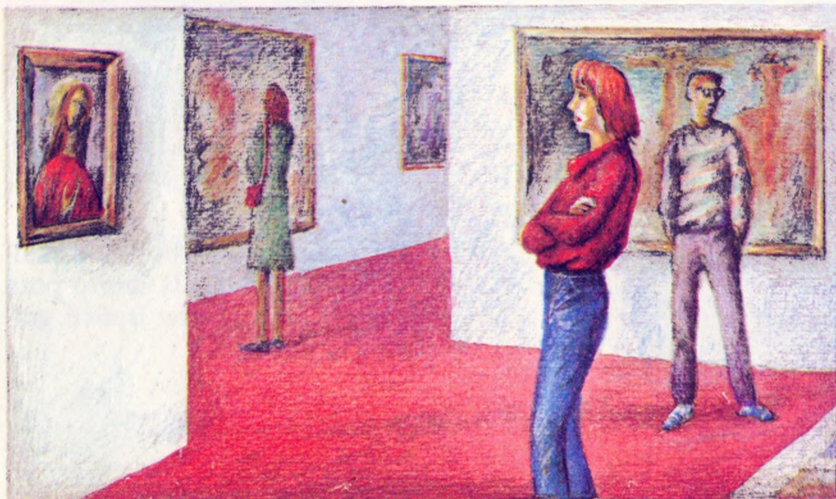
DVISPARNIS ŠEŠIAKOJIS VABZDYS.

Musės yra labai paplitusios. Namuose dažniausiai gyvena kambarinės musės. Jos zyzdamos lakstо po kambarį, tupia ant maisto. Labiausiai jas vilioja gendantys maisto produktai. Ypač daug musių tvarte. Jos į mėšlą padeda kiaušinėlius, iš kurių išsirita lervos. Musės platina ligų sukėlėjus, todėl jas reikia naikinti. Kai kurios musės, pavyzdžiui, javinės muselės, morkinės musės, kenkia augalams. Rudenį pasirodo įkyri musė, kuri labai skaudžiai kanda, ypač prieš lietų. Tai rudeninė piktmusė.

MUZIẼJUS

MUZIEJUJE SAUGOMI SENOVINIAI, RETI, GRAŽŪS DAIKTAI.

Mes nebesinaudojame akmeniniais kirvukais, nebenešiojame vyžų ir klumpių, nebemalame rankinėmis girnomis, nebekuliame spragilais. Visi šie daiktai saugomi muziejuje. Istorijos ir etnografijos muziejuose pamatysite senovinių ginklų, monetų, baldų, drabužių, pilių maketų. Vilniaus, Kauno, Klaipėdos dailės muziejuose rodomi paveikslai, skulptūros. Mosėdyje yra akmenų muziejus, Kaune – zoologijos (gyvūnų) muziejus, o Rumšiškėse – senovinių Lietuvos sodybų muziejus.

MÙZIKA

MUZIKA YRA ŽMONIŲ SUKURTAS GARSŲ MENAS.

Muziką galima dainuoti, groti įvairiais instrumentais. Yra liaudies muzika, be to, muzikos kūrinius rašo kompozitoriai. Ji skamba per radiją, televiziją, koncertų salėse, kine. Nė viena šventė neapsieina be muzikos, dainų. Ir

darbą dirbti dainuojant smagiau. Seniau vyrai dainuodavo išvarę pradalgę per šienapjūtę, vaikai ganydami, moterys drobes ausdamos, grūdus maldamos. Vaikus migdydamos mamos ir senelės niūniuoja lopšines. Muzika žmones linksmina, ramina, kartais ir pravirkdo.

NACIONÃLINIS PÁRKAS

GAMTOS SUKURTAS, ŽMOGAUS SAUGOMAS.

Žmonės stengiasi išsaugoti gražiausias krašto vietas nepakitusias. Dėl to steigiami nacionaliniai parkai – valstybės įstatymų saugomos teritorijos. Čia negalima statyti naujų namų, gamyklų, kirsti miško, tiesti kelių, be leidimo medžioti, žvejoti. Gamtą galima tik tyrinėti, grožėtis ja, keliauti įrengtais takais. Nacionaliniuose parkuose saugoma ne tik gamta, bet ir seni kaimai, pilys, piliakalniai, pilkapiai. Lietuvoje yra Aukštaitijos, Dzūkijos, Kuršių nerijos, Trakų, Žemaitijos ir Vilniaus pilių nacionaliniai parkai.

NAFTÀ

TAMSIAI RUDAS, LENGVAI UŽSIDEGANTIS SKYSTIS.

Žemės turtų ieškotojai geologai pasistato gręžimo bokštą ir gręžia žemę, kol iš gręžinio ima trykšti nafta. Į tolimas vietas nafta teka naftotiekio vamzdžiais, vežama geležinkeliu cisternomis, plukdoma tanklaiviais. Mažeikiuose yra gamykla, kuri iš naftos gamina benziną, dyzelinius degalus, mazutą, suskystintas dujas. Iš naftos dar gaminami dažai, plastikai, trąšos ir net vaistai. Didžiausi pasaulyje naftos telkiniai yra Artimuosiuose Rytuose, prie Persijos įlankos. Naftos yra ir Lietuvoje – vakariniuose jos rajonuose, po Baltijos jūros dugnu.

NAKTÌGONĖ

SENIAU KAIME NAKTĮ ARKLIUS GANYDAVO.

Arkliai visą dieną dirbo – arė žemę, vežė šieną, javus. Naktį jie ilsėjosi, ganėsi bendroje kaimo ganykloje. Kad nenuklystų, kad jų nepavogtų arkliavagiai, neužpultų vilkas, arklius saugodavo

naktigoniai. Į naktigonę dažniausiai jodavo jauni vaikinai. Naktigoniai susikurdavo laužą ir prie jo ilgai vakarodavo. Kepdavo bulves, pasakodavo visokius atsitikimus, dainuodavo, krėsdavo pokštus. Paskui sumigdavo, o vienas likdavo budėti. Budėdavo pakaitomis. Anksti rytą naktigoniai arklius pagirdydavo ir parjodavo namo.

N

NAKVIŠÀ

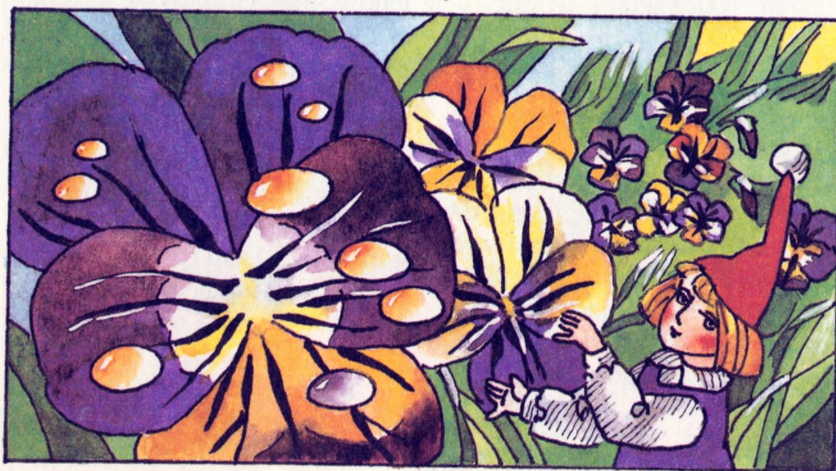
AUKŠTA GELTONAI ŽYDINTI GĖLĖ.

Nakvišos mėgsta augti prie keliukų, paupyje. Labai daug jų priželia dykvietėse. Šią gėlę galima pamatyti ir darželyje, ir kapinėse. Nakviša truputį panaši į piliarožę, tik žemesnė. Žiedai dideli, kvepia. Ypač daug nakvišų Dzūkijos smėlynuose. Raudonstiebės nakvišos stiebas aukštas, iki dviejų metrų, raudonas.

NAŠLÁITĖ

MAŽA IR KUKLI ĮVAIRIASPALVĖ GĖLYTĖ, DAR VADINAMA BROLELIU.

Geltoni, mėlyni, balti ar juodi našlaičių žiedai darželyje išsiskleidžia balandžio mėnesį ir nenuvysta iki pat spalio. Pajuosta šalnų pakąsti jurginai, išskrenda į šiltuosius kraštus paukščiai giesmininkai, o našlaitės dar žydi. Miestų skveruose yra didelių gėlynų, kuriuose auga vien našlaitės. Dažnai žmonės jas sodina kapinėse. Javuose auga laukinė trispalvė našlaitė. Rugius nupjovus, ji pražysta ražienoje. Trispalvės ir dirvinės našlaitės žiedų arbata yra vaistas nuo kosulio, kai kurių odos ligų.

NATÀ

NATOMIS UŽRAŠOMA MUZIKA.

Muzika skamba ir nuskamba. Kad išliktų, ją reikia užrašyti. Tada muzikantas ir po šimto metų galės ją pagroti. Muzikos kalba yra viena – tai natų kalba. Ją supranta bet kuria kalba kalbantis žmogus. Natos žymi muzikos garsų aukštį, ilgumą. Jos rašomos penklinėje ant linijų ir tarp jų. Kuo aukščiau penklinėje nata parašyta, tuo aukštesnis garsas. Penklinės priekyje yra raktas – smuiko, boso ar kitoks. Jis taip pat žymi garsų aukštį. Natos būna juodos ir baltos, su koteliu ir

be jo, prie kotelio gali turėti vieną ar keletą vėliavėlių. Šiais ženklais žymimas garso ilgumas. Muzika rašoma vienam ar keliems instrumentams, vienam dainininkui arba visam chorui. Muzikantai groja natų lapus pasidėję ant stovo – pulto.

NAUJÍEJI MĔTAI

LIETUVOJE NAUJIEJI METAI ŠVENČIAMI ŽIEMĄ.

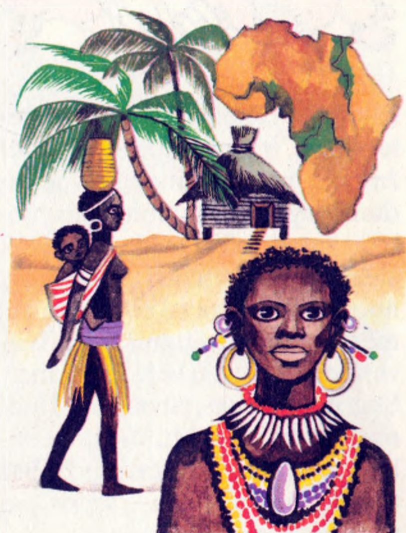
Laikas skirstomas metais. Paskutinis metų mėnuo yra gruodis. Gruodžio trisdešimt pirmąją dieną nuplėšiame paskutinį kalendoriaus lapelį, ir ateina ilgai laukti Naujieji metai. Jie prasideda vidurnaktį, dvyliktą valandą. Visur spindi dar per Kalėdas papuoštos eglutės. Vaikai pasidaro kaukes, prie eglutės šoka, deklamuoja eilėraščius, gauna dovanėlių. Sutikdami Naujuosius metus, žmonės linksminasi, sveikina vieni kitus ir linki, kad ateinantys metai būtų geresni, turtingesni, laimingesni.

N

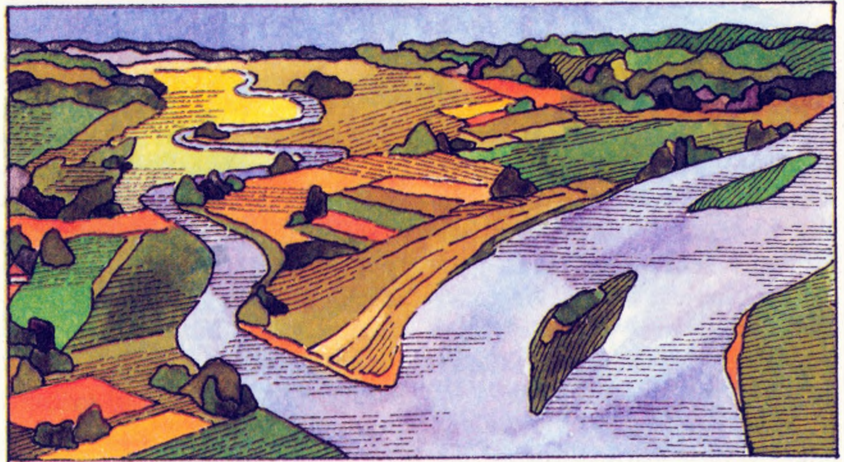
NÈGRAI

TAMSIAODŽIAI ŽMONĖS.

Negrų oda yra juoda arba tamsiai ruda, plaukai tankūs, garbanoti. Negrai gyvena Afrikoje, nemaža jų ir kitose šalyse. Yra daug negrų tautų, genčių. Jos kalba įvairiomis kalbomis. Seniau vergų pirkliai negrus veždavo į Ameriką ir parduodavo. Vergai negrai tarnavo baltiesiems, sunkiai dirbo kasyklose, plantacijose. Maždaug prieš šimtą metų prekiauti žmonėmis buvo uždrausta. Dabar daugelis Afrikos tautų turi laisvas ir nepriklausomas valstybes. Kai kuriose Afrikos šalyse vyksta karai, žmonės kenčia nuo ligų, bado.

N

NELÁIMĖ

NELAIMĖ ATEINA NELAUKIAMA.

Daugelio nelaimių žmogus gali išvengti. Važiuodamas dviračiu arba eidamas per gatvę – nežiopsok, kad neparvirstum, nepakliūtum po automobiliu. Kartą

kaimynas išėjo palikęs įjungtą televizorių, ir bute kilo gaisras. Dėl žmonių nerūpestingumo, neatidumo įvyksta traukinių, automobilių katastrofos, nuskęsta laivai. Tačiau yra ir stichinių nelaimių, nuo kurių apsisaugoti sunku: žemės drebėjimų, ugnikalnių išsiveržimų, smarkių vėjų (uraganų). Sugriūva namai, žūva daug žmonių. Lietuvoje tokių stichinių nelaimių nebūna, tik kartais žaibas uždega namą, padaro žalos pavasarį ištvinęs Nemunas.

NẼMUNAS

DIDŽIAUSIA LIETUVOS UPĖ.

Nemunas išteka iš Baltarusijos pelkių. Iš pradžių tai nedidelis siauras upeliukas, vėliau – plati ir vandeninga upė. Didžiausi Nemuno intakai – Merkys, Neris, Nevėžis, Dubysa, Minija. Prie Gardino, Merkinės, Alytaus upės vagą pertveria akmenų rėvos. Vidurupyje Nemuno vaga labai vingiuota, krantai statūs. Ties Birštonu jis daro didelį vingį, vadinamą Birštono kilpa. Nemunui kelią pastoja Kauno hidroelektrinės užtvanka. Nuo jos atsirado Kauno marios. Toliau upė teka pro Jurbarką, Ragainę (Nemaną), Tilžę (Sovetską). Deltoje Nemunas išsišakoja į Giliją ir Rusnę (o Rusnė – į Skirvytę ir Atmatą) ir įteka į Kuršių marias.

NÉNDRĖ

STIEBAS IR LAPAI ŽALI, VIRŠŪNĖJE – TANKI RUSVA ŠLUOTELĖ.

Nendrės auga ežero pakraštyje, upės senvagėje, raiste. Jos būna net keturių metrų aukščio ir siūbuoja nuo menkiausio vėjelio. Vandenyje nendrių šakniastiebiai auga iki dviejų metrų gylio. Jais minta nutrijos, ondatros. Jaunas nendres ėda gyvuliai, ypač arkliai. Žmonės seniau nendrių stiebais dengė stogus. Nederliaus metais išdžiovintus šakniastiebius sumaldavo ir kepdavo duoną.

NERÌS

ANTROJI PAGAL DIDUMĄ LIETUVOS UPĖ, NEMUNO INTAKAS.

Neris prasideda Baltarusijos pelkėse. Ten ji turi kitą vardą – Vilija. Perkirtusi Lietuvos sieną, upė daro didelį vingį. Neris ramiai plaukia per lygumas, graužiasi per aukštus kalvagūbrius, srauniai vingiuoja stačiaskardžiais slėniais. Vietomis upės vaga akmenuota, yra smėlėtų seklumų. Pakeliui į ją įsilieja daug intakų – Žeimena, Vokė, Šventoji. Prie Neries yra įsikūręs Vilnius – Lietuvos sostinė, o Nemuno ir Neries santakoje – Kaunas. Netoli žiočių upė labai plati – net dviejų šimtų keturiasdešimt metrų. Pavasarį, per ledonešį, Neris patvinsta. Ypač didelis potvynis buvo 1931 metais – jo metu vanduo Vilniuje užliejo Katedros aikštę ir gretimas gatves, užtvindė Arkikatedros rūsius.

NEVĖ́ŽIS

TEN SUSIMĄSTĘS TAMSUS
NEVĖŽIS
KAIP JUOSTA JUOSIA
ŽALIĄSIAS PIEVAS.
(Maironis)

Nevėžis prasideda Anykščių rajone, teka pro Raguvą, Panevėžį, Kėdainius. Ties Raudondvariu jis įsilieja į Nemuną. Aukštupyje, nuo versmių iki Miežiškių miestelio (netoli Panevėžio), upės vaga tiesi (ją iškasė ir ištiesino žmonės), nelabai gili. Toliau į Nevėžį įteka daug mažų upelių, jis platėja, gilėja, daro daugybę kilpų. Nevėžis teka per Lietuvos vidurį, todėl Simono Stanevičiaus pasakėčioje apie aukštaičių ir žemaičių vienybę arklys ir meška susitinka prie Nevėžio.

NEUŽMIRŠTUÕLĖ

PUIKIAI ŽYDI ROŽĖS
IR DARŽELIO GĖLĖS,
BETGI MAN PUIKIAUSIOS
NEUŽMIRŠTUOLĖLĖS!
(Matas Grigonis)

Neužmirštuoles žmonės dar vadina dangaus ašarėlėmis, varlių rūtelėmis, mėlynžiedėmis. Šios gėlytės auga pagrioviuose, pelkėse, šlapiose pievose. Kartais auginamos ir gėlių darželiuose. Neužmirštuolės žiedeliai žydri – lyg tyras dangus. Žydi ilgai – nuo ankstyvo pavasario ligi vėlyvo rudens. Ant šakelės yra daug smulkių žiedelių – apatiniai nuvysta ir nubyra, o kotelio viršūnėje vėl skleidžiasi maži pumpurėliai.

N

NÓSIS

PRO NOSĮ KVĖPUOJAME.

Nosis turi dvi skylutes – šnerves. Viduje yra ertmė, kurią pertvara dalija į du skyrelius. Jų sienelės išklotos rausva drėgna gleivine. Įkvėptas oras nosyje sušyla, prie gleivinės prilimpa dulkės, mikrobai. Nosimi užuodžiame, kaip gardžiai kvepia gėlės, šviežia duona. Pajuntame ir nemalonius kvapus (sugedusio maisto, dujų) – nosis įspėja, kad neapsinuodytume. Kartais persišaldę gauname slogą. Ja susirgę neapsieiname be nosinės.

NOTRĒLĖ

PANAŠI Į DILGĖLĘ, BET NEDILGINA.

Notrelę žmonės vadina nekandančiąja, arba baltąja, dilgėle. Ir dilgėlė, ir notrelė auga prie tvartų, mėšlo krūvų, paupiuose. Tų augalų lapai labai panašūs, bet notrelę nuo dilgėlės atskirti nesunku. Dilgėlė yra daug aukštesnė, jos žiedai smulkūs, neryškūs. O notrelės žiedai dideli, balti, skaisčiai raudoni arba gelsvi. Notrelė mėgsta gerą, trąšią žemę. Vešliai augdama ji parodo, kad toje vietoje dirvožemis labai derlingas. Lietuvoje ypač paplitusi yra baltažiedė notrelė. Ji pražysta gegužės mėnesį, maloniai kvepia. Bitės iš notrelės žiedų neša medų.

NUODAĨ

NUO NUODŲ ŽMOGUS GALI SUSIRGTI IR NET NUMIRTI.

Nuodai kartais reikalingi. Namuose jais nuodijamos musės, tarakonai, pelės, žiurkės, laukuose – piktžolės. Nuodų nelieskite, saugokite, kad jų nepakliūtų į maistą, vandenį. Apsinuodyti galima ir maistu. Jei žuvis, mėsa, pienas pasenę, turi nemalonų kvapą, jei konservų dėžutės dugnas išsipūtęs – išmeskite, nevalgykite. Yra nuodingų grybų ir uogų. Kartais neišmanėlis vaikas paragauja spintelėje rasto skysčio arba vaistų, ir reikia jį vežti į ligoninę. Galima apsinuodyti krosnies smalkėmis, gyvsidabriu iš sudužusio termometro. Sveikatą ardo lėtai veikiantys nuodai – tabakas, alkoholiniai gėrimai.

OBELÌS

VAI, ŽYDĖK ŽYDĖK,
BALTA OBELĖLE,
VAI, ŽYDĖK ŽYDĖK,
SAUSA BE LAPELIŲ.

Obuolius visi mėgsta. Vasarą vaikai vis žvalgosi į alyvinę obelį – ar jau prinoko obuoliai. Alyviniai obuoliai minkšti, greit genda. Rudeniniai obuoliai – antaniniai, ananasiniai, pepinai prinoksta vėliau, juos galima laikyti. Obelys auga ne tik soduose, bet ir miškuose. Laukinės obels vaisiai nedideli, labai rūgštūs. Juos ėda šernai, stirnos, ežiai, lesa paukščiai. Kol nebuvo didelių sodų, žmonės žiemai prisirinkdavo laukinių obuolių. Po šalnų jie pasidaro ne tokie rūgštūs. Rojinės obels vaisiai, vadinami rojaus obuoliukais, yra raudoni arba geltoni, nedideli. Iš jų verdama skani uogienė.

ÓDA

VAISIŲ SAUGO ŽIEVELĖ,
ŽMOGAUS KŪNĄ – ODA.

Oda dengia visą žmogaus kūną. Ji sulaiko dulkes, mikrobus, neleidžia kūno audiniams išdžiūti. Pro odos poras kūnas kvėpuoja. Odoje yra pigmento, kuris saugo nuo kenksmingų saulės spindulių. Nusiplikęs ar nusideginęs didelį odos plotą, žmogus gali mirti. Oda prakaituoja, pleiskanoja, išskiria riebalus, prie jos prilimpa nešvarumai, todėl reikia dažnai praustis šiltu vandeniu su muilu, bent kartą per savaitę išsimaudyti. Gyvulių oda yra plaukuota, paukščių – su plunksnomis, daugelio žuvų – su žvynais.

OLÀ

OLA, ARBA URVAS, YRA DAUGELIO GYVŪNŲ NAMAI.

Olose gyvūnai slepiasi nuo priešų, augina jauniklius. Stačiuose upių skardžiuose galime pamatyti apvalias skylutes. Tai urvinių kregždžių, tulžių olos. Sausose smėlėtose miško kalvelėse gilias olas išsikasa lapės, barsukai, o laukuose, daržuose – pelės, kurmiai. Ola prasideda anga, paskui šakojasi, vingiuoja. Kartais barsuko olą užgrobia ir joje apsigyvena lapė. Mažyčiuose urveliuose slepiasi vabalai.

OLIMPIADÀ

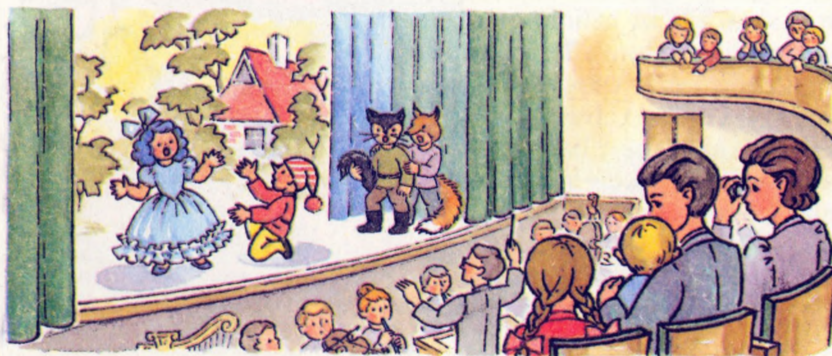
KAS KETVERI METAI UŽDEGAMAS OLIMPINIŲ ŽAIDYNIŲ DEGLAS.

Olimpiada, arba Olimpinės žaidynės, – didžiausios viso pasaulio sportininkų varžybos. Dalyvauti jose svajoja kiekvienas sportininkas. Senovės Graikijoje, Olimpijos mieste, dievo Dzeuso garbei vykdavo iškilmės ir sporto varžybos. Jos buvo pavadintos Olimpiada. Senovės olimpiadose dalyvauti galėjo tik vyrai. Per Olimpiadą graikai nekariaudavo. Dabar būna vasaros ir žiemos Olimpinės žaidynės. Lietuvos sportininkai Olimpinėse žaidynėse dalyvauja nuo 1924 metų ir yra laimėję apdovanojimų.

ÒPERA

OPEROS ARTISTAI VAIDINA IR DAINUOJA.

Pirmą kartą atėjęs į operą, Jonukas nustebo: scenoje visi veikėjai ne kalbėjo, o dainavo – ir Buratinas, ir žydraplaukė Malvina, ir piktasis Karabasas. Melodingai kvarksėjo varlių choras. Dainininkams pritarė orkestras. Bet kur jis, kad nematyti? Tėtis parodė: muzikantai sėdi duobėje prieš sceną. Jiems diriguoja dirigentas. Jis ir dainininkams parodo, kada pradėti dainuoti. „Iš kur Buratinas moka tas gražias daineles?“ – paklausė Jonukas. „Žodžius, kitaip tariant, operos libretą, parašė poetas, o muziką sukūrė kompozitorius“, – paaiškino tėtis.

ÓRAS

VISUR YRA, BET NIEKAS JO NEMATO.

Oras yra bespalvis, bekvapis, beskonis. Tai dujų (daugiausia azoto ir deguonies) mišinys. Oro sluoksnis, kuris supa visą Žemę, yra vadinamas atmosfera. Ji saugo Žemę nuo per didelio įkaitimo ar atšalimo, sulaiko gyvybei pavojingus spindulius. Nuo Žemės paviršiaus oras įšyla, kinta jo tankis ir slėgis, todėl oras ima judėti, maišytis, kyla vėjas. Žmogus, kiti gyvūnai ir augalai kvėpuodami ima iš oro deguonį. Svarbu, kad oras būtų švarus, grynas.

ORCHIDĖJA

GRAŽIAI ŽYDINTI KVAPNI GĖLĖ.

Orchidėjų ypač gausu šiltuosiuose kraštuose. Yra daug jų rūšių. Žiedai dideli, ryškūs, įvairiaspalviai, keistų formų, žiedlapiai išmarginti tamsiais brūkšneliais. Lietuvos orchidėjos – margos gegužraibės. Jos auga drėgnose pievose. Kai pievą nusausina, gegužraibės išnyksta. Ąžuolyne žydi reta mūsų krašto orchidėja – plačialapė klumpaitė. Jos žiedai raudoni su geltona lūpa, panašūs į klumpę.

O

OŽKÀ

TURĖJO BOBUTĖ ŽILĄ OŽELĮ.

Ožka yra naminis gyvulys. Didumo ji kaip avis. Bet į avį nepanaši: turi ragus, barzdelę. Ne bliauna, o mekena. Ožkos neišrankios – ganosi pagrioviais, ėda prastą žolę, karklų šakeles ir lapus. Lietuvoje žmonės nuo seno laiko ožkas dėl pieno. Ožka pieno duoda nedaug, bet jis labai maistingas. Ypač patartina ožkos pienelį gerti vaikams ir ligoniams. Kai kurių veislių ožkų vilnos labai geros. Iš jų audžiama gelumbė, pliušas, aksomas, mezgami šilti megztiniai, šalikai, pūkinės skarelės.

ORKÈSTRAS

BŪRYS MUZIKANTŲ, GROJANČIŲ ĮVAIRIAIS INSTRUMENTAIS.

Simfoninis orkestras yra labai didelis – per šimtą žmonių. Orkestrantai groja susėdę tam tikra tvarka: vienoje pusėje strykais per stygas sutartinai brauko smuikininkai, kitoje pūtikai pučia fleitas, klarnetus, trimitus. Už jų nugarų įsitaisę būgnininkai. Muzikantams vadovauja dirigentas. Nedidelis daugiausia stygipiniais instrumentais grojantis orkestras vadinamas kameriniu. Yra vien pučiamųjų instrumentų orkestrų. Liaudies instrumentų orkestre grojama kanklėmis, skudučiais, birbynėmis.

P

PAČIŪ́ŽOS

LEDU ČIUOŽIAME PAČIŪŽOMIS.

Atėjo žiema, ežerai ir upeliai užšalo. Ant ledo smagu čiužinėti. Apsiavęs batais ar veltiniais, čiuoši lėtai, apavas suplyš. Jei batai su pačiūžomis, skrendi ledu kaip vėjas. Šiaurėje gyvenantys žmonės senovėje čiuožė kaulinėmis pačiūžomis. Lietuvoje vaikai čiužinėdavo prisirišę prie batų medines pačiūžas, pakaustytas viela arba aštria skardele. Dabar pačiūžos plieninės, dažniausiai pritaisytos prie batų. Ledo ritulininkų, dailiojo čiuožimo pačiūžos trumpos. Jomis patogu sukiotis, daryti visokias figūras. Lenktynininkų pačiūžos ilgos, plonos ir labai greitos.

PADAVÌMAS

PASAKOJIMAS APIE NEPAPRASTUS SENOVĖS ĮVYKIUS.

Padavimuose pasakojama, kaip atsirado piliakalniai, ežerai, apie milžinus, ypatingus akmenis, nugrimzdusius miestus, dvarus, bažnyčias, keliaujančius ežerus, miegančią kariuomenę. Kol nebuvo rašto, žmonės padavimus pasakodavo vieni kitiems. Dar ir dabar seneliai moka padavimų. Mokslininkai juos renka, užrašinėja. Gražią knygą „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“ yra parašęs Vincas Krėvė. Padavimą, kaip buvo įkurtas Vilnius, sužinosite perskaitę straipsnelį „Gedimino sapnas“.

PAGÁLBA

ŽMONĖS PADEDA VIENI KITIEMS.

Kartais pagalba būna visai nedidelė – padėti ką nors panešti, pakelti. Malonu, kai vaikai paneša sunkų senutės krepšį, perveda per gatvę neregintį žmogų. Tik pirma mandagiai pasiteiraukime, ar mūsų paslauga reikalinga. Kaime žmonės padeda kaimynams nudirbti darbus – iškulti javus, pasodinti ir nukasti bulves. Tokia pagalba vadinama talka. Žmonės užjaučia nukentėjusius nuo gaisro, žemės drebėjimo, potvynio ir jiems padeda.

PAGARBÀ

JEI NORI, KAD TAVE GERBTŲ – GERBK KITUS.

Paprasčiausias pagarbos pareiškimas – pasisveikinti, padėkoti už paslaugą, dovaną. Švenčių ar gimimo dienos proga sveikiname tėvelius, draugus – taip parodome, kad juos mylime ir gerbiame. Jei tave pasveikino – nepamiršk padėkoti. Laiške ar sveikinimo atviruke prie kreipinio kartais prirašome žodį „gerbiamasis“, pavyzdžiui, „Gerbiamasis Mokytojau!“ Senyvus žmones pagerbiame užleisdami jiems vietą autobuse, praleisdami pirmus pro duris. Ir su vienmečiais reikia elgtis mandagiai. Nemandagaus žmogaus kiti negerbia, nemėgsta.

PAKALNÙTĖ

KAI PAKALNUTĖS PRAŽYSTA, MIŠKE PASKLINDA ŠVELNUS, SVAIGINANTIS KVAPAS.

Pakalnučių lapai tamsiai žali, platūs, pailgi, žiedai – balti, grakščiai svyrantys varpeliai. Šią gėlę žmonės dar vadina konvalija, angelo skambučiais, kiškio ašarėlėmis. Pakalnutės auga drėgname, pavėsingame miške. Kartais žmonės jas augina ir darželyje. Pakalnutės žydi ilgai, o peržydėjusios sunokina raudonas uogas. Tų uogų valgyti negalima – nuodingos. Jos yra vaistas nuo širdies ligų. Uogose bręsta sėklos. Pavasarį jos sudygsta. Iš pradžių iš žemės išlenda smailus stangrus stiebelis. Paskui jis plyšta, ir pamatome, kad tai visai ne stiebelis, o kietai į vamzdelį susisukę lapeliai.

PAKLUSNÙS

MAMA DŽIAUGIASI, KAI VAIKAS PAKLUSNUS.

Kristinos šuo Margis labai paklusnus. Kristina jam sako: „Gulk!“ – ir jis gulasi. „Kelk!“ – ir jis keliasi. „Balsą!“ – ir Margis suloja. Margis nekrečia eibių, nedaro nieko, kas jo šeimininkei nepatinka. Kristina patenkinta šuniuku, jo nebara, neskriaudžia. Būdamas paklusnus, šuo gauna dovanų, prisiklauso pagyrimų. O

Kristina ne visada būna paklusni. Kai mama prašo išplauti indus arba nueiti į parduotuvę, ji kartais atsako: „Aš neturiu laiko, man reikia Margį vesti pasivaikščioti“.

P

PALANGÀ

DIDŽIAUSIAS LIETUVOS PAJŪRIO KURORTAS.

Kiek tik akys užmato, banguoja ir ošia Baltijos jūra. Viena po kitos į krantą ritasi bangos, iškėlusios baltas putotas keteras. Visa pakrante tęsiasi geltono smėlio kopos. Saulėtą vasaros dieną paplūdimyje daug vasarotojų. Vieni maudosi jūroje, kiti išsitiesę ant smėlio kepinasi saulutėje. Vaikai renka gintarėlius, stato smėlio pilis. Netoli nuo jūros yra aukštas, pušelėmis apaugęs Birutės kalnas. Senovėje ant to kalno buvusi lietuvių šventykla. Amžinąją ugnį dievų garbei čia sergėjo vaidilutės, tarp jų ir Birutė. Palangoje yra Gintaro muziejus, gražus parkas, daug sanatorijų.

PALAPÌNĖ

MEDŽIAGINIS NAMELIS.

Turistiniame žygyje palapinė gelbsti nuo lietaus, nakties vėsos. Palapinės siuvamos iš lengvo neperšlampamo audeklo. Statant palapinę, reikia gerai įtempti jos stogą, išlyginti raukšles, tvirtai pririšti prie kuolelių. Po apačia galima pakloti eglišakių – naktį bus šilčiau, nesismelks iš žemės drėgmė. Palapinės būna įvairaus dydžio. Turistai į žygį pasiima dvivietes, keturvietes palapines, o kareivių palapinės panašios į didelį namą. Eidami namo, palapinę išdžioviname ir sulankstome. Ji telpa į maišą.

PÁLMĖ

ŠILTŲJŲ KRAŠTŲ MEDIS.

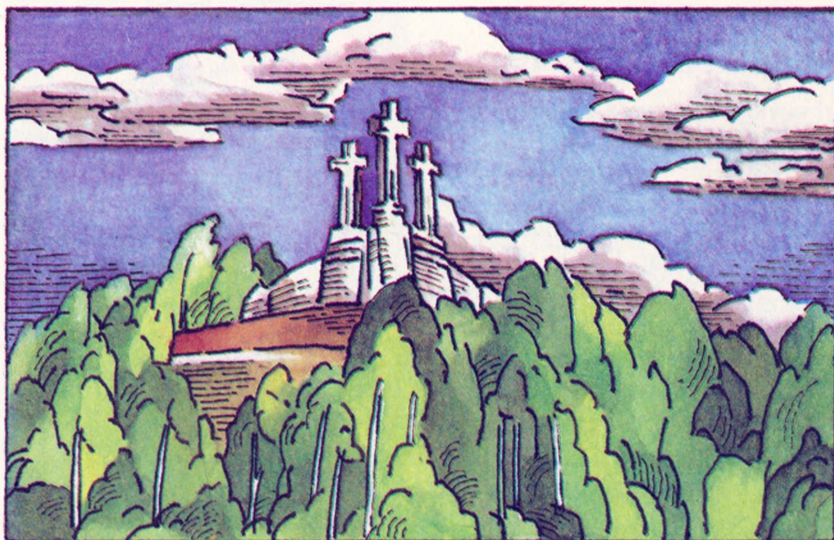
Palmė užauga labai aukšta. Jos liemuo tiesus, lieknas, be šakų, kartais apžėlęs plaušais. Viršūnėje kaip vėduoklė į šalis skečiasi ilgi platūs lapai. Daugelio palmių vaisiai valgomi, iš jų spaudžiamas aliejus. Iš kamieno šerdies gaminamas krakmolas, miltai, kruopos. Datulės, arba finikinės palmės, vaisius — uoga su kauliuku. Kokoso palmė subrandina labai didelius, sulig žmogaus galva, riešutus. Jų viduje – baltas, skanus pienas. Lietuvoje palmės auga tik šiltnamyje, kambaryje.

PAMIÑKLAS

PAMINKLAI ĮAMŽINA PRAEITĮ.

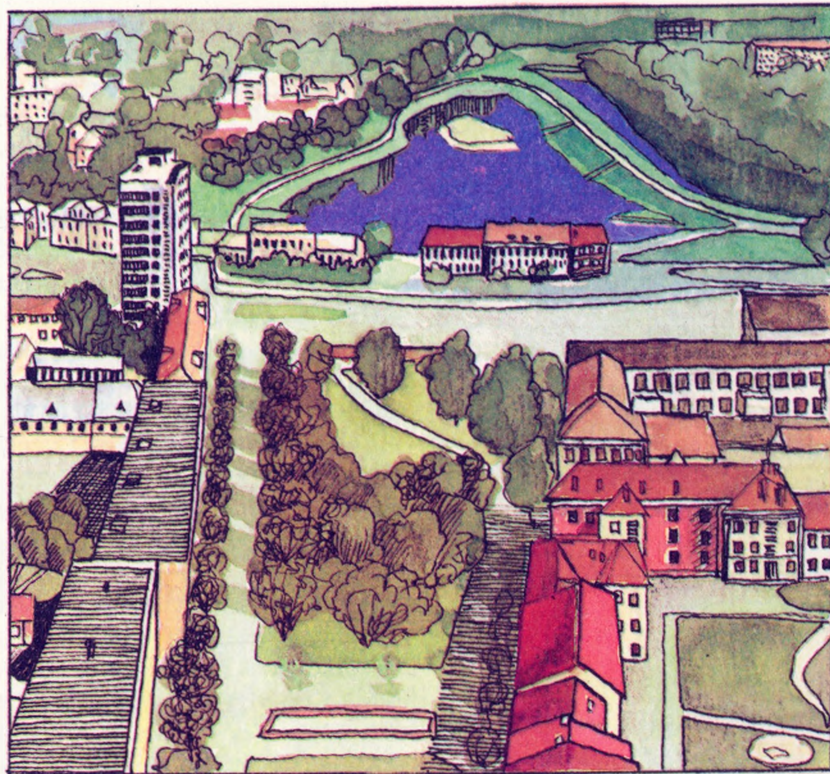
Lietuviai, kaip ir kitos tautos, didžiuojasi savo praeitimi. Paminklais pažymimos istorinių įvykių vietos, jie statomi tautos didvyrių, kovotojų dėl laisvės ir nepriklausomybės, rašytojų ir kitų žymių žmonių garbei. Skulptoriai iškala juos iš granito, nulieja iš bronzos. Lietuvių meistrai yra padarę gražių medinių kryžių, koplytstulpių. Daug paminklų sumūryta iš paprastų lauko akmenų. Komunistų valdžia senuosius paminklus griovė, naikino. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, jie atstatyti. Kaune, Vytauto Didžiojo Karo muziejaus sodelyje, atstatytas Laisvės paminklas, Vilniuje, ant Plikojo kalno, – Trys Kryžiai. Vilniuje yra Adomo Mickevičiaus, Žemaitės, Petro Cvirkos, Kaune – Vytauto Didžiojo, Maironio, Dariaus ir Girėno, Papilėje – Simono Daukanto paminklai.

PANEVĖŽỸS

MIESTAS VIDURIO LIETUVOJE, PRIE NEVĖŽIO.

Nevėžio vaga dalija miestą perpus. Upės vingyje ošia Skaistakalnio parko medžiai, rytinėje miesto dalyje tyvuliuoja tvenkinys. Yra puošni katedra, dramos teatras. Iš plačių apylinkių žemdirbiai į miestą suveža savo išaugintas gėrybes. Panevėžiečiai gamina sviestą, sūrius, dešras, konservus, cukrų, perdirba linus, audžia raštuotas drobes. Jeigu į televizorių įmontuotas Panevėžio „Ekrane“ pagamintas kineskopas, vaizdas bus ryškus ir aiškus. Birželio pirmąją, per Vaikų dieną, senamiesčio gatvės pilnos vaikų – sutūpę jie piešia ant asfalto spalvota kreida įvairiausius piešinius.

P

PAPAR̃TIS

JONINIŲ NAKTĮ ŽMONĖS IEŠKO PAPARČIO ŽIEDO.

Senų senovėje, prieš milijonus metų, Žemėje augo medžių didumo paparčiai. Dabar tai didelės žolės žaliais karpytais lapais. Labiausiai paplitęs kelminis papartis. Paparčiai auga visur: tamsiame eglyne, saulės apšviestame paupyje, beržyne. Kai kurios paparčių rūšys auginamos darželiuose. Gyvuliai paparčių neėda, nes jie nuodingi. Papartis žiedų neturi, bet yra padavimų, kad vieną kartą per metus, Joninių vidurnaktį, jis pražystąs. Paparčio žiedas esąs stebuklingas. Jį radęs žmogus galįs matyti žemėje užkastus lobius, suprasti žvėrių ir paukščių kalbą.

PAPŪGÀ

MARGASPALVIS ŠILTŲJŲ KRAŠTŲ PAUKŠTIS.

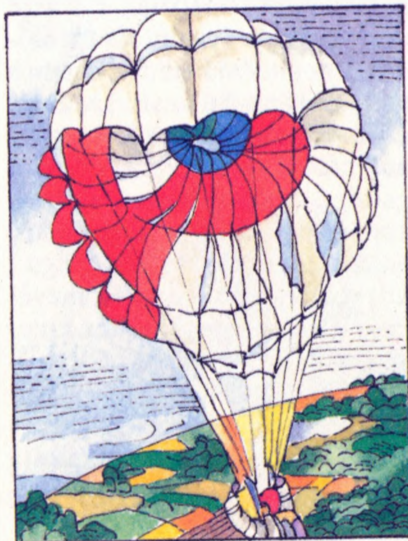

Papūgos gyvena atogrąžų miškuose, rečiau stepėse. Jų plunksnos labai ryškių spalvų – raudonos, mėlynos, žalios, geltonos. Snapas didelis, kumpas, su aštriu kabliuku gale. Labai stiprus – juo papūga gali perskelti kietą riešuto kevalą. Kabindamasi snapu ir kojomis, laipioja po medžius. Lesa vaisius, sėklas, uogas: paima uogą koja ir dedasi į snapą. Peri medžių drevėse, uolų plyšiuose. Žmonės papūgas laiko namuose, zoologijos soduose. Lietuvoje dažniausiai laikomos banguotosios papūgėlės, kilusios iš Australijos. Jos linksmos, malonaus būdo, greit prijunksta prie žmogaus. Yra kalbančių papūgų, kurios išmoksta aiškiai pakartoti žodžius, posakius.

PARAŠIÙTAS

SU PARAŠIUTU GALIMA IŠŠOKTI IŠ KELIŲ KILOMETRŲ AUKŠČIO IR SAUGIAI NUSILEISTI ANT ŽEMĖS.

Parašiutininkas užsideda ant nugaros į kuprinę sulankstytą parašiutą ir šoka iš skrendančio lėktuvo. Krisdamas jis patraukia už parašiuto išsiskleidimo žiedo. Šilkinis arba nailoninis parašiuto kupolas išsiskleidžia, ir žmogus palengva leidžiasi žemyn. Supasi ore ir mato, kokia graži Žemė iš aukštybių. Timptelėjęs vieną ar kitą jį laikančią virvutę, jis vairuoja ir nutupia ten, kur nori. Mintis sukurti parašiutą kilo italų dailininkui Leonardui da Vinčiui prieš penkis šimtus metų. Pirmą kartą žmogus parašiutu nusileido iš bokšto 1617 metais. Su parašiutais šokinėja sportininkai, vyksta jų varžybos. Parašiutininkai po vieną ar keliese, neišskleidę parašiuto, ore atlieka akrobatines figūras, leidžiasi į pažymėtą vietą.

PARDAVĖJAS

GERAS PARDAVĖJAS PIRKĖJĄ APTARNAUJA MANDAGIAI IR MALONIAI.

Įsivaizduok, jog tu užaugai didelis ir sumanei nusipirkti skrybėlę. Atėjai į parduotuvę, o ten skrybėlių skrybėlaičių! Išsirink iš tokios daugybės, kad gudrus. Laimei, prie tavęs prieina pardavėjas, kuris ne tik parduoda, bet ir pataria, kurią geriau pasirinkti. Pasimatuoji mažiausiai dvidešimt penkias skrybėles. Bet pardavėjas visai nepyksta, atvirkščiai – džiaugiasi, kad neperki pirmos pasitaikiusios, o renkiesi, derini.

Jis tik maloniai nusišypso ir sako: „Prašom ateiti rytoj. Kaip tik gausim naujų skrybėlių. Rytoj tikrai išsirinksit!“

PASAGÀ

PO ARKLIO KANOPA KALAMA LENKTA GELEŽIS.

Arklys daug bėgioja, dirba sunkius darbus. Kad jo kanopos nenudiltų, nesusižeistų, arklį reikia pakaustyti. Pasagos nukaltos iš geležies.Prie kanopų jos pritvirtinamos pasagvinėmis. Ilgainiui pasagos nudyla ir pakeičiamos kitomis, naujomis. Ypač geros, nenudilusios pasagos turi būti, kai kelias slidus. Jei tolimoje kelionėje pasaga nukristų ar lūžtų pusiau, arklys pradėtų šlubuoti.

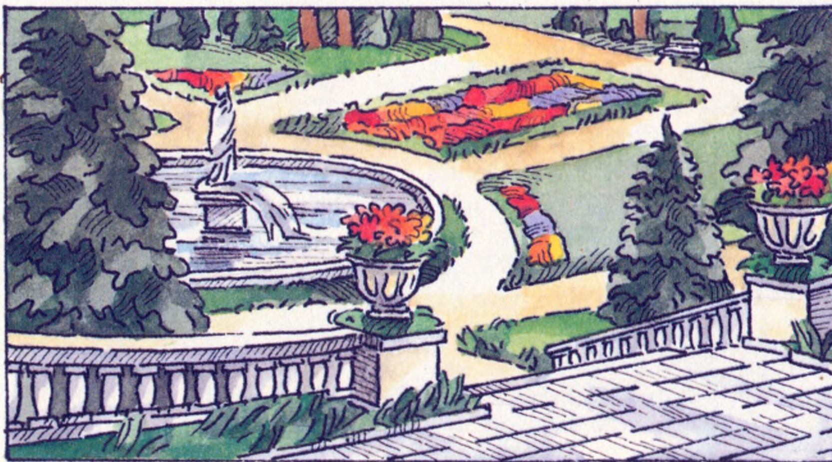

Pasagas nukala ir arklį pakausto kalvis. Apie gerą kalvį sakydavo: „Jis gali ir blusą pakaustyti“. Žmonės tiki, kad rasta ant kelio pasaga neša laimę. Dėl to kai kas rastą pasagą prisikala prie durų staktos.

PÁRKAS

MIŠKAS AUGA SAVAIME, O PARKĄ UGDO ŽMOGUS.

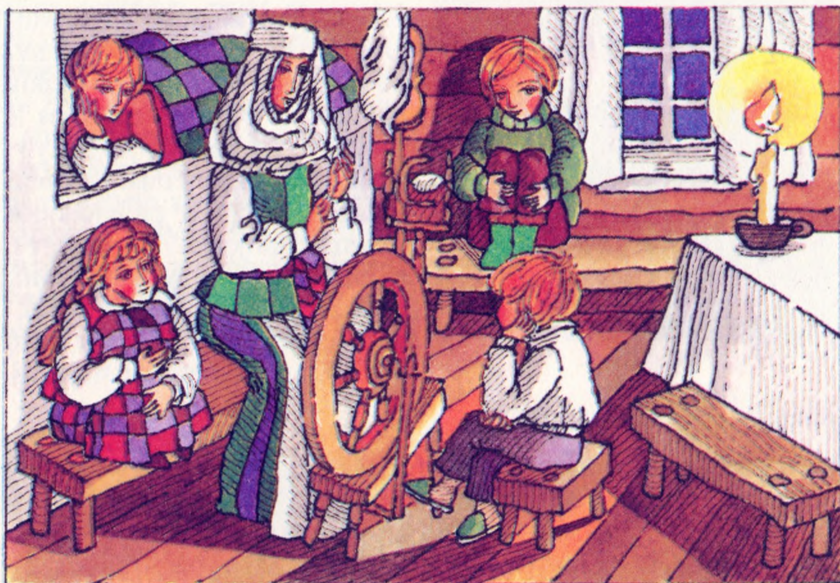
Parke auga reti medžiai, krūmai, daug dekoratyvinių augalų. Parkai seniau buvo kuriami prie dvarų rūmų. Priešais rūmus auginamos vejos, gėlynai, trykšta fontanai, tvenkiniuose plaukioja gulbės. Užauginti gražų parką ne taip paprasta. Tam reikia ir laiko, ir pinigų, ir išmoningų architektų, gamtininkų, sodininkų. Parkas teikia žmogui malonų poilsį, sielos atgaivą. Lietuvoje buvo daug parkų, tik nedaug jų išliko. Būtinai aplankykite Palangos, Plungės parkus, Vilniaus Vingio parką.

PÃSAKA

„SENELE, PASEK PASAKĄ“, – PRAŠO VAIKAI.

Smagu ilgais žiemos vakarais klausytis senelės pasakų. Pasakose daug kas kitaip negu gyvenime. Gyvuliai jose kalba ir elgiasi kaip žmonės. Apsiavęs stebuklingais batais, žmogus akies mirksniu atsiduria, kur panori. Varlė pavirsta gražia karalaite, o miręs žmogus, pašlakstytas gyvybės vandeniu, vėl atgyja. Senovėje pasakų knygų nebuvo – žmonės pasakas pasakodavo vieni kitiems. Vėliau jas imta užrašinėti. Daug lietuviškų pasakų prieš šimtą metų užrašė Jonas Basanavičius. Pasakas kuria ir rašytojai. Tikriausiai esate skaitę Petro Cvirkos „Nemuno šalies pasakas“? Gražių pasakų parašė broliai Grimai, Vilhelmas Haufas, Hansas Kristijanas Andersenas.

PÃŠTAS

PAŠTU SIUNČIAMI LAIŠKAI, SIUNTINIAI.

Įmetėte laišką į pašto dėžutę, ir galite nebesirūpinti – toliau viską padarys paštas. Laiškai, išimti iš dėžutės, patenka į pašto skyrių. Čia laiškų rūšiuotojai juos paskirsto pagal adresus. Į Niujorką laišką nuskraidins lėktuvas, į Taliną nugabens traukinys, o į netolimą Lietuvos miestelį ar sodžių – mašina. Anksti rytą laiškanešiai susikrauna laikraščius ir laiškus į didelius krepšius ir išnešioja žmonėms į namus. Pašte galima išsiųsti ir atsiimti siuntinį, banderolę, piniginę perlaidą, nusipirkti vokų, pašto ženklų, užsiprenumeruoti laikraščius.

PASISVÉIKINIMAS

ŽMONĖS SUSITIKĘ SVEIKINASI.

Jei susitinka rytą, sako: „Labas rytas!“ Jei dieną: „Laba diena!

Labą dieną!“ O vakare: „Labas vakaras!“ Artimi draugai sveikinasi dar taip: „Sveikas! Sveikas gyvas!“ Ir paspaudžia vienas kitam ranką. Sveikindamiesi su suaugusiais, berniukai ir mergaitės mandagiai linkteli galvą. Berniukai dar pakelia kepurę. Ranką vaikai paduoda tik tada, kai ją jiems ištiesia vyresnis žmogus. Nepamirškite pasisveikinti atėję į klasę, į svečius, pas gydytoją, prieš kreipdamiesi į ką nors su reikalu.

PÃŠTO ŽÉNKLAS

MOKESTIS UŽ LAIŠKO SIUNTIMĄ IR PRISTATYMĄ.

Parašę laišką ir įdėję į voką, užrašome adresą ir priklijuojame pašto ženklą. Seniau pašto ženklų nebuvo. Pašto paslaugas apmokėdavo laiško gavėjas. Pirmieji pašto ženklai buvo išleisti Didžiojoje Britanijoje 1840 metais, o Lietuvoje – 1918 metais. Ant senųjų lietuviškų pašto ženklų regime Lietuvos prezidentą Antaną Smetoną, Joną Basanavičių, Maironį, Vincą Kudirką, Žalgirio, Saulės mūšių vaizdus. 1990 metais Lietuvai atgavus nepriklausomybę, išspausdinti nauji pašto ženklai. Kasmet jų išleidžiama apie trisdešimt. Ir vaikai, ir suaugusieji mėgsta pašto ženklus kolekcionuoti. Tokie žmonės vadinami filatelistais.

PATARLĖ

GRAŽUS IR IŠMINTINGAS POSAKIS.

Tai labai trumpas tautosakos kūrinėlis – tik vienas sakinys. Sakomas jis dažniausiai ne atskirai, o kaip kokia puošmena įterpiamas į pasakojimą, pokalbį. Patarlės turi perkeltinę reikšmę, glaustai pasako didelę išmintį. Sakydami „Auksas ir pelenuose žiba“, turime galvoje ne auksą ir pelenus, o tai, kad gerosios žmogaus savybės, darbai visur ir visada pastebimi. Patarlė „Mažas kupstas didelį vežimą verčia“ primena, jog ir nedidelis apsileidimas gali sugadinti svarbų reikalą. Lietuviai turi daug patarlių.

PAVARDĖ

KIEKVIENAS ŽMOGUS TURI VARDĄ IR PAVARDĘ.

Vardus vaikams parenka tėveliai, o pavardė yra tokia pat, kaip ir jų. Pagal pavardę galima atskirti šeimą – visi jos nariai vadinami viena pavarde. Tik moterų pavardžių pabaiga yra kitokia: pavyzdžiui, tėvo ir sūnaus pavardė – Šalčius, motinos – Šalčiuvienė,

dukters – Šalčiūtė. Senovės lietuviai pavardžių neturėjo, vien vardus. Pavardės pradėjo rastis maždaug prieš penkis šimtus metų. Jomis virto kai kurie senieji vardai (Mažvydas, Skirmantas), pravardės (Kairys, Šernas, Šleivys). Daug pavardžių padaryta iš krikščioniškų vardų (iš Jono – Jonaitis, Jonauskas, Janonis, Janulis, iš Petro – Petraitis, Petronis, Petrėnas).

P

PAVÃSARIS

IR SMARKIAUSIA ŽIEMA BIJO PAVASARIO.

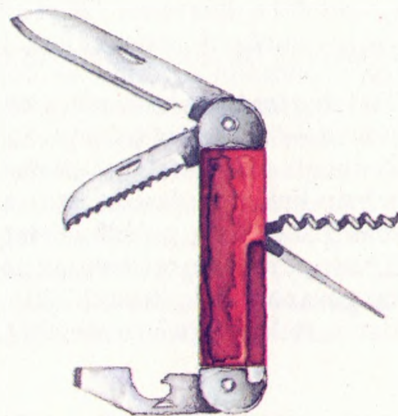
Kovo mėnesį orai atšyla, pradeda tirpti sniegas. Miške prasiskleidžia mėlynos žibutės, karklų šakelės pasipuošia švelniais kačiukais. Čiurlena upokšniai, jų pakrantėse žydi geltonos purienos. Iš šiltųjų kraštų parskrenda paukščiai. Po šlapią lanką stypčioja raudonkojis gandras ir gaudo varles. Aukštai žydroje padangėje čirena vieversėliai, prie namų ant sprogstančios beržo šakelės švilpauja varnėnas. Nulyja pirmas šiltas lietutis, nudunda griaustinis, ir visa gamta atgyja. Sužaliuoja pievos, miškai, sode pražysta vyšnios ir obelys. Kai dirvos pradžiūva, žemdirbiai išeina į laukus – sėja javus, sodina bulves. Labiausiai pavasariu džiaugiasi vaikai – tai pats gražiausias ir linksmiausias metų laikas. Lietuvių rašytojo Kristijono Donelaičio poemos „Metai“ viena dalis taip ir vadinasi – „Pavasario linksmybės“.

PEĨLIS

JEI NETURĖTUME PEILIO, NEGALĖTUME NET DUONOS ATSIRIEKTI.

Peilis yra plokščia ir aštri plieninė geležtė, įtaisyta į rankeną, arba kriaunas. Peilių yra didelių ir mažų, virtuvinių ir kišeninių. Virtuviniu peiliu raikome duoną, pjaustome mėsą, sūrį, daržoves, užsitepame sviesto. Kišeninis peiliukas yra sulenkiamas, kad neprapjautų kišenės. Jis dažniausiai turi keletą geležčių – duonai riekti, mėsai, sūriui pjaustyti, konservų dėžutei atidaryti, be to, kamščiatraukį, ylą. Kai norime nusidrožti pieštuką ar nusipjauti karklo šakelę švilpynei, peiliuką atlenkiame. Toks peilis labai praverčia kelionėje, turistiniame žygyje, grybaujant. Dar yra specialių sodininko, batsiuvio peilių. Peilis ilgainiui atšimpa, tada jį reikia pagaląsti. Su peiliu elkitės atsargiai – kryptelės ranka, ir įsipjausite pirštą.

PAVỸDAS

NEPASITENKINIMO, PYKČIO JAUSMAS DĖL KITO ŽMOGAUS SĖKMĖS.

Vytas atsinešė iš namų didžiulę kriaušę. Kai Kęstas tik pamatė kriaušę, jį apėmė pavydas. „Kokia kriaušė! – galvojo jis. – Kokia didelė! Kokia sultinga! Dabar Vytas atsisės ant suoliuko, atsikąs ir gardžiuosis. Valgys vienas! O man nieko nepaliks. Kuo aš už jį blogesnis? Ak, ir nesiseka...“ Kęstas žiūrėjo į kriaušę, o pavydas vis augo. Jam buvo pikta ir gaila savęs. „Nori kriaušės?“ – paklausė priėjęs Vytas. – „Noriu“. Susėdo abu vaikai ant suoliuko ir suvalgė kriaušę perpus. O pavydo lyg nebūta.

PELĖ

NEDIDELIS KENKSMINGAS GRAUŽIKAS.

Urvelyje po namo grindimis gyvena pilkos naminės pelės. Naktį, kai žmonės miega, jos aštriais

dantukais pragraužia grindyse skylę ir įlenda į virtuvę. Apkramto duoną, sūrį, prakanda maišelio kampą ir ėda išbirusias kruopas, miltus. Mėgsta cukrų. Urvelyje iš pūkų, vatos pelė susisuka lizdą, kuriame augina mažus peliukus. Sandėlyje įsiveisusios pelės suėda ir sugadina daug grūdų, miltų, kruopų. Žmonės peles gaudo spąstais, nuodija. Dirvinė lauko pelė gelsvai rusva, su tamsia juostele išilgai nugaros. Geltonkaklė miško pelė gerai laipioja medžiais. Visos pelės gyvena urveliuose, o pelė mažylė pina lizdelį iš žolės ir pakabina jį ant augalo stiebo ar šakelės.

PELĖDA

PLĖŠRUS NAKTIES PAUKŠTIS.

Pelėdos akys didelės, apvalios. Plunksnos purios, todėl pelėda atrodo didesnė negu yra iš tikrųjų. Snapas kumpas, aštrus, nagai ilgi, riesti. Dieną pelėda miega, o naktį, kai iš urvelių išlenda pelės ir kiti graužikai – medžioja. Ji gerai mato sutemose. Plasnodama minkštais sparnais, sklendžia tyliai, be garso ir čiumpa užsižiopsojusią pelę. Dar gaudo paukštelius, varles, vabzdžius. Pelėdos gyvena ir peri senų medžių drevėse, palėpėse. Pavasarį jos šaižiai ūbauja. Maži pelėdžiukai balti, pūkuoti, minkšti lyg pagalvėlės. Pelėdos yra reti ir naudingi paukščiai.

P

PELIKÃNAS

BALTAS PAUKŠTIS, DIDUMO KAIP ŽĄSIS.

Pelikanas turi ilgą snapą, o po juo – didelį odinį maišą, kuriuo gaudo žuvis. Išsirikiavę ratu, pelikanai apsupa žuvų pulką ir varo jas į seklumą. Paskui kiša snapus į vandenį ir susemia žuvis maišais.

Jauniklius maitina taip: žuvį atryja į maišą, o pelikaniukai sukiša į jį galvas ir lesa. Pelikanai gyvena šiltuosiuose kraštuose, jūrų ir ežerų pakrantėse. Retkarčiais jie atklysta ir į Lietuvą. Pelikanų yra Kauno zoologijos sode.

PELÝNAS

PELYNAS LABAI KARTUS.

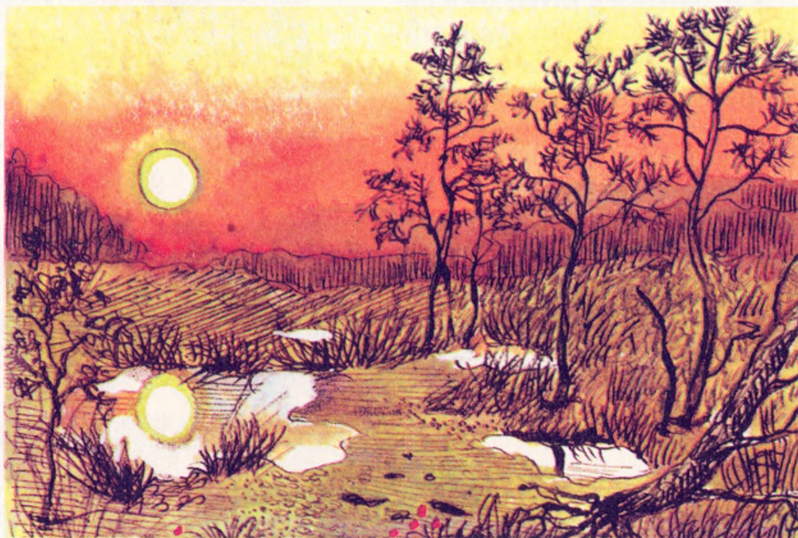

Ši žolė panaši į kietį, tik šviesiai pilka, beveik balta. Žydi smulkiais geltonais žiedeliais, stipriai ir maloniai kvepia. Vasarą pelynų krūmeliai ryškiai matomi saulės išdegintoje ganykloje: karvės nugraužia visas žoles, o pelynų neliečia. Mat pelynas labai kartus. Žmonės pelynus dar vadina metėlėmis. Kai tau suskausta pilvą, mama išverda pelynų ir sako: „Išgersi metėlių arbatos ir tuoj pasveiksi“. Arbata karti, labai neskani, bet juk beveik visi vaistai yra neskanūs. Pelyno nuoviras žadina apetitą. Kai vaikai nenori valgyti, jiems duoda kelis gurkšnius pelynų arbatos.

PÉLKĖ

ŽEMA, ŠLAPIA LYGUMA.

Einant per pelkę, žemė liula, iš po kojų trykšta vanduo. Tarp žalių samanų kupstų ir meldų kaip maži ežerėliai telkšo gilūs akivarai. Kur ne kur auga skurdūs medeliai, krūmokšniai. Noksta spanguolės. Pelkėse peri pempės, perkūno oželiai, gervės. Yra žalčių, gyvačių. Naktį po pelkę klaidžioja melsvos liepsnelės – žaltvykslės. Tai dega pelkių dujos. Padavimuose pasakojama, kad pelkėse gyvena kipšai, laumės. Dabar pelkių Lietuvoje nedaug. Jos buvo nusausintos, paverstos ganyklomis, durpynais, dirbamais laukais. Kai kurios pelkės – Čepkelių raistas, Kamanų pelkė – saugomos valstybės.

PERKŪNAS

GRIAUSMO IR ŽAIBŲ DIEVAS.

Kilus audrai, tarp juodų debesų blykčioja žaibai, dunda griaustinis. Sakmėse pasakojama, kad

tai Perkūnas važinėjasi po akmeninį dangų geležine karieta, pakinkyta raudonais žirgais. Perkūnas didžiuliu kūju daužo uolas arba ugnimi spjaudančia šaudykle šaudo velnius. Buvo manoma, kad Perkūnas pavasarį pabudina žemę iš miego, skatina augti javus ir žolę, be to, padeda nugalėti priešus. Perkūnas buvo daugelio senovės tautų, tarp jų ir baltų – prūsų, lietuvių, latvių – dievas. Žmonės Perkūno bijojo ir jį garbino. Šventuose ąžuolynuose jam buvo statomos šventyklos, kūrenama amžinoji ugnis.

PETRÃŽOLĖ

PRIESKONINĖ DARŽOVĖ.

Petražolės šaknis panaši į morką, tik gelsvai balta. Lapeliai smulkūs, karpyti, kartais garbanoti. Vienų petražolių nevalgome – jų ir lapai, ir šaknis yra prieskonis. Petražolių dedama į sriubą, salotas, ant sumuštinių. Jos yra malonaus skonio, gardaus kvapo. Petražolės turi daug vitamino C. Jų arbata yra vaistinga. Žiemai petražolių galima susidžiovinti. Jei petražolių pasisodinsite vazone ant palangės – visą žiemą turėsite šviežių prieskonių. Į petražolę panašus salieras, tik jo lapai didesni, platesni, šaknis stora, apvali.

PIEMUÕ

MAŽI PIEMENĖLIAI, DIDI VARGDIENĖLIAI.

„Šeštų metų Joniukas jau piemuo", – taip pradeda apsakymą apie našlaitį Joniuką Jonas Biliūnas. Kol maži, vaikai ganė žąsis, antis, paūgėję – kiaules, karves, avis. Gyvulius išgindavo į laukus anksti rytą, saulei tekant, o pargindavo vėlai vakare. Kiaurą dieną, ar saulė šviečia, ar lietus lyja, piemenėliai išbūdavo lauke. Ganyti – sunkus darbas. Reikia žiūrėti, kad gyvuliai neištryptų javų, kad vilkas nenuneštų ėriuko, kad karvės sočiai priėstų. Priėdusios vidurdienį jos sugula, ramiai atrajoja. Tada ir piemenys gali pailsėti, pažaisti. Pavasarį, per Sekmines, piemenėliai gėlių ir žolių vainikais papuošdavo karvių ragus.

P

PÍENAS

ĖSK, KARVUTE, ŽALIĄ
ŠIENĄ
IR ATNEŠK MAN BALTO
PIENO.

Mes geriame karvių ir ožkų pieną. Kitų tautų žmonės melžia ir avis, kumeles, kupranugares. Pieną gerti sveika, jis labai maistingas. Galima gerti šviežią pieną, skanu ir rūgusis. Vakarienei

dažnai verdama pieniška kruopų arba makaronų sriuba. Pienu galima užbalinti ir daržovių sriubą. Pieną kurį laiką palaikius šaltoje vietoje, į paviršių iškyla grietinėlė. Iš pieno gaminama grietinė, sviestas, varškė, sūris.

PIẼŠTI

PIEŠTI GALI KIEKVIENAS VAIKAS.

Algiukui patinka piešti spalvotais tušinukais – flomasteriais. Ką sugalvoja, tą ir nupiešia – mamą, tėtį, namuką, Gedimino pilį ar tanką. Piešinėlio kontūras aiškus, spalvos ryškios, grynos. O Raselė labiau mėgsta vandeninius dažus – akvarelę. Jai gražiai išeina gėlėta pieva, miškas, upelis, debesys. Koks gražus apsnigtas miškas žiemą! Jį galima nupiešti paprastu juodu pieštuku. Tikri dailininkai dažniausiai tapo aliejiniais dažais ant drobės. Mokykloje būna piešimo pamokos. Mokytoja padeda kokį daiktą, pavyzdžiui, molinę vazą, ir visi vaikai ją piešia. Jei kam nesiseka, mokytoja pataria, pataiso piešinėlį. Bet smagiausia piešti, ką nori.

PỸKTIS

PYKTIS BLOGAS PATARĖJAS.

Vaikai susipyko žaisdami futbolą. Vytas supyko ant Andriaus, Andrius ant Miko, Mikas ant Sauliaus, Saulius ant Vyto. „Tu nemoki žaisti!“ – pyko Vytas. „O tu spyrei man į koją“, – nenusileido Andrius. „O tu man sukliudei“, – nenustygo Mikas. „Jūs nė vienas nemokat žaisti“, – kirto Saulius. Vaikai ginčijosi, kol sutemo ir neliko laiko žaisti. Kitą dieną vaikai vėl susirinko. „Tai pyksimės ar žaisim?“ – paklausė Vytas. „Geriau žaiskime!“ – atsakė Andrius, Mikas ir Saulius. Ir žaidė vaikai iki sutemos.

PÌKTŽOLĖS

PIKTŽOLĖS NESĖTOS DARŽUOSE, JAVŲ LAUKUOSE AUGA IR SMELKIA ŽMONIŲ AUGINAMUS AUGALUS.

Palijo, ir darže sužaliavo žliūgės, varpučiai, usnys, balandos, svėrės ir kitokios piktžolės. Iš kur jų tiek pridygo? Juk sodinome kopūstus ir ropes, sėjome morkas, žirnius ir pupas! Mažas, lengvutes piktžolių sėkliukes į lysvę atneša vėjas, žemėje yra jų šaknų. Piktžolės auga labai greitai, kultūrinius augalus užgožia, atima iš jų maisto medžiagas. Jas galima naikinti cheminiais nuodais – herbicidais, tačiau dalis tų nuodų pereina į daržoves. Piktžoles geriau išrauti. Ravėti nelengva, užtat daržovės gerai auga ir dera, yra skanios, nekenksmingos.

PILÉNAI

VERKIA LIETUVA DIDVYRIŲ:
JŲ NEPRIKELIA TĖVYNĖ.

(Maironis)

1336 metų žiemą gausi kryžiuočių kariauna apsupo Pilėnų pilį. Lietuviai, vadovaujami kunigaikščio Margirio, atkakliai gynėsi: vyrai mėtė priešams ant galvų sunkius akmenis, ritino rąstus, moterys pylė verdantį vandenį. Įsibrovusius užpuolikus pilėniečiai kapojo kardais, mušė kuokomis. Bet pilies gynėjų jėgos išseko, ir tada Margiris tarė: „Broliai ir sesės! Galingo priešo neįveiksime. Ar vergausime, ar laisvi mirsime?“ – „Nevergausime! Laisvi mirsime!“ – vienu balsu visi atsiliepė. Buvo sukurtas didelis laužas. Į jį lietuviai sumetė brangius daiktus, o paskui ir patys šoko į ugnį. Pervėręs kardu mylimą žmoną, paskutinis žuvo kunigaikštis Margiris. Įsibrovę į pilį, kryžiuočiai rado tik degėsių krūvą.

P

PILÌS

SENOVĖJE ŽMONĖS PILYSE GYNĖSI NUO PRIEŠŲ.

Pilys stovėdavo ant kalvų (piliakalnių), upių santakose, ežerų salose arba tarp klampių pelkių, kad priešams būtų sunkiau prie jų prieiti. Pilį juosė aukšti pylimai, gilūs grioviai, medžio, mūro sienos. Aukštuose pilies kuoruose (bokštuose) dieną ir naktį budėjo sargybiniai. Daug pilių (iš pradžių medinių, vėliau – mūro) buvo senovės Lietuvoje. Jose gyvendavo kunigaikščiai, didikai. Šalia dažnai įsikurdavo gyvenvietė. Priešams užpuolus, žmonės subėgdavo į pilį, užsidarydavo joje ir gindavosi. Ilgainiui pilys sunyko, sugriuvo. Atstatytoje Trakų pilyje dabar yra muziejus.

PINGVÌNAS

NESKRAIDANTIS ŠALTŲJŲ KRAŠTŲ PAUKŠTIS.

Pingvinai gyvena Antarktidoje dideliais būriais (kolonijomis). Pingvino sparniukai trumpi, kojų pirštus jungia plėvės. Plunksnos tankios, panašios į kailiuką. Iš tolo pingvinas atrodo lyg fraku apsivilkęs – visas juodas, o papilvė balta. Pingvinai gerai plaukia ir nardo vandenyje. Minta žuvimis. Padeda vieną kiaušinį. Siaučia pūga, sninga, o pingvinas peri jį, pasidėjęs tarp letenėlių. Pingvinų galima pamatyti Klaipėdoje, Jūrų muziejuje.

PINIGAĨ

LIETUVOS PINIGAI YRA LITAI IR CENTAI.

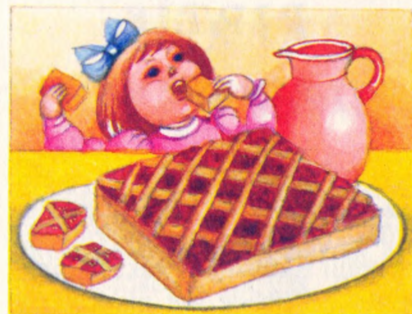
Pinigais mokama už darbą, o už juos perkame visokias prekes. Senovėje pinigus atstojo kailiai, medus, grūdai, druska. Įsivaizduok – tau reikia batų. Nueini pas batsiuvį. O tas ir sako: „Pasiūsiu tau batus. Bet už tai man duosi penkis korius medaus!“ Šitaip pirkti buvo nepatogu, ir žmonės rado prekės pakaitalą – auksą. Pradėta kalti aukso monetas, vėliau – sidabro. Senovės lietuvių pinigai buvo sidabrinės lazdelės. Perkant nuo lazdelės buvo atkertamas reikiamo dydžio gabaliukas. Dabar naudojami popieriniai pinigai spausdinami specialiame popieriuje su vandens ženklais. Monetos kalamos iš metalų lydinio.

PYRÃGAS

LAIKYK PYRAGĄ, O NE DARBĄ RYTDIENAI.

Pyragas skanus, baltas, purus. Jis kepamas iš smulkių kvietinių miltų. Tešla užmaišoma, įdedama mielių ir palaikoma šiltoje vietoje, kol įrūgsta, iškyla. Paskui ji supilama į riebalais išteptą skardą ir kepama krosnyje ar orkaitėje. Į pyragą galima įdėti įvairių įdarų – uogienės, varškės, riešutų, obuolių. Gardžiausią pyragą iškepa mama. Ypač skanu jį, dar šiltą, valgyti su pienu. Seniau pyragus kepdavo tik šventėms, kasdien valgė juodą ruginę duoną. Svočia, eidama į vestuves, nešdavosi labai didelį, gražiai papuoštą pyragą – karvojų. Lauktuvės kartais vadinamos kiškio pyragu. Tai nebūtinai pyragas – gali būti ir riestainis. Gal ir tau tėvelis ar mama yra parnešę kiškio pyrago?

PIRMÓJI KOMÙNIJA

LAIMINGI TIE, KURIE PAKVIESTI Į VIEŠPATIES PUOTĄ!

Pirmoji Komunija – tai pirmasis žmogaus susivienijimas širdyje su Jėzumi Kristumi. Jis įvyksta Šventųjų Mišių metu priimant Švenčiausiąjį Sakramentą. Vaikai į bažnyčią eina gražiai pasipuošę, apsirengę baltais drabužėliais, nešasi žvakę, maldaknygę, rožančių. Prieš priimdami Švenčiausiąjį Sakramentą jie prieina išpažinties, susitaiko su Dievu ir žmonėmis. Pirmoji Komunija pripildo širdį meilės, apsaugo nuo daugelio nuodėmių, suteikia jėgų daryti gailestingumo darbus.

PIRTÌS

PIRTYJE ŽMONĖS MAZGOJASI.

Daugelyje Lietuvos kaimo sodybų, truputį atokiau nuo trobesių, stūkso pirtelė. Šeštadienį žmonės ją gerai iškūrena ir vakare mazgojasi. Atsisėdę ant plautų (tokių lentynų), kaitinasi, periasi vantomis (beržų šakelių šluotomis). Kad būtų daugiau karštų garų, ant įkaitusių krosnies akmenų šliūkšteli kaušą vandens. Miesto pirtys kitokios – jose yra vonių, dušų, garinių, net baseinų. Pirtyje žmogus ne tik nusimazgoja, bet ir pailsi, atgauna jėgas ir žvalumą, grūdinasi. Žmonės tai pastebėjo labai seniai, todėl jau prieš du tūkstančius metų Romoje buvo gerai įrengtų, didelių, labai puošnių pirčių.

PLAKTÙKAS

PLAKTUKO GALVA METALINĖ, KOTAS MEDINIS.

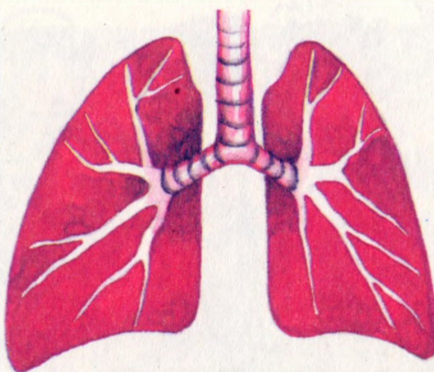
Tėtis kala vinį į sieną, o Audrius stovi greta ir žiūri. Plaktukas smagiai kaukši. „Duok ir man, tėti, pakalti“, – prašo berniukas. Tėtis padavė plaktuką, Audrius tik užsimojo ir – kaukšt sau per pirštą! Dabar žinos, kad kalti reikia atsargiai. Batsiuvys mažas vinutes į puspadį kala nedideliu plaktukėliu. Dailidžių plaktukas jau didesnis – juo galima įkalti ir gandro snapo ilgio vinį. O kalvis iki raudonumo įkaitintą geležį kala labai dideliu ir sunkiu plaktuku, kuris vadinamas kūju.

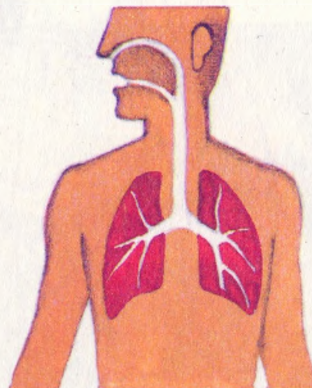

PLAŨČIAI

PLAUČIAIS KVĖPUOJAME.

Plaučiai yra krūtinėje. Turi dvi dalis: yra kairysis ir dešinysis plautis. Juose išsišakoja bronchai. Tai kvėpuojamosios gerklės šakos – standūs vamzdeliai, kuriais įkvėptas oras patenka į plaučius. Bronchų šakelių galuose yra mažos kvėpuojamosios pūslytės – alveolės. Alveolėse iš oro į kraują patenka deguonis, o iš kraujo pašalinamas anglies dvideginis, kurį paskui iškvepiame. Persišaldę galime susirgti plaučių uždegimu, bronchitu. Sergant plaučių uždegimu, pakyla temperatūra, sunku kvėpuoti. Bronchitu sergantis žmogus kosi, dūsta. Ypač pavojinga yra plaučių tuberkuliozė – užkrečiama, sunkiai pagydoma liga.

PLAUKAĨ

PLAUKAI BŪNA ŠVIESŪS, TAMSŪS, TIESŪS ARBA GARBANOTI.

Kad plaukai būtų sveiki ir gražūs, juos reikia prižiūrėti. Plaukus šukuojame šukomis, šepečiu. Kas savaitę ar kas dvi galvą trenkame muilo skysčiu – šampūnu. Ką tik išplautus plaukus patartina perskalauti dilgėlių, ramunėlių ar kitų žolelių nuoviru. Senų žmonių plaukai žili, vyrai dažnai nuplinka. Jaunų žmonių plaukai irgi po truputį slenka, tačiau vėl atauga. Mat plaukas gyvena tik keletą metų. Graži šukuosena žmogų puošia. Berniukai dažniausiai kerpasi trumpai, o mergaitės nešioja ilgus plaukus. Ir seniau, ir dabar didžiausias lietuvaitės papuošalas – ilgos, storos kasos.

P

PLẼKŠNĖ

PLOKŠČIA LYG BLYNAS ŽUVIS.

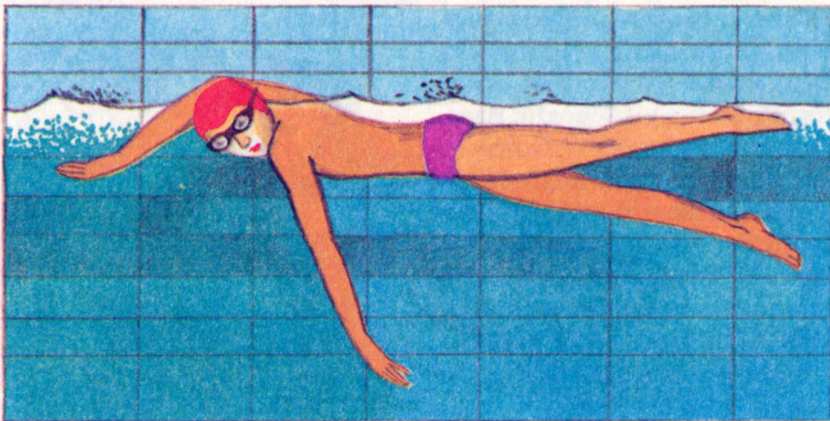
Plekšnė dugne guli ant šono. Smėlėtose vietose gyvenančių plekšnių viršus būna gelsvas, akmenuotose – margas. Apačia balta. Abi plekšnės akys yra vienoje, dažniausiai dešiniojoje kūno pusėje, arti viena kitos. Plekšnės plaukioja palei dugną ir gaudo vabalus, kirmėlaites. Plekšnių yra Baltijos jūroje, jos dažnai įplaukia į Kuršių marias. Palangoje ant jūros tilto visą dieną stovi meškeriotojai ir traukia delno didumo plekšnes. Kartais pasitaiko tokia didelė, kad viena vos telpa keptuvėje.

PLAŨKTI

APIE GERĄ PLAUKIKĄ SAKOMA: „PLAUKIA KAIP ŽUVIS".

Ežere laiveliu plaukiojo žvejys ir matematikas. „Ar tamsta išmanai matematiką?" – paklausė mokslininkas. „Ne!" – atsakė žvejys. „O, tai tamsta praradai pusę gyvenimo!" Netrukus pakilo audra ir apvertė laivelį. „Ar tamsta moki plaukti?" – paklausė žvejys. „Ne", – atsakė matematikas. „O, tai tamsta praradai visą gyvenimą!" Matote, kaip svarbu mokėti plaukti. Gamta taip sutvarkė, jog paukščiams ir gyvuliams plaukti mokytis nereikia – jie plaukia iš prigimimo. Plaukti galima išmokti. Vasarą plaukiojame jūroje, ežere ar upėje, žiemą – baseine.

PLĖŠRŪNAI

GAUDO KITUS GYVŪNUS IR ĖDA JUOS.

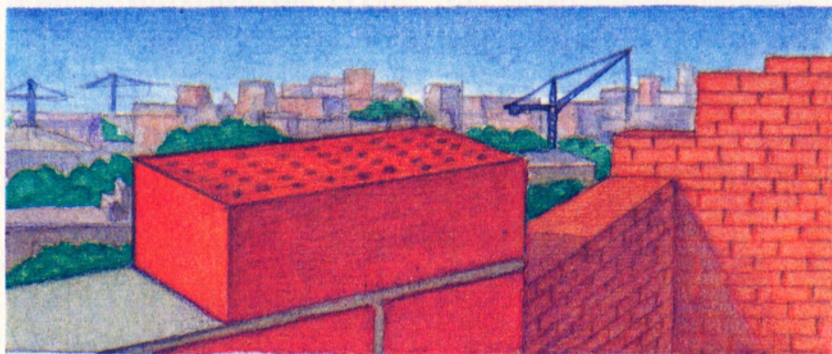
Plėšrūnai būna labai greiti, gerai mato ir girdi. Vilkas, lapė savo auką vejasi, o lūšis jos tyko pasislėpusi. Plėšrieji paukščiai – vanagai, sakalai, ereliai – gaudo mažus paukštelius, žvėrelius, o plėšrūs vabalai žygiai – vabzdžius, sliekus. Voras nusipina voratinklį, į kurį įkliūva musės. Yra ir plėšrių augalų, pavyzdžiui, saulašarė. Ji gaudo vabzdžius. Plėšrūnai sunaikina silpnus, ligotus gyvūnus.

PLŶTOS

PLYTOS DEGAMOS IŠ MOLIO.

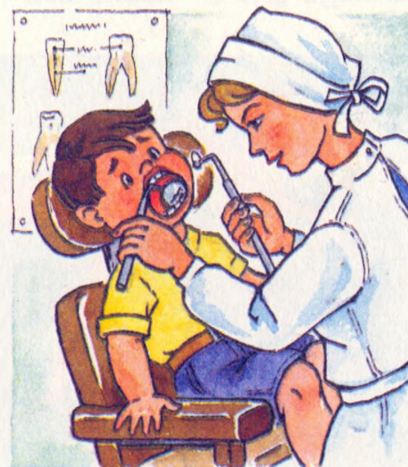
Plytos gaminamos taip: molis išmaišomas, suminkomas, supjaustomas vienodo dydžio gabalais ir pašaunamas į labai karštą krosnį. Krosnyje plytos sutvirtėja, užsigrūdina. Pastato išorei puošti gaminamos apdailos plytos, krosnims statyti – ugniai atsparios plytos. Pirmieji plytas degti išmoko senovės egiptiečiai. Lietuvoje plytos pradėtos gaminti maždaug prieš septynis šimtus metų. Senovės lietuviai iš plytų mūrijo pilis, rūmus, bažnyčias. Vilniuje XVI amžiuje pastatyta graži gotikinė raudonų plytų Šv. Onos bažnyčia. Iš plytų sumūryti namai stovi labai ilgai.

PLÒMBA

KIAURĄ DANTĮ GYDYTOJAS UŽTAISO PLOMBA.

Kai Mantui suskaudo dantį, mama jį nusivedė pas gydytoją. Ant kabineto durų kabojo lentelė su užrašu: „Stomatologas“. Dantų gydytoja Mantą pasodino į didelį, minkštą krėslą. Apžiūrėjusi dantį, pasakė: „Iš tiesų jau apgedęs. Reikės tą vietą gręžti, dantį gydyti, o paskui dėti plombą“. Įjungta gręžimo mašina burzgė, gręžtukas nemaloniai kirbino dantį. Bet neatsitiko nieko baisaus, tik išgręžtas daleles reikėjo išspjauti, burną išskalauti. Išgedusią dantuko vietą gydytoja užkimšo vaistais. O kai Mantas atėjo kitą kartą – įdėjo ir plombą: užtaisė danties skylutę tokia koše, kuri labai greit sukietėjo. „Dabar dantis toliau nebeges ir nebeskaudės“, – pasakė nusišypsojusi gydytoja.

PLŨGAS

PLŪGU ARTOJAS ARIA DIRVĄ.

Plūgas yra svarbiausias žemdirbio padargas, kuris padaro sunkiausią darbą. Jis pagamintas iš geležies. Svarbiausios plūgo dalys yra noragas ir verstuvas. Noragas pjauna žemę lyg peilis, o verstuvas dailiai apverčia velėną.

Plūgą traukia arkliai. Artojas per dieną gali suarti apie pusę hektaro žemės. Arti sunku – ir arklio strėnos, ir artojo kakta rasoja nuo prakaito. Didelius laukus suaria traktoriai. Prie traktoriaus prikabinti plūgai verčia iš karto kelias vagas.

PLÙKĖ

PLUKĖS PRAŽYSTA ANKSTI PAVASARĮ.

Plukių nereikia ieškoti – nueini į mišką ir prisiskini puokštę. Ypač paplitusios baltažiedės ir geltonžiedės plukės. Būna ir žydrų plukių, bet mūsų krašte jos neauga. Lietuvoje dar randama lieknoji plukė. Jos stiebas kone pusės metro aukščio, o žiedas didelis, beveik kaip daržo aguonos. Lieknosios plukės pražysta birželio pradžioje. Jų yra Kernavėje ant piliakalnių, Merkinės botaniniame draustinyje prie Merkio ir Stangės upių. Ši gėlė reta, todėl gamtininkai ją įrašė į globojamų augalų sąrašą. Neskinkite lieknosios plukės žiedų – tegu subręsta jų sėklos, tegu šis retas augalas dauginasi.

POLIKLÌNIKA

GYDYMO IR SVEIKATOS TIKRINIMO ĮSTAIGA.

„Ko tu toks išbalęs, gal sergi? – sako Linui mama. – Vesiu pasitikrinti į polikliniką“. Ir jiedu nuėjo į vaikų polikliniką. Pirmiausia pasuko prie registratūros langelio, kur registratorė įrašė į kortelę Lino pavardę, vardą, davė lapelį su eilės numeriu ir pasakė: „Penkioliktą valandą, 306 kabinetas, pas gydytoją Petraitienę“. – „Ką ta gydytoja man darys?“ – sunerimo Linas. „Išklausinės, apžiūrės, paskui turbūt siųs į kitus kabinetus, nes ne taip lengva iš karto pasakyti, kuo sergi. Kai ištirs, patars, kaip gydytis, kokius vaistus gerti“, – paaiškino mama.

P

POMIDÒRAS

LIETUVOJE POMIDORAI PRADĖTI AUGINTI PRIEŠ PORĄ ŠIMTŲ METŲ.

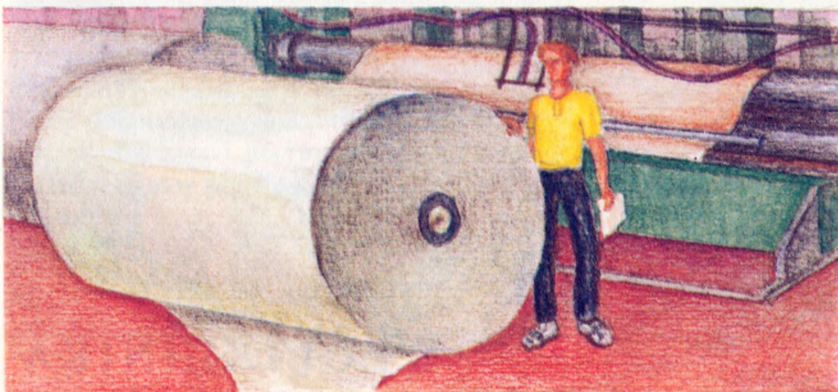
Pomidoras yra skani, bet lepi daržovė. Mat jis kilęs iš šiltųjų kraštų – Pietų Amerikos. Pomidorų daigai išauginami šiltnamyje arba kambaryje ant palangės, o vėliau persodinami į daržą arba į kitą šiltnamį. Juos reikia nuolat prižiūrėti – purenti dirvą, kaupti, nuskinti nereikalingas šakeles, laistyti, tręšti. Pomidorai žydi gelsvais žiedais ir užmezga žalius obuoliukus. Nekantrūs vaikai kartais jų paragauja ir tuoj pat išspjauna. Neprinokę pomidorai neskanūs. Truputį palūkėkite – vaisiai subręs, paraudonuos, ir galėsite valgyti. Yra ir geltonųjų pomidorų. Pomidorai valgomi švieži, konservuojami, iš jų spaudžiamos sultys.

PÕPIERIUS

POPIERIUJE RAŠOMA, SPAUSDINAMOS KNYGOS, LAIKRAŠČIAI, ŽURNALAI.

Senovėje žmonės rašė ant molinių lentelių, papiruso, pergamento, beržo tošies. Popierių išrado kinai maždaug prieš du tūkstančius metų, bet jo gamybos būdą labai ilgai slėpė. Vėliau tą paslaptį sužinojo japonai, arabai, o iš jų – europiečiai. Lietuvoje popierius pradėtas gaminti beveik prieš penkis šimtus metų. Popierius daromas iš medienos, skudurų, makulatūros. Žaliava fabrike sumalama, atskiedžiama vandeniu, įmaišoma įvairių priedų. Mišinys išpilamas ant tinklo. Vanduo pro tinklo akutes nuteka, ir lieka popieriaus juosta, kuri supresuojama ir išdžiovinama.

PORCELIÃNAS

IŠ PORCELIANO GAMINAMOS LĖKŠTĖS, PUODELIAI, VAZOS, SKULPTŪRĖLĖS.

Porcelianą išrado kinai prieš tūkstantį metų. Jis gaminamas iš labai balto molio – kaolino. Molis sumaišomas su kvarcu ir putnagu, įpilama vandens. Gaunama tešla. Iš jos pagaminti dirbiniai džiovinami, degami. Porceliano dirbiniai balti, blizga. Jie marginami gražiais spalvotais piešiniais. Labai garsus Meiseno (miestas Vokietijoje) porcelianas – indai, vazos, skulptūrėlės. Lietuvoje porceliano indus gamina Kauno „Jiesios“ gamykla.

PÓVAS

ŽMONĖS POVUS LAIKO DĖL GROŽIO.

Povo patinėlio nugara ir sparnai žvilga melsvai. O kai jis išskleidžia kaip vėduoklę ilgą uodegą – kiekvienos plunksnos gale vaivorykštės spalvomis suspindi graži „akis“. Povė kukli, pilka, su mažu kuodeliu. Supykęs povas garsiai ir šaižiai rėkia. Šie paukščiai neišrankūs – lesa viską, kaip ir vištos. Bet auginti povus sunkoka – reikia turėti labai aukštą erdvų narvą, kad jie nesusilaužytų gražiųjų plunksnų.

PRAŠÝTI

„PRAŠYTI REIKIA MOKĖTI“, – PASAKĖ ROMUI SENELĖ.

„Mokėti? – nustebo Romas. – Aš sakau: „Duok!“ arba „Atnešk!“ Argi negerai?“ – „Šitaip sakyti gali tik labai artimam draugui, – aiškina senelė. – Ir tai mandagiau būtų: „Gal paduotum?“, „Ar neatneštum?“ Prašyti reikia taip: „Ar nepadėtumėte užkelti to krepšio?“, „Gal pasakytumėte, kiek dabar valandų?“ Čia labai tinka žodžiai „prašom“, „prašyčiau“: „Prašom pasakyti, kur yra Maironio gatvė“, „Jei galite, labai prašyčiau užkelti tą krepšį“. Žodį „prašom“ sakome ir ką nors duodami. Gražiai paprašytas žmogus niekada neatsisakys padėti“.

PREZIDEÑTAS

VALSTYBĖS VADOVAS.

Prezidentas vadovauja valstybės valdymui, skiria ir atleidžia aukštuosius valstybės pareigūnus, skelbia įstatymus, atstovauja valstybei kitose šalyse. Dažnai būna ir vyriausiasis kariuomenės vadas. Pirmasis Lietuvos valstybės prezi-

dentas buvo Antanas Smetona. Vėliau prezidentai buvo Aleksandras Stulginskis, Kazys Grinius, paskui vėl Antanas Smetona. Sovietų Sąjungos okupuota Lietuva prezidento neturėjo. Atgavus nepriklausomybę, juo išrinktas Algirdas Brazauskas. Prezidentą renka visi balsavimo teisę turintys Lietuvos piliečiai penkeriems metams. Prezidento darbo vieta yra prezidentūra. Ant jos iškelta prezidento vėliava. Kai prezidentas išvyksta, ji nuleidžiama.

P

PRÍESKONIAI

PRIESKONIAIS PASKANINAMI VALGIAI.

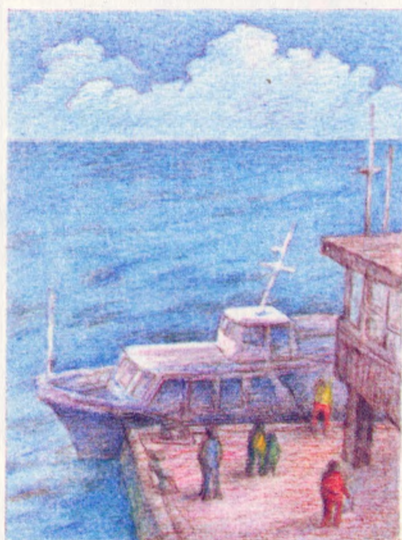
Prieskoniai labai pagerina maisto skonį ir kvapą. Tai įvairių augalų lapeliai, šaknelės, sėklos. Labiausiai paplitęs prieskonis – svogūnas. Be jo daugelis patiekalų neskanūs. Po nedaug vartojame česnako. Mėsą valgome su krienais, garstyčiomis. Duona, sūris daug gardesni su kmynais. Krapais paskaniname bulves, sriubą – lauro lapeliais, pipirais. Į bandeles dedame cinamono, vanilės.

PRÍEPLAUKA

KELEIVIAI ATPLAUKIANČIO LAIVO LAUKIA PRIEPLAUKOJE.

Jei krantas seklus, laivas negali prie jo arti priplaukti. Toje vietoje žmonės pagilina upės vagą, įrengia tiltelį arba krantinę. Greta pastato namą, kuriame yra laukiamoji salė, bilietų kasa, bufetas. Stovi prieplaukoje ir matai upės viduriu atplaukiantį laivą. Jis pasuka į krantą, sulėtina greitį ir priplaukia prie prieplaukos. Upeiviai pririša laivą lynu ir nuleidžia laiptelius – trapą. Juo keleiviai sulipa į laivą. Iš Kaune esančios prieplaukos galima Nemunu nuplaukti į Nidą.

PRŪSAI

IŠNYKUSI BALTŲ TAUTA, LIETUVIŲ GIMINAITĖ IR KAIMYNĖ.

Prūsai nuo seno gyveno prie Baltijos jūros, į vakarus nuo Lietuvos. Prūsų, kaip ir lietuvių bei latvių, protėviai yra baltai, todėl ir jų kalba panaši į mūsų kalbą. Prūsai garbino savo dievus – dangaus dievą Ukapirmą, griausmavaldį Perkūną, upių ir šaltinių dievą Patrimpą ir kitus. XIII amžiuje prūsų žemes ėmė siaubti kryžiuočiai. Narsūs prūsai brangino laisvę ir atkakliai priešinosi. Tačiau prūsų gentys dar nebuvo spėjusios susivienyti, sukurti savo valstybės, todėl kryžiuočiams pavyko jas nukariauti. 1260–1274 metais įvyko Didysis prūsų sukilimas, kuriam vadovavo Herkus Mantas. Daug prūsų žuvo, pateko į vergiją, buvo ištremti iš savo žemių. Išnyko ir prūsų kalba. Jų tėvynėje apsigyvenę vokiečiai sukūrė valstybę, kuri buvo pavadinta Prūsija.

PÙNTUKAS

DIDELIS AKMUO, STŪKSANTIS ANYKŠČIŲ ŠILELYJE.

Puntuką žiloje senovėje, prieš penkiolika ar dvidešimt tūkstančių metų, atritino iš Šiaurės slinkę ledynai. Akmuo virš žemės iškilęs keturis metrus (žemėje dar slypi pusantro metro), jo ilgis – beveik septyni metrai, plotis – šeši su puse metro. Lietuvoje už jį didesnis yra tik Barstyčių akmuo Skuodo rajone. Plokščiajame Puntuko šone skulptorius Bronius Pundzius iškalė Atlanto nugalėtojų lakūnų Stepono Dariaus ir Stasio Girėno atvaizdus.

PUODỸNĖ

MOLINIS INDAS PIENUI, GRIETINEI IR KITIEMS MAISTO PRODUKTAMS LAIKYTI.

Puodžius uždeda šlapią molio gabalą ant žiedžiamojo rato. Mindamas koja suka ratą, o rankomis žiedžia puodynę. Prilipdo dvi ąsas. Kad būtų tvirtesnės, neleistų vandens, puodynės aptepamos specialiu mišiniu – glazūra – ir išdegamos. Šonai puošiami gražiais raštais. Molinėje puodynėje ir karščiausią vasaros dieną pienas šaltas, nesugyžta. Puodynės naudojamos nuo neatmenamų laikų. Kasinėdami piliakalnius, archeologai randa puodynių šukių ir iš jų sprendžia, kaip gyveno žmonės senovėje.

PUPẼLĖS

PUPELIŲ SRIUBA MAISTINGA IR GARDI.

Pupelių yra dvi rūšys – vienos būna žemos, kitų – vijoklinių – virkščios išsistiebia iki trijų metrų aukščio. Ankštys plonos ir ilgos. Kartais ankštyje būna net

dešimt nedidelių pupelių. Dažniausiai jos baltos, bet būna ir juodų, rainų, margų. Pupelės valgomos virtos, troškintos, jų dedama į sriubą. Kartais žalios ankštys konservuojamos. Pupelėse yra daug baltymų, jos tinka valgyti ligoniams. Ankščių nuoviras geriamas sergant cukralige.

PURÍENA

PURIENOS AUGA PRIE UPELIŲ, NES JOMS REIKIA DAUG DRĖGMĖS.

Kaitrūs saulutės spinduliai ištirpino žiemos pusnis, upeliai patvino ir užliejo pievas. Iš po tamsių juodalksnio kerplėšų srūva skaidrūs šaltiniai, vanduo bėga ir bėga, aplenkdamas viksvų ir vingiorykščių sąžalynus. Paupio pievos švyti geltonai – pražydo purienos. Jų skaisčiai geltoni žiedai po kelis susibūrę ant storo, sultingo kotelio, lapai tamsiai žali ir blizgantys. Vandens srovė išnešioja purienų sėklas po pievas ir miškus. Dabar daug laukų nusausinta, todėl purienų mažai belikę. Purienos yra nuodingos, gyvuliai jų neėda.

PÙPOS

PUPOS LIETUVOJE AUGINAMOS NUO SENO.

Kad neužimtų daug vietos, pupos sėjamos daržo gale, kartais – bulvių vagose. Jos gerai auga molio ir priemolio dirvose. Rudenį pupas nupjauna, suriša į nedidelius pėdelius ir džiovina, o kai išdžiūsta – išaižo arba iškulia. Pupos stiebas aukštas, tvirtas, su tamsiai žaliais lapais, žiedai balti arba rausvi. Paskui atsiranda žalios storos ankštys. Ankštyje būna trys ar net penkios didelės plokščios pupos. Subrendusios pupos paruduoja. Pupas valgome žalias, virtas, troškintas. Jos yra Kūčių valgis. Pašarinėmis pupomis šeriami gyvuliai.

PÙSIASALIS

Į EŽERĄ, JŪRĄ AR VANDENYNĄ IŠSIKIŠUSI SAUSUMOS DALIS.

Vanduo tai pakyla, tai nuslūgsta, bangos ir srovės apardo krantą arba suplauna prie jo smėlį, ir atsiranda pusiasalis. Indostano pusiasalis atsirado taip: labai labai seniai, prieš penkiasdešimt milijonų metų, prie Azijos žemyno prisišliejo milžiniška Žemės plutos plokštė, atskilusi nuo Afrikos. Pusiasaliai būna įvairių formų. Pavyzdžiui, į Viduržemio jūrą išsikišęs Apeninų pusiasalis panašus į aulinį batą. Kuršių nerija taip pat yra pusiasalis. Šį siaurą smėlio ruožą supylė jūros bangos, supustė vėjas. Nuo nerijos į Kuršių marias dar yra išsikišę maži pusiasaliukai, žmonių vadinami ragais – Bulvikio, Grobšto, Rasytės, Žirgų.

PUŠÌS

ŽALIUOJA IR ŽIEMĄ, IR VASARĄ.

Pušis stiebiasi į saulę ir užauga labai aukšta. Liemuo tiesus, lieknas, viršūnėje ošia šakos. Spygliai ilgi, melsvai žali. Iš kamieno sunkiasi tiršti, geltoni sakai. Iš senų pušų miškininkai leidžia sakus – kamiene išpjauna įkypus griovelius ir pakabina skardinėlę, į kurią subėga sakai. Iš medienos gaminami baldai, popierius. Saulėtą dieną pušynas gardžiai kvepia. Lietuvoje pušynų daug – Kuršių nerijoje, Dzūkijoje, prie Anykščių. Pušys auga ir parkuose (Palangoje, Vilniaus Vingio parke).

P

PÙTPELĖ

PANAŠI Į KURAPKĄ, TIK PERPUS MAŽESNĖ.

Raiba putpelytė slapstosi pievose, javuose. Lizdą suka ant žemės, tarp žolių, jame padeda ir peri mažus rudai gelsvus dėmėtus kiaušinėlius. Lesa sėklas, grūdus, gaudo vabzdžius. Putpelę

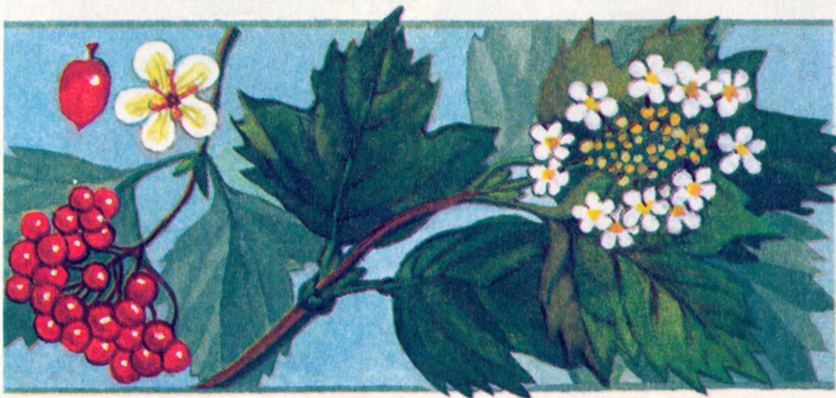

pamatyti labai sunku, daug lengviau išgirsti jos balsą. Putpelės giesmę žmonės persako taip: „Kelk, Jurgut, darbas krut. Dalgį plak, pievon kak. Šieną pjauk, nepalik... Put-pi-lik, put-pi-lik!“ Rudenį putpelės išskrenda į Pietus. Daug jų žūva kelionėje ir nebegrįžta į gimtinę. Dabar Lietuvoje putpelės labai retos.

PÙTINAS

KAI AŠ JOJAU PER ŽALIĄ GIRELĘ,
NUSILAUŽIAU PUTINO ŠAKELĘ.

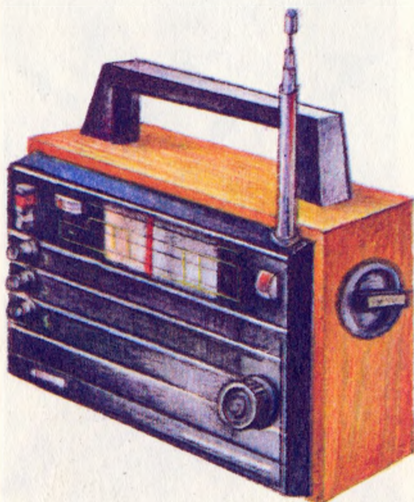
Lietuvių liaudies dainoje klausiama: „Ko ūži, putine, ko ūži, ko ūži, žaliasis, ko ūži?“ O jis liūdnai atsako: „Ateis šaltas rudenėlis, oi, nukrės žiedus ir lapelius, oi!“ Putino krūmas labai gražus – žali vešlūs lapai, dideli balti žiedai, o uogos raudonos kaip kraujas, blizgančios, sultingos. Valgomos, tik labai rūgščios. Po šalnų jas lesa paukščiai. Iš putinų uogų verdama uogienė, spaudžiamos sultys. Senovėje iš jaunų lanksčių putino šakelių buvo pinami dailūs krepšeliai. Batsiuviai iš kieto putino kamieno pasidarydavo vinutes batų puspadžiams prikalti.

RÃDIJAS

RADIJO BANGOMIS PERDUODAMOS ŽINIOS, MUZIKA, PAGALBOS SIGNALAI.

Muzika, žmogaus balsas radijo stotyse virsta radijo bangomis, kurios be jokių laidų šviesos greičiu pasklinda į visas puses. Radijo imtuvai sugauna tas bangas

ir vėl atverčia į tą pačią muziką, žodžius. Tai, ką pranešėjas kalba radijo stotyje, tą pačią akimirką mes girdime iš radijo imtuvų. Kiekviena radijo stotis turi savo bangą. Sukiodami imtuvo bangų derinimo rankenėlę, išgirstame Vilnių, Rygą, Maskvą, Varšuvą, Paryžių. Pasaulyje veikia daugiau kaip pustrečio tūkstančio radijo stočių. Per radiją palaikomas ryšys su lėktuvais, laivais, erdvėlaiviais.

RAGAĨŠIS

KOKS GRŪDAS, TOKS RAGAIŠIS.

Prieš Velykas Algis pasigyrė savo draugui Sauliui: „Mano mama šiandien kepa velykinį pyragą. Jis bus baltas baltas ir labai gardus!“ – „Et, – suniekino jį draugas, – nuo pyrago tik pilvas auga. Mano mama keps ragaišį. Ragaišis dar gardesnis, o ir valgyti jį sveika“. Algis niekad nebuvo ragavęs ragaišio, todėl paklausė: „O iš ko ragaišį kepa?“ – „Ragaišiui reikia miežinių arba rupių kvietinių miltų, mielių ir pieno“, – paaiškino Saulius. „Tai aš irgi paprašysiu mamos, kad iškeptų ragaišio. Svarbiausia – rupūs miltai!“ – linksmai šūktelėjo Algis ir nubėgo namo.

RÃGANA

SENOVĖJE ŽMONĖS TIKĖJO, KAD YRA RAGANŲ.

Kitą kartą bernas grįžo iš ganyklos arklius nuvedęs, žiūri – tokia moteriškė velka skarą per pievą ir šnibžda: „Man per pusę! Per pusę!“ Bernas, nieko negalvodamas, nuleidęs apinasrius ir sakąs: „Man visas! Man visas!“ Parėjęs namo, tuos apinasrius pakabinęs priemenėje ant sienos. Po kurio laiko žiūri – pilna priemenė pieno, o iš tų apinasrių pienas varva. Tada jis suprato, kad ta moteriškė buvo ragana – vilkdama skarą iš kaimynų karvių atiminėjo pieną. Buvo manoma, kad raganos burtais susargdina karves, iškarpo avims vilnas, nujodo arklius, žmones paverčia gyvūnais.

RAGANÕSIS

ŽOLĖDIS ŠILTŲJŲ AFRIKOS IR AZIJOS KRAŠTŲ GYVULYS.

Raganosio oda plika, uodegos gale – šluotelė, o ant nosies styro ragas, kartais du. Raganosiukas, kol mažas, rago neturi, jis išdygsta vėliau. Šarvuotojo raganosio kūną dengia kieti skydai. Raganosis blogai mato, todėl prie jo galima prieiti arti. Bet jei supyko – saugokis! Nors atrodo lėtas, nerangus, bet yra labai greitas ir irzlus, linkęs pulti priešą. Brakonieriai daug raganosių išnaikino dėl rago. Manoma, kad tas ragas turi ypatingų gydomųjų savybių. Raganosių nedaug belikę, juos draudžiama medžioti.

RAKETÀ

KOSMINĖS RAKETOS SKRENDA Į KOSMOSĄ.

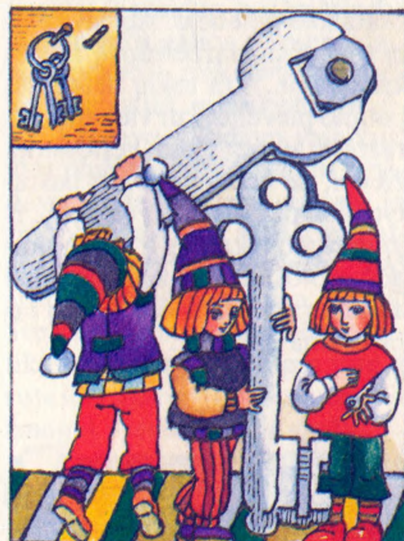
Kaip besistengtume švystelti akmenuką į viršų, jis tuoj pat nukrinta ant pievos. Ir didžiausios patrankos aukštyn iššautas sviedinys bumbteli atgal į žemę. Visa, kas yra Žemėje, laiko ir nepaleidžia jos traukos jėga. Kosminė raketa lekia taip greitai, kad nugali Žemės trauką. Ją varo reaktyviniai varikliai. Kosminė raketa turi kelias variklių pakopas – kai išdega vienos pakopos kuras, ji atsiskiria, ima veikti kita. Raketos pakyla iš kosmodromo ir nuskraidina į kosmosą dirbtinius Žemės palydovus, erdvėlaivius su kosmonautais.

RÃKTAS

RAKTU UŽRAKINAME IR ATRAKINAME DURIS.

Išeidami iš namų, butą užrakiname. Kitaip sakant, užrakiname duryse įtaisytą spyną. Raktas tinka tik tai spynai, kuriai jis pagamintas. Todėl su vienu raktu dviejų spynų neatrakinsi. Raktai vieni nuo kitų skiriasi vis kitokiais išrantymais, išpjovomis, grioveliais. Meistrai turi specialių raktų veržlėms sukti. Be veržliarakčio nepakelsi ir nenuleisi dviračio sėdynės, neįtempsi grandinės. Dar yra smuiko, boso raktas. Tai ne įrankiai, o muzikiniai ženklai.

RAKTÃŽOLĖ

PRAŽYSTA ANKSTI PAVASARĮ, KAI ŽIEDŲ PIEVOSE DAR NEDAUG.

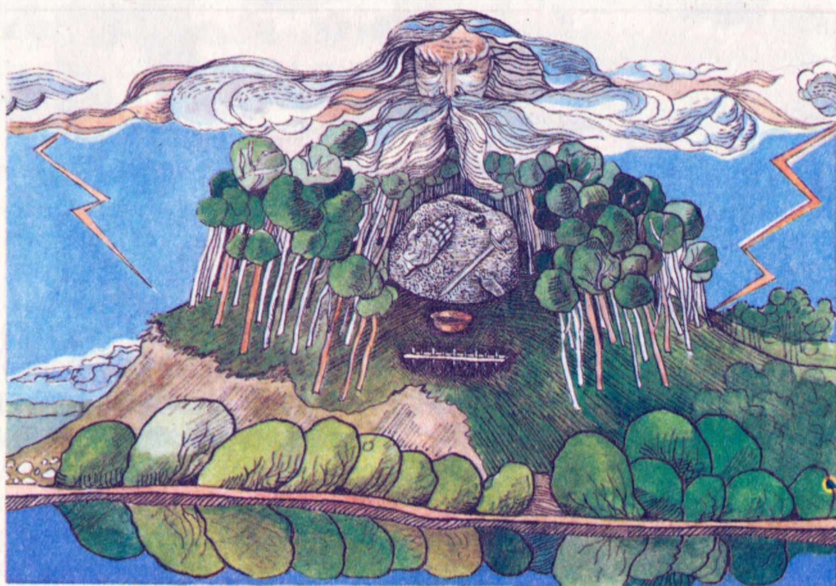
Ši gėlė dar vadinama švento Petro rakteliais arba tiesiog rakteliais. Geltoni, nusvirę raktažolės žiedeliai iš tikrųjų panašūs į raktus. Lietuvoje auga dvi raktažolių rūšys: pavasarinė raktažolė ir raktažolė pelenėlė. Abi jas žmonės augina darželiuose ir net kambaryje. Yra tokių nedidelių paupio pievelių, kur vien tik raktažolės auga. Visur geltonuoja žiedai, nė kojos nėra kur pastatyti. Raktažolės lapai valgomi, iš jų daromos skanios ir vitaminingos salotos. Anglijoje daržininkai augina raktažoles darže ir jų lapus skina pietums.

RAMBÝNAS

KALNAS PRIE NEMUNO.

Rambynas nelabai aukštas – tik keturiasdešimt šeši metrai, apaugęs medžiais ir krūmais. Į Nemuno slėnį jis leidžiasi stačiu skardžiu, todėl atrodo didingai. Senovėje kalnas buvo daug aukštesnis, bet kas pavasarį patvinstantis Nemunas jį apgriovė. Upė ties Rambynu daro didelį vingį. Senovės lietuviai Rambyną laikė šventu kalnu. Čia stovėjo aukuras – didelis akmuo su iškaltais ženklais, buvo aukojama dievams Patrimpui ir Laimai. Padavimuose sakoma, kad tą akmenį ant kalno padėjęs dievas Perkūnas. XIX amžiaus pradžioje žmonės akmenį suskaldė girnoms.

RAMUNĖLĖ

MAŽA GĖLELĖ DAUG LIGŲ GYDO.

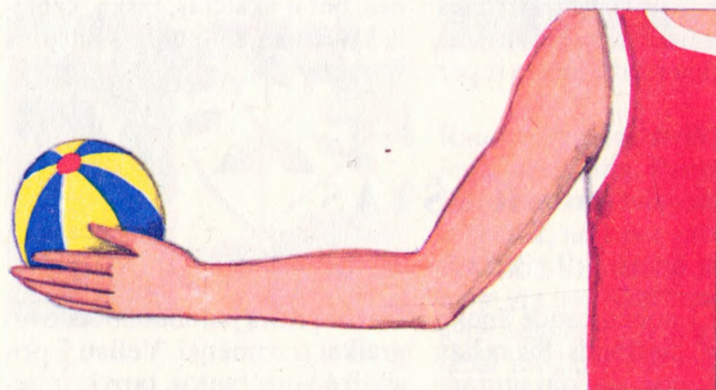
Ramunėlės stiebas šakotas, su daug žiedų. Žiedo viduriukas geltonas, žiedlapiai balti. Ramunėlės stipriai kvepia. Jos yra vaistažolės. Ramunėlių auginami dideli plotai. Žydinčias ramunėles nupjauna ir išdžiovina. Jas superka vaistinės. Gelsva ramunėlių arbata skalaujame skaudamą gerklę, plauname karščiuojančias akis, jos kompresą dedame ant sumuštos rankos ar kojos.

RAÑKOS

RANKOS DARBININKĖS.

Kojomis vaikščiojame, o rankomis dirbame. Tik maži, nemokantys vaikščioti vaikiukai rėplioja keturpėsčia. Rankos dalis nuo peties iki alkūnės vadinama žastu, nuo alkūnės iki riešo – dilbiu. Dažniausiai ranka vadiname tik plaštaką: „Koks storas pagalys, negaliu ranka apimti". O kai sakome: „To ąžuolo rankomis neapglėbsi", turime galvoje visą ranką iki pat peties. Plaštaka yra su pirštais. Jų vardai: nykštys, smilius, didysis, bevardis ir mažylis. Dažniausiai dirbame dešiniąja ranka – valgome, rašome. Yra ir kairiarankių žmonių. Kadangi rankomis imame įvairius daiktus, kartais nešvarius, reikia jas dažnai plauti, ypač prieš valgį.

RASÀ

ŽEMĖ KĖLĖ ŽOLĘ,
ŽOLĖ KĖLĖ RASĄ.

Ankstų vasaros rytą, patekėjus saulei, pieva tviska sidabru. Kiekvienas žolės lapelis, žiedas, smilgos stiebelis apkibęs mažyčiais vandens lašeliais. Plataus rasakilos lapelio įdubime ritinėjasi blizgantis rasos karolis. Smagu basam bristi per rasotą pievą – nukreti rasą, ir lieka žalia brydė. Iš kur atsiranda rasa? Šiltą dieną vandens garai nepastebimi kybo ore. Naktį, orui atvėsus, jie susitelkia į lašelius, kurie nebeišsilaiko, krinta žemyn ir nusėda ant augalų lapų, žolės. Kai saulė pakyla aukščiau ir pradeda labiau šildyti, rasa išgaruoja.

RASÕS ŠVEÑTĖ

VASAROS SAULĖGRĮŽOS ŠVENTĖ.

Senovės lietuviai birželio pabaigoje švęsdavo Rasos šventę, arba Kupoles. Įvedus krikščionybę, ją imta švęsti kartu su Joninėmis. Buvo tikima, kad Joninių naktį augalai ir vanduo turi ypatingos gydomosios galios. Moterys kupoliaudavo – rinkdavo vaistažoles. Mergaitės, prisiskynusios gėlių, burdavo, pindavo vainikus, juos plukdydavo. Ant kalvos būdavo kuriamas laužas, prie jo žmonės visą naktį žaisdavo, dainuodavo. Vidurnaktį ieškodavo stebuklingo paparčio žiedo. Šventė baigdavosi saulėtekio sutikimu. Visos tos apeigos turėjo suteikti žemei derlingumo, o žmogui – sveikatos ir grožio.

R

RAŠÝTOJAS

RAŠYTOJAS RAŠO NUOTYKIŲ KNYGAS, GRAŽIUS EILĖRAŠČIUS.

Vieni rašytojai viską išgalvoja, kiti aprašo tikrus įvykius, žmones. Knygas skaityti įdomu, iš jų mokaisi būti geras, teisingas, sužinai apie tolimus kraštus, patiri

naujų įspūdžių. Ne kiekvienas žmogus gali tapti rašytoju – reikia turėti talentą. Rašytojai būna pastabūs, daug žino, gerai pažįsta žmones. Netyčia sudaužei ąsotį, o mamai pasakei, jog Rainiukas. Po kurio laiko tau į rankas pakliuvo knygelė, kurioje aprašomas tas pats nuotykis su ąsočiu ir katinėliu Rainiuku. Skaitai ir galvoji: juk tai apie mane! Iš kur tas rašytojas viską žino?

RÃŠOMOJI MAŠINĖLĖ

RAŠO SPAUSDINTOMIS RAIDĖMIS – KAIP KNYGOJE.

Įgudęs žmogus rašomąja mašinėle rašo labai greitai. Spausdinti įdomu. Į mašinėlę įdedami balto popieriaus lapai. Jei tarp jų įklota kalkė, gauname iš karto kelis to paties teksto prirašytus lapus. Pirštais spaudžiami klavišai, ant kurių užrašytos raidės. Paspaudus klavišą, prie svirtelės pritaisyta raidė žaibiškai strikteli, atsitrenkia į dažų juostą ir per ją atsispaudžia baltame popieriaus lape. Eilutės tiesios, išrikiuotos lygiais tarpais. Rašomoji mašinėlė spausdina ne tik raides, bet ir skaičius, tašką, kablelį, klaustuką, šauktuką ir kitokius ženklus.

RÃŠTAS

ŽENKLAI, KURIAIS UŽRAŠOMA KALBA.

Iš pradžių žmonės bandė šneką pavaizduoti piešiniais. Šis raštas buvo sudėtingas, sunkiai suprantamas. Senovės egiptiečiai rašė hieroglifais. Tai toks raštas, kur vienas ženklas dažnai reiškia visą žodį. Dabar hieroglifais rašo kinai, japonai. Raidžių raštą prieš tris tūkstančius metų sukūrė finikiečiai. Tas raštas vadinamas garsiniu, nes raidė žymi garsą. Iš raidžių sudaryti žodžiai. Garsinį raštą patobulino senovės graikai ir romėnai. Vėliau jį pritaikė kitos tautos, tarp jų ir lietuviai. Lietuvių kalbos raštas atsirado XVI amžiuje. Lietuviški žodžiai rašomi taip, kaip tariami. Yra kalbų, pavyzdžiui, anglų, prancūzų, kurių rašyba labai skiriasi nuo tarimo. Daugiau apie raštą sužinosite perskaitę straipsnelius „Abėcėlė“, „Knyga“. Rašyti vaikai išmoksta mokykloje.

RAUDONĖLIS

KVEPIANTI ŽOLYTĖ – IR PRIESKONIS, IR VAISTAS.

Liepos mėnesį saulės įšildytose atšlaitėse pražysta raudonėlis. Jo melsvi, smulkūs žiedeliai labai maloniai kvepia. Raudonėlio kvapas panašus į mėtos, išsilaiko ilgai – net pernykščiai, lauke peržiemoję raudonėliai tebekvepia. Raudonėlių galima prisidžiovinti žiemai. Skinamos jų viršūnėlės. Raudonėlio arbata skani ir tinka gerti persišaldžius. Be to, raudonėliu gardinama sriuba, mėsos patiekalai.

RAUDONÓJI KNYGÀ

Į RAUDONĄJĄ KNYGĄ ĮRAŠYTI NYKSTANTYS AUGALAI, GYVŪNAI.

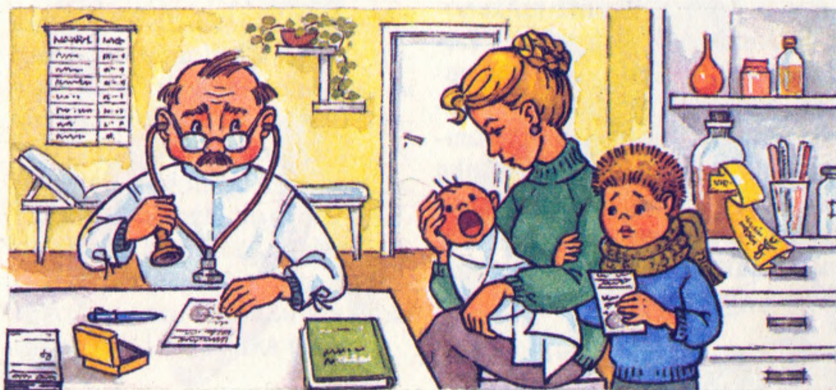

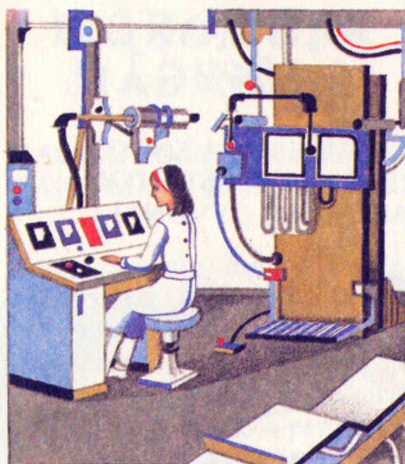
Raudona spalva reiškia perspėjimą, draudimą. Pavyzdžiui, įsižiebė raudona šviesoforo ugnelė – sustok, neik per gatvę. O ką gi draudžia Raudonoji knyga? Žemėje yra nesuskaičiuojama daugybė augalų ir gyvūnų. Kai kurie labai reti, sparčiai nyksta, todėl mokslininkai juos įrašė į Raudonąją knygą. Tų augalų negalima skinti, gyvūnų – medžioti. To, kas žuvo, niekas nebesukurs, ir tada mūsų Žemė bus nebe tokia graži. Į Lietuvos raudonąją knygą įrašytas stumbras, gervė, juodasis gandras, balinis vėžlys, kamanė, gegužraibė ir kiti reti gyvūnai bei augalai.

RECÈPTAS

GYDYTOJAS PASKIRIA LIGONIUI VAISTŲ IR IŠRAŠO RECEPTĄ.

Išrašė gydytojas receptą ir sunegalavusiam Vaciukui. Tai toks popieriaus lapelis su antspaudu ir gydytojo parašu. Jame parašytas vaistų pavadinimas ir kaip juos vartoti. Vaciukas įsidėmėjo: tris kartus per dieną po vieną tabletę prieš valgį. Tik kodėl vaistų pavadinimas parašytas lotyniškai? Taip nuo seno įprasta, kad bet kurios šalies gyventojai ir vaistininkai receptą suprastų. Senovėje receptai buvo ilgi ir sudėtingi. Mat juose gydytojai nurodydavo, kaip vaistus reikia pagaminti. Dabar dažniausiai vaistinėje pagal receptą perkame gatavus vaistus.

REÑTGENAS

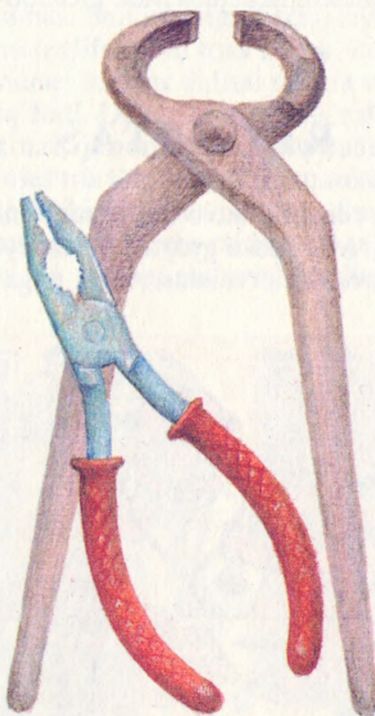
RENTGENO SPINDULIAI ŽMOGŲ PERŠVIEČIA KIAURAI.

Maždaug prieš šimtą metų vokiečių mokslininkas Vilhelmas Rentgenas atrado spindulius, kurie daiktą peršviečia kiaurai. Buvo sukurtas rentgeno aparatas. Jis padeda gydytojui laiku pastebėti ligą. Rentgenu peršvietus žmogų matyti, ar sveiki jo plaučiai, skrandis, kur ir kaip lūžęs kaulas, kur įstrigusi kulka ar dar kas. Ilgai šviesti organizmą rentgeno spinduliais yra kenksminga. Žmonės šiuo aparatu apžiūrimi trumpai arba daroma peršviestos kūno dalies nuotrauka.

RĒPLĖS

REPLĖS – MEISTRŲ PAGALBININKĖS.

Tvirtomis metalinėmis replėmis meistras ištraukia kreivai įkaltą vinį, nužnybia vielą. Elektriko replių rankenos turi elektros srovės nepraleidžiančius apvalkalus. Mat tais laidais, kuriuos jis suspaudžia replėmis, teka pavojingo stiprumo srovė. Kalvio replės labai didelės, su ilgomis rankenomis. Jomis kalvis ištraukia iš žaižaruojančio žaizdro įkaitusią geležį. Mažomis replytėmis laikrodininkas be jokio vargo sučiumpa vos įžiūrimą laikrodžio ratuką ir įdeda jį į vietą. Dantų gydytojas suima replėmis klibantį pieninį dantuką ir jį ištraukia. Nebijokite – vietoj jo išdygs kitas.

RIDIKĖLIS

SKANI DARŽOVĖ, VALGOMA ŠVIEŽIA.

Ridikėlis yra ridiko brolis. Tik ne toks didelis ir sveikas – ridikėlių pasitaiko ir pakirmijusių. Ridikų Lietuvoje dabar auginama nedaug, o ridikėliai – viena dažniausių ankstyvųjų daržovių. Pavasarį žmonės jų užsiaugina šiltadaržyje, vėliau – lauke. Ridikėlius galima auginti įvairiu metų laikų. Yra apvalių ir pailgų ridikėlių. Luobelė tamsiai raudona arba rausva, vidus baltas. Ridikėliai užauga greitai – per keturias savaites. Gegužės mėnesį jų ryšulėliai jau raudonuoja ant prekystalių. Nusipirkai, rūpestingai nuplovei – ir gali valgyti neluptus. O jei supjaustysi, pridėsi grietinės, bus dar skanesni. Ridikėliams reikia geros žemės, daug drėgmės, kitaip jie išaugs į lapus ir taps žyduoliais.

RIẼDLENTĖ

LENTUTĖ SU RATUKAIS, ANT KURIOS GALIMA SMAGIAI PASIVAŽINĖTI.

Martyno vyresnysis brolis Audrius važinėjosi riedlente: tai apsisuka vietoje, tai stabteli, pašoka į viršų ir vėl darda asfaltuotu keleliu. Martynukas, šalikelėje stovėdamas, pavydžiai rijo seilę. Neiškentęs paprašė brolio, kad duotų ir jam pamėginti. Užsilipo, pasispyrė ir... pargriuvo. Skaudėjo sumuštą kelį, o svarbiausia – buvo labai nesmagu. Bet brolis paguodė: „Nenusimink, ir man iš pradžių taip buvo, pasitreniravęs išmoksi ir nebegriūsi. O kai paūgėsi, galėsi dalyvauti riedlentininkų varžybose".

RÍEŠUTAS

LAZDYNO, GRAIKINIO RIEŠUTMEDŽIO, KOKOSO PALMĖS SĖKLA.

Lietuvoje auga daug lazdynų. Rudenį prinoksta jų riešutai. Perskėlę riešuto kevalą, randame gardų branduolį. Graikinio riešutmedžio riešutas didesnis, su smailia viršūne. Jo vidų pertvaros dalija į skyrelius, kuriuose slepiasi valgomas minkštimas. Kokoso palmės, augančios šiltuosiuose kraštuose, riešutai labai dideli. Juose yra balto minkštimo ir pieno. Riešutai yra labai maistingi, juos sveika valgyti.

RYKLỸS

LABAI DIDELĖ IR PLĖŠRI ŽUVIS.

Ryklių yra daug rūšių. Didžiausi iš jų būna net dvidešimt metrų ilgio. Ryklys plaukia labai greitai. Jo kūnas pailgas, aptakus, snukis smailus. Žiotys plačios, pilnos lyg pjūklas aštrių, į vidų užlinkusių dantų. Minta žuvimis, vandens gyvūnais. Kartais dideli rykliai užpuola besimaudančius žmones. Ryklių mėsa valgoma, o iš kepenų gaminami vitaminingi taukai. Jų kartais duoda gerti sergantiems vaikams.

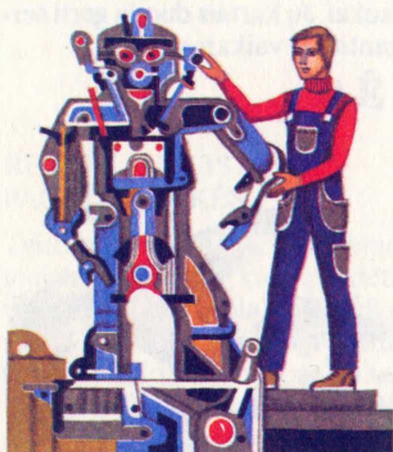

R

RÒBOTAS

ELEKTRONINĖ MAŠINA, KURI PAVADUOJA ŽMONES DARBE.

Robotų amžius – tik kelios dešimtys metų. Pirmieji robotai – tai galinčios savarankiškai dirbti vieną ar kelis darbus mašinos automatai. Vėliau konstruktoriai įdėjo robotams elektronines smegenis, išmokė juos įvairiausių darbų. Tos nepavargstančios maši-

nos triūsia ten, kur žmogui pavojinga, per šalta ar per karšta. Išmintingieji robotai skaičiuoja šimtus, tūkstančius kartų greičiau negu žmogus, net sugeba rasti savo pačių klaidas. Bet ar jie pralenkė mus? Ne. Robotai nemoka nei juoktis, nei verkti. Jie nieko nemyli, nesiilgi. Gerai, kad mes, žmonės, nesame robotai!

RÕGĖS

ATBĖGA SESYTĖS, UŽRIETĘ NOSYTES.

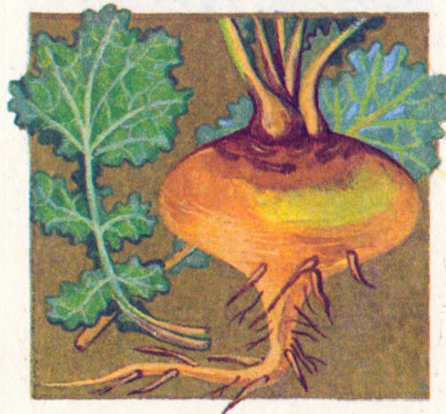

Rogėmis žmonės važinėja žiemą. Arkliui roges traukti nesunku – jų pavažos gerai slysta sniegu. Seniau paprastomis darbinėmis rogėmis žmonės veždavo į malūną grūdus, iš miško rąstus. Puošniomis, išdažytomis ornamentais, spalvotomis gėlėmis rogėmis sekmadienį važiuodavo į svečius, į bažnyčią. Vaikai važinėjasi mažomis medinėmis, metalinėmis, plastikinėmis rogutėmis. Pakalnėn jos lekia pačios, o į kalną rogutes tenka traukti už virvutės.

RÓPĖ

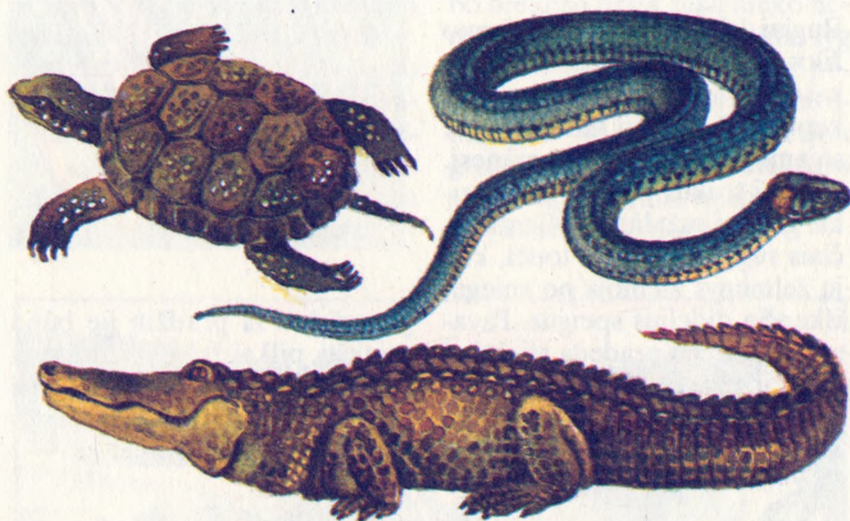
ROPĘ GRAUŽTI SVEIKA.

Turbūt žinote pasaką apie ropę, kuri išaugo tokia didelė, kad ją išrauti galėjo tik susikibę senelis, senelė, vaikaitis, dukraitė, šuniukas, katytė ir pelytė. Ropės iš tikrųjų nemažos, nors ir neišauga tokios kaip pasakoje. Jų yra ir pašarinių, bet mums labiau rūpi valgomosios. Valgome šakniavaisį. Jis yra baltas arba gelsvas, aštroko skonio. Ropę galima graužti žalią, virti, kepti, troškinti. Seniau, kol mūsų krašte nebuvo auginamos bulvės, lietuviai ropių sodino labai daug, valgė jas virtas. Dabar retai ropę daržuose pamatysi. Be reikalo – ji turi daug vitaminų.

ROPLIAĨ

DRIEŽAI, KROKODILAI, VĖŽLIAI, GYVATĖS, ŽALČIAI.

Dauguma roplių gyvena sausumoje, kai kurie – vandenyje. Jų oda apaugusi kietais žvyneliais. O vėžliai turi kietą šarvą. Dauguma roplių plėšrūs. Yra labai didelių roplių: krokodilas užauga net dešimt metrų, gyvatė anakonda – vienuolikos metrų ilgio.

Dramblinis vėžlys sveria net keturis šimtus kilogramų. Ropliai deda kiaušinius, kuriuos užkasa į žemę. Vėliau iš jų išsirita jaunikliai. Kai kurie ropliai nyksta, todėl yra saugomi, įrašyti į Raudonąją knygą. Lietuvoje retas balinis vėžlys, lygiažvynis žaltys.

RÕŽĖ

LABAI GRAŽI KVEPIANTI GĖLĖ.

Rožė bene gražiausia iš visų gėlių, todėl vadinama gėlių karaliene. Ji yra kilusi iš erškėčio. Šie augalai panašūs: abiejų žiedai ryškūs, maloniai kvepia, šakelės dygliuotos. Išvesta daug rožių veislių. Rožių žiedai dideli, pilnaviduriai, įvairių spalvų – raudoni, balti, geltoni, rausvi. Žydi nuo birželio vidurio iki šalnų. Šiltesniuose kraštuose auginamos didelės rožių plantacijos. Iš rožių žiedlapių spaudžiamas aliejus. Jo dedama į kvepalus, kremus, muilą.

RUDUÕ

PAVASARIS BARSTO, RUDUO RENKA.

Rudenį dienos trumpos, vėsios, naktys ilgos ir žvarbios. Pučia šaltas vėjas, debesuota, dažnai lyja. Pageltę lapai krinta nuo medžių. Šalnų pakąstos nuvysta darželio gėlės. Laukai ištuštėję, ražienose draikosi rasoti voratinkliai. Į šiltuosius kraštus liūdnai klykaudamos traukia gervių virtinės. Išskrenda ir kiti paukščiai – gandrai, kregždės, varnėnai, vieversiai, strazdai. Lieka tik varnos ir žvirbliai. Žmonės skina obuolius ir kriaušes, kasa bulves, burokus, morkas, cukrinius runkelius, rauna linus, sėja žiemkenčius. Vaikai rudenį pradeda eiti į mokyklą. Lapkričio antrąją dieną pagerbiame mirusiuosius – švenčiame Vėlines.

RÙGIAGĖLĖ

GĖLĖ, AUGANTI RUGIUOSE.

Žemdirbiai šios gražios gėlės nemėgsta, nes ji yra piktžolė ir kenkia javams. Rugiagėlė žydi mėlynai. Žiedo viduryje žiedlapiai smulkūs, violetiniai, o pakraštyje – didesni ir ryškiai mėlyni. Po mėnesio pastebėsime dar didesnį skirtumą: kraštiniai žiedlapiai kaip buvę, o vidiniai nokina mažytes pilkas sėkliukes su gelsvais šereliais. Plika akimi jas sunku pamatyti – reikia turėti didinamąjį stiklą. Rugiagėlės žiedlapiai yra vaistingi. Juos superka vaistinės. Bet daug žiedlapių pririnkti nelengva – jie labai smulkūs ir lengvučiai.

RUGIAĨ

VAI TU, RUGELI,
TU, ŽIEMKENTĖLI.

Rugiai Lietuvoje auginami nuo žilos senovės. Lietuviai mėgsta ir kasdien valgo juodą duoną, kuri kepama iš ruginių miltų. Rugiai sėjami rudenį, rugsėjo mėnesį. Neilgai trukus jie sudygsta, laukai gražiai sužaliuoja. Žiemkenčiais rugiai vadinami todėl, kad jų želmenys žiemoja po sniegu, iškenčia didelius speigus. Pavasarį rugiai vėl pradeda stiebtis į viršų ir užauga labai aukšti. Išplaukėja, varpos pražysta smulkiais žiedeliais. Paskui užsimezga grūdai. Iš pradžių jie būna minkšti, pilkai žalsvi. Išlukštenk varpą į saują ir paragauk – labai skanu! Subrendę grūdai sukietėja, ir prasideda rugiapjūtė.

RUGIAPJŪ́TĖ

PER RUGIAPJŪTĘ IR AKMENĖLIAI KRUTA.

Lietuvoje rugiapjūtė prasideda liepos mėnesio gale arba rugpjūčio mėnesį, kai javai subręsta. Seniau žmonės juos pjovė pjautuvu, kirto dalgiu. Dirbo visi: vyrai kirto, moterys pasilenkusios rinko ir rišo pėdus, o vaikai statė gubas. Vėliau atsirado kertamoji mašina. Ją traukė arkliai. Kertamosios dalgis kirto rugius, lenktuvai rinko juos į glėbius ir metė ant ražienos. Išdžiūvusius javus suveždavo į klojimą, o vėliau iškuldavo. Rugiapjūtės darbai labai sunkūs. Jie palengvėjo tik tada, kai atsirado kombainai.

RŨKAS

TIES PIEVOMIS, UPIŲ SLĖNIAIS PAKIBĘS DEBESĖLIS.

Anksti rytą ar vakare, saulutei nusileidus, žemę apgaubia rūkas. Atrodo, kad ant žemės nusileido debesėlis. Žmonės rūką dar vadina migla. Rūkas, kaip ir debesis, yra susidaręs iš vandens garų. Orui atvėsus, garai susitelkia į mažyčius vandens lašelius ir kybo ore. Pro tirštą rūką nieko nematyti – balta balta aplink, lyg kas būtų pieną paliejęs. Labai pavojinga per rūką važiuoti automobiliu. Vairuotojai sulėtina greitį, uždega žibintus. Patekėjusi saulė rūką išgarina, vėjelis išblaško į šalis, ir vėl giedra.

RUÑKELIS

DAR VADINAMAS BUROKU.

Kaime ūkininkai, kurie laiko gyvulius, augina pašarinius runkelius. Anksti pavasarį jų sėklas pasėja inspekte arba šiltnamyje ir išaugina daigus. Juos persodina į ežias, vagas, palaisto. Daržas sužaliuoja. Runkelio lapai platūs, vešlūs, šakniavaisis didelis, pailgas, gelsvas. Runkelius labai mėgsta karvės, ėda ir kiaulės. Cukrinio runkelio šaknis balta, saldi. Iš cukrinių runkelių fabrikuose gaminamas cukrus. Atliekos yra vertingas pašaras.

R

RÙPŪŽĖ

LABAI NAUDINGA, NES NAIKINA AUGALŲ KENKĖJUS.

Rupūžė panaši į varlę, bet ji gyvena ne kūdroje kaip varlė, o sausumoje, ne straksi, o ropoja. Oda pilkai rusva, rauplėta. Nelieskite rupūžės – jos odos liaukos išskiria nuodingą skystį. Pavasarį rupūžės neršia – išleidžia į vandenį ilgas ikrelių juostas. Iš ikrelių išsiritę buožgalviai auga

vandenyje, o kai jiems išdygsta kojytės, išlipa į krantą. Dieną rupūžės tūno pavėsyje – po akmenimis, namų pamatais, augalų lapais, urvuose, o naktį išlenda medžioti. Ėda vabalus, vorus, kirmėles, vikšrus. Nendrinė rupūžė įrašyta į Lietuvos raudonąją knygą.

R

RÙSIJA

VIENA DIDŽIAUSIŲ PASAULIO VALSTYBIŲ.

Rusija užima šiaurinę Europos ir Azijos dalį. Jos gamta labai įvairi – derlingi laukai, neįžengiami miškai, tundra, plačios stepės, kalnai. Senovėje Rusijos vardu buvo vadinamos tik rusų gyvenamos Rytų Europos žemės. XIII–XV amžiuje buvo daug rusų kunigaikštysčių. Su jomis kariavo ir dalį jų buvo prisijungusi Gedimino, Algirdo, Vytauto valdoma Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. XVI amžiuje rusų žemes suvienijo sustiprėjusi Maskvos kunigaikštystė. Nuo tada Rusijos valstybė tolydžio didėjo, užkariavo kitų tautų žemių ne tik Europoje, bet ir už Uralo kalnų, Azijoje, kur yra daug naftos, aukso, deimantų. Rusija ypač sustiprėjo caro Petro I, carienės Jekaterinos II laikais. Rusijos imperijos valdžioje nuo 1795 iki 1915 metų buvo ir Lietuva. 1917 metais Rusijoje įvykusio perversmo metu buvo nuversta caro valdžia. Rusija tapo komunistine valstybe ir įkūrė Sovietų Sąjungą, kuri penkiasdešimt metų buvo okupavusi Lietuvą. Rusijoje gyvena ne vien rusai, bet ir daug kitų tautų. Rusijos sostinė – Maskva.

RŪSŸS

POŽEMINĖ PATALPA, PODĖLIS.

Rūsys mūrijamas iš akmenų arba plytų, jo grindys išbetonuojamos. Rūsyje vasarą vėsu, o žiemą nešalta, todėl čia gerai laikosi maisto produktai: daržovės, vaisiai, uogienės, kompotai. Kartais į rūsį dedama ledo luitų. Tada temperatūra jame pasidaro dar žemesnė. Tokiame rūsyje galima laikyti ir mėsą. Mieste daugiabučių namų rūsiuose yra sandėliukai, katilinės, skalbyklos. Kaime gyventojai rūsius įsirengia sodybos sklype. Iškasa duobę, jos šonus sutvirtina lentomis, stogą apipila žemėmis. Rūsyje laikomos bulvės, pašariniai runkeliai.

RUSMĚNĖ

ŠIS AUGALAS NUODINGAS, BET GYDO NUO ŠIRDIES LIGŲ.

Šviesiuose saulėtuose miškų šlaituose, kirtimuose, pievose auga laukinė didžiažiedė rusmenė. Jos lapai pailgi, platūs, šviesiai žali, su gyslelėmis. Žiedynas panašus į kekę: ant aukšto stiebo iš vienos pusės nukarę dideli geltoni, rusvi arba gelsvai rudi varpeliai. Darželyje auginama paprastoji rusmenė žydi rausvai ir baltai. Vaistams rusmenės lapai skinami giedrą dieną, tuojau pat išdžiovinami ir laikomi sandariame inde. Kaip gydytis rusmene, pasako gydytojas.

RŪTÀ

GRAŽU ŽALIUOTI ŽALIOM
RŪTELĖM,
LINKSMA DAINUOTI
JAUNOM MERGELĖM.

Rūta yra lietuvių tautinė gėlė. Rūtos auginamos darželiuose. Jos žaliuoja žiemą vasarą, žydi smulkiais gelsvais žiedeliais, maloniai kvepia. Apie žaliąją rūtelę, rūtų darželį, rūtų vainikėlį sudėta daug gražių dainų. Senovėje lietuvaitės, kol buvo netekėjusios, kasas puošė rūtų šakelėmis, nešiojo rūtų vainikėlius. Vestuvių išvakarėse, per mergvakarį, mergina atsisveikindavo su rūtomis. Ištekėjusios moterys rūtų nebenešiojo, galvą gaubė baltos drobės nuometu arba ryšėjo skarelę. Šiltuosiuose kraštuose rūtos želia savaime, niekas jų negloboja, dainų apie jas nedainuoja.

SĀKALAS

ATSKREND SAKALĖLIS
PER ŽALIĄ GIRELĘ.

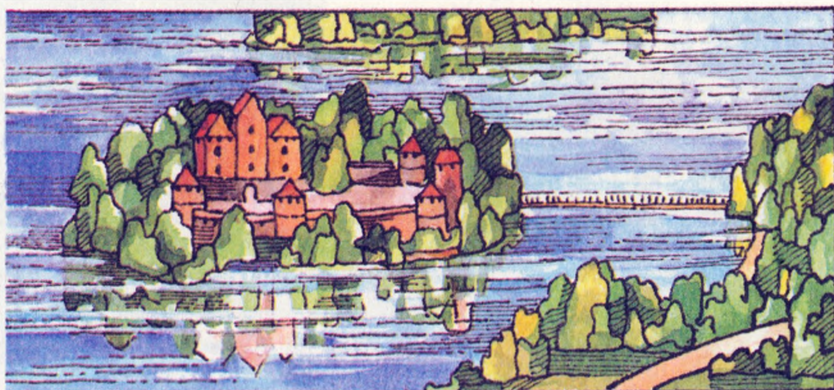
Sakalas – plėšrus paukštis. Jo snapas kumpas, su kabliuku gale, nagai lenkti, aštrūs. Gaudo didelius vabzdžius, peles, paukštelius. Sakalo skrydis lengvas ir greitas. Vydamasis auką, jis gali skristi šimto kilometrų per valan-

dą greičiu. Peri medžiuose, kartais ant žemės. Senovėje žmonės prijaukintais sakalais medžiodavo kiškius ir paukščius. Sakalų yra daug rūšių. Pats gražiausias yra sakalas keleivis – visas tamsiai pilkas, tik papilvė šviesi, taškuota, po akimis tamsi dėmė. Jis labai retas, įrašytas į Lietuvos raudonąją knygą.

SALÀ

ŽEMĖS PLOTAS, KURĮ IŠ VISŲ PUSIŲ SUPA VANDUO.

Salų esti vandenyne, jūroje, ežere ir net upėje. Vandenyne salos kartais sudaro didelius salynus. Juose įsikuria ištisos valstybės, pavyzdžiui, Didžioji Britanija, Japonija, Indonezija. Pietų jūrų salose auga palmės, o Šiaurės salos – nykios, akmenuotos. Danielio Defo knygos veikėjas Robinzonas Kruzas, sudužus laivui, pateko į negyvenamą salą. Negyvenamų salų vandenynuose yra ir dabar. Salų turi ir Lietuvos ežerai. Daug salų Platelių ežere. Trakuose, Galvės ežero saloje, stovi didinga Trakų pilis, kurioje gyveno Lietuvos didieji kunigaikščiai.

SALÝKLAS

DAIGINTI MIEŽIŲ GRŪDAI
ALUI DARYTI.

Putojantis alutis daromas iš salyklo ir apynių. Todėl kiekviena alaus darykla turi salyklinę, kurioje miežiai daiginami. Kad jie sudygtų, kelias dienas mirkomi vandenyje. Kai grūdai išleidžia mažus daigelius, jie išdžiovinami ir sumalami. Seniau Vilniuje ir kituose didžiuosiuose Lietuvos miestuose būdavo salyklininkų cechai, kurie darydavo salyklą. Tų cechų pagamintą salyklą pirkdavo aludariai. Salyklas vartojamas ir girai daryti, be to, jo šiek tiek dedama į duoną.

SALÕTOS

PUIKUS UŽKANDIS.

Salotomis vadiname daržovių mišrainę, kartais paskanintą mėsa ar žuvimi, užpiltą grietine, actu, aliejumi, majonezu. Salotų galima pasidaryti iš žalių svogūnų laiškų, kopūstų, morkų, ridikėlių. Yra ir tokia daržovė – salota. Ankstyvą pavasarį, kai kitų daržovių dar nėra, tik ridikėliai, šviesiai žali salotų lapai jau dideli, vešlūs. Kai kurių veislių salotos susuka iš lapų gūželes. Salotas valgome nevirtas. Jose yra daug vitaminų.

SÃMANOS

MINKŠTUČIUKAI SAMANŲ PATALAI IŠTIESTI
GALVĄ Į SAVE TRAUKIA IR LIULA UŽLIESTI.
(Antanas Baranauskas)

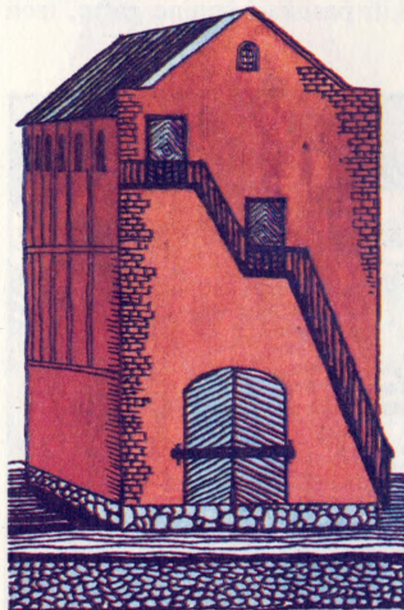
Samanos auga ne tik pelkėje. Jų yra ir pušyne, ir drebulyne. Kai kurios samanos želia net ant medžių kamienų, uolų ir akmenų. Jos būna žalios, geltonos, rausvos, pilkos. Suradę miške seną laužavietę, pasilenkite ir atidžiai įsižiūrėkite. Ant pelenų želia maži gelsvi lapeliai, iš tų lapelių į viršų kyla plonytis stiebas, o jo viršūnėje – snapelis. Snapelyje – mažiulytės dulkelės. Tai samanų sėklos, kitaip sakant, sporos. Vėjas jas išnešioja po visą mišką, o drėgmė ir šiluma sudaigina. Samanų esti belapių, panašių į kerpes, ir lapuotųjų – žaliųjų ir baltųjų, dar vadinamų kiminais. Ypač gražios ir vešlios raisto samanos. Kai rudenį einame spanguoliauti, kojos klimpsta minkštame ir drėgname samanų kilime.

SÁNDĖLIS

PATALPA KOKIEMS NORS DAIKTAMS SUKRAUTI.

Daiktai kraunami į sandėlius tam, kad jų nedrengtų lietus, sniegas, negadintų drėgmė, šaltis ar kokie niekdariai. Prie fabrikų, gamyklų būna sandėliai žaliavoms laikyti, gaminiams sukrauti, parduotuvėse – prekių sandėliai. Yra grūdų, vaisių, daržovių sandėlių. Juose palaikoma pastovi temperatūra ir drėgmė. Sandėlius prižiūri sandėlininkai. Kaimo gyventojai prie ūkinių pastatų irgi įsirengia sandėliukus. Juose kraunamos malkos, laikomi žemės ūkio padargai. Vaikai, eidami slėpynių, mėgsta įlįsti į sandėliuką ir pasislėpti.

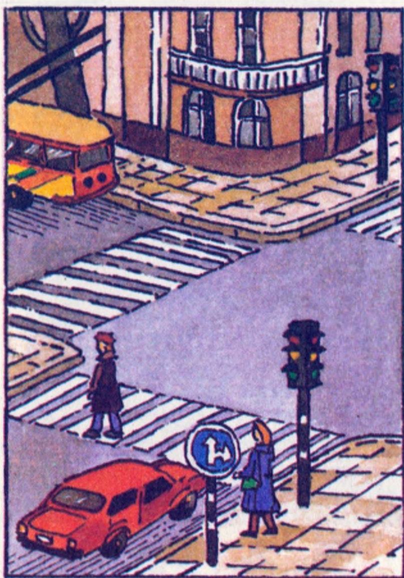

S

SÁNKRYŽA

GATVĖS SUSIKERTA SANKRYŽOJE.

Sustoji ties sankryža ir stebi iš visų keturių pusių atvažiuojančius automobilius. Vieni jų nesustodami lekia tiesiai per sankryžą, kiti pasuka į šoninę gatvę, treti

stovi ir laukia. Eismą reguliuoja šviesoforas. Prie sankryžos ant gatvės asfalto išdažyti balti dryžiai – tai pėsčiųjų perėja. Per gatvę galima eiti, kai dega žalia šviesa. Kartais šviesoforas neveikia, ir sankryžos viduryje stovi eismo reguliuotojas. Kada važiuoti ar eiti, jis parodo lazdele. Nereguliuojamose sankryžose eikite per gatvę tik tada, kai esate tikri, jog arti nėra mašinų.

SANTÈCHNIKAS

MEISTRAS, TAISANTIS VANDENTIEKIO IR KANALIZACIJOS ĮRENGINIUS.

Kartais sugenda čiaupas ir iš jo visą laiką varva vanduo, užsikemša virtuvės kriauklė arba vonia. Bet nemaloniausia, kai nebeveikia tualetas. Taip atsitiko mūsų namuose. Mama tuoj pat paskambino į seniūniją santechnikui. Jis atėjo gerokai vėliau, negu buvo žadėjęs. Tačiau mama vis tiek labai apsidžiaugė. Kol santechnikas taisė tualetą, mama jam išvirė kavos. Pakviestas prie stalo, santechnikas net neprisėdo, tik stovėdamas vienu mauku išgėrė visą puoduką. Paskui išskubėjo pas kitus, kur jo taip pat labai laukė.

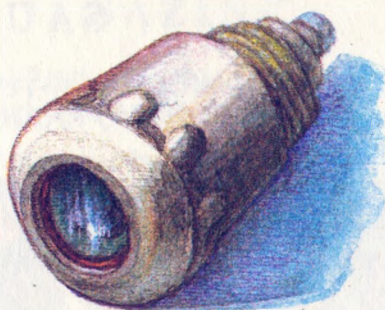
SÁRGAS

SAUGO SODĄ, SANDĖLĮ, GAMYKLĄ.

Sargas turi šautuvą ir šunį. Pajutęs, kad į svetimą sodą sulindo vaikai obuoliauti, šunelis pradeda loti. Sargas iš šautuvo pykšt į orą, vagišiai strykt per tvorą ir pasileidžia bėgti. Sargui padeda elektroninė signalizacija. Ji įrengiama gamyklose, parduotuvėse, prekių bazėse – visur, kur saugomos kokios nors gėrybės. Sargas jas saugo ne tik nuo ilgapirščių, bet ir nuo gaisro, potvynio. Sargo poste yra įtaisytas pultas su daugybe lempučių. Jeigu, sakysim, kilo gaisras, specialūs davikliai laidais perduoda elektros signalą – užsidega lemputė, suskamba skambutis. Sargas iškviečia gaisrininkus ir pats skuba gesinti ugnies.

SAUGÌKLIS

SAUGO ELEKTROS PRIETAISUS, KAD NEPERDEGTŲ, NAMUS – NUO GAISRO.

Saugiklis yra elektros prietaisų skyde. Prieš patekdama į kambarį elektros srovė teka plonyčiu saugiklio laideliu. Saugikliui iškyla mirtinas pavojus, kai įjungiame seną, sugedusį lygintuvą, radijo aparatą ar kitą elektros prietaisą, kurio laidai netvarkingi, prairę. Iš laido plyksteli liepsna, bet budrusis saugiklis tuoj stoja į kovą. Jis perdega ir žūva, bet sustabdo elektros srovę, todėl ugnis užgęsta. Taip saugiklis apsaugo namus nuo gaisro. Saugiklius turi kiekvienas elektros prietaisas, pavyzdžiui, televizorius.

SÁULAŠARĖ

MAŽAS PLĖŠRUS AUGALĖLIS.

Saulašarė auga pelkėje, tarp samanų ir spanguolių. Saulėtą dieną ji gerai matoma iš tolo: apvalūs lapeliai blizga prieš saulę lyg rasa apkrėsti. Bet palietęs lapelį pajunti, kad tai ne rasa, o lipnus skystis. Jei turite laiko ir kantrybės, stebėkite šį augalą ir sužinosite, kam jam reikalingi tie klijai. Štai ant saulašarės lapo nutūpė maža muselė, ir jos kojos prikibo. Lapelis tuojau riečiasi, sukasi ir visai suvynioja vabzdį. Dabar saulašarė iščiulps jo syvus. Po kelių dienų lapelis vėl išsiskleis, ir vėjas nupūs muselės likučius. Taip saulašarė maitinasi – kaip koks vilkas. Jei ant lapelio užvarvinsi kiaušinio baltymo lašelį, sučiulps ir jį.

SÁULĖ

SAULELE MOTULE, UŽTEKĖK, UŽTEKĖK.

Saulė pavasarį sušildo žemę, ištirpdo ledus ir sniegą. Sužaliuoja pievos ir miškai, pražysta sodai. Nuo jos šilumos garuoja jūros ir vandenynai, o garai, susitelkę į debesis, lietumi pagirdo ištroškusią žemę. Jei nebūtų Saulės, Žemėje viešpatautų amžina naktis ir šaltis, nebūtų gyvybės. Saulė yra žvaigždė, Saulės sistemos centras. Aplink ją skrieja devynios planetos, tarp jų ir Žemė. Saulė yra už milijonų kilometrų nuo mūsų. Jos spindulys, lėkdamas labai dideliu greičiu, pasiekia Žemę per aštuonias minutes. Saulės paviršiaus temperatūra – šeši tūkstančiai laipsnių karščio.

SÁULĖS MŪŠIS

ŠIAME MŪŠYJE LIETUVIAI SUTRIUŠKINO GALINGĄ KALAVIJUOČIŲ KARIUOMENĘ.

1236 metų rudenį į Žemaitiją netikėtai įsiveržė vokiečių riteriai kalavijuočiai. Ant baltų jų apsiaustų buvo išsiuvinėtas raudonas kryžius ir kalavijas. Grobikų gaujos plėšė ir degino kaimus, žudė žmones. Narsūs žemaičiai pastojo kalavijuočiams kelią Saulės (Šiaulių) žemėje. Kunigaikščio Vykinto vadovaujami lietuvių pulkai puolė ir apsupo priešus. Kautynės vyko prie upelio, krūmokšnių priželusioje pelkėje. Sunkiais geležiniais šarvais apsikaustę riteriai nenorėjo kautis pelkėtoje vietoje, bandė bėgti, bet klimpo į liūną. Mūšyje žuvo daugybė riterių, net jų vyriausiasis vadas – magistras. Sprunkančius priešo kariuomenės likučius pribaigė lietuvių kaimynai žiemgaliai. Šiauliuose Saulės mūšio garbei pastatytas paminklas.

SAULÉGRĄŽA

JI VISĄ LAIKĄ GRĘŽIASI IR ŽIŪRI Į SAULĘ.

Saulėgrąžos stiebas aukštas ir tvirtas, lapai dideli, platūs. Viršūnėje lyg tekanti saulė švyti apskritas geltonas žiedynas, vadinamas graižu. Jį sudaro daugybė smulkių žiedelių. Iš kiekvieno žiedelio užsimezga sėkla. Rudenį, kai saulėgrąžos prinoksta, vaikai, nusilaužę graižą, gliaudo jį po grūdelį. Prakanda lukštelį ir pasigardžiuodami valgo baltą gardų minkštimą. Šiltesniuose kraštuose saulėgrąžų auginami dideli plotai. Geriausiai jos dera juodžemiuose. Iš saulėgrąžų sėklų spaudžiamas aliejus. Iškulti graižai, pelai, išspaudos tinka pašarui. Lietuvoje saulėgrąžos daugiausia auginamos kartu su vikiais, žirniais gyvulių pašarui – silosui.

SAULÙTĖ

MAŽA GRAŽI GĖLYTĖ.

Saulutės auga visur: darželyje, vejoje, pievoje prie upės. Žiedeliai balti, rožiniai, raudoni, viduriukas geltonas. Yra ir pilnavidurių saulučių. Šienaudami pievą dalgiu nurėžiame išstypėles viksvas ir kitas žoles, o saulutės lieka. Aštrūs dalgio ašmenys jų nepaliečia.

SAVÁITĖ

SAVAITĖ TURI SEPTYNIAS DIENAS.

Išaušo pirmadienio rytas, ir prasidėjo savaitė. Vaikai išėjo į mokyklą, tėveliai – į darbą. Vaikai mokykloje mokosi šešias arba penkias dienas. Antradienis, trečiadienis, ketvirtadienis, penktadienis... Kiekviena diena užimta: iš ryto pamokos, vėliau treniruotės, šokių, teatro repeticijos, kai kas eina į muzikos mokyklą, piešimo būrelį. O dar reikia pasiruošti rytojaus pamokoms. Pažaisti laiko lieka nebedaug. Penktadienį vaikai džiaugiasi: rytoj – ilgai lauktas šeštadienis, o paskui sekmadienis. Tai poilsio dienos. Jas žmonės praleidžia, kaip kam patinka. Šeštadienį dažniausiai tvarkosi namuose, sekmadienį eina į bažnyčią, į svečius, ilsisi. Smagu savaitgalį padirbėti darže, miške uogauti, grybauti, maudytis upėje ar ežere.

SĄŽINĖ

SĄŽININGAS ŽMOGUS VISADA SAKO TIESĄ.

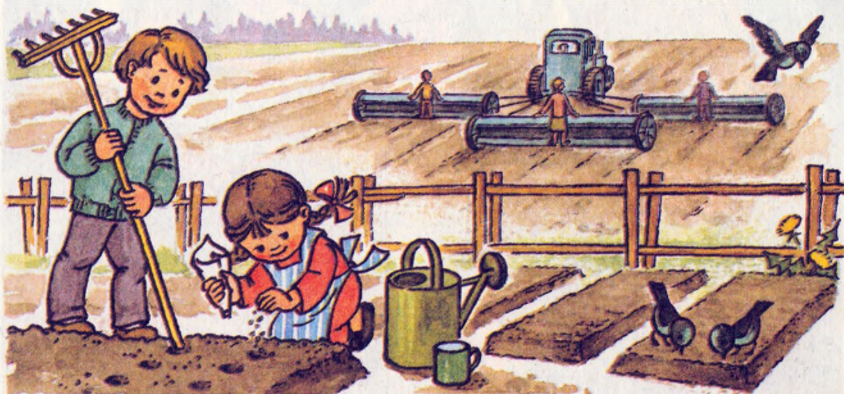
Antanėlis, žaisdamas sviediniu, išdaužė lauko virtuvės langelį. Vakare, kai visi susėdo vakarienės, senelė tarė: „Kažkas virtuvėlės langą iškūlė“. – „Gal vėjas?“ – burbtelėjo Antanėlis ir vos neužspringo bulve. Rytą senelis paklausė: „Kaip miegojai, Antanėli?“ – „Blogai“, – suniurzgė berniukas. „Gal susirgai?“ – išsigando senelė. „Ne, senele, aš apie tą langelį galvojau... Tai aš jį netyčia išdaužiau“. O senelis nusišypsojo sau į ūsą: „Dar turi sąžinę vaikas...“

SĖJÀ

KĄ PASĖSI – TĄ IR PJAUSI.

Sėja yra pats pirmasis pavasario darbas. Ji prasideda balandžio viduryje, kai atšyla oras, dirvos pradžiūva, pasidaro nebeklampios, kai pradeda sprogti ievos, serbentai, beržai. Pirmiausia sėjami tie augalai, kurių daigai nebijo šalnų – avižos, miežiai, žirniai, pupos, lubinai. Kai dirva įšyla, sėjami grikiai, kukurūzai, pupelės, agurkai. Rudenį sėjami žiemkenčiai rugiai. Seniau javus žmonės sėdavo rankomis. Sėjėjas sauja sėmė grūdus iš per pečius pakabintos sėtuvės ir bėrė kas žingsnis. Paskui sėjėją ėjo biržytojas, kuris užbrėždavo koja arba šiaudų kuokštelėmis pažymėdavo, iki kur apsėta. Sėdavo anksti rytą, kad paukščiai nematytų ir nesulestų grūdų. Paskui lauką suakėdavo, sulygindavo mediniu volu. Dabar daugiausia sėjama mašinomis.

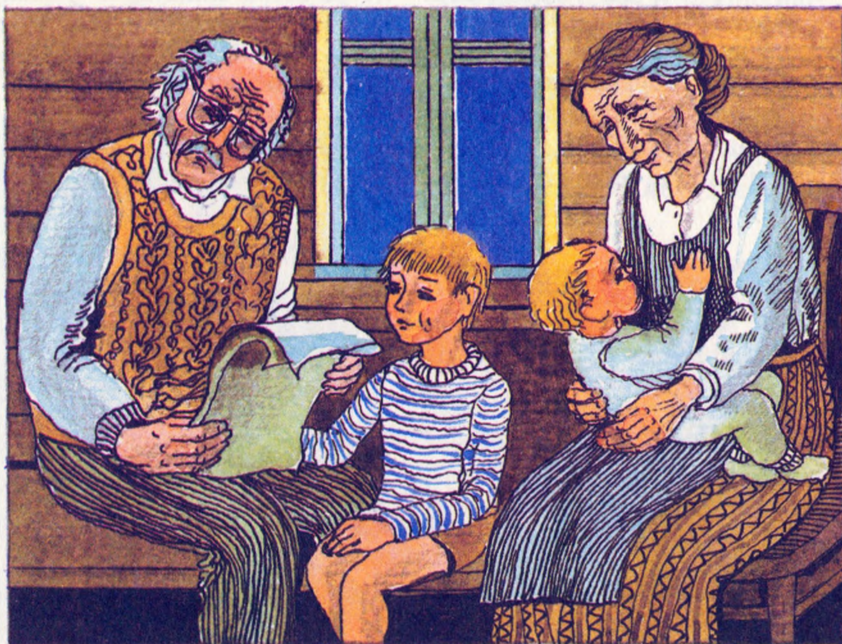

S

SENĒLIAI

TĖČIO IR MAMOS TĖVELIAI.

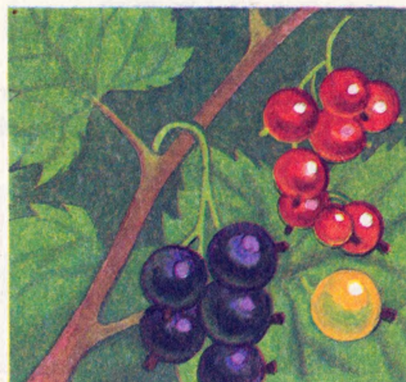
Adomėlio senelis yra jo tėčio tėtis, o senelė – tėčio mama. Kai Adomėlis užaugs ir pats turės vaikų, jo tėtis taps seneliu, o senelis – proseneliu. Kiti du berniuko seneliai – mamos tėvai. Adomėlis yra senelių vaikaitis. Jo seneliai gyvena kaime. Jie turi porą hektarų žemės, laiko karvutę, kelias avis, pulką vištų. Adomėlis myli savo senelius ir jų pasiilgsta. Seneliai nebestiprūs, todėl jais reikia rūpintis, padėti nudirbti sunkius ūkio darbus. Adomėlis su tėčiu nuvažiavę pas senelius į kaimą šienauja, kasa bulves, rauna burokus.

SERBEÑTAS

YRA RAUDONŲJŲ, GELTONŲJŲ IR JUODŲJŲ SERBENTŲ.

Serbentai sode pražysta pirmieji. Obelys, kriaušės, vyšnios ir slyvos dar be lapų, o serbentai jau žydi. Serbentai auga ir miške. Kadaise žmogus išsikasė laukinio serbento krūmą, pasodino jį sode, palaistė, patręšė. Taip atsirado naminiai, kitaip sakant, kultūriniai serbentai. Jie dera gausiau, uogos stambesnės. Juodieji serbentai turi daug vitamino C. Iš serbentų verdama uogienė, kompotas, spaudžiamos sultys. Kalninio serbento uogos gražios, raudonos, bet visai be skonio. Todėl žmonės jį vadina bedruskiu.

SIDÃBRAS

BLIZGANTIS BALTAS METALAS.

Iš sidabro, kaip ir iš aukso, juvelyrai gamina papuošalus – žiedus, auskarus, apyrankes. Sidabriniu šaukšteliu pamaišyta arbata atrodo ir skanesnė, ir saldesnė. Veidrodis atspindi vaizdą, nes kita jo pusė padengta plonyčiu sidabro sluoksniu. Grynas sidabras yra minkštas, todėl ir papuošalai, ir sidabriniai indai gaminami iš sidabro lydinio. Sidabruoti metalo dirbiniai nerūdija, gražiai blizga. Iš sidabro kalamos monetos. Senovės lietuvių sidabriniai pinigai buvo lazdelės arba spiralės pavidalo.

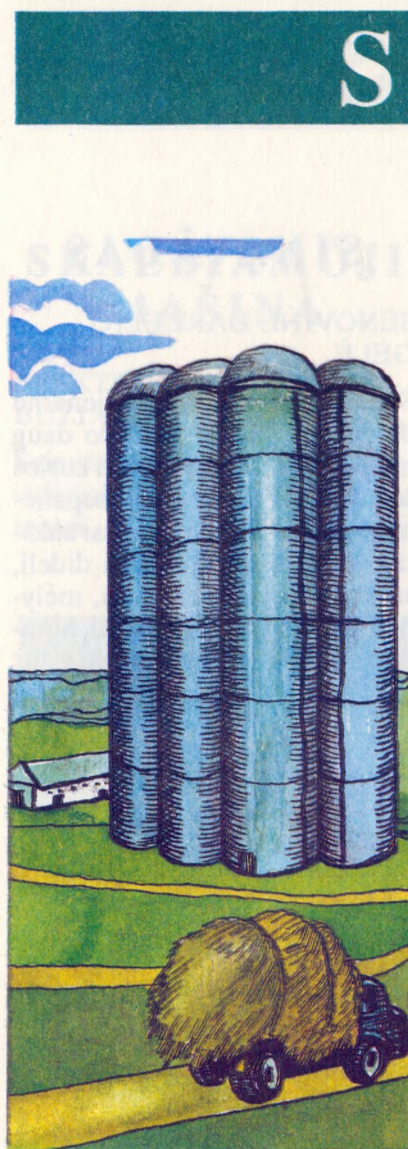
SIDABRÃŽOLĖ

SIDABRAŽOLĖS LAPO APAČIA BLIZGA KAIP SIDABRAS.

Kiemuose, prie keliukų, pievose auga žąsinė sidabražolė. Kantri žolė – žmonės ją mindo, gyvuliai skabo, o ji vis tiek žaliuoja. Žąsinė ji todėl, kad ją mėgsta maži žąsiukai. Vaikai priskina šios žolės lapų, smulkiai supjausto, sumaišo su rūgusiu pienu ir duoda žąsiukams arba ančiukams. Jie godžiai ryja sidabražolių salotas. Sidabražolės žydi nedideliais geltonais, kai kurios baltais arba raudonais žiedeliais.

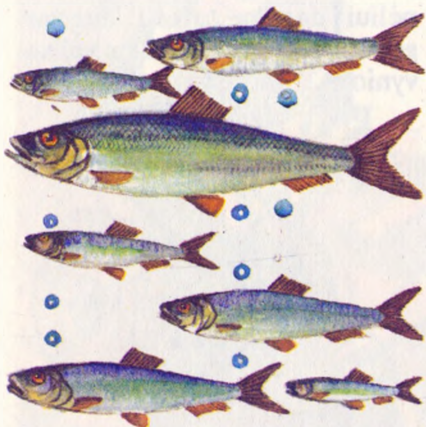
Miške auga miškinė sidabražolė. Ji aukštesnė, plonu stiebu, pati neišsilaiko, gula ant kitų žolių. Turi labai storą, gumbuotą šaknį.

SIL̃KĖ

SIDABRAŽVYNĖ JŪROS ŽUVIS.

Silkės plaukioja dideliais pulkais netoli pakrančių. Minta smulkiais vandens gyvūnėliais – planktonu. Seniau silkių buvo labai daug. Baltijos žvejai ištraukdavo silkių pilnus tinklus, priversdavo valtis iki pat kraštų. Krante moterys silkes išskrosdavo ir susūdydavo į statines. Vandenyne žvejojamos didelės ir riebios Atlanto silkės. Silkė yra ir strimelė. Ji truputį mažesnė už tikrąją silkę. Dabar silkių sumažėjo, todėl daug kur jų negalima gaudyti. Iš silkės daroma daugybė, ypač pasninko, valgių.

SÌLOSAS

SKANUS IR MAISTINGAS GYVULIŲ PAŠARAS.

Vasarą prasideda šienapjūtė. Žolę reikia nupjauti, išdžiovinti, sugrėbti ir suvežti į daržinę. Jei nėra saulės, lyja ir šienas nedžiūsta, žmonės turi daug vargo. O silosą galima daryti ir tada, kai orai prasti. Žmonės žalius kukurūzus, vikius, avižas, saulėgrąžas ir net pievų žolę susmulkina ir suverčia į didelę išcementuotą duobę – tranšėją. Prideda konservuojančių medžiagų, suslegia, uždengia polietileno plėvele ir užpila pjuvenomis. Iki žiemos ši mišrainė įrūgsta – pasidaro silosas. Silosą labai mėgsta karvės, ypač jei jame yra pupų, žirnių virkščių su ankštimis, kukurūzų burbuolių.

SIRGTI

„SIRGTI LABAI NEGERA“, – PASAKĖ KĘSTUTIS, ATSIKĖLĘS PO GRIPO.

Sirgti niekas nenori, ypač per vasaros atostogas. Bet ne visiems ligų išsisaugoti pavyksta. Jų tiek daug, jos tokios įvairios! Vienos lengvos, kaip sloga, kitos sunkios ir dažnai mirštamos, kaip vėžys. Vienos ūmios, kaip gripas, kitos lėtos, kaip džiova. Vienos yra užkrečiamos, kitos atsiranda dėl kitokių priežasčių. Kai kuriomis persergame namie, dėl kitų tenka gulti į ligoninę. Vienas išgydo vaistais, kitoms reikia ir operacijos. Bet kuri liga žmogų nusilpnina. Tie žmonės, kurie sportuoja, bėgioja, grūdinasi šaltu vandeniu, tvarkingai maitinasi, – rečiau serga.

SINAVADAS

SENOVINĖ DARŽELIO GĖLĖ.

Seniau ši gėlė augo kiekviename darželyje. Dabar atsirado daug naujų puikių augalų, ir kai kurios šeimininkės sinavadui nebepalieka vietos. O jis labai gražus: aukštas, lapai karpyti, žiedai dideli, su atsikišusiais pentinais, mėlyni, rausvi, violetiniai, balti. Sinavadai auga ir miškuose. Ne visur – tik ūksmėtuose ąžuolynuose.

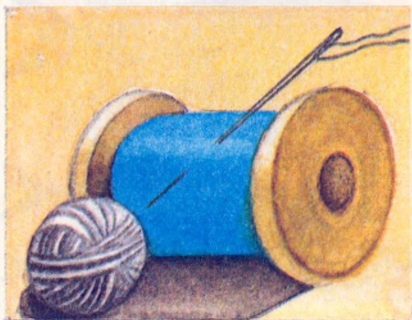

Nuvažiuokit birželio pradžioje prie Žaliųjų ežerų, pasivaikščiokit miško takeliais – daug retų gėlių surasit, tarp jų ir sinavadų. Tik neskinkit jų žiedų – tegu ir kiti pamato.

SIŪLAI

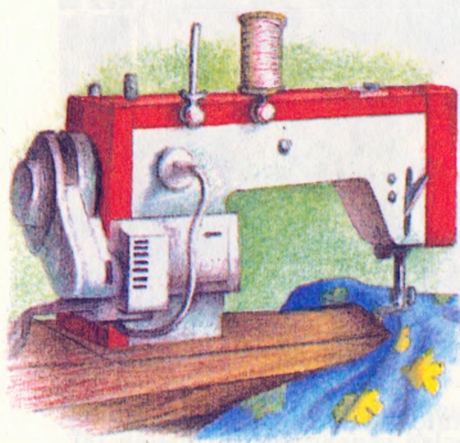
SIŪLAI SIŪLAI, SUSIVYKIT, SIŪLO GALO NEPALIKIT.

Siūlai verpiami iš avies, kupranugario, ožkos vilnų, iš medvilnės, linų, dirbtinio pluošto. Natūralius šilkinius siūlus gamina drugių šilkaverpių vikšrai. Iš siūlų audžiama stora ir šilta vilnonė medžiaga, plonas šilkas, drobė, mezgami megztiniai, kojinės. Drabužiai siūlais susiuvami iš audeklo gabalų. Mergaitės mėgsta spalvotais medvilniniais arba šilkiniais siūlais siuvinėti rankdarbius. Siūlai būna susukti į riteles, sruogas, suvyti į kamuolius. Tik neduokit siūlų kamuoliuko katinėliui į nagus – turėsit daug vargo, kol suraizgytus siūlus vėl suvyniosit.

SIUVAMÓJI MAŠINÀ

DIDŽIAUSIAS SIUVĖJOS TURTAS.

Siuvamųjų mašinų būna rankinių, kojinių, elektrinių. Siuvant rankine mašina, dešine ranka sukama rankenėlė. Kojinės mašinos ratelį, arba pavarą, suka diržai, sujungti su apačioje pritaisyta pamina. Elektrinė mašina siuva pati – tereikia tik paspausti mygtuką. Kai kurios mašinos ne tik susiuva medžiagą, bet ir apsiūlėja jos kraštą, apsiuva kilpas, prisiuva sagas. Gali ir siuvinėti. Kad siuvamoji mašina lengvai suktųsi ir gerai siūtų, ją reikia prižiūrėti – tepti, valyti.

SIUVÉJA

PAKULINĖJ BALAITĖJ
NUKLIMPO KUMELAITĖ,
DVI SESULĖS TRAUKĖ, DVI
SESULĖS LAUKĖ.

Vos pradėjusi siūti sagą, kuri buvo ištrūkusi iš lėlės marškinėlių, Sigutė įsidūrė pirštuką. „Kad įsidūrei, tai būsi siuvėja, – pasakė mama. – Kas pabandęs siūti įsiduria pirštą, užaugęs būtinai tampa siuvėju“. – „Tikrai? O ką aš galėsiu siūti?“ – „Drabužius“. – „O kam?“ – „Bet kam. Gera siuvėja ir save, ir kitus gali dailiai aprengti. Ir tėvelius, ir mamytes, ir vaikučius“. – „O lėlytes?“ – „Ir lėlytes“, – nusijuokė mama.

SKALBIAMÓJI MAŠINÀ

ELEKTRINĖ MAŠINA DRABUŽIAMS SKALBTI.

Šeimininkės skalbinius trina, pasidėjusios ant rantytos skalbimo lentos, velėja juos kultuve, skalauja, gręžia. Skalbimo mašina viena pati padaro visus tuos sunkius darbus. Į mašinos indą pripilama karšto vandens, skalbimo miltelių, sudedami nešvarūs skalbiniai. Juos suka indo dugne įtaisytas elektros variklio diskas. Paskui mašina muiluotą vandenį pakeičia švariu, skalbinius išskalauja, išgręžia velenėliais arba centrifuga. Belieka tik juos švarius išimti ir padžiauti.

SKÁUTAI

JAUNIMO ORGANIZACIJA.

Skautų organizacija įsikūrė 1907 metais Anglijoje. Ją subūrė pulkininkas Robertas Badenas-Povelis. Lietuvos skautai ėmė organizuotis 1917 metais. Sovietinės okupacijos laikotarpiu skautų veikla buvo uždrausta. Dabar ji

vėl atnaujinta. Skautais gali būti vaikai ir jaunuoliai nuo aštuonerių iki aštuoniolikos metų amžiaus – ir mergaitės, ir berniukai. Skautų šūkis: „Dievui, Tėvynei ir artimui!“ Jie mokosi įvairių darbų, slaugo ligonius, globoja vienišus senelius. Daug keliauja, sportuoja. Rengiamos skautų stovyklos. Visų šalių skautai draugauja vieni su kitais.

SKRIAUDÀ

GERAS ŽMOGUS NĖ VABALĖLIO NENUSKRIAUS.

Teta Bronė jau sena. Net tėvelis su mama ją teta vadina. Kai Kristutė buvo visai mažytė, tėvelis prikalbino tetą Bronę atvažiuoti gyventi pas mus ir padėti auginti Kristutę. Teta pardavė savo karvutę ir namelį prie miško ir atsikraustė į miestą. Mama ir tėtis išeidavo į darbą, mudu su Algiu į mokyklą, o teta prižiūrėjo Kristutę, virdavo pietus. Ji buvo labai gera, pasekdavo pasakų, papasakodavo įdomių nutikimų iš savo jaunystės. Bet kai Kristutė paūgėjo, tėtis pasakė: „Kristutė jau eis į darželį. Teta Bronė mums daugiau nereikalinga“. Tetutė labai nuliūdo, nes savo namų ji nebeturėjo ir nežinojo, kur jai eiti gyventi.

SKRUZDĖLÝNAS

SKRUZDĖLIŲ NAMAI.

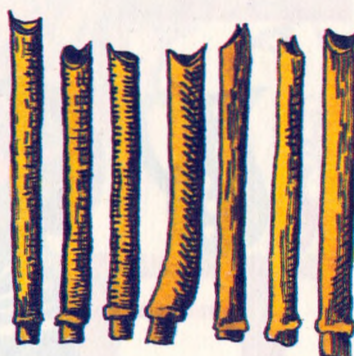
Rudųjų miško skruzdėlių skruzdėlynų esti net dviejų metrų aukščio. Darbštuolės skruzdėlės skruzdėlyną suneša po mažą šapelį. Viduje gyvena jų motinėlės, auga mažos skruzdėlytės, yra maisto sandėliai. Skruzdėlės juda kruta be poilsio visą dieną. Dažnai matome, kaip skruzdėlė tempia kelis kartus už save didesnį spyglį. Kai skruzdėlių prisiveisia per daug, dalis jų pradeda krauti naują skruzdėlyną. Skruzdėlės labai naudingos, nes sunaikina daug vabzdžių – miško kenkėjų.

SKUDÙČIAI

LABAI SENAS LIETUVIŲ PUČIAMASIS INSTRUMENTAS.

Šis instrumentas labai paprastas. Tai dūdelė, kurios vienas galas kiauras. Ji būna nedidelė, nuo dešimt iki dvidešimt centimetrų ilgio. Pasidaryti skudučius lengviausia iš tuščiavidurių augalų, pavyzdžiui, iš nendrės. Bet tokie skudučiai greitai suskyla, džiūdami susiraito. Todėl dažniausiai skudučiai išpjaunami iš kieto medžio – klevo, uosio, šaltekšnio. Viena dūdelė gali išgauti tik vieną garsą, todėl skudučiuoti susirenka keli muzikantai. Kiekvienas turi po du arba tris skudučius. Skudučiais grojama gyva, greita muzika. Juos ypač mėgo ir populiarino Lietuvos skautai.

SLÌDĖS

SLIDINĖJAME ŽIEMĄ.

Kad nereikėtų žiemą klampoti per gilias pusnis, žmonės pasidarė slides. Jos ypač praverčia Šiaurėje gyvenantiems žmonėms. Su slidėmis žmonės iškylauja, sportuoja. Pritvirtini ilgas riestanoses slides prie batų, imi į rankas po lazdą, atsispiri ir – į priekį! Ypač smagu leistis nuo kalniuko – vėjas tik švilpia ausyse. Lenktyninės slidės ilgos ir siauros, o tos, kuriomis šokama nuo aukšto tramplino – dvigubai platesnės. Dar yra kalnų slidinėjimo ir vandens slidės. Seniau slidės buvo gaminamos tik iš medžio (klevo, uosio), dabar – ir iš plastiko.

SLÍEKAS

ATEINA PONAITIS RAUDONA SERMĖGAITE, NUVYKIT VIŠTAS – ŠUNŲ NEBIJAU.

Pavasarį, kasdami daržą, randame sliekų – mažų, rausvų kirmėlių. Jie rangosi ir bando kuo greičiau pasprukti, įsirausti į žemę. Naktį arba po lietaus sliekai išlenda į paviršių – tada pamatome mažas skylutes, o šalia iš urvelio išverstą žemės kauburėlį. Sliekai naudingi – jie rausdamiesi minta puvenomis ir purena dirvožemį. Sliekus lesa paukščiai, ėda kurmiai, šernai. Žvejai juos užmauna ant meškerės kabliuko ir vilioja žuvis.

SLYVÀ

VAISMEDIS – MEDIS ARBA KRŪMAS.

Slyva pavasarį žydi baltai, o rudenį sunokina sultingus vaisius. Jie gali būti mėlyni, geltoni, rausvi, labai dideli arba maži. Kultūrinių slyvų veislių yra daug. Vaisius turi vieną didelę sėklą. Ji slepiasi kauliniame lukšte. Laukinės slyvos panašios į namines, bet jų vaisiai neskanūs – labai rūgštūs ir netgi kartoki. Juos lesa paukščiai. Kartais paukštis ne tik

slyvą sulesa, bet ir kauliuką praryja. Iš slyvų verdama košė, kompotas, jos džiovinamos, šaldomos. Skanu ir sveika gerti slyvų sultis.

SLOGÀ

JA SUSERGAME PERSIŠALDĘ ARBA UŽSIKRĖTĘ.

„Žiūrėk, nosis varva, jau vėl slogą susigavai", – susirūpino Rimo mama, pamačiusi jį šnirpščiant. „Anokia čia liga – sloga, – sako tėtis. – Mes vaikystėje visi buvom varvanosiai". Sloga – nosies gleivinės uždegimas, kuris dažnai ilgai trunka. Sloga užgula nosį, iš jos teka gleivėtas skystis. Sirgdamas sloga, neapsieini be nosinės. Panašus žodis – slogutis – turi kitą reikšmę. Senovėje žmonės tikėjo, kad jeigu užėjo didelis negerumas, slegia krūtinę – kaltas slogutis. Tai esanti tokia piktoji dvasia, kuri žmogų slegia, spaudžia, dusina, o kartais net numarina.

SMAUGLỸS

LABAI DIDELĖ IR STORA NENUODINGA GYVATĖ.

Smaugliai gyvena šiltuosiuose kraštuose. Jų būna net vienuolikos metrų ilgumo. Šliaužioja medžiais, gerai plaukioja ir nardo vandenyje. Gerai prisitaikę prie aplinkos: jų oda slepiamosios spalvos, dėmėta arba raštuota. Daugiausia gaudo paukščius, kitus nedidelius gyvūnus, net šerniukus, elniukus. Nejudėdamas tyko, paskui staigiai griebia gyvūną aštriais dantimis, apsivynioja apie jį keletą kartų ir uždusina. Paskui visą apžioja ir praryja nekramtydamas. Kartais didelis smauglys išdrįsta užpulti ir žmogų.

SMĖGENYS

SMEGENIMIS MĄSTOME.

Galvos smegenis sudaro daugybė nervinių ląstelių – neuronų. Iš smegenų po visą kūną pasklidę nervinių skaidulų pluoštai – nervai. Smegenyse gimsta žmogaus mintys, jausmai. Be smegenų negalėtume ir kvėpuoti, judėti, matyti, girdėti. Kiekvienas žmogaus kūno organas nervais yra susijęs su tam tikra smegenų vieta. Jei ta vieta pažeista, neveikia ir organas. Mokytojas paklausė Sauliaus, kiek bus triskart keturi. Ausys išgirdo klausimą, klausos nervas jį perdavė tai smegenų daliai, kuri rūpinasi skaičiavimu. Smegenys akimirksniu išsprendė uždavinį. Galvos smegenis rūpestingai, lyg riešuto kevalas branduolį, saugo kaukolė.

SMÌDRAS

SMIDRO ŠAKELIŲ GRAŽU ĮDĖTI Į GĖLIŲ PUOKŠTĘ.

Smidro krūmas aukštas, tankus. Jo lapeliai – švelnūs žali spygliukai, žiedeliai smulkūs, gelsvi. Vėliau prinoksta raudonos uogos. Jos nevalgomos. Dzūkai smidrą vadina šilkiniu diemedžiu. Lietuvoje smidras auginamas darželyje, o kitose šalyse jis

– daržovė, vadinama šparagu. Jaunus požeminius šio augalo ūglius anksti pavasarį iškasa ir valgo virtus arba keptus. Yra ir laukinių smidrų. Daug jų keroja Merkio, Nemuno, Nevėžio paupiuose. Vilniečiai laukinį smidrą gali pamatyti Karoliniškių draustinyje, prie Neries.

SMĖLIS

SMILTELĖS SMULKIOS – KAIP MANŲ KRUOPOS.

Maži vaikai mėgsta žaisti kieme, smėlio dėžėje – žarsto smėlį kastuvėliu, kepa bandeles. Baltijos pajūryje, Palangos paplūdimyje, stūkso dideli balto smėlio kalnai – kopos. O Kuršių nerija visa supilta iš smėlio, vietomis – tikra dykuma. Smėlėtose Dzūkijos dirvose gerai auga pušys. Prie Anykščių yra labai smulkaus, švaraus smėlio, vadinamo kvarciniu. Iš jo gaminamas langų stiklas. Bet labiausiai smėlio reikia statybininkams, kelių tiesėjams. Smėlio dedama į plytas, cementą.

S

SMUĨKAS

GIRIOJ GIMĘS, GIRIOJ AUGĘS, PAIMI ANT RANKŲ – GAILIAI VERKIA.

Smuikas daromas iš medžio. Viršutinė smuiko plokštė daroma tik iš pušies, o apatinė – iš klevo. Smuikų meistrai ilgai renkasi medį, mat jis turi skambėti. Visame pasaulyje garsėja italų meistrų Stradivarijaus, Amačių, Gvarnerių smuikai. Vilniuje XVII amžiaus pradžioje smuikus dirbo meistras Baltazaras Dankvartas. Smuikininkas groja stryku liesdamas stygas. Smuikuoti mokomasi nuo mažumės. Garsiausias visų laikų smuikininkas – italas Nikolas Paganinis.

SNIẼGAS

BALTA PAKLODĖ VISĄ PASAULĮ UŽGULĖ.

Žiemą, kai šalta, iš debesų ne lyja, o sninga. Maži vandens lašeliai aukštybėse nuo šalčio pavirsta snaigėmis. Snaigės sudarytos iš taisyklingų ledo kristalėlių, mažytės, lengvos. Kartais jos sukimba į didelius sniego dribsnius. Žiemą vaikai važinėjasi rogutėmis nuo kalniuko, slidinėja, lipdo iš sniego senį besmegenį. Kai gausu sniego, žemdirbiai džiaugiasi: sniegas užkloja, apsaugo nuo šalčio žiemkenčių rugių želmenėlius. Afrikoje sniego visai nebūna, o Šiaurės kraštuose prisninga per metrą.

SNIEGUÕLĖ

PRAŽYDO BALTOS SNIEGUOLĖS – PAVASARIS JAU NETOLI.

Karalaitė Snieguolė buvo labai graži. Daug jaunikių piršosi Snieguolei, bet ji nenorėjo tekėti. Šiaurys vėjas pagrobė Snieguolę ir jau ruošėsi ją vesti. Bet vestuvių dieną užgrojo dūdele Pietys. Prašvito saulė, sučiulbo paukščiai, ėmė čiurlenti upeliai. Pralinksmėjo nuotaka, meiliai nusišypsojo Piečiui ir išėjo su juo šokti. Supykęs Šiaurys pradėjo pūsti šaltą vėją, berti sniegą. Ką daryti? Tuoj žemę sukaustys ledai, sušals vos prasiskleidę pirmieji žiedai. Tada Snieguolė išskleidė savo baltus drabužius ir užklojo žemę. Kitose šalyse snieguolės auga savaime, o pas mus – darželyje. Ši gėlė po žiemos pražysta pirmoji, dar nenutirpus sniegui – prasikala žali lapeliai, prasiskleidžia baltas nusviręs žiedelis.

SODAS

ŽMONĖS PRIE NAMŲ UŽVEISIA SODĄ.

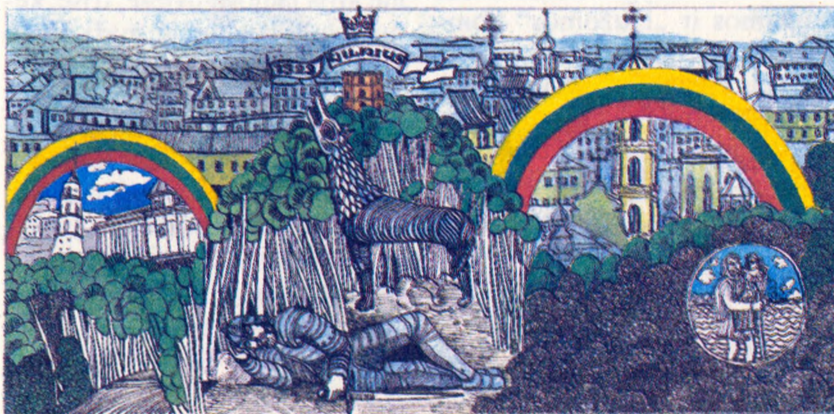

Sode auga vaismedžiai – obelys, kriaušės, vyšnios, slyvos. Tarp jų keroja serbentų, agrastų krūmai. O sodo pakraštyje – aviečių tankumynas. Pavasarį medžiai pražysta baltais ir rausvais žiedais, o rudenį jų šakos svyra nuo prinokusių vaisių – obuolių, kriaušių, slyvų. Kad šakos nenulūžtų, jas sodininkas paramsto. Sodui parenkama saulėta vieta, užuovėja. Žiemą jaunus medelius reikia aprišti šiaudais, kad nenušaltų, kiškiai neapgraužtų. Pavasarį bitės, rinkdamos iš žiedų nektarą, vaismedžius apdulkina, tada jie gerai dera.

SOSTINĖ

LIETUVOS SOSTINĖ – VILNIUS.

Nuo senų laikų svarbiausiame ir gražiausiame valstybės mieste gyveno jos valdovai. Sėdėdamas soste, karalius skelbė įsakymus ir valdė visą šalį. Todėl šis miestas ir vadinamas sostine. Seniausioji Lietuvos sostinė – Kernavė. Manoma, kad jau Mindaugo laikais sostinė buvo Vilnius. Čia stovėjo didžiųjų Lietuvos kunigaikščių pilys, didikų rūmai, katedra. Vilnių išgarsino Gediminas, kuris iš šio miesto siuntė laiškus Europos šalių valdovams, Romos popiežiui. Vytauto Didžiojo sostinė kurį laiką buvo Trakai. 1918 metų vasario 16 dieną Vilniuje paskelbta Lietuvos nepriklausomybė. 1919–1939 metais Vilnių ir Vilniaus kraštą buvo užgrobusi Lenkija. Tuo metu laikinoji Lietuvos sostinė buvo Kaunas. Vilniuje yra svarbiausios Lietuvos Respublikos įstaigos.

SPANGUOLĖ

RAUDONA RŪGŠTI RAISTO UOGA.

Spanguolės auga raiste tarp baltųjų samanų, arba kiminų, kur daug drėgmės. Spanguolių stiebeliai ilgi, plonyčiai, lapeliai smulkūs. Žiedai – mažytės rausvos taurelės. Uogos prinoksta vėlai – rugsėjo mėnesį. Jos didelės, raudonos, labai rūgščios. Išsirpusias uogas lesa jerubės, tetervinai, kurtiniai. Yra ir kultūrinių spanguolių, kurias žmonės augina daržuose. Spanguoles geriausia valgyti žalias, nes verdant žūva vitaminas C, kurio jos turi labai daug. Spanguolės gerai laikosi užpiltos virintu arba šaltinio vandeniu. Per Kūčias verdamas spanguolių kisielius.

S

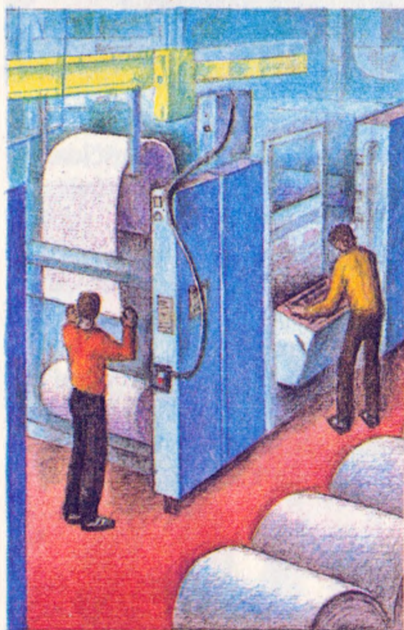
SPĄ̃STAI

SPĄSTAIS ŽMONĖS GAUDO PELES, ŽIURKES, ŠEŠKUS.

Virtuvėje atsirado pelių, ir tėtis paspendė joms spąstus. Į juos įdėjo jauką – rūkytų kvepiančių lašinių gabalėlį. Naktį pelytė pamėgino jų atsikąsti ir pakliuvo į spąstus. Spąstais galima ir vilką pagauti. Senovėje žmonės iškasdavo miške keletą duobių, vadinamų vilkduobėmis, uždengdavo jas šakomis, lapais ir laukdavo, kol vilkas įkris. Šiaurės gyventojai spąstais gaudo lapes, sabalus, kitus kailinius žvėrelius. Spąstus reikia paspęsti taip, kad žvėris jų nepastebėtų.

SPAUSTÙVĖ

ĮMONĖ, KURIOJE SPAUSDINAMOS KNYGOS, LAIKRAŠČIAI, ŽURNALAI.

Knygas mėgsta skaityti ir maži, ir dideli. Kaip pagaminti jų tiek, kad visiems užtektų? Šį darbą atlieka spaustuvė. Raidžių rinkėjas perrašo knygos rankraštį tam tikra mašina, kuri visas raides išlieja iš metalo arba nufotografuoja. Paskui metalinis raidžių rinkinys „sulaužomas“ – padaroma knygos ar laikraščio puslapio forma. Dabar knygos dažniausiai renkamos ir „laužomos“ kompiuteriais. Toliau darbas vyksta sparčiai: puslapio forma dedama į spausdinimo mašiną, vieni jos velenai ištepa formą dažais, kiti deda vieną po kito didelius popieriaus lapus. Dažais išteptos raidės atsispaudžia ant popieriaus. Paskui mašinos lapus sulanksto, susiuva, lygiai apipjausto. Uždedamas viršelis – ir knyga baigta. Per dieną spaustuvė išspausdina tūkstančius knygų.

SPRÃGILAS

MIŠKE AUGĘS, MIŠKE LAPOJĘS, NAMO PARĖJĘS NEKALTUS DAUŽO, VANOJA.

Senovėje žmonės javus, linus kūlė mediniais spragilais. Spragilas turi ilgą kotą, prie kurio virve arba odos jungu (tokiu diržu) pritaisyta buožė. Kuliama taip: kūlėjas, laikydamas spragilą už koto, užsimoja ir daužo buože ant grendymo paskleistus javus. Tada grūdai išbyra. Kuldavo klojime arba jaujoje, dviese, trise, keturiese, ir suaugę, ir maži. Buvo dideli spragilai vyrams, mažesni – moterims ir visai maži – vaikams. Javus kuliant spragilai kalba: „Pats su pačia, duktė trečia, senis, senė ir piemenė“. Dabar spragilu retai kas bekulia, jį galite pamatyti tik muziejuje.

SRÁIGĖ

MANOT, LENGVA TAKUČIU
VILKTI NAMĄ ANT PEČIŲ?
(Violeta Palčinskaitė)

Sraigė šliaužia lėtai. Visas jos kūnas – platus minkštas padas, ant kurio yra galva su nedideliais rageliais. Ant nugaros namelis – spirale susisukęs kiaukutas. Pajutusi pavojų, sraigė slepiasi savo namelyje. Vilniaus apylinkėse yra daug vynuoginių sraigių. Į Lietuvą jų atvežta maždaug prieš keturis šimtus metų. Sraigės minta augalų lapais, kenkia daržovėms. Kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Prancūzijoje, sraiges žmonės valgo.

SRAIGTÃSPARNIS

DAR VADINAMAS MALŪNSPARNIU – JO SPARNAI PANAŠŪS Į MALŪNO.

Sraigtasparnis – ypatingas lėktuvas: pakyla nė kiek neįsibėgėjęs, o nusileidžia vertikaliai. Jam nereikia aerodromo, pakanka nedidelės lygios aikštelės. Sraigtasparnis nepamainomas ten, kur nėra kelių: kalnuose, taigoje, sniegynuose, net jūroje. Skrenda gana greitai – kelis šimtus kilometrų per valandą. Į nuošalias vietoves sraigtasparniu skrenda gydytojai, jei reikia skubiai suteikti ligoniui pagalbą, gabenami vaistai, maistas potvynio, žemės drebėjimo ar kitos nelaimės ištiktiems žmonėms, gelbstimi žmonės nuskendus laivui. Sraigtasparnis pakelia keliasdešimt tonų krovinį. Statant labai aukštus pastatus jis pavaduoja kraną.

STÃLIUS

MEISTRAS, IŠ MEDŽIO DIRBANTIS BALDUS IR KITUS DAIKTUS.

Dėdė Vincas yra stalius. Kaip ir visi staliai, dirbdamas pieštuką jis užsikiša už ausies. Vos Adomėlis pravėrė dirbtuvės duris, pakvipo medžiu, vėjas pakėlė nuo grindų susiraičiusias geltonas drožles. „Dėde, ar galiu pasirinkti drožlių?“ – paprašė Adomėlis. „Rinkis, kiek patinka“, – pasakė dėdė, obliuodamas lentą, kurią buvo įsispraudęs į varstotą. „O ką jūs čia darot?“ – smalsauja Adomėlis. Jis žino, kad dėdė Vincas moka padaryti stalą, kėdę, netgi spintą. „Gal lentyną knygoms?“ – „Ne“. – „Tai gal taburetę?” – „Irgi ne“. – „Tada nežinau“, – nusiminė Adomėlis. „O tu atspėk, – tarė dėdė Vincas, – ką vaikai pavasarį į medžius kelia?“

STATÌNĖ

DIDELIS MEDINIS ARBA GELEŽINIS INDAS.

Medinė statinė padaryta iš ąžuolinių ar kito medžio išgaubtų lentučių – šulų, sutvirtintų geležiniais lankais. Kadangi statinė apvali, ją patogu ridenti – nereikia nešti. Medinėse statinėse laikomi maisto produktai. Jose raugiami kopūstai, agurkai, sūdomi grybai, silkės. Vyno, alaus, aliejaus statinės turi skylę, užkemšamą vole, arba čiaupą, pro kurį galima tų skysčių įsipilti. Geležinėse statinėse laikomas ir vežamas žibalas, benzinas, įvairūs mašinų tepalai.

STÈPĖ

SAUSROS IR ŠALČIO NEBIJANČIOMIS ŽOLĖMIS APAUGUSI LYGUMA.

Stepės – tai didelės, akimis neaprėpiamos lygumos. Čia nėra miškų, tik kartais auga pavieniai medžiai. Žiemos vėsios, netgi šaltos. Pavasarį trumpam išskleidžia žiedus tulpės, vilkdalgiai, aguonos ir kitos gėlės. Bet greit karštis išdegina stepę. Ji paruduoja. Suklesti ašuotės, eraičinai, varpučiai, kiečiai, druskės, gubojos ir kitokios ilgašaknės žolės bei puskrūmiai. Šiaurės Amerikos stepės vadinamos prerijomis, Pietų Amerikos – pampomis. Stepių augalija maitina stepės višteles, kurapkas, kupranugarius, mustangus, antilopes ir net galingus bizonus.

STÌKLAS

STIKLAS SKAIDRUS, PERMATOMAS, GREIT DŪŽTA.

Seniau stiklas buvo labai brangus. Vietoj jo žmonės lange ištempdavo džiovintą jaučio pūslę. Pro tokį „stiklą“ nieko nematyti, į kambarį patenka mažai šviesos. Langų stiklas gaminamas iš švaraus balto kvarcinio smėlio. Lietuvoje tokio smėlio yra netoli Anykščių. Smėlis išlydomas specialiose karštose krosnyse, ir pasidaro klampi tyrė. Iš jos stiklo pūtėjas vamzdeliu gali išpūsti butelį, ąsotį. Iš stiklo gaminami akinių lęšiai, elektros lemputės, televizorių kineskopai. Gražūs meniniai stiklo dirbiniai:

vazos, sietynai, skulptūrėlės, papuošalai. Bažnyčias dažnai puošia vitražai – spalvoto stiklo paveikslai, įstatyti į langus. Nuo seno garsėja Venecijos, Čekijos stiklo dirbiniai. Lietuvoje stiklą pradėta gaminti maždaug prieš keturis šimtus metų. Dabar stiklo fabrikai yra Vilniuje, Panevėžyje, Kaune.

S

STÌRNA

GRAKŠTI KAIP STIRNA.

Vasarą stirnos kailis būna rusvas, o žiemą pilkas. Stirninai turi trišakius, kartais keturšakius ragus. Stirnos rupšnoja žolę, skabo medžių ir krūmų lapus. Žiemą ateina prie ėdžių. Kartą žiemkenčių rugių lauke pamatėme visą stirnų būrį. Stirnos ėdė želmenis, o stirninas saugojo – iškėlęs galvą dairėsi, uodė, ar negresia pavojus. Pajutusios kažką negera, stirnos nuliuoksėjo į mišką ir dingo tankmėje.

STRÃZDAS

OI TU STRAZDE
STRAZDELI,
TU PILKASIS PAUKŠTELI,
TU GIEDOJAI GIRIOJ
LAZDYNĖLY.

Strazdai suka lizdus miškuose, kartais soduose ir parkuose. Jų yra daug rūšių. Lesa kirmėlaites, sliekus, vabzdžius. Labai mėgsta prinokusias vyšnias, ir sodininkai

turi juos baidyti. Visi strazdai gražiai čiulba, o gražiausiai – strazdas giesmininkas. Juodojo strazdo giesmelė labai skardi, o giesmininko – ilga ir vingri. Rudenį strazdai išskrenda į šiltuosius kraštus, o pavasarį vėl sugrįžta į gimtinę ir džiugina mus gražiomis giesmelėmis.

STOTÌS

AUTOBUSAI ATVYKSTA Į AUTOBUSŲ STOTĮ, TRAUKINIAI – Į GELEŽINKELIO.

Stoties laukiamoji salė didelė, erdvi. Čia visada daug žmonių. Vieni stovi eilėse prie kasų ir perka bilietus, kiti susėdę laukia traukinio ar autobuso. Iš Vilniaus geležinkelio stoties galima nuvykti į Rygą, Taliną, Maskvą, Varšuvą, Berlyną ir daugelį kitų miestų. Autobusai daugiausia važinėja po Lietuvą. Stotyje kabo dideli tvarkaraščiai, per garsiakalbį skelbiamas išvykimo laikas. Dar stotyje yra bufetas, paštas.

S

STROPÙS

STROPUS ŽMOGUS LABAI GERAI PADARO KIEKVIENĄ DARBĄ.

Mokytoja uždavė šeštokams surasti, kas rašoma apie Vilniaus pilis. Laimutė jau seniai prenumeruoja laikraštį „Aitvaras“. Čia ji surado net tris straipsnelius. Kitą dieną paprašė tėvelio, kad leistų peržiūrėti jo renkamus laikraščius. Jų buvo tiek daug, kad teko vartyti vos ne visą sekmadienį. Ką surado apie pilis, perskaitė ir iškirpo. Bet jai vis negana. Dabar kasdien pirmoji bėga prie pašto dėžutės, išima laikraščius ir visus peržiūri. „Tai stropi mūsų Laimutė“, – sako mama.

SÚOPIS

DIDELIS PLĖŠRUSIS PAUKŠTIS.

Lizdą suopiai suka aukštuose medžiuose, o maisto ieškoti skrenda į pievas ir laukus. Kaip ir kiti plėšrieji paukščiai, suopiai yra geri skrajūnai, labai akyli, greiti. Medžioja peles, varles, mažus paukštelius. Suopių jaunikliai baltapūkiai. Vėliau jiems išdygsta rudos plunksnos. Vasaros pabaigoje suopiai su savo jaunikliais sklando aukštai padangėje, rengiasi kelionei į šiltuosius kraštus. Dalis šių paukščių lieka žiemoti Lietuvoje.

SŪPUÕKLĖS

SUPKIT MESKIT MANE JAUNĄ,
KAD UŽVYSČIAU AUKŠTĄ KALNĄ.

Vos tik kūdikis pravirksta, mama, supdama lopšyje, užliūliuoja jį, užmigdo. Paūgėję supamės sūpuoklėmis. Jų būna įvairių. Maži vaikai supasi dviese atsisėdę ant sūpuoklių, panašių į svarstykles – vienas kyla aukštyn, kitas leidžiasi žemyn. Dar smagiau suptis ant šakos ar karties pakabintose sūpuoklėse. Seniau Velykų antrąją dieną kaimo berneliai ir mergelės eidavo suptis. Sūpuoklės lėkdavo aukštai aukštai, iki medžių viršūnių. Baisoka, bet labai smagu. Tik reikia laikytis tvirtai įsikibus.

SŪRIS

SŪRIS GAMINAMAS IŠ SURAUGINTO PIENO.

Kaimo moterys pieną suraugina, pakaitina, ir pasidaro varškė. Ją sukrečia į drobinį maišelį ir prislegia. Iš varškės išteka išrūgos, o sūrmaišyje susispaudžia gražus pailgas sūris. Sūriai, kuriuos perkame parduotuvėje, gaminami pieno kombinatuose. Jų būna įvairių: į kaimo šeimininkių sūrį panašus lietuviškas sūris, gelsvi fermentiniai sūriai: olandiškas, „Rambynas", Rokiškio ir kiti. Labai skanūs varškės sūreliai su razinomis, riešutais ar glaistyti šokoladu. Sūris labai maistingas.

S

SVEIKATA

APIE STIPRŲ ŽMOGŲ SAKOMA: „JIS TURI DAUG SVEIKATOS".

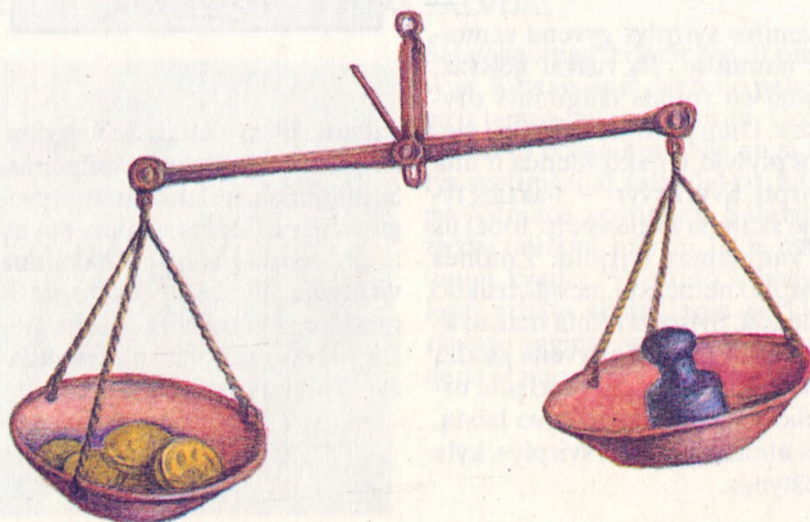
Sveikata – didžiausias mūsų turtas, todėl ją reikia saugoti. Daugeliu ligų susergame peršalę, todėl rudenį ir žiemą į lauką eikite šiltai apsirengę, nesušlapkite kojų. Kad neužsikrėstumėte kirmėlėmis, įvairiomis ligomis, dažnai plaukite rankas, ypač prieš valgį. Labai sveika žaisti gryname ore, bėgioti, tačiau pernelyg nesmarkaukite, kad nesusižeistumėte patys ir nesužalotumėte draugų. Būtina laiku pavalgyti. Vietoje saldainio, pyragaičio geriau sugraužkite obuolį ar morką – bus sveikesni dantys, gausite daugiau vitaminų.

SVARSTYKLĖS

PRIETAISAS SVORIUI MATUOTI.

Turguje pardavėjas ant vienos svarstyklių lėkštelės deda obuolius, ant kitos – svarsčius. Kai lėkštelės susilygina, žinome, kad obuoliai sveria tiek, kiek užrašyta ant svarsčių. Parduotuvėje dažniausiai sveriama elektroninėmis svarstyklėmis. Jos parodo ir svorį, ir kainą. Labai tiksliomis mažomis svarstyklėlėmis sveriami brangieji metalai, vaistai. Sandėliuose esančiomis didelėmis svarstyklėmis galima pasverti visą maišą grūdų arba cukraus. Specialiomis svarstyklėmis gydytoja poliklinikoje pasveria kūdikį ir žino, ar jis gerai auga.

S

SVÍESTAS

SVIESTU KOŠĖS NEPAGADINSI.

Ūkininkės sviestą susimuša namuose. Supila grietinę į medinę statinaitę, vadinamą muštuviu, ir muša, plaka, kol iš grietinės pasidaro sviesto kruopelytės ir išsiskiria pasukos. Kruopelytės sukimba į vientisą gabalą. Paskui sviestą išplauna, pasūdo. Taip pat sviestas gaminamas ir pieninėje, tik čia jį sumuša, po kelis šimtus gramų fasuoja ir suvynioja į pergamentinį popierių arba foliją mašinos. Sviestas labai maistingas, turi daug riebalų, šiek tiek vitaminų. Kartais į sviestą dedama priedų: kakavos miltelių, cukraus. Skanu valgyti sviestu užteptą naminės duonos riekę, skani ir manų arba grikių košė su sviestu. Sviesto dedama į sriubą, padažą, su sviestu kepamas pyragas, sausainiai.

SVIRPLỸS

NEDIDELIS VABZDYS, PANAŠUS Į ŽIOGĄ.

Naminis svirplys gyvena senuose namuose. Jis rusvai gelsvas, šonai su rudais išilginiais dryžiais. Dieną svirplys slepiasi sienos plyšyje, o naktį išlenda ir ima svirpti. Svyrr svyrr – nakties tyloje skamba jo giesmelė, todėl jis ir vadinamas svirpliu. Žmonės svirplio nemėgsta, nes jis trukdo miegoti. Svirplys minta maisto likučiais. Laukuose gyvena juodas dirvinis svirplys. Jis tūno prie urvelio angos ir saugo savo būstą. Jei ateina svetimas svirplys, kyla peštynės.

SVOGŨNAS

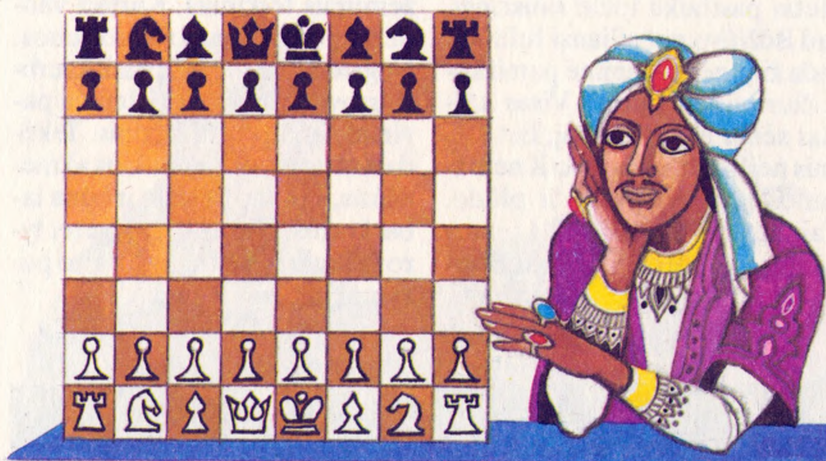
SVOGŪNO DEDAMA Į DAUGELĮ VALGIŲ.

Svogūno laiškai – ilgi žali tuščiaviduriai vamzdeliai, o šaknis – apvali ropelė. Ją gaubia gelsvai rudi lukštai. Vidus baltas, sultingas, aštraus kvapo ir skonio. Lupant arba pjaustant svogūną, graužia akis, byra ašaros. Svogūnus (ir laiškus, ir ropeles) valgome žalius, jų dedame į salotas. Jie turi daug vitamino C. Keptais arba troškintais svogūnais paskaniname mėsos patiekalus, sriubą. Arba supjaustome žalią galvutę griežinėliais ir valgome su silke ir karštomis bulvėmis. Šeimininkės rudenį nurauna svogūnus, apdžiovina, supina į pynę arba sudeda į krepšį ir pakabina virtuvėje. Svogūnų lukštų neišmeskite – jų nuoviru galima gražia rusvai raudona spalva nudažyti Velykų margučius.

ŠACHMÃTAI

ŠIS ŽAIDIMAS KILĘS IŠ SENOVĖS RYTŲ.

Šachmatų lenta kvadratinė, padalyta į šešiasdešimt keturis juodus ir baltus langelius. Kovoja dvi kariuomenės – baltųjų ir juodųjų. Kiekvieno žaidėjo kariuomenėje yra šešiolika figūrų: karalius, valdovė, du bokštai, du rikiai, du žirgai ir aštuoni pėstininkai. Kovą pradeda baltieji, toliau ėjimai daromi paeiliui. Kiekviena figūra kilnojama pagal tam tikras taisykles ir, išskyrus karalių, gali būti nukirsta. Šachmatininkas stengiasi nukirsti kuo daugiau varžovo figūrų, o svarbiausia – paskelbti karaliui matą. Jei nė vienam varžovui to nepavyksta padaryti, žaidimas baigiasi lygiosiomis.

ŠALAVÌJAS

ŠALAVIJAS DAR VADINAMAS SALVIJA.

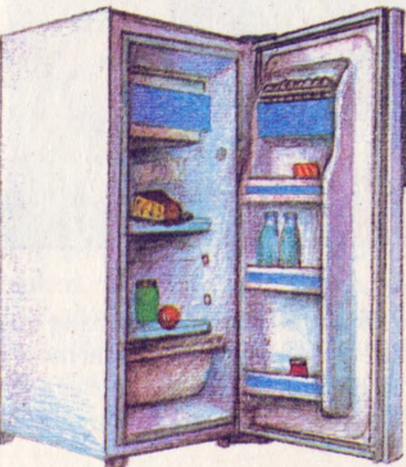

Šalavijas auga ir darželyje, ir pievoje. Kartais jis iš darželio pabėga ir tampa laukiniu augalu. Universiteto botanikos sode augantys svetimšaliai šalavijai paplito po Vilniaus apylinkes. Šalavijų žiedai raudoni, mėlyni, balti, maloniai kvepia. Vaistinio šalavijo lapų arbata skalaujame gerklę susirgę angina, persišaldę. Ji padeda ir nuo dantų skausmo.

ŠALDYTÙVAS

ŠALDYTUVE MAISTO PRODUKTAI ILGAI NEGENDA, IŠSILAIKO ŠVIEŽI.

Iš pirmo žvilgsnio šaldytuvas – tai paprasčiausia spintelė. Joje visą laiką šalta, ypač šaldymo kameroje. Į kamerą įdėta žalia mėsa, žuvis sušąla į ledą ir išbūna nesugedusi visą savaitę ar net mėnesį. Tačiau nereikia viso maisto kišti į kamerą. Virtą mėsą, keptą žuvį laikome viršutinėse, vaisius, daržoves – apatinėse lentynose. Šaldytuvas visą laiką įjungtas į elektros tinklą – mat šaltį gamina elektra. Kai šalčio pakanka, šaldytuvas pats išsijungia, kai trūksta – įsijungia. Kas kiek laiko šaldytuvą reikia išjungti, kad ištirptų šaldymo kameroje atsiradęs ledas, išplauti. Labai didelius šaldytuvus turi mėsos kombinatai, žuvies perdirbimo įmonės.

Š

ŠALPÙSNIS

ŠALPUSNIO LAPŲ ARBATĄ GERIAME NUO KOSULIO.

Geltoni šalpusnio žiedai nebijo ankstyvo pavasario šalnų. Balandžio rytą klanai aptraukti plono ledelio, žemę dengia pilka šarma, o ši gėlė vis tiek žydi. Gegužės mėnesį pasirodo šalpusnio lapai: platūs, didumo beveik kaip varnalėšos. Saulė lapų viršų įkaitina, bet priglaudęs delną prie apatinės pusės pajusi vėsą. Lapo apačią lyg veltinis dengia tankiai sužėlę balti pūkeliai. Kartais stiprus vėjas šalpusnyną pašiaušia, varto lapus, ir tada pamatome dvi skirtingas spalvas: blizgantį

tamsiai žalią lapo viršų ir baltą pūkuotą jo apačią. Šalpusniai mėgsta augti saulėtose pašlaitėse.

ŠALTÌNIS

ŠALTINIO VANDUO ŠALTAS KAIP LEDAS, SKAIDRUS KAIP KRIŠTOLAS.

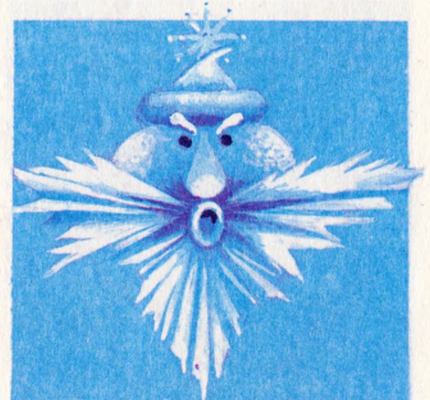
Metai pasitaikė tokie sausringi, kad išdžiūvo net giliausi šuliniai. Tada žmonės prisiminė pamiškėje čiurlenantį šaltinį. Visas kaimas sėmė iš jo vandenį, bet šaltinis neišseko – vanduo iš nematomos versmės plūdo ir plūdo. Kaip atsiranda šaltinis? Lietaus lašai, upių, ežerų vanduo sunkiasi gilyn į žemę ir susirenka į pažeminius telkinius. Kartais vandeniui kelią pastoja uolienos. Negalėdama pro jas prasiskverbti, srovė prasiveržia į žemės paviršių, ir ištrykšta šaltinis. Tekėdamas per smėlį, smulkius akmenukus, vanduo išsivalo ir būna labai švarus. Nuvargęs atsigėrei tyro šaltinio vandens ir iš karto pasijutai atgavęs jėgas.

ŠAL̃TIS

BE KIRVIO, BE KIRVELIO, BE GRĄŽTO, BE GRĄŽTELIO TILTĄ PASTATO.

Jeigu lauko termometro stulpelis nukrito žemiau nulio – yra šalčio. Lietuvoje žiemos nelabai šaltos – dažniausiai būna apie dešimt–dvidešimt laipsnių šalčio. Užšąla upės ir ežerai, sninga. Jei būsite šiltai apsirengę, bėgiosite, čiužinėsite, slidinėsite – nesušalsite. Ypač reikia žiūrėti, kad nenušaltų nosis, ausys, skruostai, pirštai. Šiaurės kraštuose šalčio būna penkiasdešimt laipsnių ir daugiau.

ŠÁLTKALVIS

KALVIS KALA KARŠTĄ GELEŽĮ, O ŠALTKALVIS JĄ APDOROJA ŠALTĄ.

Šaltkalvis moka daug darbų: pjauti, gręžti, dildyti, kniedyti, lituoti. Daug šaltkalvių dirba autobusų, troleibusų parke, automobilių remonto įmonėse. Jie taiso mašinas: išima sugedusias detales ir įdeda naujas, pritaiko jas, prisuka veržles. Jeigu kokios nors detalės nėra, gali ją padaryti. Šaltkalvio darbo įrankiai – įvairaus didumo veržliarakčiai, replės, kaltai, atsuktuvai.

ŠÃMAS

DIDELĖ PLĖŠRI GĖLŲJŲ VANDENŲ ŽUVIS.

Šamo galva paplokščia, akutės mažos, žiotys plačios, su daugybe smulkių aštrių dantų. Viršutiniame žande – pora ilgų, apatiniame – dvi poros trumpų ūsų. Oda dumblo spalvos, dėmėta, be žvynų. Šamas tūno gilioje sietuvoje, po nuskendusiais medžiais, tarp akmenų. Priplaukia žuvelė arti, ir šamas bemat ją praryja. Dar jis ėda varles, vėžius, moliuskus. Ir laukinės antys turi saugotis didelio šamo. Pagauti šamą – kiekvieno žvejo svajonė. Yra pasitaikę sumeškerioti net šešiasdešimt kilogramų svorio šamą.

ŠÁRKA

PLĖŠRUS VARNŲ GIMINĖS PAUKŠTIS.

Ilgauodegė šarka tikra gražuolė – nugara juoda, sparnai su balta juosta, papilvė balta. Ji vikriai lando po krūmus, drasko paukš-

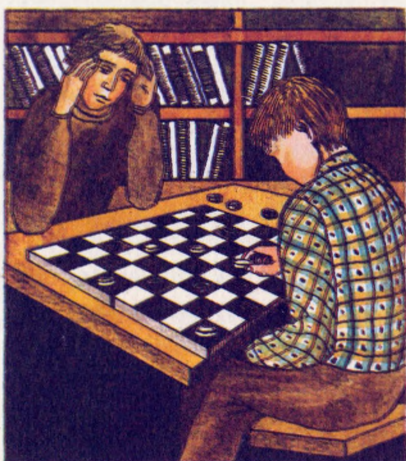
telių lizdelius, sudaužo ir išgeria kiaušinėlius. Gaudo peles, vabzdžius, lesa sėklas. Kartais ta plėšikė atlekia į kiemą, išvagia vištų kiaušinius ar bent iš paukščių lovelio palesa. Jos lizdas tankiame krūme arba aukštai medyje, sukrautas iš šakelių, su stogeliu, turi dvi landas. Šarka nebaikšti, net įžūli, bet, vos pajutusi pavojų, pradeda garsiai čerkšti ir slepiasi tankmėje.

Š

ŠÃŠKĖS

ŠAŠKĖS ATSIRADO SENOVĖS EGIPTE.

Šaškėmis žaidžia du žaidėjai kvadratinėje lentoje, padalytoje į šviesius ir tamsius laukelius. Lietuvoje paplitusios paprastosios šaškės: lentoje yra šešiasdešimt keturi laukeliai, varžovai turi po dvylika šaškių. Vienoje lentos pusėje išrikiuojamos baltos, kitoje – juodos šaškės. Jos kilnojamos tamsiais laukeliais įstrižai į priekį per vieną laukelį. Jei per varžovo šaškę galima peršokti į laisvą įstrižainės laukelį, ji nukertama. Per visą lentą perėjusi šaškė tampa dama, kuri gali eiti bet kuriuo atstumu ir į priekį, ir atgal. Laimi žaidėjas, nukirtęs visas varžovo šaškes. Dar yra šimtalangės, arba tarptautinės, šaškės.

ŠATRIJÀ

ŽEMAIČIŲ AUKŠTUMŲ KALVA – PILIAKALNIS.

Šatrijos kalnas status, didingas. Jo aukštis – 228 metrai. Įkopus į kalno viršūnę, atsiveria platūs toliai, matyti kiti Žemaitijos piliakalniai – Girgždūtė, Medvėgalis, Moteraitis. Žiloje senovėje, prieš tūkstantį metų, ant kalno stovėjo medinė pilis, gyveno žmonės. Archeologai toje vietoje rado senovinių molinių puodų šukių, žalvarinių papuošalų nuolaužų, ylų, peilių. Senovės lietuviai ant kalno aukodavo aukas savo dievams. Sakmėse pasakojama, kad Joninių naktį į Šatrijos kalną suskrenda raganos ir kelia čia puotą – nuo jų šokimo net viršūnė įdubusi.

ŠEIMÀ

KARTU GYVENANTYS TĖVAI IR VAIKAI.

Mokytoja uždavė vaikams parašyti rašinėlį apie savo šeimą. Juozukas parašė: „Mūsų šeimoje labai smagu. Gal todėl, kad ji didelė: tėtis, mama, senelė, sesutė Audronė, mažasis broliukas Vytukas ir aš pats“. Visi šeimos nariai gyvena vienuose namuose. Kiekvienas iš jų turi savo pareigų šeimai: tėtis ir mama dirba, maitina visą šeimą, vaikai mokosi mokykloje. Užaugę ir sukūrę savo šeimas vaikai neužmiršta gimtųjų namų, dažnai lanko tėvus.

ŠEPETỸS

ŠEPETYS PADEDA PALAIKYTI ŠVARĄ, TVARKĄ.

Dideliu ilgakočiu šepečiu šluojame grindis. Drabužių šepečiu valome drabužius, batų šepečiu – batus. Yra šepečių indams plauti, voniai šveisti. Dantis valome dantų šepetėliu. Linutės dantų šepetėlis mėlynu koteliu, mamos – rausvu, tėčio – žaliu. Jie skirtingi, kad nesusimaišytų. Vienu šepetėliu visai šeimai valytis dantis negalima, nesveika. Linutė žino, kad dantų šepetėlis, kaip ir rankšluostis, neskolinamas. Jos dantų pasta vaikiška. Jei pastos nėra, gerai ir dantų milteliai. Jie balti, kvepia mėtomis. Mamos įpratinta Linutė dantis valosi rytais ir vakarais – rūpestingai trina juos šepetėliu į visas puses. Tikriausiai todėl jos dantukai tokie balti ir sveiki.

ŠERMÙKŠNIS

VIRŠUJ MEDŽIO UGNIS DEGA.

Šermukšnis auga miške, prie namų, pakelėse. Žydi baltais žiedais, o rudenį liaunos jo šakos svyra nuo didelių raudonų uogų kekių. Mergaitės suveria tas uogas ant siūlo ir pasidaro gražius karolius. Šermukšnių uogos valgomos, tik rūgščiai karčios. Po šalnų tas nemalonus prieskonis išnyksta. Žiemą uogas lesa strazdai, sniegenos, dagiliai. Šeimininkės iš jų verda gardžią uogienę. Skani ir vaistinga džiovintų šermukšnio uogų arbata. Senovėje žmonės šį medį laikė stebuklingu. Buvo manoma, kad šermukšninė lazda gali apsaugoti žmogų nuo raganų, velnių kėslų.

Š

ŠEŠÙPĖ

KUR BĖGA ŠEŠUPĖ, KUR NEMUNAS TEKA,
TAI MŪSŲ TĖVYNĖ, GRAŽI LIETUVA.
(Maironis)

Šešupė prasideda Lenkijoje, netoli Suvalkų miesto. Siauras upeliukas teka į šiaurės rytus, paskui pasisuka ir perkerta Lietuvos sieną. Priėmusi Kirsnos upelį, Šešupė skuba tolyn. Pakeliui į ją įsilieja iš Žuvinto draustinio bėganti srauni Dovinė. Staiga Šešupės tėkmė sulėtėja – jai kelią pastoja užtvanka. Abiejuose upės krantuose jau šviečia Marijampolės – didžiausio Sūduvos miesto – žiburiai. Už Kudirkos Naumiesčio Šešupė pasiekia Lietuvos ir Kaliningrado (lietuviškai – Karaliaučiaus) srities valstybinę sieną, kuria vingiuoja penkiasdešimt kilometrų. Perkirtusi Kaliningrado srities kampą, ji įteka į Nemuną.

Š

ŠIAUDAĨ

ŠIAUDAS – JAVO STIEBAS.

Kai javus nupjauna ir iškulia, lieka šiaudai. Juos sukrauna laukuose į dideles stirtas. Šiaudais kreikiami tvartai. Jei pritrūksta geresnio pašaro, žiemą šiaudus ėda karvės ir arkliai. Senovėje šiaudais buvo dengiami namų stogai. Iš šiaudų lietuviai nuo seno daro palubėje kabinamus papuošalus – sodus, Kalėdų eglutės žaisliukus, dėžutes, pina skrybėles. Lengvą šiaudinę skrybėlę patogu dėvėti karštą vasaros dieną.

ŠIAULIAĨ

DIDELIS MIESTAS ŠIAURĖS LIETUVOJE.

Įvažiuojant į Šiaulius, iš tolo matyti aukštas ir smailus bažnyčios bokštas. Šiauliai išsidriekę lygumoje. Į pietus nuo miesto tyvuliuoja didelis Rėkyvos ežeras. Netoli Šiaulių 1236 metais įvyko Saulės mūšis, kuriame lietuvių kariuomenė nugalėjo kalavijuočius. Šį mūšį primena Šaulio paminklas miesto aikštėje. 1863 metų sukilimo didvyriams ir kovotojams dėl Lietuvos nepriklausomybės pagerbti pastatytas paminklas ant Sukilėlių kalnelio. Mieste veikia „Aušros“ kraštotyros muziejus. Per Antrąjį pasaulinį karą Šiauliai buvo labai sugriauti. Dabar jie atstatyti. Šiauliuose gaminami vaikiški dviračiai, televizoriai.

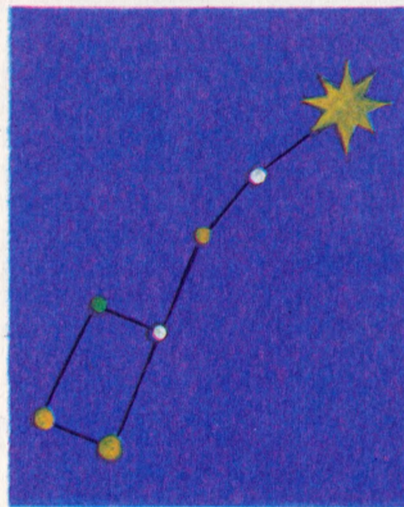

ŠIAURÌNĖ ŽVAIGŽDĖ̃

KAS MOKA SURASTI DANGUJE ŠIĄ ŽVAIGŽDĘ, NEPAKLYS NEI MIŠKE, NEI JŪROJE.

Visos kitos žvaigždės dangaus skliaute juda, keičia savo padėtį, tik Šiaurinė žvaigždė stovi toje pačioje vietoje. Ji spindi virš Šiaurės ašigalio. Susiradai danguje šią nedidelę žvaigždelę, ir žinai, kad toje pusėje yra Šiaurė. Senovėje, kol nebuvo išrastas kompasas, jūreiviai pagal Šiaurinę žvaigždę nustatydavo, kurioje vandenyno vietoje yra jų laivas, ir žinodavo, į kurią pusę reikia plaukti. O kaip danguje tarp tūkstančių žvaigždžių surasti tą mažytę žvaigždelę? Tikriausiai pažįstate Mažųjų Grįžulo Ratų žvaigždyną. Įsidėmėkite – Šiaurinė žvaigždė spindi jo gale. Lietuvoje Šiaurinė žvaigždė matoma ištisus metus.

ŠIẼNAS

ŽIEMĄ ŽMONĖS KARVES, ARKLIUS, AVIS ŠERIA ŠIENU.

Šienas yra nupjauta ir išdžiovinta pievų žolė. Pievų būna visokių. Kartais šienaujamas ir pelkėtas kupstynas, kur auga aštrūs vikšriai ir viksvos. Tačiau pelkių šienas neskanus, gyvuliai nelabai nori jo ėsti. Geriausias yra dobilų šienas. Avys labai mėgsta baltuosius dobiliukus. Pamiškių pievose auga jonažolės, širdažolės, vingiorykštės, čiobreliai ir kitos vaistažolės. Tokių žolių šienas skaniai kvepia. Jo priėdusios karvės duoda skanaus pieno.

ŠÌLAGĖLĖ

VIENA PIRMŲJŲ PAVASARIO GĖLIŲ.

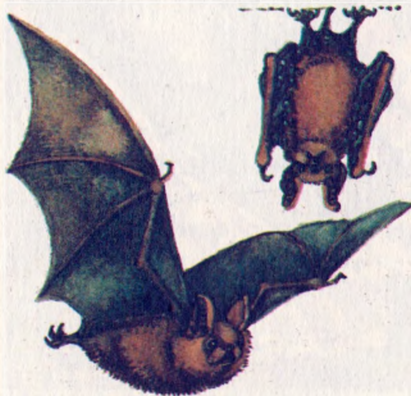
Šilas – spygliuočių miškas, augantis smėlėtose vietose. Anksytvą pavasarį šile ir sausose pamiškės pievelėse pražysta šilagėlės. Žmonės jas dar vadina šilo lelijomis. Šilagėlės kotelis storas, be lapų, apžėlęs plonyčiais plaukeliais, žiedas didelis, pūkuotas. Mėlynos, violetinio atspalvio šilagėlių taurės švyti tarp pernykščių žolių. Žiedo viduriukas skaisčiai geltonas. Neskinkite šilagėlės, tik pasigrožėkite ja – tai nykstantis augalas. Kai pražysta šilagėlė, pavasarinę giesmę pradeda kikilis, parlėkęs iš šiltųjų kraštų. Dzūkai kikilį vadina šilagaidžiu, nes jo giesmė panaši į gaidžio.

ŠIKŠNÓSPARNIS

SKRAIDANTIS ŽVĖRELIS.

Vasaros vakaro prieblandoje apie medžių viršūnes skraido šikšnosparniai. Šikšnosparnis būtų panašus į pelę – švelnus kailiukas, stačios ausys, smailus snukutis, mažos akys, bet su sparnais. Sparnai dideli, odiniai, peršviečiami. Dieną šikšnosparniai slepiasi, suglaudę sparnus kybo žemyn galva tamsiose palėpėse, rūsiuose, olose, medžiuose ir miega, o naktį gaudo vabzdžius. Prastai mato, bet tai jiems nekliudo. Šikšnosparnis skrisdamas siunčia trumpus ultragarso impulsus, kurie jį perspėja, kad priekyje yra grobis arba kliūtis. Vabzdį žvėrelis pagauna, o pajutęs kliūtį, staiga pasuka į šalį. Žiemą dalis šikšnosparnių išskrenda į šiltuosius kraštus, kiti užmiega ir atsibunda tik pavasarį.

ŠIL̃KAS

BLIZGANTIS, PLONAS, ŠVELNUS, TANKUS AUDEKLAS.

Natūralus šilkas audžiamas iš šilkinių verpalų. Siūlus tiems verpalams gamina šilkaverpio vikšrai. Šilkininkystė labai paplitusi Azijos kraštuose. Kinai jau prieš penkis tūkstančius metų mokėjo austi gražius šilkinius audeklus. Mūsų laikais iš sintetinio pluošto gaminamas dirbtinis šilkas. Gal ir tu turi šilkinę skarelę arba šaliką, šilkinius marškinius ar kaspinėlius? Ploną, švelnų ir stiprų šilką ilgai nešiosi.

ŠILKÃVERPIS

GAMINA TIKRĄ ŠILKĄ.

Iš drugio šilkaverpio kiaušinėlio išsiritęs vikšras, tapdamas lėliuke, leidžia ploną žvilgantį šilko siūlelį ir juo susivynioja. Taip per keletą dienų susisuka šilko kokonas. Žmonės karštais garais apšutina kokonus, nuvynioja nuo žuvusių lėliukių siūlelius ir susuka po kelis – suverpia, kad būtų stipresni. Iš jų audžiami gražūs šilkiniai audiniai. Šilkaverpių yra Kinijoje, Indijoje, Vidurinėje Azijoje. Jie minta šilkmedžių lapais. Auginami namuose, fermose. Lietuvoje yra kelios drugių verpikų rūšys, bet jų siūlai prasti.

ŠILTÃDARŽIS

ŠILTADARŽYJE GALIMA UŽSIAUGINTI ANKSTYVŲJŲ DARŽOVIŲ, GĖLIŲ.

Šiltadaržyje šalčio bijantys augalai nenušąla ir žiemą. Labai didelis šiltadaržis vadinamas šiltnamiu, arba oranžerija. Oranžerijų yra botanikos soduose. Tai aukšti stikliniai pastatai. Juose auga palmės ir kiti šiltųjų kraštų medžiai ir augalai. Šiltnamius šildo vamzdžiais tekantis karštas vanduo, o mažus sodo šiltadaržius – pavasario saulė. Darže iškasa duobę, deda karštus akmenis, kloja mėšlą, ant mėšlo – žemę. Viską uždengia įstiklintais arba polietileno plėvele aptrauktais rėmais. Kai žemė įšyla, daržininkai į ją sodina kambaryje užaugintus ankstyvųjų pomidorų arba agurkų daigus, tulpes, rožes.

Š

ŠIMPÁNZĖ

DIDELĖ ŽMOGINĖ BEŽDŽIONĖ.

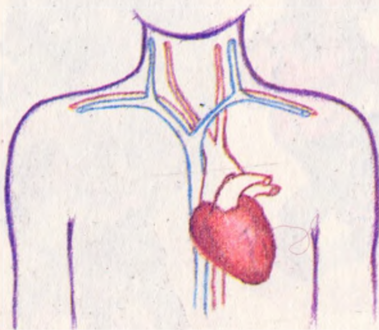
Šimpanzės gyvena Afrikoje, tropikų miškuose, didelėmis bandomis. Bandai vadovauja senas patinas, kurio visos beždžionės klauso. Šimpanzė labiausiai iš visų gyvūnų panaši į žmogų. Panašiai kaip žmogus elgiasi džiaugdamasi, supykusi. Patelė meiliai glaudžia prie krūtinės jauniklį.

Šimpanzė labai sumani. Vikriai laipioja po medžius, o žeme vaikšto keturpėsčia. Jos rankos daug ilgesnės už kojas. Minta augalų lapais, vaisiais, uogomis, medyje tarp šakų įsirengia būstą, kuriame nakvoja. Šimpanzės yra nykstantys, reti gyvūnai, įrašyti į Raudonąją knygą.

ŠIRDÌS

KAIRĖJE KRŪTINĖS PUSĖJE PLAKA ŠIRDIS.

Širdis yra kumščio dydžio raumuo. Vienodais tarpais susitraukinėdama širdis varinėja po kūną kraują, kuris maitina organus deguonimi, maisto medžiagomis. Per minutę širdis susitraukia 70–75 kartus. Jos plakimą gali pajusti, priglaudęs ranką prie krūtinės arba užčiuopęs arteriją riešo vidinėje pusėje, žemiau nykščio. Širdis plaka be paliovos ir dieną, ir naktį. Neretai iš didelio džiaugsmo, gailesčio ar nuoskaudos širdis ima plakti tankiau, stipriau. Apie jautrų, gailestingą žmogų sakoma, kad jis yra geros širdies, o apie blogą – beširdis, jo širdis akmeninė.

ŠLÃPDRIBA

ŠLAPIAS SNIEGAS.

Vakar jau buvo pašalę, snigo, o šiandien rytą termometras rodo tik nulį. Iš žemai slenkančio debesies krinta dideli sniego dribsniai. Vėjas pučia tiesiai į veidą, sniegas limpa prie skruostų, tirpsta ir bėga už apykaklės. Nukritęs ant žemės, sniegas tuoj virsta skysta pliure. Kieme telkšo klanai. Į lauką galima išeiti tik su guminiais batais. O jei skubėsi, bėgsi – paslysi, pargriūsi ir iškart permirksi. Krintant šlapdribai, keliai esti slidūs ir vairuotojai važiuoja lėtai, atsargiai.

ŠLIÙŽAS

MINKŠTAS, GLITUS MOLIUSKAS.

Toks gražus baravykas, bet kepurėlė apgraužta! Vienoje vietoje net kiaurai skylė praurbinta. Pamatėme ir tuos graužėjus – nedidelius pailgus šliužus. Jie buvo

prikibę prie koto, po kepurėle. Šliužas panašus į sraigę, tik mažesnis ir neturi kriauklės. Jis šliaužia dar lėčiau negu sraigė ir palieka paskui save gleivėtą šliūžę. Šliužai yra kenkėjai – gadina daržoves, vaisius. Naktį šliaužioja, o dieną tūno pasislėpę drėgnoje, ūksmingoje vietoje.

ŠLÚOTA

NAUJA ŠLUOTA GERAI ŠLUOJA.

Šluota ypač reikalinga kaime – ja šluojama virtuvės asla, kiemas. Žmonės šluotas susiriša patys. Dažniausiai jas riša senukai, kurie nebegali dirbti sunkių darbų ir turi daugiau laiko. Šluota rišama iš beržo šakelių. Šakelės pjaunamos žiemą, kol beržas be lapų. Tokia šluota ilgai laiko. Lapuotų beržo šakų šluota vadinama vanta. Ja žmonės vanojasi pirtyje. Šeimininkės, iškūrenusios duonkepę krosnį, pelenus ir žarijas iššluoja pušų šakų šluota – skujine.

ŠÕKIAI

ŠOKA KIŠKIS, ŠOKA LAPĖ, ŠOKA VISI ŽVĖRYS.

Šokdami ne šiaip judame, kraipomės. Žingsniai, kūno ir rankų judesiai būna ritmingi, pasikartojantys, priderinti prie muzikos. Jeigu muzika greita, šokis smarkus, jei lėta – ir šokis lėtas. Galima šokti susikibus rankomis į ratelį, pavyzdžiui, „Jurgelį meistrelį“, „Aguonėlę“, arba poromis – polką, valsą. Kiekviena tauta turi savo tautinius šokius. Mūsų, lietuvių, šokiai – suktinis, kepurinė, klumpakojis. Lenkai šoka mazurką, polonezą, rusai – kazoką, gruzinai – lezginką. Yra šokių, kurie paplitę visame pasaulyje, – argentiniečių tango, austrų valsas.

ŠOKOLÃDAS

SKANUMYNAS IŠ KAKAVOS IR CUKRAUS.

Šokoladą ir šokoladinius saldainius visi mėgstate. Džiaugiatės jų gavę, nors... tuoj pat jų ir nebelieka. Tokie gardūs, kad burnoje bematant ištirpsta. Kaip tas skanumynas padaromas? Šiltuose kraštuose auga kakavmedis, kuris subrandina sėklas – kakavos pupeles. Jos apkepinamos, sumalamos, sumaišomos su cukraus pudra, užpilamos pienu. Gauta tyrė ilgai trinama, plakama, kaitinama, paskui išpilstoma į plytelių pavidalo formeles ir atauššinama. Kartais padaromos kiškio, lokio ar medalio pavidalo formelės. Šokoladas labai maistingas, sotus.

ŠUÕ

ŠUNYS YRA KILĘ IŠ PLĖŠRIŲJŲ LAUKINIŲ ŽVĖRIŲ – VILKŲ, ŠAKALŲ.

Žmogaus ir šuns draugystė prasidėjo labai seniai. Išvesta šimtai įvairiausių šunų veislių. Medžiokliniai šunys – kurtai, skalikai, spanieliai, taksai. Tarnybiniai – aviganiai, senbernarai, buldogai. Dekoratyviniai – pudeliai, pekinai, bolonės. Daug grynaveislių šunų galite pamatyti šunų parodoje. O kaime gyvenantys Sauliaus seneliai turi paprastą kiemsargį šunelį, vardu Sargis. Jis tupi pririštas prie būdos ir saugo namus. Jei kas svetimas įeina į kiemą, Sargis tuoj pradeda garsiai loti. Bet Sauliuką jis pažįsta ir sutinka draugiškai vizgindamas uodegą.

ŠÚOLININKAS

ŠUOLININKAI ŠOKINĖJA Į AUKŠTĮ, Į TOLĮ.

Jei turi ilgas tvirtas kojas, gali pasirinkti bet kurią šuolių sporto rūšį: į tolį, į aukštį, trišuolį, šuolį su kartimi. Geriausi sportininkai vyrai į aukštį iššoka apie du metrus keturiasdešimt centimetrų,

moterys – apie du metrus, į tolį nušoka atitinkamai apie devynis ir septynis metrus. O su kartimi į aukštį galima iššokti daugiau kaip šešis metrus. Be to, sportininkai nuo bokšto arba tramplino įvairiais būdais šokinėja į vandenį. Žiemą su slidėmis šokama nuo aukšto kalno. Slidininkas įsibėgėja, atsispiria – ir skrieja oru lyg paukštis. Laimi tas, kuris nuskrieja toliausiai ir gražiai, nepargriuvęs nusileidžia.

ŠVENTARÃGIO SLĒNIS

SENOVĖS LIETUVIŲ ŠVENTA VIETA.

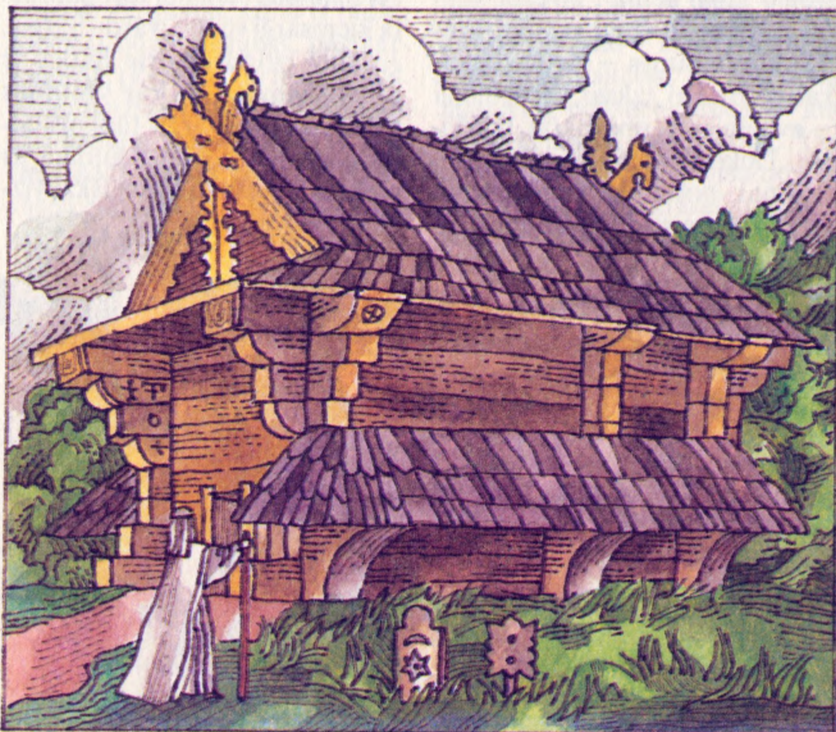
Šventaragio slėnis, minimas Lietuvos metraštyje, buvo Vilniuje, Neries ir Vilnios upių santakoje. Kadaise slėnyje ir ant jį supančių kalvų ošė šimtamečiai ąžuolai. Senieji metraščiai pasakoja, kad šiame slėnyje, jo paties prašymu, po mirties buvo sudegintas (kartu su žirgu, vergu, sakalu ir kurtu) legendinis kunigaikštis Šventaragis. Vėliau čia buvo laidojami ir kiti senovės Lietuvos valdovai. Slėnio viduryje stovėjo senovės lietuvių šventykla. Archeologai po Vilniaus arkikatedra rado šios šventyklos aukurų liekanų.

ŠVENTYKLÀ

ŠVENTYKLOJE SENOVĖS LIETUVIAI GARBINO SAVO DIEVUS.

Vilniuje, toje vietoje, kur dabar Arkikatedra, stovėjo mūrinė senovės lietuvių šventykla. Joje buvo didžiulis dvylikos pakopų altorius. Palangoje, ant Birutės kalno, archeologai spėja buvus medinę šventyklą. Šventyklų buvo visoje senovės Lietuvoje. Manoma, kad nemažai bažnyčių pastatyta senųjų šventyklų vietoje. Šventyklose stovėjo Perkūno ir kitų lietuvių dievų statulos, aukurai. Čia žyniai dievams atnašavo aukas, pranašavo ateitį, degė amžinoji ugnis.

ŠVILPŸNĖ

LIETUVIŲ PIEMENĖLIŲ DŪDELĖ.

Švilpynes piemenėliai darydavosi iš karklo, žilvičio ar gluosnio žievės. Anksti pavasarį žievę numaudavo nuo šakelės, pradurdavo joje tris arba keturias skylutes ir vinguriuodavo visokias melodijas, mėgdžiodavo paukštelių balsus. Vasaros tokios švilpynės nesulaukdavo: išdžiūdavo, susiraitydavo. Švilpynę dar galima pasidaryti iš tuščiavidurio nendrės stiebo, paukščio plunksnos spaiglio. Yra ir molinių švilpynių – molinukų. Jie daromi šuniukų, gaidelių, arkliukų pavidalo, išmarginami visokiomis spalvomis. Švilpynės garsas skardus, aukštas.

Š

ŠVYTURỸS

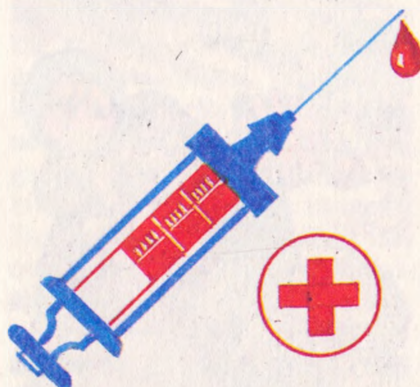
ŠVYTURYS PADEDA LAIVAMS IR LĖKTUVAMS NEPASIKLYSTI.

Anksti rytą žvejai išplaukė toli į jūrą, o vakare su laimikiu susiruošė grįžti namo. Kiek besižvalgo – kranto nematyti, aplinkui tik bekraštė jūra. Pradėjo temti. Tik štai neaukštai danguje kaip žvaigždė sužibo ryški švieselė. Ji blykstelėdavo ir vėl užgesdavo. Tai švyturio signalas. Apsidžiaugę žvejai ėmė irtis į krantą. Beplaukiant pakilo tirštas rūkas, žiburys dingo. Bet tolumoje pasigirdo tylus ir liūdnas namo kviečiantis švyturio sirenos ūkimas. Plaukdami to garso link, žvejai pasiekė uostą. Klaipėdos švyturys pastatytas beveik prieš du šimtus metų.

ŠVIŘKŠTAS

KAI KURIE VAISTAI ŠVIRKŠČIAMI ŠVIRKŠTU Į RAUMENIS, VENĄ.

„Labai jau įsisirgai, – susirūpinusi pasakė mama Raselei. – Teks kviesti seselę, kad suleistų vaistų“. – „Bijau, skaudės“. – „Nebijok, ir man leido – neskaudėjo“. Švirkštą sudaro pailgas plastiko vamzdelis su padalomis, padedančiomis tiksliai dozuoti vaistus, stūmoklis ir tuščiavidurė adata. Medicinos seselė pritraukė į švirkštą gydytojo paskirtų vaistų, smigt adatėle į užpakaliuką – ir vaistai suleisti. Tada prispaudė gabalėlį vatos, suvilgytos spiritu, ir liepė kiek palaikyti. „Ar skaudėjo?“ – klausia šypsodama seselė. „Beveik ne, tarytum musytė įkando“, – atsakė mergaitė.

T

TAIGÀ

NEAPRĖPIAMI KLAIDŪS SPYGLIUOČIŲ MIŠKAI.

Taiga plyti dideliuose šiaurinio Žemės pusrutulio plotuose. Žiema čia ilga ir speiguota, vasara gana šilta ir sausa. Kur pažvelgsi – plačiašakės eglės, pušys, kėniai, maumedžiai ir kedrai. Spygliuota jų laja tokia tanki, kad vos vienas kitas saulės spindulėlis pro ją teprasiskverbia. Taigoje daugybė žvėrių – lokių, vilkų, lūšių, lapių, sabalų voverių, šermuonėlių. Gyvenviečių taigoje reta. Žmonės taigoje medžioja, žvejoja, plukdo vandeningomis upėmis rąstus.

TAIKÀ

TAIKA – LAIKAS BE KARO, KIVIRČŲ.

Vaikai mėgsta žaisti karą – bėgioja, šūkauja, šaudo. Kai nusibosta kariauti, skelbiama taika. Vaikų karas – tik žaidimas. Tikras karas yra didelė nelaimė. Žmonės viliasi gyventi taikoje, nepatirti karo baisumų. Daugelis valstybių tarpusavio ginčus stengiasi spręsti taikiai. Žmonės gali nuvažiuoti aplankyti savo draugų kitose šalyse, pamatyti, kaip svetur tvarkomasi.

TALKÀ

VIENAS VYRAS – NE TALKA.

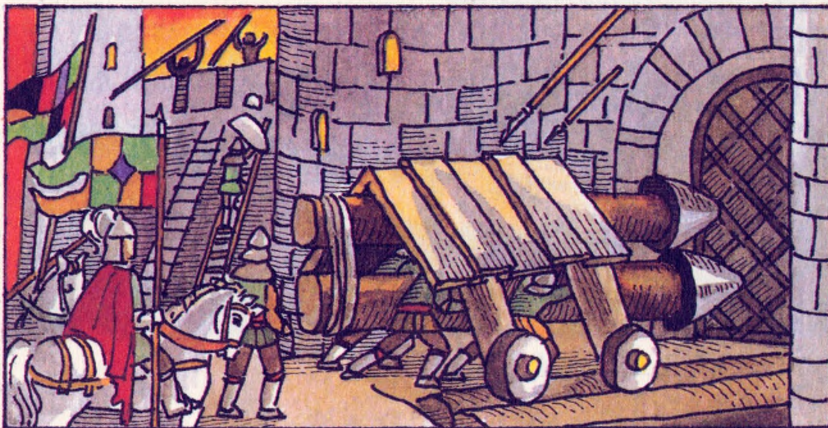
Kaimo darbai sunkūs – vienas nieką tepadarysi. Todėl darbymetyje buvo kviečiamos talkos – kaimynai vienas kitam nemokamai padėdavo nudirbti darbus. Labiausiai reikalingos buvo rugiapjūtės, šienapjūtės, kūlimo, linamynio talkos. Kartais sueidavo kaimynai talkinti ir tada, kai darbas nesunkus, pavyzdžiui, valgomųjų burokų ar kopūstų raugti. Juk visiems kartu smagiau dirbti. Talkos dieną šeimininkai talkininkus skaniai ir sočiai valgydindavo. Baigę darbą visi linksmindavosi – dainuodavo, šokdavo, visokių žaidimų, juokų prasimanydavo. Todėl į talkas labiausiai mėgo eiti jaunimas.

TARÃNAS

SENOVĖS KARO PABŪKLAS.

Senovės pilys buvo aptvertos stora medine arba mūro siena, turėjo tvirtus geležinius vartus. Priešo kariai, norėdami sugriauti sieną, išlaužti vartus ir įsiveržti į pilį, naudodavo taraną. Keliolika karių paimdavo rąstą geležim kaustytu galu ir įsiūbavę daužydavo juo sieną arba vartus. Tai buvo lengvasis taranas. Sunkųjį taraną traukdavo arkliai. Rąstas buvo įtaisytas ant ratų, stogas saugojo puolančiųjų įgulą nuo pilies gynėjų iš viršaus mėtomų akmenų. Vėliau vietoj tarano pradėta naudoti patranka.

TARMĖ

LIETUVIŲ KALBA TURI DAUG TARMIŲ.

Kartą pas mus atvažiavo paviešėti senelė. Klausiausi jos šnekos ir stebėjausi. Mes sakom: „kąsnis, rankos, lekia“, o senelė: „kųsnis, runkas, lakia“. Neiškentęs apie tai užsiminiau tėčiui. Šis tik nusišypsojo: „Senelė kalba gražiai – tarmiškai. Taip, kaip ji, kalba daugelis Rytų Lietuvos senesniųjų žmonių. Mes, lietuviai, galime didžiuotis, kad turime tokias įdomias ir įvairias tarmes“. Pagrindinės lietuvių kalbos tarmės yra dvi: aukštaičių ir žemaičių. Jos suskilusios į dar smulkesnes patarmes ir šnektas. Aukštaičiai sako: „duona, pienas“, o žemaičiai – „douna, pėins“ arba „dūna, pyns“, kai kur – net „dona, pėns“.

T

TAUPÝTI

TAUPYSI – GERĄ DAIKTĄ ĮSIGYSI.

Vytukas labai nori dviračio. „Tai brangus daiktas, – sako tėvelis, – iš karto nenupirksi. Reikės taupyti“. Mama padovanojo Vytukui taupyklę – molinį šunelį su siauru plyšeliu viršugalvyje. Kai tik atlikdavo koks centas, berniukas tuoj įmesdavo jį į taupyklę. Įmeta ir pažvangina, ar dar daug

tuščios vietos. Kai taupyklė prisipildė, Vytukas su tėveliu ją atidarė ir suskaičiavo pinigus. Pinigų buvo nemažai, tėvelis dar pridėjo, ir štai Vytukas turi naujutėlį dviratį. Vytuko dėdė taupo pinigus automobiliui – dalį uždarbio kiekvieną mėnesį neša į taupomąjį banką.

TAŨRAS

PADAVIME PASAKOJAMA, KAIP LIETUVOS DIDYSIS KUNIGAIKŠTIS GEDIMINAS MEDŽIOKLĖJE NUKOVĖ GALINGĄ TAURĄ.

Senovėje Lietuvos giriose ir pievose ganėsi didelės taurų – laukinių jaučių – bandos. Patinai buvo juodi, su siaura balta juosta išilgai nugaros, patelės – rusvos. Taurai turėjo didelius ir smailius ragus, buvo labai pikti. Senovės lietuviai šiuos galvijus medžiojo, valgė jų mėsą. Iš papuoštų tauro ragų gėrė midų. Dabar taurų nebėra, juos primena tik padavimai. Paskutinė tauro patelė buvo sumedžiota prieš pusketvirto šimto metų Lenkijoje.

TAUTÀ

TAI TARSI DIDELĖ GIMINĖ.

Vienos tautos žmonės yra kilę iš bendrų protėvių. Jie kalba ta pačia kalba, o svarbiausia – turi vieną Tėvynę, tuos pačius papročius ir kultūrą. Tautą gali sudaryti keliasdešimt tūkstančių, keli ar daugiau milijonų žmonių. Lietuvių yra apie keturis milijonus. Nuo neatmenamų laikų lietuvių tauta gyvena Lietuvoje, prie Baltijos jūros. Nemaža mūsų tautiečių yra Amerikoje, Australijoje, Rusijoje. Nors ir toli būdami, jie irgi yra mūsų tautos dalis. Lietuvoje gyvena ir kitų tautų žmonių.

TEÃTRAS

Į TEATRĄ ŽMONĖS EINA PASIŽIŪRĖTI VAIDINIMŲ.

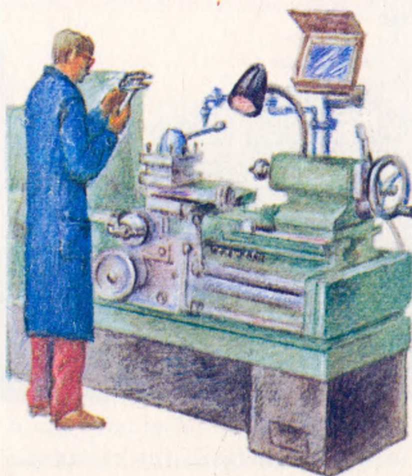
Buvo vasaros atostogų pradžia. Dar nespėję išsivažinėti mūsų kiemo vaikai sumanė surengti teatrą. Laima pasisiūlė: „Aš būsiu Sigutė!“ Smarkuolė Inga sutiko vaidinti pamotę raganą. Atsirado ir dvi pamotės dukros, ir Sigutės brolelis kareivėlis. Tik niekas nenorėjo būti Karvute. Pagaliau Valdukas sugalvojo, kokią kaukę jis pasidarys, kad galėtų vaidinti Karvutę. Vaidino Laimos namuose, didžiajame kambaryje. Susirinko daug vaikų ir jų tėvelių. Už bilietus žiūrovai mokėjo saldainiais, o Laimos mama davė apelsiną. Vaidinimas visiems patiko. Paskui artistai svarstė, ką daryti su surinktais saldainiais. Inga siūlė išsidalyti juos po lygiai. O Valdukas pasakė: „Nuneškime apelsiną ir pusę saldainių Gintui, juk jis serga ir negalėjo į teatrą ateiti!“ Taip vaikai ir padarė.

TÈKINIMO STÃKLĖS

TEKINIMO STAKLES PAMATYSI MAŠINŲ GAMYKLOJE, STALIAUS DIRBTUVĖJE.

Tekinimo staklėmis iš metalo tekinamos mašinų detalės, iš medžio – baldų dalys ir kiti daiktai. Tekintojas įtvirtina metalo arba medžio strypą staklėse, apskaičiuoja, kiek ir kurioje vietoje reikės jį paploninti ar nusmailinti. Tada įjungia elektros variklį, kuris suka strypą. Tekinimo peilis liesdamas strypą nupjauna nereikalingą medžio ar metalo sluoksnį. Pažyra smulkios drožlės. Tekintojas ištekina tokią detalę, kokia nurodyta brėžinyje – sakysim, ritinį arba kūgį. Ištekinta detalė apvali, glotni.

TELEFÒNAS

SURENKI TELEFONO NUMERĮ IR KALBI SU TOLI ESANČIU DRAUGU.

Telefono aparatas laidais yra sujungtas su automatine telefono stotimi. Kai nukėlęs ragelį surenki numerį, stoties automatai siunčia elektros signalą į draugo namus, ir juose suskamba telefonas. Galima paskambinti ir miesto telefonu, esančiu gatvėje. Tik nekalbėk ilgai – telefonas ne plepiams įtaisytas. Būtina atmintinai žinoti šiuos telefono numerius: 01 – ugniagesių, 02 – policijos, 03 – greitosios pagalbos. Telefonas atsirado maždaug prieš šimtą metų. Dar yra elektroninių telefono aparatų, kurie veikia be laidų. Juos galima nešiotis su savimi.

TELEGRÃFAS

NORI PRANEŠTI SKUBIĄ ŽINIĄ TOLI GYVENANČIAM DRAUGUI – SIŲSK TELEGRAMĄ.

Rytoj svarbios futbolo varžybos, o geriausias komandos puolėjas Rytis atostogauja kaime pas senelius. Telefono seneliai neturi, o laiško iki rytojaus Rytis negaus. Algis bėga į telegrafą. Telegramos blanke užrašo, kad ji skubi, sugalvoja trumpą, bet aiškų tekstą: „Atvažiuok. Rytoj varžybos".

Vakare grįžęs namo, Algis rado Ryčio atsakymą. Jo telegrama buvo dar trumpesnė: „Atvažiuoju. Laimėsim". Pirmasis telegrafo aparatas buvo sukonstruotas prieš pusantro šimto metų. Telegrafu tekstas siunčiamas specialiu kodu – Morzės abėcėle, sudaryta iš taškų ir brūkšnių.

TELEVÌZORIUS

APARATAS, KURIS RODO TELEVIZIJOS LAIDAS.

Iš televizijos studijos radijo bangomis siunčiamus televizijos programų signalus pagauna televizoriaus antena. Televizorius tuos signalus pakeičia į vaizdą ir garsą. Įjungi televizorių, ir jo ekranas nušvinta. Per televizorių rodomi kino ir animaciniai filmai, koncertai, sporto varžybos, naujienų ir kitokios laidos. Televizoriai atsirado neseniai – prieš keliasdešimt metų. Iš pradžių jie buvo nespalvoti. Lietuvoje gaminami televizoriai „Tauras“, „Šilelis“.

TELŠIAĨ

ŽEMAITIJOS SOSTINĖ.

Telšių miestas įsikūręs kalvotoje vietoje. Gatvės vingiuoja kalvų šlaitais – čia kyla aukštyn, čia leidžiasi žemyn. Ant aukščiausios kalvos stovi puošni baltabokštė bažnyčia. Telšiuose yra vyskupo rezidencija, kunigų seminarija. Į pietus nuo miesto tyvuliuoja Masčio ežeras. Telšiai garsūs „Masčio“ trikotažo fabriko gaminiais. Labai įdomus Telšių kraštotyros muziejus. 1932 metais jį įkūrė Lietuvos nepriklausomybės kovų dalyvis Pranas Genys. Kovoje sužeistas, jis negalėjo vaikščioti. Arkliu pakinkyta brikele šis muziejininkas išvažinėjo visą Žemaitiją ir surinko muziejui daugybę senovinių daiktų. Telšių herbe pavaizduotas lokys – senovės Žemaitijos stiprybės simbolis.

TEMPERATŪRÀ

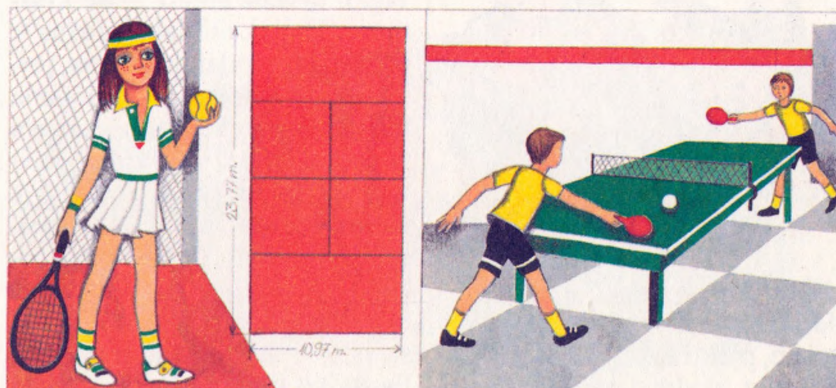
SERGANČIO ŽMOGAUS TEMPERATŪRA PAKYLA.

Algio akys blizga, skruostai paraudę. Jį krečia drebulys, skauda galvą. Mama palietė jam kaktą ir tarė: „Turbūt turi karščio“. Paskui atnešė termometrą, liepė įsidėti jį į pažastį, prispausti ir palaikyti dešimt minučių. Išėmusi pasakė: „Oi, kokia aukšta temperatūra – net trisdešimt devyni laipsniai! Atsigulk, išvirsiu liepžiedžių arbatos“. Normali žmogaus temperatūra yra trisdešimt šeši – trisdešimt septyni laipsniai.

TÈNISAS

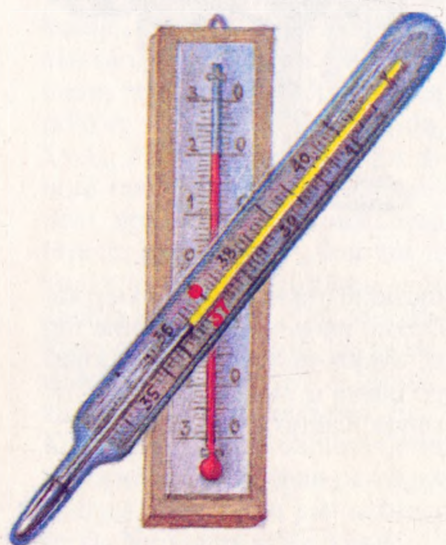
ŠIS ŽAIDIMAS UGDO VIKRUMĄ, DĖMESĮ.

Mokyklos sporto salėje prie ilgo, plataus žalio stalo, perskirto per pusę tinkleliu, du žaidėjai žaidžia stalo tenisą. Kaip žaibas į abi puses laksto, švysčioja mažas baltas kamuoliukas. Žaidėjas rakete atmuša nuo stalo atšokusį kamuoliuką ir per tinklą siunčia jį varžovui. Neatmuši, nepataikysi juo į varžovo stalo pusę – varžovas gaus tašką. Laimi žaidėjas, pirmasis surinkęs dvidešimt vieną tašką. Stalo tenisas dar vadinamas pingpongu. Lauko tenisas žaidžiamas lauke, erdvioje aikštelėje, vadinamoje kortu. Lauko teniso raketės didelės, pintos. Ir kamuoliukas didesnis.

TERMOMÈTRAS

PRIETAISAS TEMPERATŪRAI MATUOTI.

Termometras – tai stiklinis vamzdelis su skale. Siaurasis jo galas yra pripildytas gyvsidabrio arba raudonai nudažyto spirito. Nuo šilumos gyvsidabris arba spiritas plečiasi, o nuo šalčio traukiasi. Kuo aukštesnė temperatūra, tuo aukščiau stulpelis pakyla. Skaičius, ties kuriuo jis sustoja, ir rodo, kokia temperatūra. Oro temperatūra matuojama lauko arba kambario termometru, žmogaus kūno temperatūra – medicininiu. Jeigu ėmei karščiuoti, mama pamatuoja termometru ir mato, kiek turi temperatūros, sergi ar esi sveikas.

TẼTERVINAS

DIDELIS MIŠKO PAUKŠTIS.

Tetervinas juodas lyg anglis, raudonais antakiais, baltu pauodegiu, o teterva pilka, kanapėta, panaši į vištą. Lizdus tetervinai suka ir peri ant žemės krūmuose, žolėse. Lesa medžių pumpurus, žirginius, uogas. Pavasarį tetervinai kelia vestuves. Patinėlis lyg vėduoklę išskleidžia puošnią uodegą su riestomis plunksnomis ir garsiai burbuliuoja: „Parduosiu kailinius, pirksiu pačią!“ Per tuoktuves patinai net susipeša. Dabar tetervinų Lietuvos miškuose reta.

T

TẼTIS

TĖTIS YRA ŠEIMOS GALVA.

Tėtis didelis, stiprus ir geras. Jis rūpinasi, kad visi gyventume šiltai ir sočiai, kad mums nieko netrūktų. Tėčiui galima patikėti ir pačią didžiausią paslaptį. Jis jos niekam neišduos. Jei ko nežinote, tėtis visada patars, padės, pamokys. Tėtis dirba sunkius, vyriškus darbus. Ypač daug tokių darbų kaime – suarti žemę, ją apsėti, pjauti šieną, javus, suvežti derlių, skaldyti malkas. Padėdamas tėčiui ir pats tų darbų išmoksi.

TĖVỸNĖ

LEISKIT Į TĖVYNĘ, LEISKIT PAS SAVUS,
TEN PRADŽIUGS KRŪTINĖ, ATGAIVINS JAUSMUS.

Mūsų Tėvynė yra Lietuva. Tai šalis, kurioje esame gimę, užaugę, kurioje gyveno mūsų tėvai ir tėvų tėvai. Vienoje šalyje gyvenantys žmonės yra artimi, nes valgo tą pačią duoną, dalijasi tais pačiais rūpesčiais ir džiaugsmais. Dažniausiai jie ir kalba ta pačia kalba. Išvažiavęs gyventi į svetimą šalį žmogus labai ilgisi Tėvynės, kartais net suserga iš ilgesio. Ypač skaudu, jei esi ne savo valia atplėštas nuo tėvų žemės ir negali į ją sugrįžti. Tėvynės Lietuvos ilgėdamiesi daug ašarų išliejo į Sibirą ištremti lietuviai. Apie ją svajoja į Ameriką karo nublokšti Lietuvos žmonės. Jų vaikai, nors jau svetur gimę ir užaugę, savo tėvų šalį taip pat vadina Tėvyne.

TÌGRAS

DIDELĖ LAUKINĖ KATĖ.

Tigrai gyvena šiltuosiuose kraštuose. Tigro kailis labai gražus – geltonai ir juodai dryžuotas, prisitaikęs prie aplinkos. Saulėtame miške, nendryne tigrą nelengva pamatyti. Tigrai yra stiprūs, greiti ir vikrūs žvėrys. Jie medžioja elnius, stirnas. Gerai mato tamsoje. Tyliai tyliai prisėlina ir šoka ant gyvulėlio. Žmonių tigras bijo. Bet geriau to plėšrūno nesusitikti – kartais gali ir užpulti. Pasitaiko tigrų žmogėdrų. Maži

tigriukai linksmi, meilūs kaip kačiukai, mėgsta žaisti. Mama tigrė dvejus metus juos vedžiojasi po mišką ir moko medžioti. Tigrų yra Kauno zoologijos sode.

TÌLTAS

Į KITĄ UPĖS KRANTĄ GALIMA PEREITI TILTU.

Automobilis važiuoja plentu. Priekyje matyti upė, bet vairuotojas į šalį nesuka – per upę yra ilgas, platus tiltas. Jis stovi ant aukštų, tvirtų atramų. Iš šonų yra turėklai. Sankt Peterburge per Nevos upę nutiesti tiltai naktį pakeliami, kad upe galėtų praplaukti dideli laivai. Senovėje lietuviai statė medinius tiltus, kartais su akmeninėmis atramomis. Dabar tiltai statomi iš gelžbetonio. Dideli tiltai nutiesti per Nemuną ir Nerį. Tiltai per siaurus upelius dažniausiai mediniai. O per griovį galima pereiti, permetus lentą arba rąstą. Toks tiltas vadinamas lieptu.

TYMAĨ

UŽKREČIAMA VAIKŲ LIGA.

Valiui pakilo temperatūra. Jis kosėjo, čiaudėjo, akys skaudėjo, ašarojo, bijojo šviesos. Po poros dienų burnoje atsirado mažyčių pilkšvų taškelių, vėliau veidą, kaklą, krūtinę, rankas, kojas išbėrė raudonos dėmelės. Jos didėjo, išplito, o po kiek laiko ėmė blykšti, pleiskanoti. „Štai jau ir sveiksti, – nudžiugo mama. – Ir karštis krinta“. – „O kodėl neleidot pas mane Sigito, kai jis buvo atbėgęs aplankyti?“ – „Todėl, kad tymai – užkrečiama liga. Kosėdamas, čiaudėdamas būtum Sigitą užkrėtęs“. Tymais persirgęs žmogus antrą kartą jais nebesuserga. Nuo tymų skiepijama.

TINGINỸS

TINGINYS IR KELIĄ KOJA RODO.

Katinas Rainis – tinginys. Jis kiaurą dieną voliojasi ant kilimo ir nieko neveikia. Rainis tingi gaudyti peles, lakstyti su kitais katinais, tik netingi pieno palakti. Kai į kambarį įeina Algis, Rainis tingiai pakelia galvą, sumurkia ir toliau tinginiauja. „Gėda, Raini, tinginy“, – juokauja Algis ir imasi tvarkyti kambarį. Algis darbštus berniukas, ne tinginys. „Jeigu tingėčiau kaip Rainis, tai neparengčiau pamokų, neišmokčiau jokio darbo – o kaip tada gyvenčiau“, – galvoja Algis.

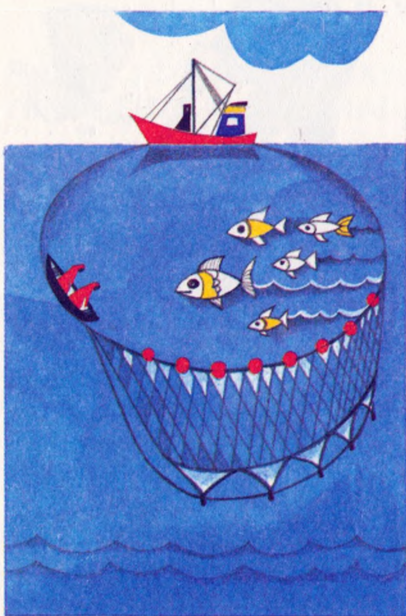

T

TIÑKLAS

SU MEŠKERE PAGAUNI VIENĄ ŽUVĮ, O SU TINKLU – DAUG.

Žvejai išplaukia į Kuršių marias, išmeta tinklą ir ištraukia jį pilną žuvų. Grįžę į krantą, tinklą padžiauna kopose ant karčių, kad išdžiūtų. Tinklas turi būti stiprus, nes pro kiaurą laimikis paspruks. Seniau tinklai buvo mezgami iš kanapinių arba lininių siūlų. Il-

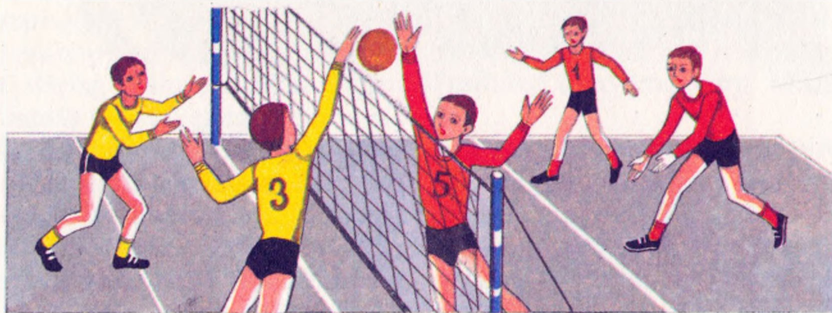

gą, platų tinklą numegzti nelengva. Dabar tinklai siuvami iš reto, labai stipraus sintetinio audeklo. Vandenyne žvejojama labai dideliu stačiakampiu (net pusantro kilometro ilgio) tinklu, kurį laivas užtraukia ratu, arba traliniu tinklu, panašiu į siaurėjantį maišą.

TINKLÌNIS

TINKLINĮ ŽAIDŽIA IR VAIKAI, IR SUAUGUSIEJI.

Tinklinio aikštelė stačiakampė, o per jos vidurį aukštai ištemptas tinklas. Žaidžia dvi komandos po šešis žaidėjus. Jie rankomis smūgiuoja kamuolį per tinklą į varžovų aikštelės pusę ir atmušinėja kamuolį tol, kol jis nukrinta ant žemės arba atmušamas ne pagal taisykles. Partiją (setą) laimi komanda, surinkusi penkiolika taškų. Galima žaisti ir be tinklo. Žaidėjai sustoja ratu, atmušinėja kamuolį vienas kitam, stengiasi, kad jis kuo ilgiau skraidytų ore. Labai smagu žaisti tinklinį paupyje, paplūdimyje.

TRÃKAI

PELĖSIAIS IR KERPE APAUGUS AUKŠTAI
TRAKŲ ŠTAI GARBINGA PILIS!

(Maironis)

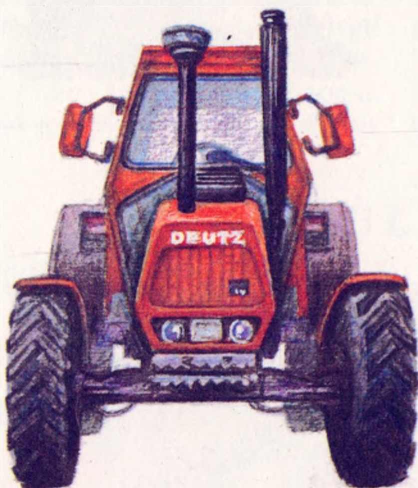
Trakai – labai senas ir garbingas miestas. Prieš šešis šimtus metų jie buvo Lietuvos sostinė. Galvės ežero saloje stovi raudono mūro pilis su aukštu bokštu ir pakeliamuoju tiltu. Per ežerą į ją veda ilgas medinis tiltas. Pakrantėje yra pusiasalio pilis. Trakų pilį pastatė Lietuvos didieji kunigaikščiai Kęstutis ir Vytautas. Apsupta ežerų, pilis keletą amžių padėjo Lietuvos gynėjams atremti priešų antpuolius. Vytauto pakviesti Trakuose įsikūrė ir saugojo pilį karaimai. Jų palikuonys čia gyvena ir dabar. Ilgainiui pilis apgriuvo, bet vėliau ji buvo atstatyta. Pilyje įrengtas muziejus.

TRÃKTORIUS

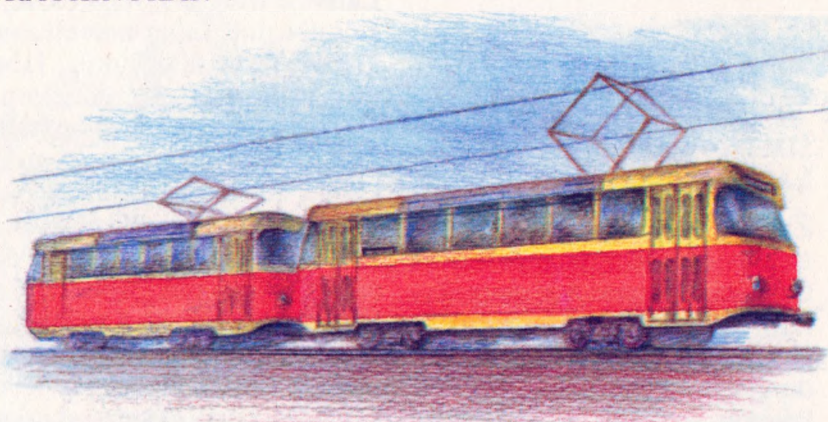
ŽEMDIRBIAI TRAKTORIUMI ARIA IR APSĖJA LAUKĄ, O VĖLIAU SUVEŽA DERLIŲ.

Lietuvoje traktoriais pradėta arti maždaug prieš septyniasdešimt metų. Traktorių yra ratinių ir vikšrinių. Vikšriniai traktoriai turi geležinius vikšrus. Pirmieji traktoriai buvo nestiprūs – jie galėjo traukti tik du plūgus. Dabar žemės ūkio traktorių yra labai didelių ir galingų. Jie pajėgia traukti net penkiavagį plūgą ir iš karto verčia penkias vagas. Dar yra mažų ratinių traktoriukų. Mažas traktoriukas gali važiuoti siauru keliuku, apsisukti nedideliame ūkininko sklypelyje. Prie traktoriaus galima prikabinti kitas žemės ūkio mašinas, pavyzdžiui, sėjamąją. Traktoriai veža iš miško rąstus, naudojami tiesiant kelius, sausinant pelkes.

TRAMVÃJUS

MIESTO GATVĖMIS VAŽINĖJANTIS ELEKTRINIS TRAUKINUKAS.

Tramvajus, kaip ir traukinys, rieda bėgiais. Jis turi vieną arba du vagonus. Tramvajų varo elektra, kuri tiekiama laidu, pakabintu virš tramvajaus bėgių kelio. Kodėl troleibusui reikia dviejų laidų, o tramvajui – tik vieno? Todėl, kad antrąjį laidą atstoja plieniniai bėgiai. Kol nebuvo elektros, tramvajų traukdavo garvežys arba arkliai. Arklių traukiamas tramvajus seniau važinėjo Kauno gatvėmis. Elektra varomas tramvajus buvo Klaipėdoje. Dabar tramvajumi galima pasivažinėti Rygoje. Tai patogi važiuoklė, tik labai bilda, didina miesto triukšmą.

TRANSFORMÃTORIUS

ĮRENGINYS, KURIS KEIČIA ELEKTROS ĮTAMPĄ – JĄ PADIDINA ARBA SUMAŽINA.

Kam teko šokti į tolį, žino, kad gerai įsibėgėjęs nušoks toliau. Taip pat ir elektrai ilgą kelią nuo elektrinės iki mūsų namų lengviau bus įveikti, jei ji įsibėgės. Transformatoriuje, kuris yra prie elektrinės, elektra įsibėgėja – pakeliama jos įtampa. Aukštos įtampos elektros srovė teka aukštai ant stulpų pakabintais laidais. Ją pasitinka kitas transformatorius, elektros įtampą sumažina, padaro ją tokią, kokia tinka elektros prietaisams.

T

TRAUKINỸS

ŠIMTAS NAMUKŲ PER LAUKĄ NURŪKO.

Žmonės važinėja keleiviniais traukiniais. Tolimojo susisiekimo traukinio vagonas turi daug skyrelių – kupė. Jei važiuojama ilgai, čia ir miegama. Vienodai dunda traukinio ratai, vagonas linguoja, supasi – išsimiegosi gal net geriau negu namuose. Pavalgyti galima traukinio restorane – tam tyčia įrengtame vagone. Prekiniai traukiniai veža prekes. Kartais lokomotyvas traukia platformas, prikrautas automobilių arba kombainų, kuro cisternas, akmens anglis, geležies rūdą. Didžiuosiuose pasaulio miestuose – Londone, Paryžiuje, Maskvoje, Niujorke – keleivius vežioja požeminiai metro traukiniai.

TRIÙŠIS

ILGAAUSIS ŽVĖRELIS, PANAŠUS Į KIŠKĮ.

Laisvėje triušiai gyvena olose, o žmonės juos laiko narveliuose. Triušiai ėda dobiliukus, labai mėgsta morkas ir kitas daržoves. Narvelį reikia gerai uždaryti. Iš jo ištrūkę triušiai bemat nušokuoja į daržą ir apgraužia kopūstus, po namo pamatais išsirausia gilius urvus. Narvelio kampe patelė iš šieno, pūkų susuka šiltą lizdelį, kuriame auga triušiukai. Maži jie akli, bejėgiai ir minta mamos triušės pienu. Po poros savaičių jau linksmai straksi. Triušių būna baltų, juodų, margų. Žmonės valgo triušių mėsą, iš jų kailiukų siuva šiltus kailinius. Yra triušių, kurių pūkai pešami. Pūkus suverpia ir mezga kepures, megztinius.

TROLEIBÙSAS

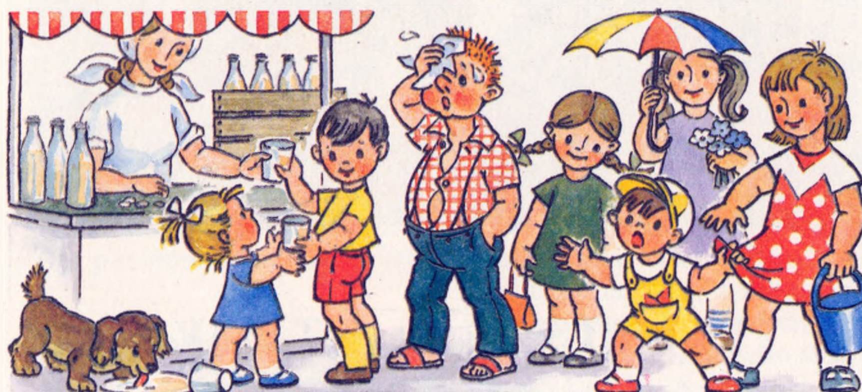
TROLEIBUSAS VEŽA KELEIVIUS.

Ar troleibusu važiuoti, ar autobusu – keleiviui beveik tas pat. Tačiau pastovėjęs gatvėje, iškart suprasi skirtumą – troleibusas nedūmija ir neteršia oro, jo variklis veikia tyliai. Troleibusą varo elektra. Elektros srovė teka laidais, nutiestais per visą troleibuso kelią. Į variklį ji patenka per dvi virš stogo iškeltas kartis. Iš lauko atrodo, kad troleibusas pririštas. Panašiai ir yra – be laidų ir elektros troleibusas nevažiuotų. Vilniaus gatvėse troleibusai pradėjo važinėti prieš keturiasdešimt metų.

TROŠKULỸS

KANKINANTIS NORAS GERTI.

Sakoma, kad be maisto žmogus išgyvena kelias savaites, o be vandens – kelias paras. Dykumoje žmonės patiria daug vargų, kančių, bet nė viena negali prilygti troškulio kančioms. Ne tik kaitra žadina troškulį. Visi žinome, kad ypač norisi gerti nuo sūraus valgio – mat kūne atsiranda per daug druskų. Troškulį malšiname vandeniu, kitais skysčiais. Kad nesusirgtume, perkaitę negerkime labai šalto vandens. Atrodo labai keista, tačiau per karščius gerai troškulį malšina karšta arbata, ypač žalioji.

TULŽỸS

NEDIDELIS RYŠKIŲ SPALVŲ PAUKŠTELIS.

Tulžys gyvena prie vandens. Jis skraido ties upeliu arba atsitūpęs ant palinkusios krūmo šakelės stebi vandeny žaidžiančias mažas žuvytes. Prisitaikęs neria į vandenį ir snapu stveria iškilusią į paviršių žuvytę. Ilgai daužo ją į medžio šaką ar akmenį, kad nubyrėtų žvynai, o paskui praryja. Tulžiai peri olose, kurias išsikasa stačiame upės skardyje. Jei upelis sraunus, neužšąlantis, tulžiai lieka prie jo žiemoti. Upelis ir žiemą paukštelį išmaitina.

TÙLPĖ

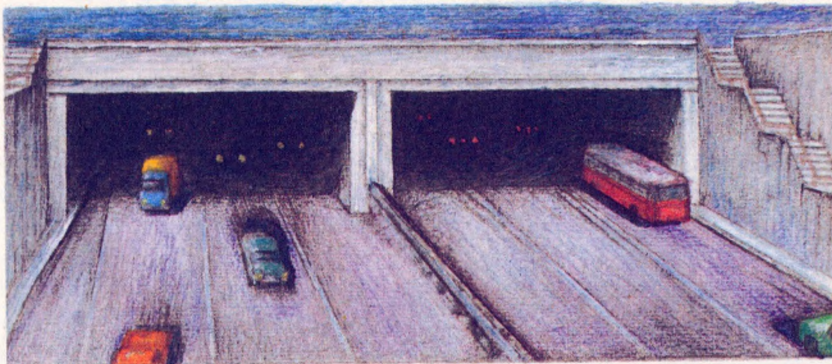
PAVASARINĖ GĖLĖ.

Į išpurentą lysvę rudenį gėlininkai pasodina tulpių svogūnėlius. Čia jie peržiemoja, o pavasarį iš svogūnėlio išauga aukštas standus stiebas, pailgi lapai ir didelis gražus žiedas. Tulpės sėklų nesubrandina, dauginamos svogūnėliais. Gėlininkas, norėdamas užsiauginti daugiau svogūnėlių, vos prasiskleidusius žiedus nuskina. Šiltnamiuose tulpės pražydinamos ir žiemą. Tulpių yra daugybė veislių, tuščiavidurių ir pilnavidurių, visokių spalvų. Būna net juodų tulpių. Ankstyvą pavasarį labai daug laukinių tulpių žydi stepėje. Tulpės kilusios iš Turkijos. Ypač jos paplito Olandijoje. Jų ten auginami dideli plotai, svogūnėliai išvežami į kitas šalis ir parduodami.

T

TÙNDRA

AMŽINOJO ĮŠALO KRAŠTAS.

Tundra plyti Arkties vandenyno pakrantėse. Žiemos čia būna ilgos ir žvarbios, sniego nedaug teprisninga, siaučia stiprūs vėjai. Vasaros trumpos ir vėsios. Net vidurvasarį tundroje termometras retai kada rodo bent dešimt laipsnių šilumos, būna šalnų. Ištisą žiemą čia poliarinė naktis, o vasarą saulė šviečia nenusileisdama. Vasarą žemės paviršius šiek tiek atitirpsta, o giliau laikosi amžinasis įšalas. Tundroje teauga skurdžios kerpės, samanos, žemaūgės žolės ir krūmokšniai. Šiame atšiauriame krašte tik šiauriniai elniai ir Amerikos avijaučiai jaučiasi kaip namie. Baltieji kiškiai, poliarinės lapės, šermuonėliai žiemą pasitraukia į miškatundrę ir taigą. Tundroje gausu pelkių ir ežerų. Vasarą čia veisiasi antys, žąsys. Artėjant žiemos speigams jos skrenda į šiltesnius kraštus.

TÙNELIS

POŽEMINIS KELIAS, DAŽNIAUSIAI PERKASTAS PO KALNU.

Jei plentas arba geležinkelis susiduria su kalnu, žmonės jame kiaurai prakerta didelę angą – tunelį. Ypač daug tunelių kalnuotose šalyse – Šveicarijoje, Italijoje. Yra jų ir Lietuvoje. Važiuojant traukiniu iš Kauno į Vilnių, pačioje kelionės pradžioje vagone staiga pasidaro tamsu, įžiebiama šviesa. Už lango nieko nematyti, tik tamsi siena. Po kelių minučių vėl šviečia saulė, driekiasi žali laukai. Šis tunelis yra daugiau kaip kilometro ilgumo. Tunelis, iškastas po Lamanšo sąsiauriu, jungia Didžiąją Britaniją ir Prancūziją.

TÚOPA

TUOPA DAR VADINAMA TOPOLIU.

Tuopų yra įvairių. Ypač iš jų išsiskiria piramidiniai topoliai – labai aukšti, liekni, grakštūs. Daug šių medžių auga Kryme, prie Juodosios jūros. Lietuvoje paplitusi drebulė taip pat yra tuopų genties medis. Visų rūšių tuopos greitai auga, gerai dauginasi gyvašakėmis, šaknų atžalomis. Jų amžius neilgas – tik šimtas metų. Senų tuopų drevėse suka lizdus miško paukščiai. Šie medžiai pakenčia užterštą orą, todėl dažnai sodinami mieste. Tuopos mediena balta, lengva, labai minkšta. Iš jos daromas popierius, degtukai, fanera.

TURÌZMAS

IŠKYLAUTI IR SMAGU, IR SVEIKA.

„Gintaute, ar nori eiti į turistinį žygį?“ – paklausė tėtis. „Žinoma, noriu! Ir Dariuką kartu paimkime“. – „Ne, jis dar per mažas. Žygis bus sunkus. Reikės eiti pėstiems dešimt kilometrų“. Gintautė susikrovė savo kuprinėlę: pasiėmė vilnones kojines,

rankšluostį, įsidėjo duonos ir dešros. Tėtis nešė palapinę, miegamuosius maišus, kirvuką, katiliuką. Kartu keliavo ir trys tėčio draugai. Turistai važiavo autobusu, o paskui ėjo vingiuotais keliukais per laukus, per mišką. Pavakare priėjo didelį ežerą. „Čia ir apsistosime“, – tarė tėtis. Vakare turistai kūreno laužą, virė arbatą, o miegojo palapinėje.

TVARKÃRAŠTIS

TVARKARAŠTIS PADEDA LAIKYTIS TVARKOS.

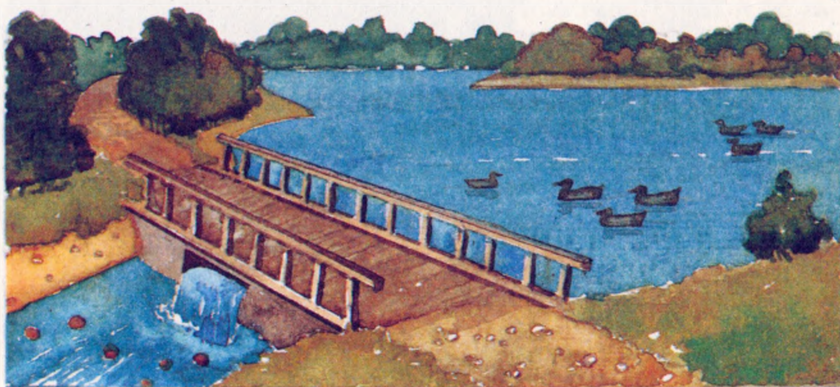
Geležinkelio ar autobusų stotyje, aerouoste, laivų prieplaukoje kabo dideli tvarkaraščiai. Iš jų sužinome kelionei svarbių dalykų: į kokį miestą ar miestelį ir kurią valandą (su minutėmis) išvažiuoja traukinys, autobusas, išskrenda lėktuvas. Toli važiuojančių greitųjų traukinių tvarkaraštyje dar nurodyta, kiek minučių traukinys stovės geležinkelio stotyje – per tą laiką pasivaikščioti išėję keleiviai turi suspėti sulipti į vagonus. Išvykstama tiksliai nurodytu laiku – vėluojančių nelaukiama. Pamokos mokykloje taip pat vyksta pagal tvarkaraštį.

TVENKINỸS

UŽTVENKIA ŽMONĖS UPELĮ, IR ATSIRANDA TVENKINYS.

Smagu gyventi prie ežero. Jei ežero nėra, o pro gyvenvietę teka mažas upeliukas, žmonės upeliuką užtvenkia. Užtvanka sulaiko vandens tėkmę, jis užlieja slėnį, ir sutyvuliuoja tvenkinys. Jame, kaip ir ežere, galima maudytis, įveisti žuvų. Tvenkinių vandeniu drėkinami laukai. Užtvenkus didelę upę, atsiranda didelis vandens telkinys. Jis vadinamas mariomis. Didžiausias Lietuvos tvenkinys – Kauno marios. Prieš tvenkiant upę, reikia gerai apgalvoti, kad nebūtų padaryta žalos gamtai.

ÚDRA

PRIE VANDENS GYVENANTIS PLĖŠRUS ŽVĖRELIS.

Ūdros kūnas ilgas, lankstus, kojytės trumpos. Rudas kailis tankus, neperšlampamas. Ji geriau plaukioja negu bėgioja. Kai pasineria, šnerves ir ausų angas uždengia tam tikri odos vožtuvai. Olą ūdra išsikasa upės arba ežero krante po medžių šaknimis. Olos landa yra po vandeniu. Vikri, greita ūdra gaudo žuvis, moliuskus. Labai mėgsta vėžius. Seniau Lietuvoje ūdrų buvo daug, ir žmonės jas medžiodavo dėl gražaus kailio. Dabar ūdrų reta.

UGNÌKALNIS

KŪGIO PAVIDALO KALNAS, IŠ KURIO VERŽIASI UGNIS.

Pasaulyje yra apie penki tūkstančiai ugnikalnių. Daugelis jų užgesę, veikiančių tėra šeši šimtai šešiasdešimt. Pro ugnikalnio žiotis, vadinamas krateriu, srūva įkaitusi lava, į padangę kyla pelenų stulpai, lekia įkaitę akmenys, veržiasi dujos ir garai. Aplink ugnikalnį žemė dreba, dunda ir gaudžia. Kai Italijoje išsiveržė Vezuvijaus ugnikalnis, tai per kelias dienas karšta lava ir pelenai užpylė ir palaidojo tris miestus. Tai buvo beveik prieš du tūkstančius metų, Romos imperijos laikais. Romėnai tikėjo, kad požemyje dirba ugnies ir kalvių dievas Vulkanas. Ugnikalniai dar vadinami vulkanais.

UGNÌS

SENOVĖS LIETUVIAI LABAI GERBĖ UGNĮ, JĄ GARBINO.

Šventyklose, šventuose ąžuolynuose lietuviai kūreno amžinąją ugnį, kuriai niekada neleisdavo užgesti. Kai troboje krosnis baigdavo kūrentis, likusias žarijas gražiai sustumdavo į krūvelę, apžerdavo pelenais ir sakydavo: „Ilsėkis ir būk gyva, Gabija, iki ryto!“ Sako, ugnis kartais iš krosnies išeidavusi pasivaikščiosi. Kartą susitikusios dvi ugnys. Viena sakanti: „Mano šeimininkas daužo man veidą nešvariu šluotražiu, laisto pamazgomis. Deginsiu jį!“ – „Degink, kad nori, tik nesudegink mano šeimininko ratų, nes mano šeimininkas mane apklosto pelenais, gesina švariu vandeniu“, – atsakiusi antroji. Pirmoji ugnis taip ir padariusi.

UNDÌNĖ

IKI PUSĖS MERGELĖ, NUO PUSĖS – ŽUVIS.

Žmonės pasakodavo, kad senais laikais jūroje, upėse ir ežeruose gyvenusios undinės. Undinė iki pusės atrodžiusi kaip mergina, o nuo liemens – kaip žuvis. Vakarais, patekėjus mėnuliui, undinės iškildavusios iš vandens, gražiai dainuodavusios, viliodavusios pakeleivius į vandens gelmę. Būdavusios labai gražios, spindėdavusios, žėrėdavusios, raibuliuodavusios vaivorykštės spalvomis. Kartą žvejai Nemune užmetę tinklus ir sugavę nei mergelę, nei žuvį. Parvežę į namus, pripylę kubilą vandens ir ją įleidę. Ji graudžiai verkusi, užleidusi ant veido savo geltonus plaukus, o kai būdavo gražus oras – dainuodavusi. Žmonėms pagailę undinės, ir jie paleidę ją atgal į Nemuną. Ji tris kartus iškilusi ir lenkusi galvą dėkodama.

ÚODAS

SKRIDO UODAS PER MIŠKĄ,
NUSILAUŽĖ SAU SPARNĄ.

Pavasarį drėgname miške, krūmuose, pelkėse zyzia uodų spiečiai. Pajutę žmogų ar gyvulį, uodai bemat jį apspinta. Jie labai

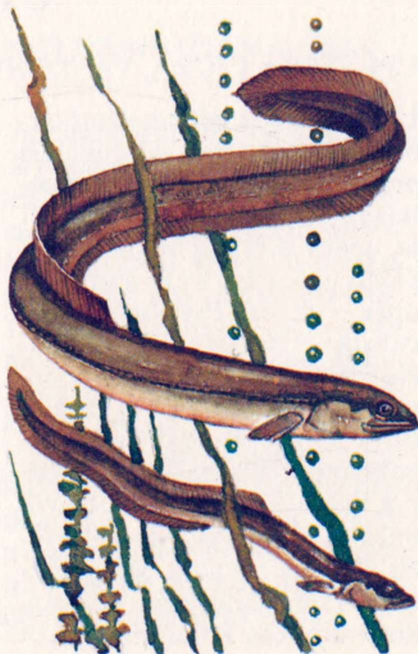

įkyrūs, tupia ant kūno ir gelia – smailiu straubliuku praduria odą, siurbia kraują. Kai prisigeria iki soties, nuskrenda. Paskui ta vieta parausta, ilgai niežti. Tokios kraugerės yra tik uodų patelės. Kraujas joms reikalingas, kad subręstų kiaušinėliai. Labai pavojingi šiltųjų kraštų maliariniai uodai. Jie gali apkrėsti žmogų maliarija. Tai labai sunki liga, nuo jos net mirštama.

UNGURỸS

ILGA, PANAŠI Į GYVATĘ ŽUVIS.

Žmonės ne veltui sako – slidus kaip ungurys. Rankoje jo išlaikyti neįmanoma: rangosi, blaškosi ir tuoj pat išslysta. Unguriai rausiasi ežero dumble, landžioja tarp vandens žolių, nendrių ir gaudo smulkias žuveles, moliuskus. Suaugę unguriai iš ežerų upėmis plaukia į Baltiją, o iš jos – į tolimą Sargasų jūrą. Ten jie išneršia ir numiršta. Po kelerių metų jų jaunikliai atplaukia į mūsų upes ir ežerus. Ungurių yra Kuršių mariose. Unguriai labai skanūs, ypač rūkyti.

ÚOSIS

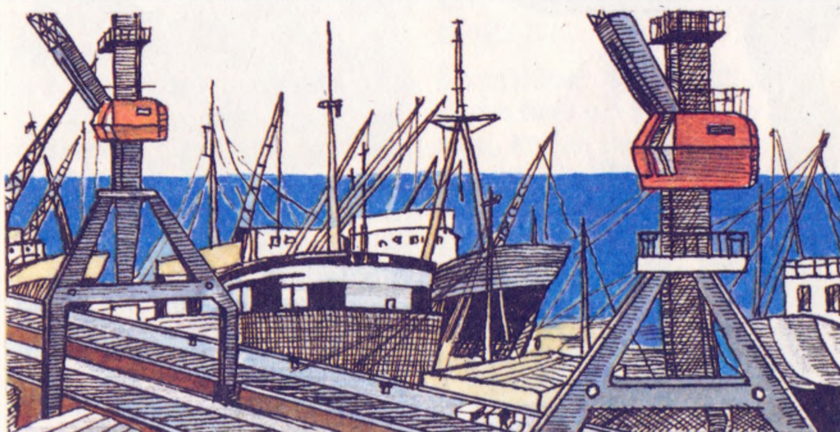
PAVASARĮ KITI MEDŽIAI JAU SU LAPAIS, O UOSIO ŠAKOS DAR NUOGOS.

Sakmėje pasakojama, kad visi medžiai turi akis ir mato, o uosis yra aklas. Jis nežino, kada sprogti, ir vis klausinėja medžių: „Ar jūs jau išsprogę?“ O medžiai iš jo juokiasi ir nesako teisybės. Pirmosios sužaliuoja ievos, paskui gluosniai, beržai, liepos, šermukšniai. Uosis išsprogsta tik gegužės viduryje. Uosio lapą sudaro atskiri pailgi lapai, poromis iš abiejų pusių prikibę prie liauno kotelio. Žiedai mažyčiai, neryškūs, o sėklos svyra didelėmis kekėmis. Vasarą tos kekės žalsvos, o rudenį paruduoja ir laikosi ant šakų kiaurą žiemą. Uosio mediena labi tvirta. Iš jos gaminami baldai, fanera, parketas, slidės.

ÚOSTAS

LAIVŲ NAMAI.

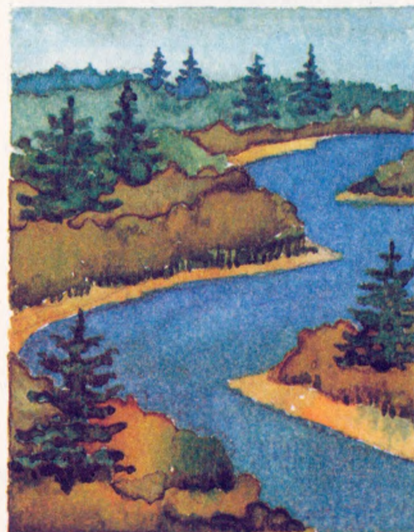

Ilgai plaukioję jūromis ir plačiais vandenynais, laivai sugrįžta į uostą. Vandens plote, apsaugotame nuo bangavimo, jie ilsisi po ilgo plaukiojimo. Darbininkai laivus remontuoja, rengia naujoms kelionėms. Čia galima pamatyti prekybos laivų su įvairių pasaulio šalių vėliavomis. Iš žūklės su laimikiu į uostą grįžta žvejybos laivai – traleriai. Krantinėje stovi aukšti kranai, kurie pakrauna ir iškrauna laivus. Kai kurie keleiviniai laivai labai dideli – sulig daugiaaukščiu namu. Tokiu laivu galima perplaukti net vandenyną. Lietuvoje yra Klaipėdos jūrų uostas.

ÙPĖ

UPĖ ĮTEKA Į JŪRĄ, VANDENYNĄ, EŽERĄ, KITĄ UPĘ.

Upės išteka iš pelkių, ežero arba kalnų, prasideda iš šaltinio. Iš pradžių tai siauras griovelis, upeliukas. Pamažu vandens daugėja, upelis didėja ir virsta gilia ir plačia upe. Į upę įteka mažesnės upės – intakai. Pavasarį upė patvinsta – sraunus vanduo išgraužia krantus, užlieja pievas. Ta vieta, kur upė įteka, vadinama žiotimis. Upėje veisiasi žuvys. Jos pakrantėse įsikuria ūdros, ondatros, bebrai. Didžiausios Lietuvos upės – Nemunas, Neris, Nevėžis, Dubysa, Šventoji, Minija, Šešupė. Prie didelių upių, jų santakose nuo seno kūrėsi miestai.

UPĖTAKIS

MARGA GREITA ŽUVIS.

Upėtakio šonai išmarginti rausvomis dėmelėmis. Šios žuvys mėgsta plaukioti švariose, vėsiose, per miškus vingiuojančiose upėse, tyruose šaltiniuotuose upeliuose. Pasislėpęs po medžių šaknimis, upėtakis tyko mažų žuvyčių, vabzdžių. Meškeriotojai vilioja upėtakius dirbtine musele arba blizge. Kitos žuvys neršia pavasarį, o upėtakiai – rudenį ir žiemą. Ikrelius užkasa dugno smėlyje. Švarių upelių pas mus nedaug belikę, todėl upėtakių labai sumažėjo. Juos leidžiama meškerioti tik tam tikru laiku.

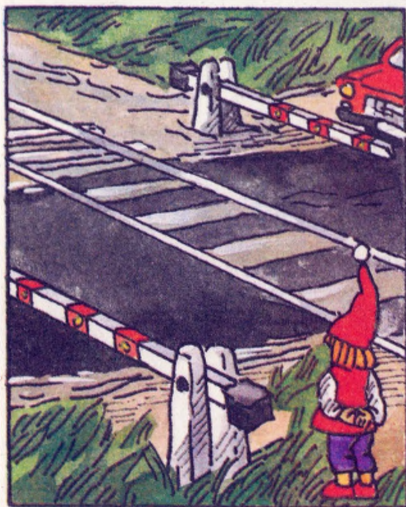
ÙŽTVANKA

UŽTVANKA PASTOJA UPEI KELIĄ.

Pavasarį vaikai stato užtvankas. Griovelio dugne sukrauna akmenukus, uždeda lentelę, velėną. Vanduo išsilieja į šalis, o pasiekęs užtvankos viršų verčiasi per ją. Krisdamas jis suka medinį malūnėlį. Panašiai statomos ir didelės užtvankos. Seniau prie užtvankų būdavo vandens malūnai. Upelio vanduo suko malūno ratą, o su juo sujungtos girnos malė grūdus. Užtvenktų upių vanduo suka hidroelektrinių turbinas. Lietuvoje didžiausia yra Kauno hidroelektrinės Nemuno užtvanka.

ÙŽKARDAS

NUSILEIDO – SUSTOK, VAŽIUOTI DRAUDŽIAMA, PAKILO – KELIAS LAISVAS.

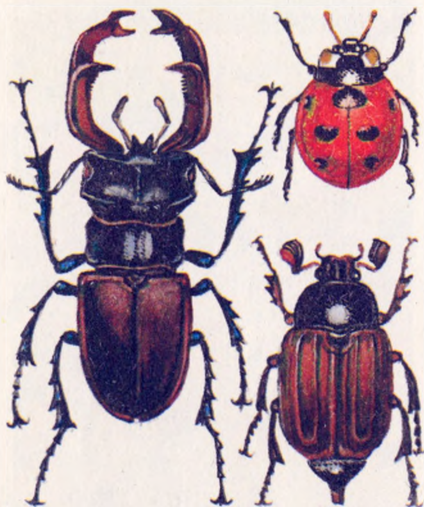
Važiuodami automobiliu ne visada pastebime tiesią kaip styga geležinkelio juostą, kuri kerta plentą. Privažiavę geležinkelio pervažą, pamatome, kad kelią netikėtai užtvėrė ilga dryžuota kartis. Tai užkardas. Jis perspėja automobilio vairuotoją, kad artėja traukinys, ir priverčia sustoti. Užkardas pakyla ir nusileidžia automatiškai, nes valdomas iš geležinkelio stoties. Traukiniui pradundėjus, kartis pakyla, ir galime važiuoti toliau. Nerizikuokite, nelįskite pro nuleistą užkardą su dviračiu ar mopedu.

VABALAĨ

VABALŲ YRA LABAI DAUG RŪŠIŲ.

Boružę, karkvabalį, Kolorado vabalą pažįsta visi, o kitų vardus žino tik mokslininkai. Daugelis vabalų skraido. Jų sparnelius dengia kieti antsparniai. Prieš skrisdamas vabalas juos pakelia, paskui išskleidžia sparnelius ir zvimbdamas pakyla. Kai kurie vabalai labai gražūs – spalvoti, margi. Jonvabalio patelė dieną negraži, panaši į kirminėlį, užtat nakties tamsoje šviečia kaip žiburėlis. Diduma vabalų yra kenkėjai – jie ėda augalų lapus, žiedus, vaisius. O mažos kinivarpos tūno po medžio žieve ir išgraužia medienoje takus. Šių vabalų išvarpyti medžiai nudžiūsta.

VAIDILÙTĖS

SENOVĖS PRŪSŲ IR LIETUVIŲ ŠVENTOSIOS UGNIES SERGĖTOJOS.

Vaidilutės būdavo pasižadėjusios dievams niekada netekėti ir amžinai jiems tarnauti. Senovės prūsų ir lietuvių šventyklose jos kurstydavusios amžinąją ugnį, prižiūrėdavusios, kad ji neužgestų, pranašaudavusios ateitį, gydydavusios sergančius žmones ir gyvulius, padėdavusios surasti pamestus daiktus. Vaidilutės išprašydavusios iš dievų daug malonių. Yra padavimas, kad Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis vedęs Palangos vaidilutę Birutę, kuri buvusi garbinama kaip dievaitė.

VÁISTAI

VAISTAI GYDO NUO LIGŲ.

Ievutė dažnai serga – tai sloga užpuolė, tai gerklė paraudo ar pilvuką susopo. Kviečiamas gydytojas. Jis pasako, kaip gydytis, o jeigu reikia – ir vaistų paskiria. Vaistus perkame vaistinėje. Tabletes ir skystus vaistus geriame, tepalu įtriname skaudamą vietą. Ampulėje esantys vaistai švirkštu suleidžiami į raumenis arba veną. Kartais tablečių nė neprireikia – persišaldžius užtenka išgerti karštos liepžiedžių arbatos su medumi, pamirkyti karštam vandeny kojas, paskalauti gerklę ramunėlių nuoviru. Nuo pilvo skaudėjimo padeda pelynų arbata.

VÁISTINĖ

VAISTŲ PARDUOTUVĖ.

Vaistinėje labai švaru, tvarkinga. Vaistininkės apsivilkusios baltais chalatais. Spintelėse, lentynose prikrauta mažų ir didesnių dėžučių su tabletėmis, ampulėmis, milteliais, buteliukų su skystais vaistais. Kai kurių vaistų, pavyzdžiui, anglies tablečių arba vaistažolių, paprašai ir gauni, kitiems reikia recepto. Kartais reikia palaukti, kol vaistus pagamins. Paduodama vaistus, vaistininkė dar paaiškina, kaip juos vartoti. Vaistinėje galima nusipirkti tvarsčių, pleistro, termometrą. Lietuvoje

vaistinės pradėtos steigti bemaž prieš penkis šimtus metų.

VAIVÓRAS

AUGA DRĖGNAME MIŠKE IR NOKINA MĖLYNAS, RŪGŠTOKAS UOGAS.

Vaivorai dar vadinami girtuoklėmis. Tą vardą šios uogos gavo todėl, kad kartais jas renkant pradeda skaudėti galvą. Bet dėl to kalti ne vaivorai, o gailiai, kurie auga kartu su vaivorų krūmeliais ir skleidžia stiprų, svaiginantį kvapą. Prinokusios uogos labai ilgai laikosi ant krūmo. Paraudę vaivorų lapeliai rudenį nubyra, o uogos dar kybo. Paragauji ir pajunti, kad jau surūgusios, nebeskanios. O kėkštai vis tiek jas lesa – net tamsiai raudonos sultys į šalis tyška.

VAIVÓRYKŠTĖ

ŽMONĖS VAIVORYKŠTĘ DAR VADINA LAUMĖS JUOSTA.

Kartais lyjant šviečia saulė. Jos spindulius vandens lašeliai išskaido į atskiras spalvas ir danguje sužėri gražus įvairiaspalvis lankas. Tai vaivorykštė. Jos spalvos – raudona, oranžinė, gelto-

na, žalia, žydra, mėlyna, violetinė. Sakmėse pasakojama, kad Dievas po pasaulinio tvano palikęs vaivorykštę kaip ženklą, kad daugiau nebeskandins žemės. Ji po lietaus traukianti iš žemės vandenį. Vienas žmogus lyjant ėjęs į ganyklą arklių parsivesti ir matęs, kaip vienas vaivorykštės galas maktelėjęs į kūdrą ir taip sriūbtelėjęs, kad vandens visai nelikę, tik žuvys plekšt plekšt uodegomis į dumblyną.

VALERIJÕNAS

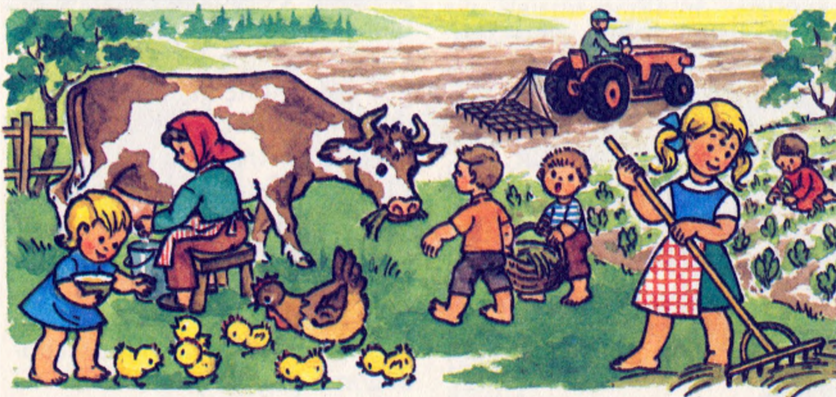
AUKŠTA ŽOLĖ, TURINTI KVAPIĄ VAISTINGĄ ŠAKNĮ.

Valerijonai labiausiai mėgsta augti upelių pakrančių krūmuose, drėgnose miško laukymėse. Pavasarį ir vasaros pradžioje tarp kitų veislių žolių juos pastebėti sunku. Tik po šienapjūtės, vasaros viduryje, valerijonai iškelia rausvus arba baltus žiedynų skėčius. O jeigu norėsite išsikasti šios vaistažolės šaknų, reikės dar palaukti. Mat vaistingų sulčių šaknyse atsiranda tik rudenį. Tada šaknys kvepia labiausiai. Valerijonų reikia vaistams gaminti, todėl jų auginami dideli plotai. Iškastas valerijonų šaknis saugokite nuo katinų – jie jas labai mėgsta.

VALSTIẼTIS

ŽMOGUS, GYVENANTIS KAIME, DIRBANTIS ŽEMĘ, AUGINANTIS GYVULIUS.

Vieni valstiečiai gyvena senovinėse medinėse sodybose kaime, kiti – mūriniuose namuose miesteliuose. Kai valgysite duoną, sviestą, mėsą, daržoves, prisiminkite – tai valstiečio darbo vaisiai. Valstietis turi daug darbo: aria, akėja, sėja, tręšia, ravi, kaupia, pjauna, kulia, kasa, o rudenį pripila pilnus aruodus gėrybių. Gyvulius reikia prižiūrėti kasdien, todėl atvažiavęs į miestą apsipirkti kaimo žmogus ilgai neužsibūna.

VÁLTIS

VALTIMI GALIMA PERSIKELTI PER UPĘ, EŽERĄ, ŽVEJOTI, IRSTYTIS.

Seniau žmonės plaukiodavo luotais, arba eldijomis, – laiveliais, išskobtais iš storos pušies ar drebulės kamieno. Tokiomis valtimis ir šiandien plaukioja Šiaurės Amerikos indėnai. Eskimų, čiukčių valtelės padarytos iš jūros vėplio odos. Į šias senovines valtis panašios sportinės kanojos, baidarės. Vėliau žmonės išmoko pasidaryti lentinę valtį. Kad ji neleistų vandens, plyšiai tarp lentų užkamšomi pakulomis, valtis iš išorės dervuojama, dažoma. Plaukiant valtimi, iriamasi irklais. Didelėmis burinėmis ąžuolinių lentų valtimis – kurėnais Kuršių nerijos žvejai plaukdavo į marias gaudyti žuvies. Kurėnas turėjo vėtrungę su žvejo ženklais, buvo eiklus, lengvai valdomas. Dabar valtys gaminamos ir iš metalo, plastiko. Meškeriotojai mėgsta gumines pripučiamąsias valteles, kurias gali patys nusinešti prie ežero. Greitomis motorinėmis valtimis plaukioja gelbėtojai. Trakuose, Galvės ežere, vyksta sportinių valčių irklavimo varžybos.

VÃNAGAS

JO SNAPAS KUMPAS, NAGAI ILGI, AŠTRŪS.

Pažeme prasklendė pilkas šešėlis, ir vištos kudakuodamos puolė slėptis po klėtimi. Virš kiemo praskrido didelis plėšrus paukštis – vištvanagis. Vanagas gerai mato, yra gudrus. Nutupia netoli sodybos, tyko, palaukia, kol paukščiai aprims, ir vėl medžioja. Užsižiopsojusį viščiuką čiumpa ir nešasi į lizdą. Miške, aukštai medyje iš šakų sukrautame lizde grobio laukia alkani vanagiukai. Lietuvoje gyvena ir paukštvanagis. Jis didumo kaip balandis. Gaudo mažus paukštelius.

VANDEÑS LELIJÀ

MAURUOTO LIEKNO VIDURYJE
BALTESNĖ UŽ BALČIAUSIĄ SNIEGĄ
PRAŽYDO KAŽKUOMET LELIJA.
(Kazys Binkis)

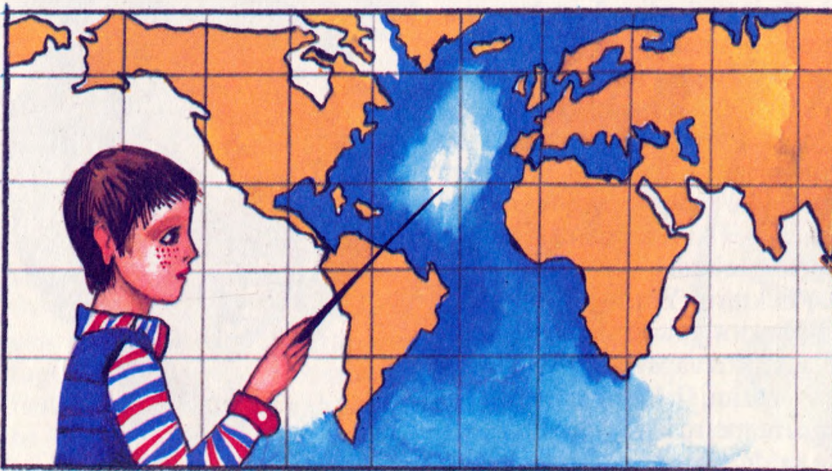

Vandens lelijos auga sekliuose ežerų ir kūdrų pakraščiuose, ramiuose upių užutėkiuose. Platūs žali ilgakočiai jų lapai plūduriuoja vandens paviršiuje. Į ežero dugną įsikibusios storos, ilgos šaknys. Vidurdienį išsiskleidžia didžiulis, baltas lelijos žiedas. Vakarop, saulutei krypstant į laidą, žiedlapiai ima glaustis. O kai žemę apgaubia vakaro prieblanda, žiedas susiglaudžia į pumpurą. Lelija po vandeniu sunokina žalią uogą su sėklomis. Vandens lelijų šaknis ėda bebrai, ondatros, sėklas lesa paukščiai. Vandens lelijų negalima skinti – tai reti ir nykstantys augalai.

VANDENÝNAS

ŽEMYNUS IR SALAS SUPA NEAPRĖPIAMI VANDENYNAI.

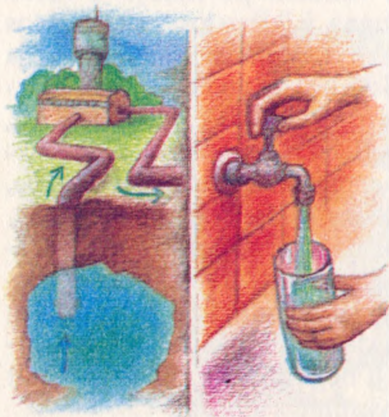
Du trečdaliai Žemės paviršiaus yra po vandeniu. Didžiausias yra Ramusis, arba Didysis, vandenynas. Vietomis jis labai gilus – norėdamas pasiekti jo dugną, turėtum nusileisti į vienuolikos kilometrų gelmę. Tarp Europos ir Amerikos žemynų banguoja Atlantas. Afrikos ir Azijos krantus skalauja Indijos vandenyno bangos. Šiaurėje plyti šalto Arkties vandenyno ledynai. Šį vandenyną galima perplaukti tik specialiu laivu – ledlaužiu. Kai vandenyne siaučia audra, milžiniškos bangos laivą supa, mėto. Vandenyne gausu gyvūnų – žuvų, banginių, delfinų, ryklių, ruonių.

VANDĖNTIEKIS

ATSUKI VONIOJE ARBA VIRTUVĖJE ČIAUPĄ, IR PRADEDA TEKĖTI VANDUO.

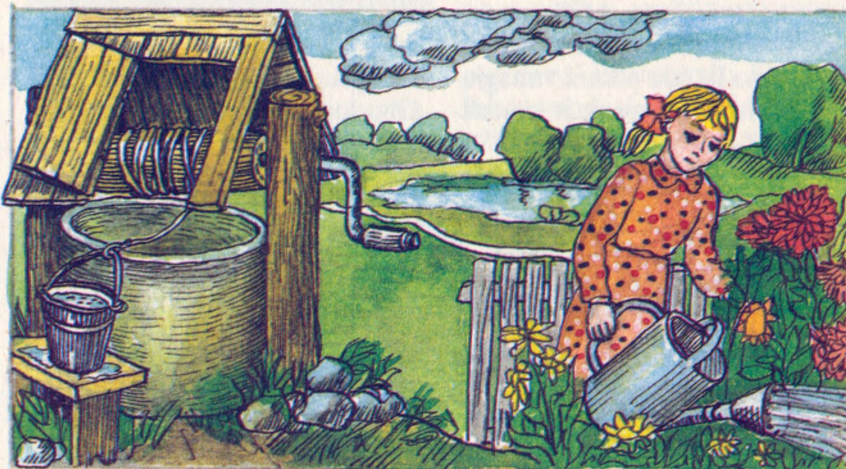
Kaime ar vienkiemyje gyvenantys žmonės semia vandenį iš šulinio, tačiau daug patogiau naudotis vandentiekiu. Ten, kur yra požeminio vandens, gręžiami gilūs gręžiniai. Vandenį iš jų siurbia galingi siurbliai. Po žeme nutiestais metaliniais vamzdžiais vanduo atbėga į mūsų butą – gali praustis, skalbti, išsivirti arbatos. Panaudotas nuteka kitais vamzdžiais. Požeminis vanduo yra labai švarus. Tokį vandenį geria Lietuvos miestų gyventojai. Kur šaltinių nėra, vanduo tiekiamas iš upės ar ežero. Žinoma, jis išvalomas, dezinfekuojamas. Vilniuje vandentiekis pradėjo veikti beveik prieš penkis šimtus metų. Dabar neretai vandentiekį įsirengia ir kaimo žmonės.

VANDUÕ

BE VANDENS ŽEMĖJE NEBŪTŲ GYVYBĖS.

Didumą Žemės paviršiaus užima vandenynai, jūros, ežerai. Rūkas, debesys – irgi vanduo, tik pavirtęs garais. Atrodytų, kad vandens neturėtų trūkti. Tai kodėl sakoma, kad vanduo – didelis gamtos turtas? Vandenynų ir jūrų vanduo sūrus, netinkamas gerti, maistui virti. Gėlas yra tik upių, ežerų, požeminis vanduo. Dažnai vandenį užteršia fabrikai, nuodija laukuose barstomos trąšos. Vandenį reikia labai saugoti, rūpintis jo švara. Skanu gerti vandenį iš gilaus šulinio. Dar skanesnis tyras šaltinio vanduo.

VAPSVÀ

VAPSVOS SKAUDŽIAI GELIA.

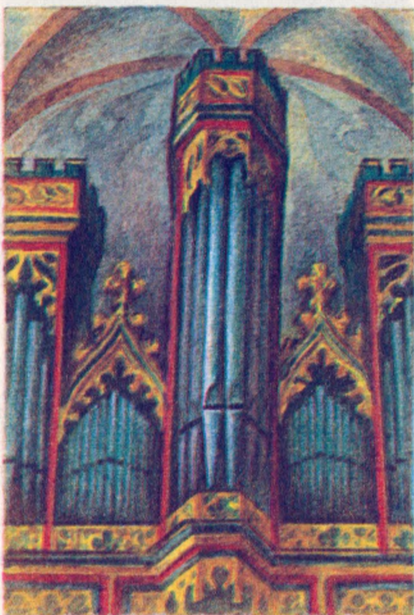
Vapsva graži, geltonai ir juodai dryžuotu pilveliu. Jo gale – geluonis. Panaši į bitę, tik neneša medaus, be to, įgėlusi nemiršta. Vapsvų lizdas panašus į daugiasluoksnį apskritą plonyčio pilko popieriaus kamuolį. Čia vapsva motinėlė pavasarį padeda kiaušinėlių, iš kurių išsirita ir išauga vapsvų šeima. Vapsvos minta žiedų nektaru. Yra ir plėšrių vapsvų, kurios gaudo vorus, vikšrus. Kai kurios vapsvos labai didelės, pavyzdžiui, širšuolas būna net trijų centimetrų ilgio. Vapsvos mėgsta saldumynus.

VARGÕNAI

DIDŽIAUSIAS MUZIKOS INSTRUMENTAS.

Šį puošnų instrumentą galima pamatyti kone kiekvienoje bažnyčioje. Pažinsite jį iš daugybės įvairaus dydžio ir storio vamzdžių. Vargonų garsas išgaunamas dumplėmis pučiant orą per šiuos vamzdžius. Anksčiau vargonų dumples mindavo kitas žmogus, dabar jas dažniausiai judina elektros variklis. Kad oras patektų į vamzdį ir pasklistų garsas, reikia atidaryti vamzdžio vožtuvą. Jį pakelia vargonininkas, nuspausdamas klavišą. Yra kelios eilės klavišų rankoms ir viena kojoms. Klaviatūros šone yra keliasdešimt mygtukų. Juos spausdamas vargonininkas keičia registrą – vargonų balso tembrą. Tembras gali būti panašus į kontraboso, fagoto, anglų rago, obojaus ar fleitos balsą. Vargonai aidi skamba kaip didelis orkestras.

VÃRIS

RAUDONAI RUSVAS METALAS.

Varis tvirtas, lankstus, gerai praleidžia elektros srovę. Iš jo gaminami elektros laidai, kabeliai, šaldytuvų detalės. Varis yra lydomas iš vario rūdos. Jį lydyti žmonės išmoko labai seniai. Iš vario, sulydyto su kitais metalais, gaunama bronza, žalvaris. Bronzos ir žalvario dirbinių – kirvukų, papuošalų – archeologai randa piliakalniuose. Vario reikia ir augalams, ir gyvūnams, ir žmogui. Augalai jį gauna iš dirvožemio, žmonės ir gyvūnai – su maistu. Daug vario sukaupia žirniai, pupos, burokėliai.

VARLẼ

GYVENA IR SAUSUMOJE, IR VANDENYJE.

Varlės tupi kūdros pakraštyje tarp žalių meldų ir garsiai kvarkia. Ypač įspūdingas jų koncertas vakaro tyloje. Pavasarį varlės išleidžia į vandenį slidžius ikrelius – kurkulus. Iš jų išsirita juodi buožgalviai. Jie turi tik galvą ir uodegą ir yra panašūs į žuvytes. Vėliau buožgalviui išauga kojos, uodegýtė išnyksta, ir į krantą iššokuoja maža varlytė. Varlės minta vabalais ir jų lervomis, sliekais. Musę pagauna ilgu plonu liežuvėliu. Varlės turi daug priešų – tai gandrai, žalčiai, gyvatės. Lietuvoje gyvena įvairių varlių: ežerinių, kūdrinių, rudųjų ir smailiasnukių.

VÁRNA

PILKAS, JUODA GALVA IR SPARNAIS PAUKŠTIS.

Varnos mėgsta gyventi netoli žmonių sodybų, palaukėse. Lizdus suka aukštai medyje, kartais

pačioje viršūnėje. Dažnai atskrenda į kiemą. Mat čia randa maisto atliekų. Žiemą varnos skrenda į miestų šiukšlynus, nakvoja parkuose. Varnos išdrasko mažų paukštelių lizdus. Kartais nusitaikiusios ir viščiuką nuneša. Todėl žmonės varnų nemėgsta. Be to, labai įgrysta jų garsus krankimas. Tačiau varna įdomus, išmintingas paukštis. Ją galima užauginti namuose, prisijaukinti ir išmokyti kartoti žodžius.

VARNALÉŠA

ŽMONĖS SAKO: „PRIKIBO KAIP VARNALĖŠA".

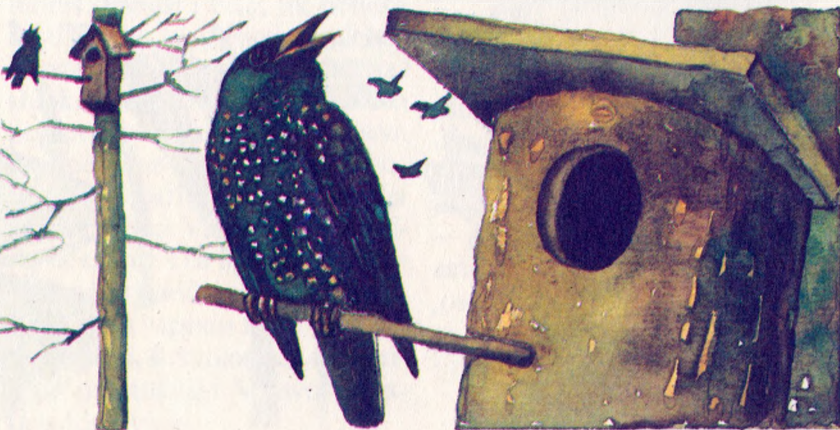

Varnalėša auga prie namų, patvoriuose, pakelėse. Jos lapai labai dideli, platūs. Po lapais slepiasi viščiukai, išsigandę vanago. Vaikai, eidami slėpynių, taip pat sulenda į varnalėšas. Arba susuka lapą kaip piltuvėlį ir prirenka jį pilną žemuogių, kai po ranka nėra krepšelio. Varnalėšos žiedai rausvi, dygliuoti. Rudenį, kai jie nudžiūsta, būna labai kibūs – jei įkibs į švarkelio skverną, vargiai atplėši. Varnalėšos šaknų nuoviru plauname plaukus, kad būtų sveiki, geriau augtų.

VARNÉNAS

PAVASARIO GIESMININKAS.

Iš tolimų kraštų į gimtuosius namus varnėnai parskrenda anksti pavasarį. Kai artojas verčia vagą, varnėnai seka iš paskos ir rankioja sliekus, vabalėlius. Varnėnai gyvena inkiluose, uoksuose. Patelė peri, o patinėlis nešioja jai maistą arba tupi ant sprogstančio medžio šakos prie savo namelio ir gražiai švilpauja. Kai išsirita jaunikliai, juos maitina abu tėvai. Varnėnai sunaikina daug vabzdžių – sodo kenkėjų. O kai prisirpsta vyšnios, paukščiai apspinta medį ir lesa uogas. Rudenį susiburia į pulkelius ir vėl traukia į šiltuosius kraštus.

V

VÁRPUTIS

DARŽE – PIKTŽOLĖ,
PIEVOJE – GERA ŽOLĖ.

Varputį išrauti sunku – jo šaknys labai ilgos, plonos, susiraizgiusios, greit nutrūksta. Jei varpučio šaknį sukaposi kastuvu ir paliksi žemėje, iš kiekvieno gabalėlio išaugs naujos žolės. Varputingoje žemėje augalai skursta, blogai dera. Pievoje kartu su kitomis žolėmis varputis užauga didelis. Joje žmonės prišienauja daug gero šieno.

VÃSARA

VASARĄ DIENOS ILGOS, NAKTYS TRUMPOS IR ŠVIESIOS.

Šviečia saulė, šilta, žaliuoja laukai ir miškai. Pievose žydi gėlės, skraido drugeliai, dūzgia bitės, čirpia žiogai. Miške sirpsta saldžios žemuogės, avietės, mėlynės, sode – serbentai, vyšnios, noksta alyviniai obuoliai. Šiltas lietutis palaisto daržus, ir jie gerai auga. Vaikai maudosi ežere, iškylauja. Ypač smagu vasarą atostogauti prie jūros. Kaimo žmonėms vasara – darbymetis. Birželio mėnesį jie laukia giedros – pjauna šieną, džiovina, veža ir krauna į daržines. Kai pagelsta ir subręsta javai, prasideda rugiapjūtė. Darbas veja darbą, ir vasara atrodo labai trumpa.

VASÃRIO ŠEŠIÓLIKTOJI

LIETUVOS RESPUBLIKOS VALSTYBINĖ ŠVENTĖ.

„Rytoj į mokyklą neisite – Vasario šešioliktoji“, – pasakė vaikams mama. „O į darželį?“ – paklausė Tadukas. „Nei tau į darželį, nei mums su tėčiu į darbą nereikės. Vasario šešioliktoji yra valstybinė šventė“. Rytą pakabinsime prie namo trispalvę ir eisime į Pilies gatvę. Ten yra namas, kuriame 1918 metais paskelbtas Lietuvos nepriklausomybės aktas“. Tarp šį aktą pasirašiusiųjų buvo garsūs Lietuvos žmonės Jonas Basanavičius, Antanas Smetona. Lietuva buvo nepriklausoma nuo 1918 iki 1940 metų, kol ją okupavo Sovietų Sąjunga. Okupuotoje Lietuvoje šią šventę buvo draudžiama švęsti. 1990 metų kovo 11 dieną buvo atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė, ir Vasario šešioliktoji vėl švenčiama laisvai ir iškilmingai.

VAZÀ

NUSKINTOS GĖLĖS MERKIAMOS Į VAZĄ.

Vazos dažniausiai būna stiklinės, krištolinės, molinės, rečiau – metalinės ar plastikinės. Į nedidelę vazelę merkiame mažas gėlytes, pavyzdžiui, žibutes, į didelę – bijūnus, rožes. Obuolius, sausainius dedame į plokščią vazą. Gražios dekoratyvinės vazos puošia patalpas. Vazą tinka dovanoti bet kuria proga.

VÉIDRODIS

VEIDRODIS ATSPINDI VAIZDĄ.

Nėra nė dienos, kad nežvilgtelttume į veidrodį. Pakeliame ranką – mūsų antrininkas veidrodyje taip pat, nusišypsome – jis irgi šypsosi. Prieš veidrodį šukuojamės, matuojamės drabužį. Su mažu kišeniniu veidrodėliu saulės zuikutį gainiojame. Vairuotojas žiūri į priekyje kabantį vaidrodį ir mato, ar visi keleiviai sulipo į autobusą, ar iš paskos važiuoja kita mašina. Veidrodis atspindi vaizdą todėl, kad jo stiklas iš kitos pusės yra aptrauktas plonu lygiu metalo, dažniausiai sidabro sluoksniu – amalgama. Yra kreivų veidrodžių, iškilių, įgaubtų, banguotu paviršiumi. Juoko kambaryje matėte, kaip atrodote tokiame veidrodyje.

VĖJARAUPIAI

UŽKREČIAMA VAIKŲ LIGA.

Valdukas sunegalavo, pakilo temperatūra. Ant veido, galvos, liemens, rankų, kojų odoje atsirado rausvų dėmelių. Vėliau jos virto pūslytėmis, pilnomis skaidraus skysčio. Po poros dienų pūslytės pradėjo džiūti, užsidėjo šašai. O kaip niežėjo! „Nesikasyk! – draudė mama. – Jei vėjaraupių šašus nudraskysi, bus tik blogiau!“ – „Mama, juk sakei, kad mane mažą nuo raupų skiepijai, tai kodėl aš susirgau?“ – „Tai visai kita liga. Nuo vėjaraupių skiepų nėra, – paaiškino mama. – Patepsime briliantiniu žaliuoju, pabūsi kurį laiką žalias, dėmėtas, ir išgysi“. Vėjaraupiais perserga beveik visi žmonės. Dažniausiai serga vaikai. Jais užsikrečiama per orą, kai ligonis čiaudo, kosi. Kartą persirgęs, niekada vėjaraupiais nebesusirgsi.

VĖJAS

PRIEŠ VĖJĄ NEPAPŪSI.

Žemę supantis oras juda, ir kyla vėjas. Tas nenuorama nenustygsta vietoje – šlama medyje, ūkia kamine, klebena duris, daužo langinę. Kartais jis silpnas, o kartais taip įsismarkauja, kad net medžiai linksta ir lūžta. Čia jis pučia iš pietų, čia iš rytų, vakarų ar šiaurės. Nuo vėjo krypties priklauso, koks bus oras. Iš Arkties ledynų atlėkęs šiaurys atneša šaltą orą, pietys – šilumą. O vakaris atplukdo nuo jūros debesis ir lietų. Vėjas suka malūnų sparnus, pučia laivo bures.

VĖLĖ

KAIP VĖLĖ, KAIP VĖLĖ NEMARŪNĖ
PER PASAULĮ KELIAUJA ŽMOGUS.
(Bernardas Brazdžionis)

Krikščionių religija moko, kad žmogus turi nemirtingą sielą. Senovės lietuviai ją vadino vėle. Vėlė šiaip jau esanti nematoma, tik retkarčiais pasirodanti bitės, paukščio, pelės ar įprastu žmogaus pavidalu. Žmogui mirštant, ji atsiskirianti nuo kūno, kurį laiką pabūnanti tarp gyvųjų, o paskui iškeliaujanti į mirusiųjų pasaulį – dausas. Savižudžių vėlės esančios neramios, ilgai bastąsi po pasaulį, užkabinėją ir gąsdiną gyvuosius. Tikėta, kad vėlės gyvena įprastą žmogaus gyvenimą, todėl į kapus buvo dedama įkapių – darbo įrankių, ginklų, papuošalų.

VĖLIAVA

GEDIMINO PILIES BOKŠTE PLAZDA LIETUVOS VALSTYBINĖ VĖLIAVA.

Berniukai sumanė žaisti karą. Algis vadovavo lietuvių būriui, o Jonukas – kryžiuočiams. Iš spalvotos medžiagos vaikai pasisiuvo vėliavas. Lietuvių karių vėliava tamsiai raudona su baltu raiteliu – vyčiu, o kryžiuočių – balta su juodu kryžiumi. Tokias vėliavas vaikai matė dailininko Jano Mateikos paveiksle „Žalgirio mūšis“. Savo vėliavas turi įvairios draugijos, organizacijos, kariuomenės dalys. Pačios garbingiausios yra valstybinės vėliavos. Vėliavos būna įvairių spalvų, kartais vienspalvės, su piešiniu. Lietuvos vėliava trispalvė – geltona, žalia, raudona.

V

VELÝKOS

KĖLĖS KRISTUS, MIRTIS KRITO, ALELIUJA, ALELIUJA!

Velykos – krikščionių šventė. Ankstyvą Velykų šventės rytmetį džiaugsmingai skamba bažnyčių varpai – jie skelbia Kristaus prisikėlimą iš mirusiųjų. Kristus savo mirtimi ant kryžiaus išgelbėjo žmones nuo nuodėmės ir pasmerkimo, o prisikėlimu iš mirusiųjų išvadavo iš mirties, parodė kelią į amžinąjį gyvenimą. Bažnyčiose vyksta pamaldos. Po mišių žmonės skuba į namus. Šeima sėda prie šventinio stalo, ant kurio padėta margučių – velykinių kiaušinių. Prieš pradedami valgyti visi eina muščių – bando, kieno margutis tvirtesnis. Velykos būna pavasarį ir sutampa su gamtos atbudimu.

VĖLINĖS

MIRUSIŲJŲ PAGERBIMO ŠVENTĖ.

Vėlinės švenčiamos lapkričio antrąją dieną. Ši šventė nepanaši į kitas šventes. Tą dieną niekas nesidžiaugia, nesilinksmina. Mirusius gimines, artimuosius, žymius tautos žmones pagerbiame tyliai, susikaupę. Per Vėlines žmonės tvarko, puošia kapus. Visose Lietuvos kapinėse ir kapinaitėse įsižiebia tūkstančiai žvakelių. Senovės lietuvių mirusiųjų pagerbimo šventė vadinosi Ilgės. Ji buvo švenčiama rudenį, nuėmus derlių, kapinėse ir namuose. Žmonės vaišindavosi, minėdavo mirusiuosius. Vėlėms taip pat padėdavo maisto, nuliedavo gėrimo.

VĖLỸVIS

RUDENS GĖLĖ.

Trumpas vėlyvio stiebas su svogūnėliu slepiasi po žeme, lapai siauri, mažyčiai. Vasarą tarp žolių jo visai nematyti. Vėlyvis pražysta rudenį, gelstant medžių lapams, kai daugelis gėlių jau nužydėjusios. Parudusioje pievelėje išsiskleidžia šviesiai violetiniai žiedų piltuvėliai. Ši graži gėlytė yra labai nuodinga. Neskinkite jos, gėrėkitės iš tolo.

VÉLNIAS

SUPYKĘ ŽMONĖS SAKO: „VELNIAI RAUTŲ!“, „ŠIMTS VELNIŲ!“

Drąsuoliai mėgsta girtis: „Nė velnio nebijau!“ Bet ar jie kada yra matę velnią? Vargu. Senovės lietuvių pasakose, padavimuose pasakojama, kad velniai visą laiką sukiojąsi tarp žmonių. Kartais velnias pasiverčiąs ponaičiu, vokietuku, arkliu. Jis siūląs medžiotojams mainytis šautuvais ar tabokinėmis, šokdinąs merginas, klaidinąs keleivius. Pasakų velnias ne toks baisus, koks kvailas.

Krikščionių religijoje velnias – tai Dievo priešininkas, piktoji dvasia, kuri skatina žmogų nusidėti – daryti blogus darbus.

V

VEŽÌMAS

DU BĖGA, DU VEJA, VIENAS KELIĄ RODO.

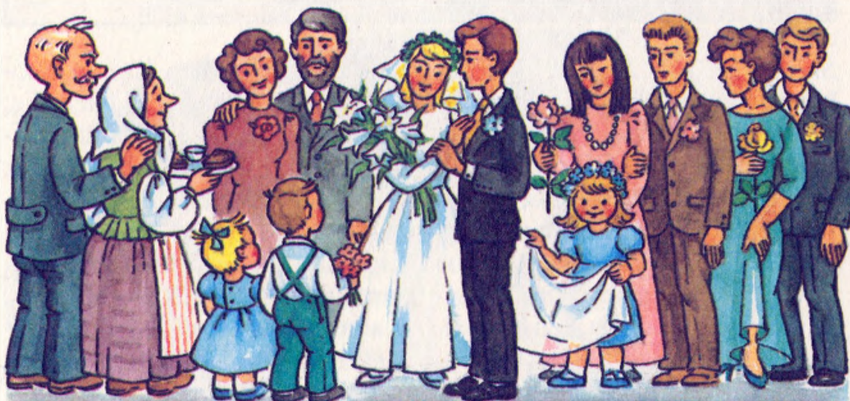

Vežimu žmonės patys važiuoja ir parsiveža visa, ko panešti nepajėgia. Vežimas turi keturis ratus ir ienas arba grąžulą. Vežimą traukia arklys. Žmogus tik patempia vadeles ir pasuka arklį, kur nori. Vežimų yra visokių – ir šienui, ir mėšlui vežti, ir į turgų ar į svečius važiuoti. Arklio muziejuje Anykščių rajone yra įvairiausių vežimų. Patys brangiausi vežimai išdažyti spalvotomis gėlėmis, papuošti iš metalo iškaltais ornamentais. Jie labai patogūs, nes yra su lingėmis – važiuojant per duobes, minkšta sėdynė supasi, nekrato. Kol nebuvo automobilių ir traukinių, žmonės dideliais dengtais vežimais (kai kur jie vadinami diližanais) keliaudavo į tolimas keliones.

VESTÙVĖS

VESTUVĖS KELIAMOS, KAI JAUNIKIS IR NUOTAKA SUSITUOKIA.

„Mus pakvietė į vestuves! – pasigyrė vaikams Raselė. – Išteka pusseserė Marytė!“ Nekviestam į vestuves eiti nedera. Į jas kviečiami giminės, geri draugai, kaimynai. Senovėje lietuviai vestuves šventė su įvairiomis apeigomis. Kai kurie vestuvių papročiai išliko. Vestuvių išvakarėse, per mergvakarį, nuotakos namuose susirinkusios draugės pina rūtų vainiką, dainuoja graudžias dainas. Jaunieji važiuoja tuoktis į santuokų rūmus, tikintieji – ir į bažnyčią. Grįžusius jaunuosius tėvai pasitinka su duona ir druska. Vestuvių iškilmėms vadovauja piršlys ir svočia. Svečiai vaišinasi, dainuoja, šoka, linki jaunajai porai laimingo gyvenimo.

VĖŽỸS

EINA PIRTIN JUODAS,
IŠEINA RAUDONAS.

Vėžiai gyvena vandenyje po medžių kerplėšomis, urveliuose. Vėžio kūną dengia kietas šarvas. Pilvelis (žmonės jį dažniausiai vadina kakleliu) sudarytas iš narelių ir baigiasi uodega. Turi dešimt mažų kojyčių, ropoja atbulas. Iš šonų styro didelės stiprios žnyplės. Jomis vėžys čiumpa grobį, ginasi nuo priešų. Augdamas vėžys nebetalpa savo šarve. Tada iš jo išsineria ir, kol užsiaugina naują, tūno pasislėpęs. Gyvas vėžys yra juodas, o išvirtas – skaisčiai raudonas. Dabar Lietuvoje vėžių labai sumažėjo – mat jie mėgsta švarius, tyrus upelius ir ežerus, o tokių nebedaug likę.

VĖŽLỸS

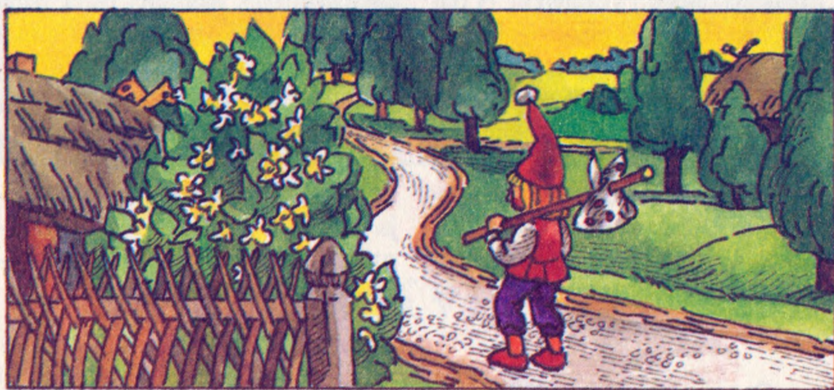
ŠARVUOTAS ROPLYS.

Šarvas dengia visą vėžlio kūną, kyšo tik jo galva, kojos ir uodega. Pajutęs pavojų, vėžlys slepiasi šarvo viduje. Jo kūnas minkštas, lengvai pažeidžiamas. Vėžlys ropoja lėtai. Plėšrūnai greit išnaikintų visą vėžlių giminę, jei jie nebūtų šarvuoti. Daug vėžlių gyvena dykumose, stepėse. Kiaušinius jie deda į smėlį, ir karšta saulutė išperi mažus vėžliukus. Lietuvoje gyvena balinis vėžlys. Jis gerai plaukioja, nardo, gali ilgai išbūti po vandeniu. Labai retas, įrašytas į Raudonąją knygą.

VIĔŠKELIS

ŠILTAS GRAŽUS RUDENĖLIS,
LYGUS KELIAS VIEŠKELĖLIS.

Siauras, retai važinėjamas keliukas veda į nuošalią ūkininko sodybą ir čia nutrūksta. Iš kaimo į kaimą, iš miestelio į miestelį eina platus žvyruotas kelias – vieškelis. Iš šonų grioviai vandeniui nutekėti po atlydžio ar smarkaus lietaus, pakelės apsodintos medžiais. Vieškeliu šis kelias vadinamas todėl, kad juo pėsti ir važiuoti keliauja daug žmonių, bendrai jį prižiūri,taiso. Kaimo žmonės vieškeliu važiuoja į bažnyčią, į turgų, pas gydytoją, su kitais reikalais. Kai juo nudarda ratai ar nurūksta automobilis, karštą vasaros dieną sukyla debesys dulkių. Kai kur vieškeliai asfaltuojami, ypač kai eina per miestelį. Labai lygus, tiesus, platus asfaltuotas kelias, jungiantis didelius miestus, vadinamas plentu.

VIEVERSỸS

IŠKILO Į DANGŲ AUKŠTAI VIEVERSIAI,
ČIRENA, SPARNELIAIS PLASNOJA.

(Maironis)

Pavasarį laukuose pragysta iš šiltųjų kraštų parskridęs vieversys. Jis dar vadinamas vyturiu. Užvertęs galvą dangaus mėlynėje vos gali įžiūrėti mažą virpantį taškelį. Graži, lyg varpelis skambi vieversio giesmelė džiugina artoją. Žmonės ją persako taip: „Čyru, vyru pavasaris, lėkit, vaikai, į pašalius, su duonos kampais, su nuogais pilvais, duobelių kast, bandelių kept...“ Vieversio lizdas ant žemės, tarp grumstelių. Perintį pilkai rusvą paukštelį pastebėti sunku. Kiaušinėliai maži, rusvi, taškuoti. Iš jų išsiritę jaunikliai, plačiai išžioję snapelius, prašo valgyti. Tėvai juos lesina vabaliukais, kirmėlaitėmis.

VIL̃KAS

PLĖŠRUS MIŠKO ŽVĖRIS.

Pasakose pilkas vilkas – piktas plėšikas, mažų žvėrelių skriaudikas. Iš tikrųjų jis toks pat, kaip ir kiti plėšrieji žvėrys – medžioja ne iš piktumo, o tik kai alkanas. Stirnelę ar kiškį gaudo vydamasis. Žmonės sako: „Vilką kojos peni“. Dažniausiai jo grobis būna seni, ligoti žvėreliai. Šaltą žiemą alkanas vilkas gali pagrobti iš tvarto avį, užpulti miške žmogų. Kai vilkų prisiveisia per daug, žmonės juos medžioja. Vilkas įsitaiso guolį urve, po išvirtusių medžių šaknimis – irštvoje. Pavasarį čia gimsta vilkiukai. Maži jie būna akli, silpnučiai, nevikrūs. O vasaros pabaigoje mama vilkė jau moko vilkiukus medžioti.

VILKÃTAI

ŽMONĖS, PAVIRTĘ VILKAIS.

Kitą kartą buvusios didelės vestuvės. Vestuvininkams prie miško padarę vartus. Kai tik vestuvininkai pravažiavę pro tuos vartus, visi pavirtę vilkais ir nubėgę į mišką. Vienas žmogus rudenį kūrenęs jaujoje ugnį – džiovinęs linus. Tik prasivėrusios durys, ir

vienas po kito ėmę į vidų lįsti vilkai. Sulindę prie ugnies, nusimetę savo kailius ir šildąsi – visas vestuvininkų pulkas: ir jaunikis, ir jaunoji. Jie tam žmogui pasipasakoję, kad burtininkas juos pavertęs vilkais ir kad jie vilkais turėsią lakstyti dar trejus metus. Pasišildę vėl užsimetę vilkų kailius ir išbėgę į mišką.

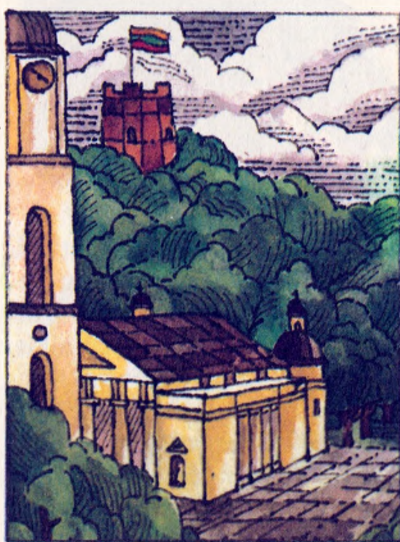
V

VÌLNIAUS PÌLYS

PILIŲ BUVO TRYS – GEDIMINO (ARBA AUKŠTUTINĖ), ŽEMUTINĖ IR KREIVOJI.

Gedimino pilis stovi ant aukšto kalno. Istorikai ją vadina Aukštutine. Senovėje, net prieš Gediminą, šioje vietoje stovėjo seniausioji, medinė, pilis. Mūro pilį, kurios bokšte dabar plevėsuoja trispalvė, pastatydino ne Gediminas, o jo vaikaitis Vytautas Didysis. Gediminas buvo laikomas Vilniaus įkūrėju, todėl ir pilis gavo jo vardą. Žemutinė pilis stovėjo kalno papėdėje, kur dabar yra Katedros aikštė, Istorijos ir etnografijos muziejus. Kunigaikščio rūmus, jo valdžios įstaigas, ginklų sandėlius, sargybos pastatus juosė stora ir aukšta mūro siena su dešimčia bokštų ir penkeriais vartais. Rūmų pamatų liekanas kasinėja archeologai. Svajojama tuos gražius rūmus atstatyti. Kreivoji pilis buvo į rytus nuo Gedimino kalno, už Vilnios upelės, ant kalno, vadinamo Plikuoju, Kreivuoju.

VÌLNIUS

ANTAI, PAŽVELKI! TAI VILNIUS RŪMAIS
DUNKSO TARP KALNŲ PLAČIAI!

(Maironis)

Vilnius – Lietuvos sostinė, seniausias, didžiausias, svarbiausias ir gražiausias jos miestas. Jame gyvena daugiau kaip pusė milijono žmonių. Vilnius ėmė kurtis prie Vilnios ir Neries upių žiloje senovėje. Vardą miestui davė Vilnios upė. Pasak legendos, Vilnių įkūrė Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas. Pirmą kartą Vilnius paminėtas 1323 metais Gedimino laiške. Vilnius turi didelį ir gražų senamiestį. Čia yra Gedimino pilis, Katedros aikštė, daug bažnyčių, Universiteto rūmai. Svarbiausia Vilniaus gatvė – Gedimino prospektas. Senesnieji rajonai – Antakalnis, Žvėrynas, Užupis, Šnipiškės, naujieji – Žirmūnai, Lazdynai, Karoliniškės, Šeškinė, Pilaitė ir kiti.

VŶNAS

SVAIGUSIS GĖRIMAS.

Daugiau kaip prieš penkis tūkstančius metų senovės egiptiečiai raugė vyną iš laukinių vynuogių sulčių. Dabar vynas gaminamas ir iš kitų uogų arba vaisių sulčių. Sultys vynui specialiu būdu rauginamos, paliekamos nusistoti, subręsti. Kuo ilgiau vynas brandinamas, tuo jis geresnis, skaidresnis. Ypač skanus senas vynas. Nusistojęs vynas iš molinių, akmeninių indų arba statinių išpilstomas į butelius ir užkemšamas kamščiais. Vynas būna raudonas ir baltas (gelsvas). Vyną galima gerti tik suaugusiems ir po truputį.

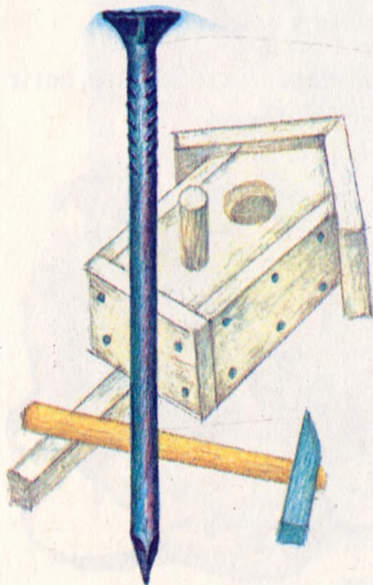

VYŠNIÀ

ČIULBA ULBA
PAUKŠTUŽĖLIAI
ŽALIAM VYŠNIŲ SODELY.

Vyšnia sode pražysta pirmoji ir žydi labai neilgai. Balti jos žiedlapiai tyliai krinta ant žemės, ir atrodo, lyg sode būtų prisnigta. Vasarą tamsiai raudonos saldžiarūgštės vyšnių uogos vilioja ir vaikus, ir paukščius. Kad strazdai, varnėnai nenulestų uogų, sodininkas vyšnyne iškelia kaliausę arba apgaubia visą medį tinklu. Iš vyšnių verdama gardi uogienė. Vyšnių yra įvairių rūšių. Veltininės vyšnios lapeliai apkibę švelniais pūkeliais, jos uogos saldžios. Japoninė vyšnia auginama dėl grožio. Ji žydi ne baltai, o raudonai.

VINÌS

BE VINIES NEPASTATYSI NAMO, NEUŽTVERSI TVOROS.

Ko reikia, kad sukaltume inkilėlį? Pjūklo, plaktuko, grąžto. Ko dar? Na žinoma – vinių. Jomis sukalame inkilėlio sieneles, prikalame dugną, stogą. Vinių būna labai didelių ir mažyčių, storų ir plonų. Jas pasirenkame pagal lentų, kurias reikia sukalti, storį. Vinį prilaikome dviem pirštais ir šeriame per galvutę plaktuku. Kalame tol, kol visa vinis sulenda į medį. Jeigu kalama vinis sulinko, ištraukite ją replėmis ir pakeiskite kita.

V

VIŠTÀ

NAMINIS PAUKŠTIS.

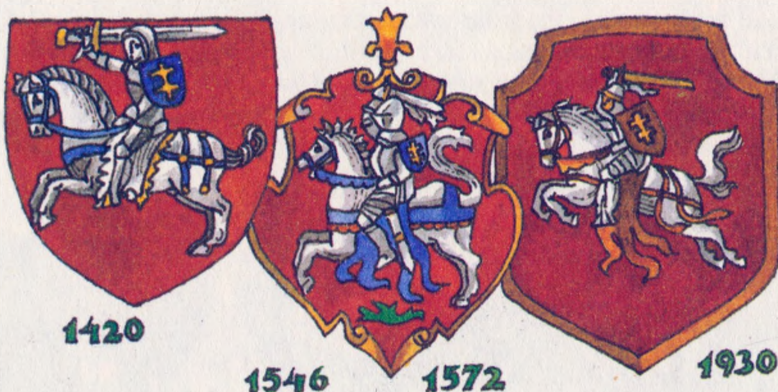
Vištos kilusios iš Indijos. Ten ir dabar gyvena laukinės vištelės. Višta paprasta, kukli, o gaidys labai puošnus – jo plunksnos žėri įvairiomis spalvomis, uodega ilga ir lenkta, skiauterė didelė, raudona. Giesmė skardi. Kol nebuvo laikrodžių, gaidys auštant žadino žmones iš miego. Pavasarį višta perekšlė peri – tupi ant

kiaušinių ir šildo juos. Po dvidešimt dienų kiaušinio lukštas skyla, ir išsirita viščiukas. Maži pūkuoti, geltoni, apvalūs kaip kamuoliukai viščiukai čiepsėdami seka paskui savo mamą. Vasaros pabaigoje jiems užauga plunksnos.

VỸTIS

RAITAS KARŽYGYS – TĖVYNĖS GYNĖJAS.

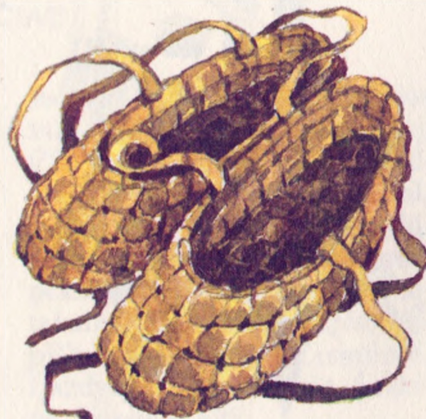

Senovės Lietuvos kariai, raiti ant žirgų, narsiai kovėsi su kryžiuočiais ir kitais priešais. Toks raitelis – vytis – buvo vaizduojamas kariuomenės vėliavose, valstybės antspauduose. Senovinių karo vėliavų su vyčiu galima pamatyti Vilniuje, Istorijos ir etnografijos muziejuje. Nuo XIV amžiaus pabaigos Vytis tapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbu. Lietuvos Respublikos herbas – baltas Vytis tamsiai raudoname lauke. Karys sėdi ant šuoliuojančio žirgo, dešinėje rankoje laiko iškėlęs virš galvos kalaviją, kairėje – skydą su dvigubu kryžiumi.

VÝŽOS

SENOVINIS KAIMO ŽMONIŲ APAVAS.

Vyžos labai patogios. Seni žemdirbiai sako: „Jeigu šiandien vėl reiktų kiaurą dieną eiti paskui akėčias, be vyžų neištvertume“. Mat vyžos labai lengvos, nevargina kojų. Dabar retai kas bemoka vyžas nupinti. Vyžas galite pamatyti kraštotyros muziejuje. Jos buvo pinamos iš liepos, gluosnio, blindės žievės (karnų). Žmonės prisiplėšdavo medžio karnų ir mirkydavo jas vandenyje, kad suminkštėtų. Per dieną darbštus meistras nupindavo penkias poras vyžų. Panašios į vyžas yra naginės. Jos raukiamos iš odos. Odinis apavas patvaresnis, bet ir brangesnis.

VOKIETIJÀ

DIDELĖ IR TURTINGA EUROPOS VALSTYBĖ.

Šiaurėje Vokietija šliejasi prie Baltijos ir Šiaurės jūrų. Pietinė jos dalis kalnuota, šiaurėje ir rytuose plyti derlingos dirbamos žemės, ošia tankūs miškai. Didžiausia upė – Reinas. Vokietija yra viena turtingiausių pramoninių šalių. Vokiečiai labai tvarkingi ir darbštūs, turi seną ir savitą kultūrą. Visame pasaulyje garsūs vokiečių kompozitoriai Johanas Sebastijanas Bachas, Volfgangas Amadėjus Mocartas, Liudvigas van Bethovenas, rašytojai Johanas Volfgangas Gėtė, Frydrichas Šileris. Senovėje lietuvių žemes puldinėjo vokiečiai kryžiuočiai, kalavijuočiai. Viena iš senųjų vokiškųjų valstybių – Prūsija – ilgai valdė Mažąją Lietuvą. Dauguma ten gyvenusių lietuvių buvo suvokietinti. Hitlerio valdoma Vokietija sukėlė Antrąjį pasaulinį karą. Ji buvo atplėšusi nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą. Per karą vokiečių kariuomenė buvo užėmusi visą Lietuvą ir padarė jai daug žalos. Karą pralaimėjusi Vokietija buvo padalyta į dvi dalis – Rytų ir Vakarų. Tarp jų buvo griežtai saugoma siena. 1990 metais Vokietija susivienijo. Vokietijos sostinė – Berlynas. Kiti dideli ir gražūs miestai – Dresdenas, Miunchenas, Kelnas.

V

VOLUNGĖ

SAKOMA, KAD VOLUNGĖ PRANAŠAUJA LIETŲ.

Šie paukščiai iš šiltųjų kraštų parskrenda gegužės mėnesį, kai medžiai jau išsprogę. Saulėje mirgančių lapų tankmėje geltoną juodasparnę volungę pamatyti nelengva. Iš žolių ir plaušų supintas į lopšį panašus jos lizdelis

kabo pačioje medžio viršūnėje arba šakos gale. Tačiau volungę išduoda skambi giesmelė, kurią žmonės pamėgdžioja taip: „Ieva, Ieva, neganyk po pievą: ateis tijūnas, nuraus kaltūną“. Ypač garsiai ji aidi prieš lietų. Išperėjusios ir užauginusios jauniklius, volungės gimtinėje būna neilgai. Rugpjūčio mėnesį jos išskrenda žiemoti į Afriką.

VÓRAS

AŠTUONKOJIS PONAS TINKLAIS PAUKŠČIUS GAUDO.

Voras išaudžia didelį permatomą tinklą. Jame įsipainiojusi muselė zyzia, spurda, stengiasi išsilaisvinti, bet voratinklis ją apraizgo dar labiau. Voras musę nužudo ir iščiulpia. Daugelis vorų turi nuodų, kurie paralyžiuoja grobį. Yra ir klajojančių vorų. Jie tupi po lapais ir išskėtę kojas tyko, kol vabzdys priskris artyn. Tada staigiai šoka, čiumpa jį ir nusineša. Vandeninis voras gyvena po vandeniu. Jis visas aplipęs oro burbuliukais, todėl atrodo lyg sidabrinis. Vorai naudingi, sunaikina daug žalingų vabzdžių.

VOVERĖ

TINDI RINDI RIUŠKA, KAS TEN MIŠKE TRIUŠKA, AR NE VOVERAITĖ RUDAKEPURAITĖ?

Voveraitė vikriai laipioja medžio kamienu, liuoksi nuo šakos ant šakos. Jos didelė pūkuota uodega tarsi parašiutas padeda šokinėti. Gali lakstyti ir žeme, bet čia jos tyko lapė. Voverės guolis medžio drevėje. Čia gimsta maži plikiai voveriukai. Voverės ėda medžių pumpurus, jaunus lapus, sėklas, uogas, grybus. Kartais pasmaguriauja paukščių kiaušiniais. Labai mėgsta riešutus. Pasiima riešutą priekinėmis letenėlėmis, aštriais dantimis prakanda kevalą ir suėda branduolį. Žiemai voverės kraunasi maisto atsargas – prineša į drevę riešutų, kankorėžių, ant medžio šakelės užsmeigia grybą.

ZÈBRAS

LAUKINIS ARKLIUKAS, GYVENANTIS AFRIKOJE.

Nors zebras labai panašus į arklį, jų nesupainiosi – zebro kailis juodai ir baltai dryžuotas. Didelės zebrų kaimenės, rupšnodamos žolę, traukia per savaną. Vos gimęs zebriukas yra stiprus, greitai bėgioja. Zebrus gaudo plėšrūnai – liūtai, leopardai. Seniau žmonės medžiodavo zebrus dėl gražaus kailio. Dabar juos draudžiama naikinti. Zebrų yra Kauno zoologijos sode. Šie gyvuliai mėgsta laisvę ir prie žmonių prijunksta sunkiai.

Z

ZOOLÒGIJOS SÕDAS

ČIA YRA GYVŪNŲ IŠ VISO PASAULIO.

Zoologijos sodas panašus į mišką arba parką. Jis toks didelis, kad galima net pasiklysti. Gerai, kad yra rodyklės, kur kurių gyvūnų ieškoti. Štai aptvarai su Lietuvos miškų plėšrūnais – vilkais,

lapėmis. Dideliame aptvare su baseinu pamatysi Šiaurės ledjūrio galiūną baltąjį lokį. Ypač daug lankytojų susibūrę prie beždžionių. Šiltųjų kraštų gyvūnai žiemą būna šildomose patalpose. Visi zoologijos sodo gyvūnai yra belaisviai. Todėl jie dažnai liūdi. Kai kurie net mažylių niekada neturi. Lietuvoje zoologijos sodas yra Kaune.

ZÝLĖ

NEDIDELIS VIKRUS PAUKŠTELIS.

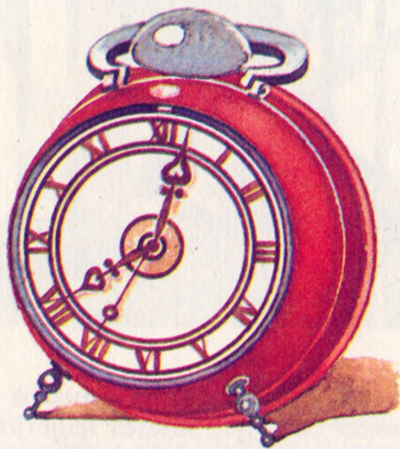
Zylių yra daug rūšių. Didžioji zylė labai graži: pilvelis geltonas, sparnai ir uodega melsvi, nugara žalsvai pilka, o pakaušis ir pagurklis juodas. Zylės gyvena miške, sode. Lizdelį suka medžio drevėje arba inkile. Labai naudingos, nes sunaikina daug vabzdžių – sodo kenkėjų. Žiemą, ieškodamos maisto, zylės atskrenda ir į miestą. Pririšk prie lango rėmo gabalėlį nesūdytų lašinių – anksti rytą zylutės atlėks pusryčių. Nieko neradusios, jos straksi balkone, čirškia, o kartais ir į langą snapeliu pabeldžia. Žmonės sako – naujieną neša.

Ž

ŽADINTÙVAS

TAI LAIKRODIS SU SKAMBUČIU.

Šis laikrodis ne tik rodo, kelinta valanda, bet ir pažadina iš miego. Senovėje žmones ankstų rytą iš miego keldavo gaidžiai, o dabar – žadintuvai. Vidury dienos sučirškęs žadintuvas primena, kad tuo metu reikia ką nors padaryti. Be trumpos valandinės ir ilgos minutinės rodyklės, žadintuvas turi dar vieną – ilgą, siaurą. Šitą trečiąją rodyklę pasukime ties kuriuo nors skaičium

ir žadintuvą prisukime. Atėjus tai valandai, jis ims čirkšti. Būna ir elektroninių žadintuvų. Jie žadina ne čirškimu, bet gražia melodija. Yra žadintuvų, įtaisytų radijo imtuve, kuris nustatytu laiku įsijungia. Tada mus pažadina radijas.

ŽAĨBAS

UŽĖJUS AUDRAI, DANGUJE BLYKSI ŽAIBAI.

Žaibas yra didelė elektros kibirkštis, kuri iššoka tarp dviejų debesų arba tarp debesies ir žemės. Trenkia griaustinis. Jei audra užklupo jus lauke, nesislėpkite po vienišu medžiu – žaibas gali į jį trenkti. Kartais jis net perskelia medį per pusę, nudegina. Žaibas gali ir žmogų nutrenkti, namą uždegti. Ypatingas žaibas – kamuolinis. Tai nedidelis ugnies kamuolys. Jis išsilaiko kelias minutes, juda be garso, pro dūmtraukį, plyšius gali patekti į kambarį, kartais sprogsta. Pastatus nuo žaibo saugo žaibolaidis.

ŽAIZDÀ

DROŽDAMAS PIEŠTUKĄ, BŪK ATSARGUS – NESUSIŽEISK!

Dažniausiai susižeidžiame pargriuvę, įsipjovę, įsidūrę. Iš žaizdos bėga kraujas, skauda. Nelieskite jos rankomis, neplaukite. Žaizda užsikrės ir pradės pūliuoti, ilgai neužgis. Odą aplink žaizdą atsargiai nuvalykite vandenilio peroksidu, jodu, spiritu arba odekolonu. Tik saugokite, kad dezinfekuojančio skysčio nepatektų į pačią žaizdą. Paskui apriškite švariu tvarsčiu. Žaizdai gyjant susidaro šašas, kuris vėliau pats nukrinta. Jei žaizda gili, labai bėga kraujas, kvieskite gydytoją.

ŽAĨZDRAS

ŽAIZDRAS YRA KALVĖS KROSNIS.

Žaizdre ne valgis verdamas. Kalvis žaizdre įkaitina geležį iki raudonumo, kad ji suminkštėtų. Geležį įkaitinti sunkiau, negu bulves išvirti. Todėl žaizdre dega ne malkos ir ne durpės, o anglys. Jų

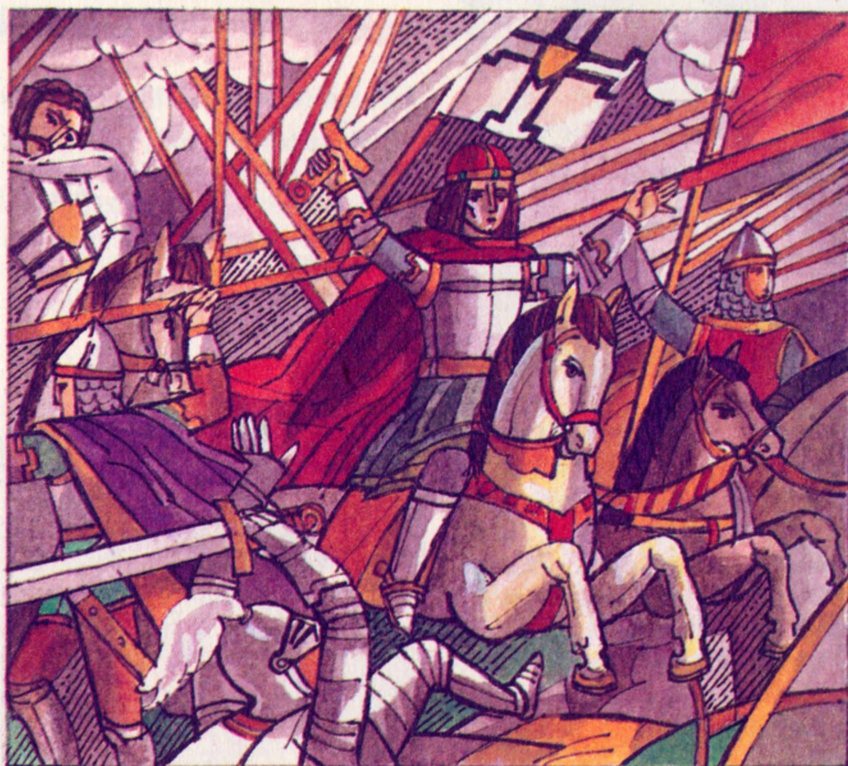

ugnis karštesnė. Senovėje, kai nebuvo akmens anglių, anglys buvo degamos iš medžio. Angliadegių darbas buvo nelengvas. Ne kiekvienas medis tam reikalui tiko. Be to, reikėdavo ilgai laukti, kol malkų krūva rusendavo be oro ir taip pasidarydavo anglys. Išdegtas anglis kalvis dėdavo į žaizdrą ir įpūsdavo liepsną dumplėmis.

ŽÁLGIRIO MŨŠIS

ŠIAME MŪŠYJE LIETUVIŲ IR LENKŲ KARIUOMENĖ SUTRIUŠKINO KRYŽIUOČIŲ ORDINO GALYBĘ.

1410 metų vasarą Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas ir Lenkijos karalius Jogaila surinko didelę kariuomenę ir iškygiavo Kryžiuočių ordino sostinės – Marienburgo – link. Didelė ir gerai ginkluota kryžiuočių kariuomenė pasitiko Lietuvos ir Lenkijos karius prie Tanenbergo ir Žalgirio (Griunvaldo) kaimų. Dabar jie yra Lenkijoje. Mūšis įvyko liepos penkioliktąją dieną. Jame dalyvavo apie šešiasdešimt tūkstančių karių. Kariuomenės išsirikiavo. Pirmieji puolė lietuvių pulkai. Vyrai kovėsi vienas prieš vieną. Nuo iečių smūgių, kalavijų kirčių, šarvų žvangėjimo kilo toks baisus triukšmas, kad buvo girdėti per kelias mylias. Po valandos kautynių dalis lietuvių karių ėmė trauktis. Tai buvo gudrus Vytauto manevras: pasitraukdama kariuomenė suardė vokiečių riterių rikiuotę, juos išsklaidė. Vieni persekiojo atsitraukiančius lietuvius, kiti kovojo su lenkų, rusų, čekų pulkais, mūšio lauke likusiais lietuviais. Sąjungininkų jėgos silpo, lenkų kariuomenė ėmė krikti, ir kryžiuočiai jau užtraukė pergalės giesmę. Bet Vytauto perrikiuoti lietuvių pulkai sugrįžo ir netikėtai puolė priešus iš sparno. Į pavakarę kryžiuočių kariuomenė buvo sumušta.

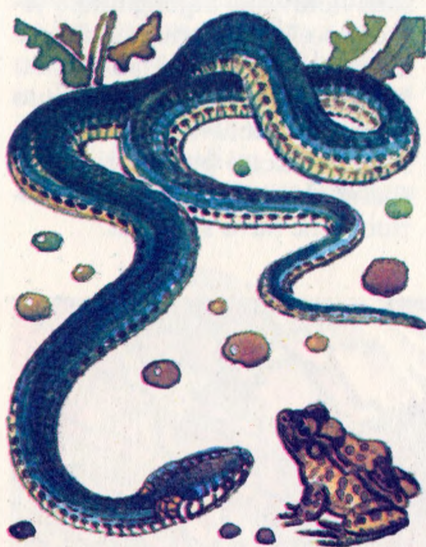

Ž

ŽALTỸS

SENOVĖS LIETUVIAI ŽALČIUS GARBINO IR NAMUOSE LAIKYDAVO.

Žaltys labai panašus į gyvatę. Bet nuo margosios jį atskirti nesunku – žaltys yra lygus, tamsiai pilkas, o galvos šonuose turi geltonas dėmeles – ausytes. Žaltys mėgsta šildytis prieš saulutę, gerai plaukioja vandenyje. Užkluptas jis šnypščia ir gali įkąsti. Tačiau nebijokite – žaltys nenuodingas. Jis gaudo varlytes, peles. Žemėje, puvenose žaltienė padeda minkštus baltus kiaušinius, iš kurių išsirita maži žalčiukai. Žalčių mažėja, todėl juos reikia globoti. Kai kada žmonės žaltį prisijaukina.

ŽĄSÌS

NEMAŽAS VANDENS PAUKŠTIS.

Pro sodybą keleliu pravažiavo laiškanešys. Žąsys sujudo, pradėjo girgsėti, o senis žąsinas, ištiesęs ilgą kaklą, ėmė vytis dviratį. Jis labai didelis, piktas, šnypščia ir taikosi įžnybti pro šalį einančiam žmogui. Pavasarį žąselė padėjo dešimt didelių baltų kiaušinių. Perėjo keturias savaites, kol išsirito geltonpūkiai žąsiukai. Per vasarą jie skabė žolytę, maudėsi kūdroje ir užaugo dideli. Žmonės iš žąsų pūkų ir plunksnų daro pagalves. Lietuvoje yra ir laukinių žąsų, tik jos labai retos, dažniausiai apsistoja neilgam, skrisdamos iš Šiaurės į Pietų kraštus.

ŽEBENKŠTÌS

SPRINDŽIO ILGUMO PLĖŠRUS ŽVĖRELIS.

Žebenkštis labai vikri ir lanksti. Ji įlenda į pelių urvelius, gaudo peles, varles, mažus paukštelius. Žebenkštis gerai prisitaikiusi prie aplinkos: vasarą jos kailelis būna rusvas, o žiemą – baltas kaip sniegas. Per sniegą bėgančio žvėrelio visai nematyti – žymu tik pėdsakas. Žebenkštis, kad ir mažytė, bet labai narsi. Ji puola net kelis kartus už save didesnę žiurkę ir dažnai ją nugali.

ŽEMĖLAPIS

ŽEMĖS PAVIRŠIAUS ATVAIZDAS POPIERIAUS LAPE.

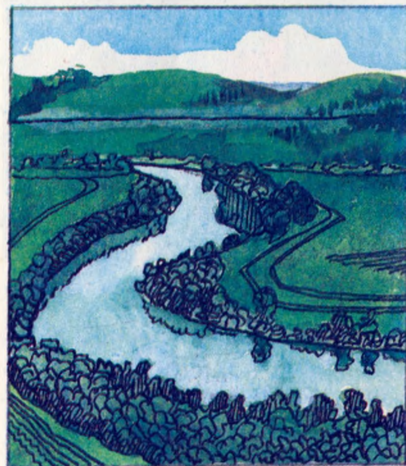

Žemėlapyje mėlyna spalva pavaizduotos jūros, upės, ežerai, ruda – kalnai, miškai, žalia – miškai, pelkės, gelsva – dykumos. Sutartiniais ženklais pažymėti miestai, keliai, geležinkeliai, valstybių sienos. Viskas sumažinta tam tikru masteliu. Jei mastelis 1:300 000, tai reiškia, kad vieno centimetro nuotolis žemėlapyje atitinka tris kilometrus tikrovėje. Žemėlapis labai praverčia kelionėje, turistiniame žygyje. Pasižiūrėję į jį, sužinosite, kur veda kelias, kiek kilometrų iki artimiausio miesto ar ežero, kaip trumpiausiu keliu sugrįžti į namus. Žemėlapius žmonės sudarinėja nuo senovės. Lietuva pirmą kartą žemėlapyje pavaizduota XV amžiuje.

ŽEMUMÀ

LYGUMA, KURIOJE NĖRA KALVŲ, KALNŲ.

Tris ketvirtadalius Lietuvos ploto užima žemumos. Žemumose daug upių, ežerų, pelkių. Didžiausia yra Vidurio žemuma. Vasarą čia žaliuoja pievos, kviečių, miežių pasėliai, lyg ežerai mėlynuoja žydinčių linų laukai. Ramiai plaukia Nevėžis, vingiuoja Mūšos upė. Pajūrio žemumoje gyvenančių žemaičių sodybas

pavasarį apsemia iš krantų išsiliejusio Nemuno vandenys. Po poros savaičių potvynis nuslūgsta, žmonės pradeda žemės darbus, į vešliai sužėlusias ganyklas išgena karves. Dainavos žemuma teka Merkys. Čia dirvos smėlėtos, gausu miškų, daugiausia pušynų.

ŽEMÝNAS

DIDŽIULIS ŽEMĖS PLOTAS, IŠ VISŲ PUSIŲ APSUPTAS VANDENYNŲ.

Labai labai seniai, prieš šimtus milijonų metų, Žemėje buvo tik vienas didžiulis žemynas. Iš visų pusių jį supo vandenynas. Tarsi ledo lytis šis žemynas ilgainiui suskilo į kelias dalis. Viena nuo kitos atitoldamos arba vėl priartėdamos jos sudarė naujus žemynus. Juos skalauja keturi vandenynai. Yra šie žemynai: Antarktida, Pietų Amerika, Šiaurės Amerika, Afrika, Australija ir Eurazija. Antarktidą dengia amžini ledynai. Mažiausias iš žemynų yra Australija, didžiausias – Eurazija. Eurazijos žemynas pagal seną tradiciją skiriamas į dvi dalis – Europą ir Aziją.

Ž

ŽÉMUOGĖ

SULTINGA IR KVAPNI MIŠKO UOGA.

Balti žemuogių žiedeliai prasiskleidžia gegužės mėnesį, o birželį jau prisirpsta pirmosios uogos. Jos gražiai raudonuoja žolėje. Miško kirtimuose, pievutėse, kur saulutė dosniai pažeria spindulių, uogos labai saldžios, o pavėsyje – rūgštesnės. Žemuogės dažniausiai valgomos šviežios. Jos labai skanios, turi daug geležies. Iš sudžiovintų žemuogių lapelių verdama vaistinga arbata. Kartais žemuogės pražysta ir rudenį. Bet iš to žydėjimo naudos jau nebus. Tuoj visus augalus užklups pirmoji rudens šalna. Ji pakąs ir žemuogės žiedelius.

ŽIBUÕKLĖ

MAŽA ANKSTYVO PAVASARIO GĖLYTĖ.

Žolė dar neprasikalusi, medžiai ir krūmai be lapų, o žibuoklės jau atmerkė mėlynas akis. Pirmiausia jos pražysta saulės įšildytose atšlaitėse. Tarp pernykščių parudavusių lapų ši gėlytė žiba kaip žvaigždelė. Ją dar vadina žibute. Žibuoklės kotelis apaugęs švelniais pūkeliais, žiedas mėlynas, o jo viduriukas – geltonas. Lapai tamsiai žali, lyg iš trijų lapelių suaugę. Pamerktos žibuoklės ilgai nesilaiko, greit nuvysta. Šios gėlės nyksta, todėl jų skinti saujomis nereikėtų.

ŽÍEDAS

PRAŽYDO PASKLIDO ŽIEDAI PO LAUKUS
IR PIEVAS IŠPYNĖ MARGAI.

(Maironis)

Visi augalai žydi – ir gėlės, ir medžiai, ir krūmai. Vandens lelijos žiedas didelis, o neužmirštuolės mažytis. Šalpusnis išskleidžia vieną žiedelį, o kriaušė ar obelis pavasarį būna visa balta nuo žiedų. Žiedai būna labai gražūs, įvairių spalvų ir formų. Gražias žydinčias gėles auginame darželyje. Tačiau augalai žydi ne tik dėl grožumo. Kai žiedas peržydi ir nuvysta, jo vietoje užsimezga sėkla, užauga vaisius su sėklomis. Kad sėkla užsimegztų, žiedadulkės turi apdulkinti žiedo piestelę. Sode žiedadulkes nuo medžio ant medžio, nuo vieno žiedo ant kito perneša bitės, rinkdamos medų. Jeigu augalai nežydėtų, nesubrandintų sėklų – jie nesidaugintų. Iš sėklos kitą pavasarį prasikala daigelis. O iš jo užauga ir vėl pražysta naujas augalas.

ŽIEMÀ

APŠERKŠNIJĘ MŪSŲ ŽIEMOS,
BALTA BALTA, KUR DAIRAIS.
(Salomėja Nėris)

Žiemą upės ir ežerai užšąla, balti sniego patalai dengia visą žemę. Šliuoži slidėmis per pusnynus miško keleliu, dairydamasis į apšerkšnijusius beržus, nuo sniego nulinkusias skarotas egles. Puriame sniege matyti žvėrelių pėdsakai – čia prašokavo kiškis, o čia laputės prabėgta. Vaikai mėtosi sniego gniūžtėmis, stato sniego pilį, lipdo senį besmegenį, leidžiasi rogutėmis nuo kalniuko, čiužinėja ant ledo. Žiemą švenčiame Kalėdas ir Naujuosius metus.

ŽIÓGAS

ŽIOGO KOJOS ILGOS,
PLONOS.
ŽIOGAS – PIEVŲ
ČEMPIONAS.
(Algimantas Baltakis)

Žiogai gyvena pievoje tarp žolių. Iš jų pats didžiausias ir gražiausias – žaliasis žiogas. Ant jo galvos kaip antenos styro ilgi ūsai. Turi sparnus, bet neskraido. Žiogą pagauti nelengva. Atsispyręs ilgomis užpakalinėmis kojomis, jis nušoka labai toli. Vasaros vakaro tyloje garsiai ir gražiai skamba žiogų muzika. Žiogas groja trindamas vieną antsparnį į kitą. Todėl pasakų knygelėse žiogas dažniausiai piešiamas čirpinantis smuikelį.

ŽINDUÕLIAI

GYVŪNAI, KURIE JAUNIKLIUS MAITINA PIENU.

Žinduoliai veda gyvus vaikus. Jų jaunikliai būna silpni, bejėgiai. Kačiukai, šuniukai gimsta dar ir akli. Kai kurie žinduoliai – beždžionės, drambliai – savo vaikučius pienu maitina ištisus metus. Visi laukiniai žvėrys, naminiai gyvuliai – dideli ir maži – yra žinduoliai. Kai kurie žinduoliai yra prisitaikę gyventi vandenyje, panašūs į žuvis – pavyzdžiui, banginiai, delfinai. O šikšnosparniai skraido lyg paukščiai. Žinduoliai esame ir mes – žmonės.

ŽIRGŲ̃ LENKTỸNĖS

EI, ŽIRGELI JUODBĖRĖLI, TAISYK KOJAS Į KELELĮ.

Žirgus lietuviai augina nuo senovės. Liaudies dainose dažnai minimas bernelis raitužėlis ir jo bėras žirgelis. Eiklus žirgas – bernelio pasididžiavimas. Dabar risti žirgai auginami žirgynuose. Žirgų lenktynės vyksta specialiai įrengtoje vietoje – hipodrome. Lietuvoje jos rengiamos Utenoje, Dusetose ant Sartų ežero ledo. Pasižiūrėti lenktyniaujančių ristūnų suvažiuoja daugybė žmonių iš visos Lietuvos. Eiklūs žirgai įkinkyti į lengvus vežimėlius arba lenktynių rogutes, kuriose sėdintys važnyčiotojai juos ragina. Tik reikia žiūrėti, kad žirgai nepasileistų šuoliais, o bėgtų lygia risčia – tokios yra lenktynių taisyklės. Žmonės gauna dovanų, diplomų, o žirgams užmaunami ąžuolo lapų vainikai, prie karčių prisegami įvairiaspalviai kaspinai.

ŽIRAFÀ

KAD PAMATYTUM VISĄ ŽIRAFĄ, REIKIA SMARKIAI ATSILOŠTI.

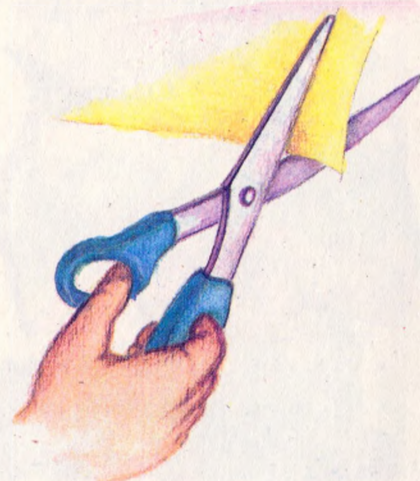
Ilgakaklė žirafa yra aukščiausias Žemės gyvūnas. Ji būna net penkių su puse metro ūgio. Kūnas trumpas, kojos ilgos ir laibos. Galva mažytė, su nedideliais oda aptrauktais rageliais. Kailis margas – šviesiame gelsvame dugne rudi netaisyklingi lopinėliai. Ypač ilgas žirafos kaklas. Žirafa skabo medžių lapus ir ūglius. Pasiekia pačią viršūnę, nereikia nė pasistiebti. Žolytės parupšnoti ar vendens atsigerti joms kur kas sunkiau – reikia žemai pasilenkti. Žirafos gyvena Afrikoje, bet gerai jaučiasi ir kitų kraštų zoologijos soduose. Žirafų yra ir Kauno zoologijos sode.

ŽÌRKLĖS

DEVYNIS KARTUS PAMATUOK, DEŠIMTĄ KIRPK.

Žirklės turi du smailius aštrius galus ir du žiedus pirštams įkišti. Siuvėjas žirklėmis kerpa audeklą, kirpėjas – plaukus, o ūkininkas – avelę. Žirklėmis kerpame popierių, kartoną. Yra žirklių, kerpančių net skardą. Tik negalima skardos kirpti žirklėmis, kuriomis kerpamas popierius, audeklas – jos tuoj atšips. Žirklės skardai kirpti yra didelės, iš labai kieto metalo. Tikriausiai jas turi tėvelis. O mažytes lenktais galais žirklutes nagams karpyti, be abejo, turi mama.

ŽÌRNIAI

DAUG BROLIUKŲ VIENAM LOPŠY SUPAS.

Atspėjote šią mįslę? Tai žirniai ankštyje. Darže auga saldieji žirniai. Įsmeik prie žirnio daigo kartelę – virkščia kabinsis, stiebsis į viršų. Nužydėjęs jis užaugina ankštis. Nusiskini žalią storą ankštį, išgliaudai žirnius ir suberi į burną – skanu, saldu! Verdama žirnių sriuba, konservuotų žirnių dedama į mišrainę. Ūkininkai laukuose dažniausiai augina nuo seno Lietuvoje paplitusius sėjamuosius žirnius. Subrendę jie būna gelsvi, kieti. Žirniai auginami ir pašarui. Jie maistingi, turi daug baltymų.

ŽIURKĖNAS

ŽIURKĖNAS TURI AŠTRIUS DANTIS.

Turguje nusipirkome mažą trumpauodegį žvėrelį puriu švelniu kailiuku. Apgyvendinome jį vieniniame narvelyje. O kaimynų žiurkėnas gyvena trilitriniame stiklainyje. Narvelyje padėjome indelį su vandeniu ir vatos, kad žvėrelis galėtų susisukti lizdą. Beveik visą dieną žiurkėnas lindi lizde ir miega, o vakare pradeda bėgioti. Minta daržovėmis, balta duona, kruopomis. Galima jam duoti varškės, pieno. Gavęs daugiau maisto žiurkėnas susikemša jį į savo „maišus" – odos raukšles abiejose kaklo pusėse – ir neša į slėptuvę. Žiurkėnas greitai pripranta prie šeimininko ir atbėga šaukiamas.

ŽIÙRKĖ

AŠTRIADANTIS ILGAUODEGIS GRAUŽIKAS.

Žiurkė panaši į pelę, tik daug didesnė. Jos kailis rusvai pilkas, uodega ilga, plika. Žiurkės gyvena namų rūsiuose, po grindimis, sandėliuose, gyvulių fermose. Daug žiurkių uoste. Įsitaisiusios laivo triumuose, jos plaukioja po jūras ir vandenynus. Jei laivo dugnas prakiūra, žiurkės pirmosios pajunta pavojų, šoka į vandenį ir plaukia į krantą. Labai kenksmingos – suėda daug maisto produktų, grūdų, platina užkrečiamas ligas. Žmonės žiurkes naikina, nuodija, bet jos labai vislios ir gudrios.

Ž

ŽIŪRÕNAI

PRIETAISAS, PADEDANTIS GERIAU MATYTI TOLI ESANČIUS DAIKTUS.

Kad ir labai geros akys, toli, už kelių kilometrų esantį namą ar medį vargiai įžiūrėsi. O pro žiūronus matai taip aiškiai, lyg čia pat stovėtų. Kapitonas jūroje pro

žiūronus iš tolo pamato kitą laivą ar ledkalnį. Apžvalgos bokšte įsitaisiusiam žmogui žiūronai padeda stebėti, ar kur miške nerūksta dūmai, nekyla gaisras. Iš nuotolio, kad nepabaidytum, su žiūronais gali žiūrėti į voverytę ar baikštųjį kiškutį. Jei sėdi žiūrovų salės paskutinėje eilėje, labai praverčia teatriniai žiūronai. O pro didelį ir stiprų žiūroną, vadinamą teleskopu, stebime žvaigždes.

ŽODÝNAS

KNYGA, KURIOJE AIŠKINAMI ABĖCĖLĖS TVARKA SURAŠYTI ŽODŽIAI.

Gediminas išgirdo nesuprantamą žodį „tęvas“. Parėjęs namo, pažiūrėjo į žodyną, ką tas žodis reiškia ir kaip jį rašyti. Raidė „t“ yra maždaug abėcėlės gale, todėl jis atvertė storo žodyno pabaigą. Pasirodo, „tęvas“ yra žemaičių žodis. Jis reiškia „laibas, plonas“, o rašyti reikia nosinę „ę“. Žodyne ir pavyzdžių pateikta: tęvas liemuo, tęvas balsas. Didžiajame daugiatomiame lietuvių kalbos žodyne surašyti visi lietuviški žodžiai. Mokiniams labai naudingi ir dvikalbiai žodynai, pavyzdžiui, anglų–lietuvių, lietuvių–prancūzų.

ŽURNÃLAS

VAIKŲ ŽURNALAI – „GENYS“, „ŽVAIGŽDUTĖ“.

Žurnalai, kaip ir laikraščiai, leidžiami vienodais laiko tarpais, tik rečiau, paprastai kas mėnesį. Žurnalas panašus į knygą, tik ne įrištas, o susegtas tarsi sąsiuvinis, minkštu viršeliu, dažniausiai spalvotu. Žurnaluose spausdinami straipsniai įvairiomis temomis, kurios domina daugumą skaitytojų. Pagal šias temas skiriami mokslo, meno, gamtos, sporto žurnalai. Vaikų žurnalai labai puošnūs, spalvingi, juose yra įdomių, linksmų pasakojimų, mįslių, žaidimų, galvosūkių. Kartais būna ir pačių vaikų eilėraštukų, piešinėlių. Žurnalą galima užsiprenumeruoti.

ŽUVĖDRA

PAUKŠTIS, KURIS MINTA ŽUVIMIS.

Žuvėdros gyvena pajūryje, upių ir ežerų pakrantėse. Garsiai krykšdamos, jos skraido virš vandens, jūroje lydi laivus. Pamačiusi žuvelę, žuvėdra suglaudžia sparnus, sminga žemyn ir stveria ją. Kartais net visa panyra į vandenį. Lietuvoje labiausiai paplitusi upinė žuvėdra. Ji pilkšva, su juoda kepurėle, sparnai ilgi, smailūs. Labai panaši į kirą, tik jos uodega giliai iškirpta, o kiro buka. Žuvėdros gyvena dideliais būriais – kolonijomis. Lizdus krauna ir peri ant kranto, salose. Kartais kiaušinius deda tiesiog ant smėlio. Prie ežerų dar galima pamatyti juodąją žuvėdrą.

Ž

ŽUVINTAS

ŽUVINTO REZERVATĄ 1937 METAIS ĮKŪRĖ GAMTININKAS TADAS IVANAUSKAS.

Žuvinto ežeras seklus, priaugęs nendrių, vandens lelijų, lūgnių. Didelį jo plotą užima plūduriuojančios salos iš susiraizgiusių, šaknimis sukibusių augalų. Ežerą supa klampi liūliuojanti pelkė su giliais akivarais. Pelkėje auga daug retų augalų, ežere gausu žuvų, ypač karšių, lydekų, lynų, raudžių. Žmonių Žuvinto rezervate beveik nesutiksi. Tai vandens paukščių karalystė. Neišbrendamoje pelkėje ir ežere jiems ramu ir saugu. Čia krauna lizdus ir peri vaikus antys, gervės, kragai, kirai, laukiai, gulbės nebylės. Naktį ežere kažkas storai baubia lyg jautis. Tai retas garnių giminės paukštis baublys. Dauguma paukščių rudenį išskrenda į šiltuosius kraštus, o pavasarį vėl sugrįžta į gimtinę. Per migraciją pro Žuvintą praskrenda daugiau kaip šimtas tūkstančių paukščių.

Ž

ŽVAĨGŽDĖS

UŽMIGO ŽEMĖ. TIK
DANGAUS
NEGĘSTA AKYS
SIDABRINĖS.
(Maironis)

Tamsią naktį danguje spindi daugybė žvaigždžių. Plika akimi jų galima suskaičiuoti beveik penkis tūkstančius. Tai kosminiai kūnai, esantys labai toli nuo Žemės.

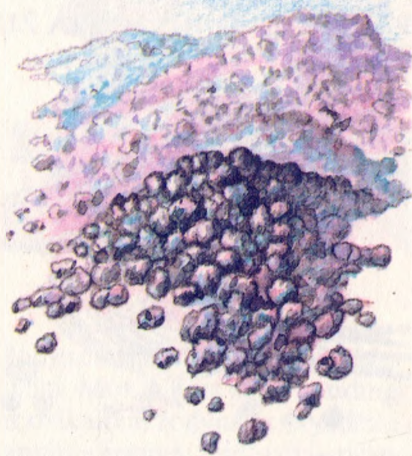

Iki artimiausios žvaigždės šviesos greičiu (apie tris šimtus tūkstančių kilometrų per sekundę) skristume daugiau negu ketverius metus. Vienos ryškiausių žvaigždžių yra Sirijus, Vega. Saulė taip pat yra žvaigždė. Astronomai stebi žvaigždes per teleskopą, tiria jas, sudaro žvaigždėlapius. Žvaigždžių grupė vadinama žvaigždynu. Senovėje buvo tikima, kad kiekvienas žmogus turi savo žvaigždę. Pamatę žvaigždę krintant, sakydavo: „Jau kažkas pasimirė".

ŽVỸRAS

AŠTRIOS SMILTELĖS,
AKMENS GRŪDELIAI.

Žvyryne nei rugiai, nei daržovės nedera, tik piktžolės keroja. Žvyro Lietuvoje gausu, bet jo daug ir sunaudojama. Iš žvyro supilami keliai, geležinkelio pylimai. Žvyruotas vieškelis būna sausas net po smarkaus lietaus – mat vanduo pro žvyrą nuteka kaip pro rėtį. Ypač daug žvyro reikia statybininkams. Jo dedama į betoną, gelžbetonį, iš kurio plokščių statomi daugiaaukščiai namai, tiltai. Žvyras kasamas žvyrduobėse – karjeruose. Plačioje, didelėje duobėje dirba ekskavatorius. Jis

žvyrą kaušu semia ir pila į savivarčių kėbulus. Mašinos jį veža į statybinių medžiagų gamyklą.

ŽVÌRBLIS

TUPI ŽVIRBLIS KAMINE
SU LAPINE KEPURE.

Ši mažą judrų paukštelį gali pamatyti ir mieste, ir kaime. Naminis žvirblis pilkas, su juodu pagurkliu. Jis mėgsta žmogaus kaimynystę ir suka lizdelį namo pastogėje. Kartais įsikuria varnėnų inkile. Žvirblis labai drąsus – kai į jį nekreipi dėmesio, atstraksi prie pat kojų ir ramiai lesa pabertus duonos trupinius. Kartais žvirbliai susipeša – pašiaušia plunksneles, garsiai čirškia ir varžosi dėl trupinėlio. Krūmuose gyvena karklažvirbliai – šokolado spalvos kepurėle, su juodomis dėmelėmis galvos šonuose. Žvirbliai lesa vabalėlius, augalų sėklas, grūdus. Lietuvoje dabar žvirblių nedaug.

Va 88 **Vaikų** enciklopedija / B. Cechanavičienė, E. Dagytė, A. Daubaras ir kt. – V.: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1994. – 228 p.: iliustr.

ISBN 5

Enciklopedijoje pateikiami originalūs lietuvių autorių straipsniai, kiekvienas jų iliustruotas. Svarbiausios temos: pasaulio geografija, gamta, kultūra, technika, sportas, sveikata ir higiena, etika ir tikyba, profesijos, kasdien naudojami daiktai. Yra straipsnių apie Lietuvos gamtą, istoriją, lietuvių mitologiją, kalbą, papročius.

UDK 087.5:030

VAIKŲ ENCIKLOPEDIJA

Redaktorės B. Abraitienė, A. Kuzmickienė
Viršelio dailininkė E. Valiūtė
Meninis redaktorius J. Liolys

SL Nr. 256. 1994 10 19. 28,04 leidyb. apsk. l. Tiražas 30 000 egz. Užsakymas 1123.

Išleido Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Žvaigždžių 23, 2050 Vilnius.
Spausdino „Spindulio" spaustuvė, Gedimino 10, 3000 Kaunas.
Kaina sutartinė.

